

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE
VIII-IX

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

JAHRBUCH
DES JÓSA ANDRÁS MUSEUMS
VON NYÍREGYHÁZA

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

VIII—IX

1965—1966

MÚZEUMI ISMERETTERJESZTŐ KÖZPONT
BUDAPEST 1967

Szerkesztő
CSALLÁNY DEZSŐ
megyei múzeumi igazgató

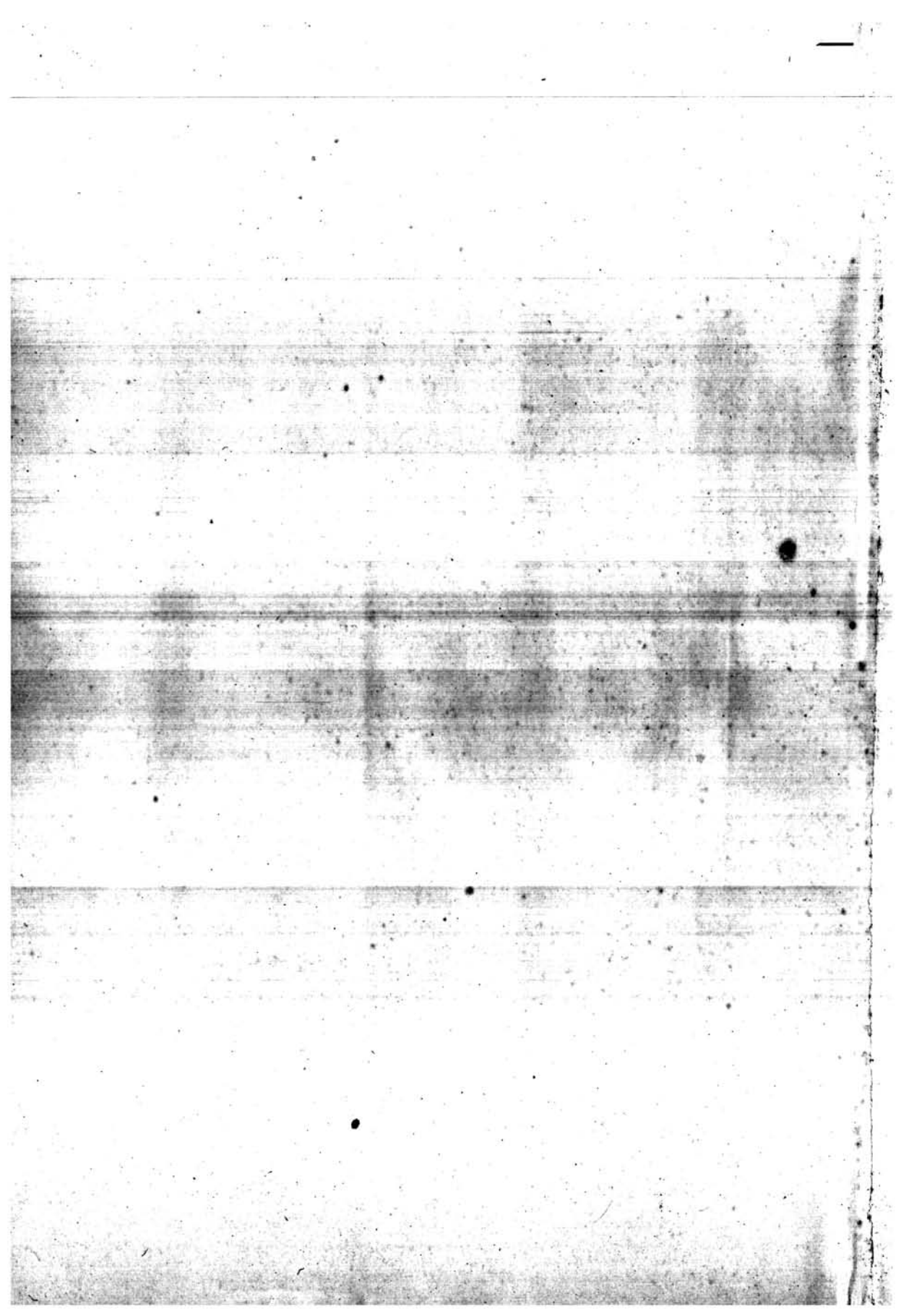
© A nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V.B. támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum

Címlapon: Emlékérem Buda várának 1686. évi visszafoglalásáról (Buj)
Titelblatt: Silberne Gedenksmedaille von der Wieder-
eroberung der Burg in Buda im Jahre 1686 /Buj/

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Oroszlán Zoltán:</i>	Az első múzeológiai művecske régészeti irodalmunkban	7
<i>Z. Oroszlán:</i>	Das erste museologische Werkchen in unserer Literatur für Archäologie	12
<i>Kemenczei Tibor:</i>	A Napkor-piripucpusztai bronzlelet	13
<i>T. Kemenczei:</i>	Der Bronzefund aus Napkor-Piripucpuszta	22
<i>Kovács Sándor:</i>	Jegyzetek a Béla-várhegyi leletekről	25
<i>S. Kovács:</i>	Aufzeichnungen über die Fundstücke aus Béla Várhegy	33
<i>Csallány Dezső:</i>	Az avar törzsszervezet	35
<i>D. Csallány:</i>	Die awarische Stammesordnung	55
<i>Gedai István:</i>	A nagyecsed-i Árpád-kori éremlelet	57
<i>I. Gedai:</i>	Der Árpáden—zeitliche Münzfund aus Nagyecsed	77
<i>Entz Géza:</i>	Beszámoló a vándorgyűlés kirándulásáról	79
<i>G. Entz:</i>	Bericht über den Ausflug der Wandertagung	83
<i>Gombás András:</i>	Az 1850. évi szentmihályi parasztfelkelés	85
<i>A. Gombás:</i>	Der Bauernaufstand in Szentmihály im Jahre 1850	113
<i>Horváth Sándor:</i>	Az 1945. évi földreform Szabolcs-Szatmár megyében	115
<i>S. Horváth:</i>	Die Bodenreform im Jahre 1945 im Komitat Szabolcs-Szatmár	141
<i>Szalontai Barnabás:</i>	Keresztes György nyírbátori fazekasmester munkássága	143
<i>B. Szalontai:</i>	Die Tätigkeit des Topfermeisters György Keresztes in Nyírbátor	157
<i>Csiszár Árpád:</i>	A hazajáró lélek	159
<i>Á. Csiszár:</i>	Der Heimkehrende Geist	199
<i>Sterbetz István:</i>	A földikutya új magyarországi lelőhelye Nyírbélteken	203
<i>I. Sterbetz:</i>	Neuer ungarischer Aufenthaltsort der Westblindmaus in Nyírbéltek	206

AZ ELSŐ MÚZEOLÓGIAI MŰVECSKE RÉGÉSZETI IRODALMUNKBAN

(Elnöki megnyitó a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat nyíregyházi vándorgyűlésén, 1965. év június hó 24-én)

Azon tudományterületek mellett, melyeken Társulatunk tagjai Társulatunk nevéből következtethetőleg is működnek, van még egy tudományterület, mely egyaránt ismeretes minden tagunk előtt, mely szinte elválaszthatatlan tulajdonképpeni műhelyétől a múzeumtól, ez a múzeológia tudománya. A múzeológia, mely a múzeumok kifejlődésével, történetével és belső munkájával foglalkozik, aránylag fiatal és még korántsem kialakult tudomány; legfontosabb kérdései állandó viták tárgya, s mint már egyszer hangoztattam, fejlődése és ezzel együtt a múzeumok fejlődése nincs lezárva és egyelőre beláthatatlan, hová fog e kettőnek: a múzeumnak és múzeológiának fejlődése vezetni.

A múzeológia, mint említettük, aránylag fiatal tudomány. Bár csíráival már az ókorban és a legsötétebb feudalizmus idején találkozunk, tulajdonképpen akkor kezd gyökeret verni, amikor a különféle tárgyak gyűjtésének szokása és így a gyűjtemények kialakításának módja mind jobban elterjed Európában. Eleinte formája inkább museografia, azaz a gyűjteményeknek leírása, de a XVIII. század első felében, 1727-ben Neickelius műveként megjelenik az első múzeológiai munka, mely tanácsokat ad a gyűjtésre, a gyűjtés eredményeinek, a gyűjteményeknek elhelyezésére és felállítására, vagyis művében a múzeológia tudományának első lélekzetvételét köszönhetjük.¹

A múzeumok jelentősége igazában csak a XIX. században alakul ki, amikor az uralkodói, főpapi, főúri gyűjtemények közgyűjteményekké, múzeumokká alakulnak s melléjük az öntudatos polgárság lakóhelye, városa, annak története iránti szeretete létrehozza a kisebb-nagyobb helytörténeti múzeumokat, s a múzeumok kialakításában részt kívánnak maguknak egyéb tudományok, mint a néprajz, a természettudományok és az ipari fellendülés következményeképpen a különböző iparágak is. Mindezek bizonyos újfajta, tanácsadó, irányító irodalmat követeltek gyűjtő, feldolgozó munkájuk és annak eredményeit bemutató kiállításaik érdekében, s ha kezdetben megelégszenek a múzeumok anyagának képekben, metszetekben való bemutatásával, később mindjobban felmerül az induló új tudomány legfontosabb kérdései megbeszélésének szükségessége, a felettük való vita és így indulnak meg a múzeumi kiadványok mellett, a múzeológiai folyóiratok, mint a *The Museums Journal*, a *Museumskunde* és a múzeumok kialakulásával, történe-

¹ *C. F. Neickelius* műve 1727-ben jelent meg „*Museographie oder Anleitung. . .*” címmel. Művét tartják általában a múzeológiai irodalom első fontos munkájának. (L. *Oroszlán Zoltán*, „Általános múzeológia” című egyetemi jegyzetét a Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetemen.)

tével és problémáival foglalkozó egyéb művek². A múzeológia szemünk láttára változik tudománnyá s azzá üti a két világháború között megalakult s a Népszövetség keretében 1926-ban létesített Institut International de Co-operation Intellectuelle, mely Mouseion címmel folyóiratot is ad ki a legfontosabb problémák, a múzeumi élet területén feltörő vitás kérdések megbeszélésére. A második világháború után az Egyesült Nemzetek Szövetsége keretében alakult ICOM (International Council of Museums) vállalja át az előbbi intézmény feladatát kétnyelvű „Museum” című folyóiratával, mely ma már az egész világ elismert nemzetközi múzeológiai orgánuma.

Vajon hogyan fejlődött ki nálunk a múzeológia tudománya?

Sokáig egyetlen múzeuma van az országnak. Nagy ritkán csendül föl egy-egy hang a műemlékek kallódásának megakadályozása, az előkerülő régészeti anyagnak szélesebb körű ismertetése érdekében. Az 1840-es évek derekán Erdy János már főlemeli szavát valamiféle archeológiai közlemény megindításáért. Amidőn az Archeológiai Értesítő 1868-ban Rómer Flóris szerkesztésében, mint a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottságának folyóirata megjelenik, rögtön megkezdődik az eleven érdeklődés múzeológiai problémák iránt, részben magánosok részéről, de főleg az ekkor sorra alakuló megyei és városi régészeti és történelmi társulatok részéről, amelyek régészeti anyagot gyűjtenek, hogyan kezeljék és őrizzék anyagukat, hogyan mutassák be kiállításokon. Ezeknek kapcsán születik meg véleményem szerint, az első korszerű útmutatás, valóságos múzeumi tanácsadó, mely az anyag raktározására, kezelésére, kiállítások rendezésére tanít, és nyilván a Magyar Nemzeti Múzeumban kifejlődött gyakorlat alapján íródott. Szerzője Hampel József, aki ekkor 22 éves és második éve állt a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának szolgálatában mint „szaksegéd”. A kis füzet előbb az Archeológiai Értesítő V. kötetében (régí folyam, 1871) jelent meg folytatásokban,³ majd önállóan is a következő címmel: „A szabolicsmegyei múzeum. Bevezetés, egyszersmind rövid utasítás vidéki múzeumok berendezésére Hampel József által. 20 fametszettel. Pest, Aigner Lajos (a kiadó) 1871.”

A bevezető mondat nagyon pontosan meghatározza a múzeum anyagának összegyűjtésére alakult régészeti egylet célját. „A szabolicsmegyei régészeti egylet, mely 1868-ik évi december elején alakult, hivatásául tekinti, hogy szorosan a megye határain belül napfényre kerül régészeti érdekek bíró tárgyak fönntartására törekedjék, azokat esetleg fölkutassa és a megye székhelyén a múregészeti anyagot hazánk ezen része őstörténetének megírására összegyűjtse”⁴. A modern meghatározástól csak az választja el Hampel definícióját, hogy még nem tudatosodott ez időben a múzeum tudományos hivatásával egyenértékű népművelő, néptanító szerepe a múzeumoknak.

² A múzeológiai irodalom igazában a XIX. század utolsó évtizedeiben indul meg Európa-szerte és első felvirágzását a XX. század elején éri el. Ekkor már olyan folyóiratok indulnak meg, melyek elsődleges célul tűzik ki múzeológiai kérdések tárgyalását. Ilyen pl. a Museumskunde, a The Museums Journal. Nálunk a Múzeumi és Könyvtári Értesítő volt az egyetlen folyóirat, mely hasonló céllal alakult és amelyben múzeumaink fejlődésére és problémáira nézve fontos adatokat kaphatunk a jelzett időre vonatkozólag.

³ A mű az Archeológiai Értesítő (Régí folyam) V. kötetében folytatásokban jelent meg az 53 – 59, 77 – 86, 109 – 114, 147 – 150 lapokon.

⁴ U. ott, 53. l.

A következőkben kiemeli Hampel, Vécsey József főispánnak, Tokaji Nagy Lajos tanfelügyelőnek és dr. Jósza Andrásnak, „a megyei főorvos és buzgó régésznek” addig elért eredményes munkáját, mert „Szabolcsmegye ez idő szerint oly megyei múzeumot bir Nagy-Kállóban, mely a vidéki közt nem utolsó helyen áll. Ennek következtében a régészetkedvelő gyűjtők száma a megye területén napról-napra nő s még a köznép is kevésbé rombolja az előforduló tárgyakat és nem ritkán a múzeum számára Nagy-Kállóra hozza.”⁵ Az idézet az ügyes propaganda, jó hírterjesztés jótékony és eredményes hatását állapítja meg már ez időben. A továbbiakból megtudjuk, hogy a gyűjtemény egylőre a főispán magánlakásán áll és rendeztetik, de tervbe vették annak közhelyiségbe való átvitelét, hol a nagyközönség számára is hozzáférhetővé lesz.

Ezután Hampel elmondja, hogy a gyűjtemény rendezését ő vállalta a helyszínen s ezt, Jósza Andrással s más lelkes régészeti egyleti tagokkal együtt végezte pár napon keresztül.

Ezzel tulajdonképpen Hampel befejezte a kis munka előszavát s most bemutatja, hogy példájával tanítsa, hogyan is történt a rendezés. Az idő rövidege miatt le kellett mondania a „catalogue raisonné”, vagyis egy teljes leltár készítéséről. „A felállításnál természetesen a tudományban dívó 3 korszakra (ti. kő-, bronz- és vas-kor) volt a kellő figyelem fordítandó. „Most következik a felállítás módjának bemutatása. „Az ugyanazon időkorba tartozó tárgyak csoportokra osztattak s akkép állítottak föl, hogy az apróbb vagy érdekesebb tárgyak elől, a nagyobbak vagy kevésbé fontosak hátul foglalnak helyt. Az az országos múzeumokban dívó mód, mely szerint minden lelet külön tétetik, itt nem látszott célszerűnek mert az átnézet még könnyű, s a minden fontosb tárgyhoz tétetendő címlapocskák az együttes leleteket úgy is föl fogják tűntethetni.”⁶

Hampel azután panaszkodik, hogy az időrend nem volt teljesen keresztülvihető, amennyiben a tudomány maga is kétségben hagyja a rendezőt némely esetben, így a vaskorszak emlékeinek elkülönítése a bronzidőbeli eszközöktől, másfelől ugyanazon korszak készítményeinek a magyar korai és kései középkor tárgyaitól való elválasztása nem volt biztosan lehetséges. Így tehát az anyag esetenként összekeveredve állítottatott föl. Hampelnek ebből a leírásából jól látszik a nehézség, mellyel ez időben régészet-kutatóinknak küzdeniök kellett.

A második főosztályt az érmek alkották, ezeknek felállítása a Magyar Nemzeti Múzeum-beli fölállítási módszert követte. Az egymással háttal álló szekrénykéek (ma tárlók) loculusokra (ma rekeszekre) osztott „bársonnyal bevont lejtőket képeztek” (vagyis belsejük ferde síkú volt:) s az egészet a por ellen üvegtáblák védték. Az érmek időrendben és helyek, országok szerint csoportosítva állítatnak ki, részben uralkodók neve alatt, néhol csak az országok, területek megnevezésével. Ezzel Hampel példát mutat kis gyűjtemények anyagának modern (vagyis akkor korszerű) fölállítására.

Hampel ezután a múzeumi belső munkáról szól. Ez szerinte „három ágra szakad, ti. naplóvezetés, a catalogue raisonné készítése és végül a leltározás.

⁵ U. ott, 53 – 54. l.

⁶ U. ott, 54. l.

Napló nélkül nincs múzeumi ügyvitel és azt hat pont szerint kell vezetni: folyószám (ezt kell minden tárgy kevésbé ép vagy legalább is nem szembeötlő helyén alkalmazni), a beérkezés pontos időpontja, a tárgy pontos megnevezése s rövid jellemzése, a lelőhely és a lelet körülményei, a beküldő neve s végre az alkalmi megjegyzések rovata. E napló segítségével készül az „okadatolt lajstrom”: a catalogue raisonné. Ebben van a múzeumi tárgyak rendszeres és részletes leírása.

Legjobb és kipróbált formája a cédula katalógus; ebben minden tárgyról külön-külön lap készül, melyeket lyukak segítségével egymáshoz lehet fűzni. Később érkezett tárgyak cédulái könnyen beilleszthetők s ezáltal a rendet semmi sem zavarhatja meg. Ezután példát is ad ily cédulák készítésére, melyet alább közlünk:

<i>Vezérszó</i>	<i>A napló száma</i>	<i>Darabszám</i>
o A tárgy körül vonalozva rajzban. Mikor és hol találtatott	1. tárgy elnevezése	Hivatkozás az írókra és irodalmi cikkekre, melyekben netalán közöltetett, vagy hasonlók fordulna elő.
o Kitől való Ajándék vagy vétel ez esetben ára.	2. Anyag 3. Alakja 4. Cifrázatai 5. Színe 6. Állapota	Mérték: Hossza Szélessége Vastagsága Részletezőmérések
		A tárgy helye a gyűjteményben. ⁷

Hampel magyarázatot is csatol a cédula egyes helyeihez. A vezérszó szerinte csoportot jelent, melyhez a tárgy tartozik. Ilyenek lehetnek kova és obszidián eszközök, csont, szarvasagancs és más eszközök, ezeket a Műrégészeti Kalauz mutatja (Megjelent 1866-ban). A tárgyak megnevezését illetően ismét csak a Műrégészeti Kalauzhoz utasít. Látjuk viszont ezekből, mennyit kellett a régészetnek vesződni, míg a saját tudományos argot-ját kifejleszthette, hiszen a Műrégészeti Kalauz sok elnevezése régen kiment a régészet tudományában a közhasználatból. Hampel azt is megállapítja, hogy a Műrégészeti Kalauzban az agyagedények osztályozása is ingadozó. Szerinte ezek az edények a következő elnevezésű csoportok valamelyikéhez tartoznak: „válú; tálcsa; tálcza; csésze, füles, nem füles; mencze; csupor, öblöny, köcsög; fazék; bögre, lábas, nem lábas, bütykökkel; szélke; pohár; korsó; szűrő”. Kónél, agyagnál a kő neme, a földolgozás (nyers vagy égetett) meghatározandó. A bronzkori tárgyaknál kívánatos az alkatrészek vegyarányának meghatározása, de hozzá teszi a messze jövőbe tekintően: „ami azonban csak ritkább esetekben lesz eszközölhető”, majd tovább megjegyzi „a cifrázatok pontja aligha lesz mindig vagy ismert rajzokra való hivatkozás nélkül kitölthető. Mérésre, mondja, mindig a métert használjuk és nem másfajta mérésrendszert (pl. a rőföt). Az érmeiket elő és hátlap szerint kell leírni. Kimondja a halhatatlan szabályt, leírni csak annyit szabad, amennyi látható. A hiányzó betűk kipontozhatók. Elnevezésre használjuk az aureus, denarius, quinarius, vagy nagy bronz, közép bronz, kis bronz elnevezéseket. Itt mindig föl kell tüntetni a főntartás fokozatát is. És halljuk csak ez útmutatás öz-

⁷ U. ott, 56. l.

szefoglalását Hampeltől. „A gyűjteménynek ilyen módon való leírása fáradságos és hosszadalmas ugyan, de olyan munka, mely a felhalmozott tudományos anyagot valamennyi tudományos kutatóra is hasznavehetővé teszi. Ezen célra törekedni minden múzeumegylet föladata.”⁸

Ha Hampel múzeológiai fejtegetéseinek ezt a részét áttekintjük, látjuk, mennyi előrelátás, a tudományos célok maradéktalan érvényesítésének akaratát és elve hatja át ezeket a tanácsokat és szabályokat, hiszen a legtöbbje mai múzeológiánknak is fontos alapelve, melyet ma is gyakorlatilag követ és valósít meg múzeumi munkánk.

„A harmadik, legalább minden évben ismétlődő feladat a leltározás”. Ezen Hampel az anyagnak statisztikai áttekintését, ma revízióknak ismerjük, érti. Ezt abban az időben egyes kisebb gyűjteményekben talán végre lehetett esetleg évről-évre hajtani. Ma már, mikor vidéki múzeumaink anyaga is ezer meg ezer darabot számlál, tudjuk milyen feladatot ró egy múzeum személyzetére egy ilyen revízió.

A füzet e múzeológiánkban első ízben jelentkező és a múzeumi munkára igen fontos tanácsokat adó és munkaelveket leszögező része után a következő részekben a nagykállói múzeum anyagát, ismerteti majd a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő Szabolcs-megyei leletek rövid jegyzékét adja, végül összefoglalja Szabolcs megye eddig ismert régészeti lelőhelyeinek sorozatát is, mely számos addig ismeretlen lelőhelyet tüntetett föl. Hampel munkája e részével tovább gyarapította e kis mű megírásával szerzett érdemeit, hiszen ebből a részből egy régészeti kataszter (topográfia) körvonalai bontakoznak ki.

A kis füzet érdeme múzeológiai irodalmunkban, amint láttuk, elvitatathatlan. Bár csak igen rövidre fogott mű, mégis sok életrevaló, gyakorlati tapasztalatból eredő útmutatást nyújt akkori gyűjteményeinknek. Ez valószínűsíti, hogy Hampel József nemcsak az ösztönzést nyerhette e művecske megírásához professzorától és múzeumi vezetőjétől Rómer Flóristól, hanem számos tanácsot is kaphatott tőle a maga munkájában és e füzet megírásában egyaránt.

94 éve, hogy e kis mű megjelent, melynek Szabolcs megyei vonatkozása is és múzeológiai irodalmunkban való jelentősége is, megérdemelte, hogy megemlékezzünk róla abból az alkalomból, hogy Országos Társulatunk először tartja vándorgyűlését Nyíregyházán.

Oroszlán Zoltán

⁸ U. ott, 58. l.

DAS ERSTE MUSEOLOGISCHE WERKCHEN IN UNSERER LITERATUR FÜR ARCHÄOLOGIE

Der Vortrag skizziert in der Einleitung kurz die Entwicklung der europäischen Museologie und erwähnt das erste museologische Werk, die Arbeit von Neickelius. Dann beschäftigt er sich mit dem ersten ungarischen museologischen Werkchen, mit der Arbeit von Josef Hampel, „Das Museum des Komitats Szabolcs“, das im Jahre 1871 erschienen ist. Der Vortrag hebt die wichtigeren Feststellungen Hampels hervor und weist darauf hin, dass die Arbeit aus wissenschaftlichem Gesichtspunkte viel wertvolles bietet, was auch die heutige, moderne Museologie vor Augen halten muss.

Z. Oroszlán

A NAPKOR-PIRIPUCPUSZTAI BRONZLELET

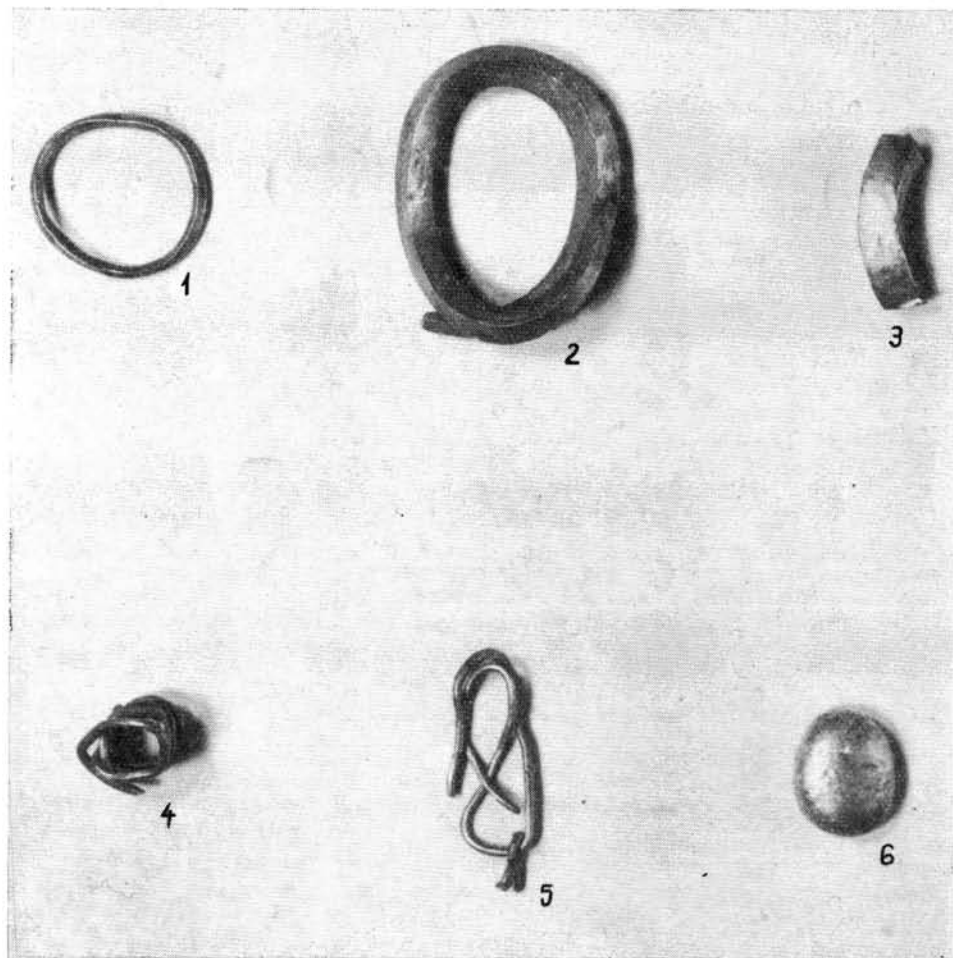
Napkor-Piripucpusztán (Szabolcs-Szatmár m., nyíregyházi j.), agyagkitermeléskor 1964-ben bronztárgyakat találtak. Ezt jelentették a nyíregyházi múzeumnak. A múzeum két munkatársa, Csallány Géza és Gombás András a helyszínen hiánytalanul összegyűjtötték a leleteket, s a lelőhelyen kisebb ásatást végeztek. Több bronztárgyat nem találtak már, előkerült azonban a leletet tartalmazó edény két darabja (VIII. t. 1, 2. kép).

A lelet a következő tárgyakat tartalmazza: 1. Tokos, füles balta. Síkozott pereme alatt vízszintes borda, amelyhez ívelt, háromszöget alkotó bordák csatlakoznak. Éle kiszélesedő, ívelt, csorba. H: 12,8 cm (I. t. 1). 2. Tokosfüles balta. Pereme síkozott. Oldalán az előbbi baltával megegyező bordadísz. A bordák alkotta háromszögben egy kiemelkedő pont van. A perem csorba. H: 12,8 cm (I. t. 3). 3. Tokos, füles balta. Élrésze hiányzik. Duzzadt pereme alatt középen háromszöget alkotó, kétoldalt ívelt bordák. H: 7,8 cm (I. t. 2). 4. Tokos, füles balta. Pereme alatt vízszintes, oldalán háromszög alakú, két szélén függőleges bordák. H: 11,6 cm (I. t. 4). 5. Tokos balta, füle letört. Pereme alatt vízszintes, s ebből kiinduló két háromszög alakú borda. Éle hiányzik. H: 9 cm (I. t. 5). 6. Tokos, füles balta. Pereme alatt két függőleges, oldalt kanyarodó borda. H: 9,5 cm (I. t. 6). 7. Füles, tokos balta. Felső része kétoldalt háromszög alakúan bemélyed. Éle csorba. H: 12,8 cm (II. t. 1). 8. Tokos, füles balta. Keskeny pereme alól két borda fut két oldalt az élig. Éle csorba. H: 10,5 cm (II. t. 2). 9. Tokos balta, füles. Egyenes pereme, sima oldala van. H: 11,8 cm (II. t. 3). 10. Félholdas kávájú, tokos, füles balta. Éle csorba. H: 8,7 cm (II. t. 4). Félholdas kávájú, kis tokos balta, füles. H: 7,8 cm (II. t. 5). 12. Tokos balta. Félholdas kávájú, füle letört. Hat-szögletes átmetszetű. H: 10,2 cm (II. t. 7). 13. Tokos, füles balta. Pereme félholdas kávájú. Alsó része hiányzik. H: 9,8 cm (II. t. 8). 14. Tokos balta. Peremrészén három vízszintes borda. Nem volt füle. H: 11,4 cm (II. t. 6). 15. Balta kiszélesedő élrésze. Élh.: 5,6 cm (II. t. 9). 16. Balta töredék, a felső tokrész hiányzik. A penge alul kiszélesedik. H: 10,7 cm (III. t. 5). 17. Tokos véső. Pereme alatt három, egymás alatt elhelyezkedő háromszög alakú borda. H: 13,8 cm (III. t. 3). 18. Lándzsacsúcs. Oldala ívelt. Lapján két oldalt a szélek irányát követő borda van. Tokja oldalt átfúrt, alul öntés-hiba miatt lyukas. H: 21,6 cm (III. t. 1). 19. Lándzsacsúcs. Tokjának a penge közepén levő része bordázott, alul pedig két oldalt átfúrt. Alsó részén öntőcsapok maradványai. Kettétört, egyik szárnya csorba. H: 17,6 cm (III. t. 2). 20. Lándzsacsúcs. Ívelt oldalú volt, de szélei letöredeztek. Tokjának alsó részén lyuk van. H: 20,5 cm (III. t. 4). 21. Lándzsacsúcs, felső része hiányzik. Szárnyai szögletesen záródnak a tokhoz. Két oldalt a tok átfúrt. H: 9,2 cm (III. t. 6). 22. Lándzsacsúcs, a tokrész hiányzik, szárnyai csorbák. Ívelt oldalú volt. H: 13,2 cm (III. t. 7). 23. Lándzsacsúcs, felső

része hiányzik. Hosszú tokrésze oldalt átfúrt. H: 10,6 cm (III. t. 8). 24. Markolatnyújtványos sarló. Markolatán három borda van, a középső a markolat alsó részén két felé válik. Ívátm.: 14,2 cm (IV. t. 1). 25. Markolatnyújtványos sarló. Pengerészenek nagyobbik fele hiányzik. A markolat közepén levő borda alul kettősen szétágazik. H: 11,5 cm (IV. t. 2). 26. Markolatnyújtványos sarló. Markolatrésze erősen kopott. A két szélső borda mellett valószínűleg középső is volt, amelyet egy vízszintes borda zárt le. Ívátm.: 11,6 cm (IV. t. 3). 27. Sarlótöredék. A markolaton három rovátkolt borda van. H: 9,7 cm (IV. t. 4). 28. Markolatnyújtványos sarló. A markolaton három rovátkolt borda van. Ívátm.: 12,2 cm (IV. t. 5). 29. Sarlótöredék. A markolaton három függőleges, a pengén egy enyhe vízszintes borda van. H: 10,2 cm (IV. t. 6). 30. Markolatnyújtványos sarló. A markolaton három rovátkolt függőleges, a penge hátán pedig két borda van. Ívátm.: 10,9 cm (IV. t. 7). 31. Sarló markolata. Három függőleges borda van rajta. H: 9,5 cm (IV. t. 8). 32. Markolatnyújtványos sarló. A markolaton levő három borda közül a középső alul kétfelé válik. A pengén is van egy borda. Ívátm.: 12 cm (V. t. 1). 33. Gombos végű sarló töredéke. Hátán két borda. H: 8,1 cm (V. t. 2). 34. Sarló pengétöredéke. H: 7,5 cm (V. t. 3). 35. Markolatnyújtványos sarló. Pengéjének vége hiányzik. Markolatán három függőleges borda van. Ívátm.: 9,9 cm (V. t. 4). 36. Markolatnyújtványos sarló, pengéjének vége hiányzik. A markolaton három, a pengén egy borda van. Ezek erősen lekoptak. Ívátm.: 13,1 cm (V. t. 5). 37. Markolatnyújtványos sarló, pengéjének vége hiányzik. A markolaton három függőleges, a pengén egy borda van. Ívátm.: 12,2 cm (V. t. 6). 38. Markolatnyújtványos sarló. A penge vége hiányzik, a markolat szélein egy-egy rovátkolt borda. Ívátm.: 11,9 cm (V. t. 7). 39. Markolatnyújtványos sarló, pengéje hiányos. A markolaton három függőleges borda van. Ívátm.: 12,2 cm (VI. t. 2). 40. Gombos végű sarló. Hátán két borda fut végig. Ívátm.: 26,1 cm (VI. t. 1). 41. Kardmarkolat- és pengétöredékei. A markolat külső része nagyrészt hiányzik, csupán záródása van meg. Ezt helyenként kis többszörös körökből álló minta díszíti. A penge egyenesvonalú, közepén alig kiemelkedő, széles borda. H: 13, 9,2 és 15,1 cm (VI. t. 3–5). 42. Markolatnyújtványos kés. A markolaton két ép és egy kitört szegecslyuk. H: 16,1 cm (VI. t. 9). 43. Fűrészlemez. H: 18,6, 17,8, és 16 cm (VI. t. 6–8). 44. Kis véső, felső része törött. H: 9,4 cm (VII. t. 2). 45. Kerek átmetszetű, díszítetlen huzalkarperec. Átm.: 9,5 cm (VII. t. 1). 46. Kerek átmetszetű huzalkarperec, nyitott. Átm.: 9,7 cm (VII. t. 3). 47. Nyitott huzalkarperec. Átm.: 7,9 cm (VII. t. 5). 48. Kerek átmetszetű, sűrű rovátkolással díszített karperec. Átm.: 8 cm (VII. t. 4). 49. Kerek átmetszetű, sűrű rovátkolással díszített karperec. Átm.: 8 cm (VII. t. 6). 50. Kerek átmetszetű huzaltöredék. H: 9,8 cm (VII. t. 7). 51. Vastagabb huzaltöredék. Kerek átmetszetű. H: 13,3 cm (VII. t. 8). 52. Összehajlított huzal. Kerek átmetszetű. H: 9,8 cm (VII. t. 10). 53. Kétfelé hajlított bronzlemez. Sz.: 9,3 cm (VII. t. 9). 54. Spirálkorong. Kerek átmetszetű huzalból készült. Átm.: 6,9 cm (VII. t. 11). 55. Balta éltöredéke. Sz.: 4,9 cm (VII. t. 12). 56. Bronz öntörög. Egyik felülete sima. H: 9,5 cm (VIII. t. 2).

A lelet restaurálása után az egyik tokosbaltában elrejtve hat darab kis aranytárgyat találtak. Ezek a következők: 1. Karperec összehajlított töredéke. Négyszögletes átmetszetű. Átm.: 3,4 cm. súly: 14,3 gr. (I. kép 2). 2. Karika, négyszögletes átmetszetű. Két vége egymásra van hajlítva. Átm.: 1,8 cm, súlya: 1,25 gr. (I. kép 1). 3. Négyszögletes átmetszetű huzaltöredék,

valószínűleg karperecből származik. H: 1,8 cm, súlya: 4,95 gr. (1. kép 3).
 4. Spirálisba összehajtogatott kerek átmetszetű huzal. H: 1 cm, súlya:
 1,65 gr. (1. kép 4). 5. Összehajtott huzal, kerek átmetszetű. H: 2,3 cm, súlya:
 1,05 gr. (1. kép 5). 6. Ovális aranyrög. Átm: 1,3 cm, súlya: 6,85 gr. (1. kép 6).
 Az aranytárgyak közül a 4. számú spirális a 3. számú karperec töredékre volt
 ráhúzva.

1. kép. Aranytárgyak a Napkor-piripucpusztai br. leletből. Nyiregyháza, Múzeum.
 1/1 nagys.

A Napkor-piripucpusztai leletben levő tárgyak többsége, a bronzkor végén a Középső-Duna-medencében általánosan használt eszköztípusokhoz tartozik. Pontosabb kormeghatározásuk tehát eléggé nehéz, de ha egy-egy tárgy nem is, maga a leletgyűttes jól keltezhető egy szűkebb időszakra is.

A leginkább kormeghatározó tárgyak az oldalukon bordákkal díszített tokos balták. Legidősebb köztük az, amelynek oldalán két háromszög alakú bordadísz van (I. t. 5). Ilyen tokos baltákat Közép-Európában először a

Dunától nyugatra eső területeken használtak, a Reinecke BD periódusban, majd egészen általános eszköztípusokká váltak a következő, Hallstatt A₁ korszakban.¹ Fül nélküli és füllel ellátott változatuk ismert. A Felső-Tisza-vidéken és Erdélyben főleg a Hallstatt A periódus első felébe tartozó raktárleletekben fordulnak elő.² Ez a baltatípus lehetett a mintaképe a másik két, háromszögletű bordákkal díszített tokos baltának (*I. t. 1, 3*). Ezeket a síkozott, vastag perem és a háromszoros, ívelten futó bordázat különbözteti meg az előbbi fajtától. Ilyen baltákat a Hallstatt A periódus első felének megfelelő korszakban kezdtek el készíteni,³ de általánossá használatuk csak a Hallstatt A₂ és Hallstatt B₁ periódusok idején vált⁴.

Az előbbi baltatípusok egyik változata az *I. t. 4* számú tokos balta. Egészen pontos párhuzama a kemecsei raktárleletből ismert.⁵ Ez a Hallstatt A korszak első felére keltezhető.

A Kárpát-medence keleti felében használt tokos balta formák sorába tartoznak a Napkor-piripucpusztai lelet egyenes peremű díszítetlen oldalú tokos baltái (*II. t. 1–2*). Jellemző vonásuk, hogy oldalukon a peremtől az élig futó borda van. Ezeket a tokos baltákat Moldvában⁶ és Erdélyben⁷ a Reinecke BD periódusnak megfelelő időszakban kezdték készíteni, de a következő korszakban, a Hallstatt A periódusban is ismertek voltak ott,⁸ s a Felső-Tisza-vidéken⁹ egyaránt.

¹ *Holste, F.*: Bayerische Vorgeschichtsblätter 13–15 (1936–38) 12.; *Kőszegi F.*: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 162.

² *Hampel J.*: A bronzkor Magyarhonban. CXCII. t. 25–26, *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 6–7 (1963–64) XLVIII. t. 25–26 – *Piricse.*; *Hampel J.*: A bronzkor... CCXXX. t. 2, CCXXXII. t. 15, CCXXXIX. t. 22, 24., *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... XXIX. t. 59, 64, 71–72 – *Kemecse, Vitéz Lajos földje.*; *Hampel J.*: A bronzkor... XCLV. t. 28, 36, 46., *Dumitrescu, H.*: Dacia 5–6 (1935–36) 204., 5. kép 3, 201., 4. kép 1, 5 – *Ispánlak.*; *Holste, F.*: Hortfunde Südosteuropas (Marburg Lahn 1951) XXIV. t. 12, 25, XXV. t. 15–18. – *Szenterzsébet*, XLV. t. 3 – *Felsőújvár.*; *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... III. t. 54 – *Apagy*, XVII. t. 8, 10, XVIII. t. 11 – *Bodrogzsadány*, XXXVII. t. 38 – *Nagyhalász.*; *Kemenczei T.*: HOMÉ 5 (1965) XVIII. t. 2 – *Finke*.

³ *Dumitrescu, H.*: Dacia 5–6 (1935–36) 201., 4. kép 9 – *Ispánlak.*; *Filimon, A.*: Dacia 1 (1924) 348., 19 – *Suseni.*; *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... VIII. t. 85 – *Balsa*.

⁴ *Tompa F.*: BRGK 24/25 (1934–35) LII. t. 6 – *Jászkarajenő.*; *Hampel J.*, A bronzkor... XCV. t. 4 – *Bodrogkeresztúr.*; *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... XXXVIII. t. 5–8 – *Nagykálló*, XLII. t. 10 – *Nyíregyháza*, LII. t. 14 – *Rohod II*, LIX. t. 14 – *Tiszaeszlár*, LXI. t. 6 – *Nyírtúra*, LXII. t. 1 – *Ecsedi lép.*; *Mozsolics A.*: Arch. Ért. 90 (1963) 253., 1. kép 1–3 – *Nagykálló*.

⁵ *Hampel J.*, A bronzkor... CCXXXIX. t. 13.; *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... XXIX. t. 73.

⁶ *Petrescu – Dimbovița, M.*: Arch. Mold. 2/3 (1964) 257., 4. kép 1 – *Doljesti.*; *Grigore Foit*: Arch. Mold. 2/3 (1964) 463., 1. kép 1–3 – *Ilseni.*; *Dinu, M. – Coman, G.*: Arch. Mold. 2/3 (1964) 472., 1. kép 1 – *Bozia Noua.*; *Rusu, M.*: Arch. Mold. 2/3 (1964) 239., 1. kép 2–3. – *Rebrisoara*.

⁷ *Roska M.*, Über die Herkunft der sg. Hakensicheln: ESA 12 (1938) 157., 4. kép 1 – *Hunyad m.*, 157., 3. kép 2. – *Érmihályfalva*, 161., 7. kép 2 – *Nádaspapfalva.*; *Roska M.*: Erdély Régészeti Repertoriuma (Kolozsvár 1942) 176., 209. kép 7 – *Mezőcikud.*; *Holste F.*: Hortfunde... XLII. t. 34 – *Mezőcikud*, XLVIII. t. 14 – *Popesti*.

⁸ *Hampel J.*: A bronzkor... CXLV. t. 34, 38, *Dumitrescu, H.*: Dacia 5/6 (1935–36) 204., 5. kép 4, 10–11, 13, 16 – *Ispánlak.*; *Holste, F.*: Hortfunde... XLV. t. 13 – *Felsőújvár*, XXIV. t. 2–4 – *Szenterzsébet.*; *Berciu, I.* – *Popa, A.*: Acta Arch. Carp. 7 (1965) 70., 1. kép 2 – *Zlatna*.

⁹ *Hampel J.*: A bronzkor... XXIX. t. 76–77., *Jósa A. – Kemenczei T.*: A nyíregyházi... CCXXXII. t. 10 – *Kemecse*, XXXVII. t. 41 – *Nagyhalász*, L. t. 13 – *Rohod*.

Ugyanehhez a típushoz tartozik az a tokos balta, amelynek oldalán a két borda nem ferdén, hanem függőlegesen halad, s vízszintesen záródik a balta széléhez (I. t. 6). Megjegyezzük, hogy ezek a tokos balták csaknem ugyanolyanok, mint az ún. erdélyi típusú balták. A különbség köztük az, hogy míg az erdélyi típusokon kétoldalt háromszög alakban bemélyed a tokos balta oldala, addig ezeken a tokos baltákon a borda és az oldalszél fog közre egy háromszögű területet. Mindkét baltatípus ugyanabban az időszakban volt használatban a Kárpát-medence keleti felében.¹⁰

A formai hasonlóság alapján idesorolhatjuk a hasonló alakú, de sima oldalú tokos baltát is (II. t. 3).

Többszörös borda-díszítésű tokos baltákat (I. t. 2) már a Reinecke BD korszakban is készítettek a Kárpát-medence keleti felében¹¹. Ekkor azonban még csak igen ritkán fordulnak elő, s inkább csak a későbbi korszakokban váltak gyakoribbá.

A félholdas kávájú tokos balták (II. t. 4–5, 7–8) a Középső-Duna-medence keleti fele bronzművességének leggyakrabban készített eszköz-típusai. Csekély formai változással többszáz éven át, a Reinecke BD korszaktól a Hallstatt B periódus elejéig tartott használatuk.¹²

Főleg a Hallstatt A periódus első felében tartozó raktárleletekben találjuk meg a fül nélküli, többszörösen bordázott peremű tokos balta (II. t. 6) párhuzamait.¹³ Nem ismeretlen azonban a Hallstatt B₁ periódus folyamán sem.¹⁴

A különböző formájú tokos vésők a bronzkor közepétől kezdve ismertek voltak.¹⁵ A napkori lelet tokosvésőjéhez (III. t. 3) leginkább hasonlót az erdélyi felsőújvári és a dunántúli bakonyi leletben találunk.¹⁶ Mindkettő a Hallstatt A₁ periódusba tartozik.

A Reinecke BD és Hallstatt A₁ korszakokban Közép-Európában általánosan használt fegyverforma volt az ívelt oldalú lándzsahegy (III. t. 1, 4, 7, 8).¹⁷ Előfordul azonban a Hallstatt A₂ periódus bronzleletei közt is.

A függőleges bordákkal megerősített tokú lándzsahegyek (III. t. 2) lelőhelylistáját D. Garašanin állította össze. Ez, s az azóta előkerült leletek alapján kétségtelen, hogy a Kárpát-medence keleti felének jellegzetes fegyvertípusa volt a bordázott tokú lándzsahegy.¹⁸ A középsőbronzkori Wietenberg kultúra lelőhelyén előkerült darab bizonyítja, hogy Erdély volt az a terület, ahol legkorábban kezdték készíteni.

¹⁰ Roska M.: ESA 12 (1938) 154.; *Mozsolics A.*: Acta Arch. Hung. 12 (1960) 121.

¹¹ Vezető a debreceni Déri Múzeumban. 1935. 50 – Érmihályfalva.; *Kemenczei T.*: HOMÉ 5 (1964–65) XIII. t. 8 – Felsősolca.

¹² Nestor, I.: BRGK 22 (1932) 138.; *Foltiny, S.*: Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens (Bonn 1955) 91.; *Bernjakovič, K.*: SA 8 (1960) 332.

¹³ *Hampel J.*: A bronzkor... CXIX. t. 8 – Kér, CCXXIX. t. 31, *Jósa A.* – *Kemenczei T.*: A nyíregyházi... XXIX. t. 68 – Kemecse.; *Holste, F.*: Hortfunde... XLV. t. 16 – Felsőújvár.; *Tasić, N.*: RVM 11 (1962) 132., I. t. 10 – Jakovo.; *Garašanin, D.*: Katalog der Vorgeschichtlichen Metalle (Beograd 1954) VIII. t. 4 – Brestovik.; *Filimon, A.*: Dacia 1 (1924) 346., 15. kép – Suseni.

¹⁴ Debreceni Déri Múz. Évk. 1948–56. III. t. – Debrecen-Dombostanya.

¹⁵ *Foltiny, S.*: Zur Chronologie... 103, *Mozsolics A.*: Bronzefunde des Karpatenbeckens (Budapest 1967) 63.

¹⁶ *Holste, F.*: Hortfunde... XXIII. t. 14, XLV. t. 20.

¹⁷ *Holste, F.*: Germania 25 (1941) 162.

¹⁸ *Garašanin, D.*: RVM 5 (1956) 15–19.; *Rusu, M.*: Arch. Moldv. 2/3 (1964) 237.

Horedt, K.: Dacia 4 (1960) 129.

A napkori lelet legfiatalabb tárgyának látszik az a lándzsacsúcs, amelynek szárnya szögletesen záródik a tokhoz (III. t. 6). Ez a lándzsaforma a nyugati bronzleletekben általában a Hallstatt B korszakot jelzi.¹⁹ A napkori lelet többi tárgya viszont ellentmond annak, hogy a Felső-Tiszavidéken is kizárólag erre a korszakra keltezzük, bár mint a tiszaezlári lelet is mutatja, a Hallstatt B korszakban is ismert volt ott.²⁰ Első jelentkezése viszont ezen a területen, a napkori lelet tanúsága szerint, a Hallstatt A periódusra helyezhető. Ezt megerősíti az észak-jugoszláviai jakovoi és rudniki lelet, amelyekben szintén Hallstatt A korú tárgyakkal együtt került elő ilyen lándzsacsúcs.²¹

A kardtöredékek (VI. t. 3–5) valószínűleg Riegsee típusú kardhoz tarthatottak. A markolat záródásán elmosódottan, kettős vonalból összetett körökből álló minta látható. Ez pedig a Riegsee típusú kardok jellemző vonása. Az egyenes penge is arra mutat, hogy nem késői kardtípushoz tartozhatott.

A Riegsee kardtípus készítésének központja a Reinecke BD korszakban Dél-Németország volt.²² A Kárpát-medencében azonban a Hallstatt A korszak első felére jellemző raktárleletekből ismerjük.²³

A markolatnyújtványos kések (VI. t. 9) a Kárpát-medencében egységben voltak használatban az ún. Peschiera típusú markolatnyújtványos törökkel, azaz a Reinecke BD és Hallstatt A₁ periódusok emlékanyagához tartoznak.²⁴ Ilyen kések a feketetóti és málnási leletben a Reinecke BD,²⁵ míg a felsőújvári és gemeri leletben a Hallstatt A₁ korszak hagyatékaik.²⁶

A markolatnyújtványos sarlók közt három típust tudunk megkülönböztetni. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek markolatán három függőleges borda van (IV. t. 3–8, V. t. 4–6, VI. t. 2). A második típusnál a középső borda a markolat végén kétfelé válik (IV. t. 1–2, V. t. 1). A harmadik típust egy sarló képviseli. Ennek a markolat két szélén van egy-egy borda (V. t. 7).

Közép-Európában a Reinecke BD periódus folyamán váltak általánosan használt eszköztípusokká a markolatnyújtványos sarlók, s formájuk szinte csak a Hallstatt B periódus elején változott meg.²⁷ Időrendi különbséget tehát igen nehéz az egyes változatok között megállapítani. Annyit azonban megfigyelhetünk, hogy azok a sarlók, amelyek markolatán három függőleges borda van (IV. t. 1–8, V. t. 1, 4–6, VI. t. 2), a legkorábbiak közé tartoznak. A Kárpát-medencében a Reinecke BD korú leletekben csak ilyenek for-

¹⁹ Holste, F.: PZ 26 (1935) 70–71.; Müller-Karpe, H., Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (Berlin 1959) 109.

²⁰ Hampel J.: A bronzkor... CCXVI. t. 5–Aranyos, CXCVI. t. 23–Piricse, CXLIV. t. 3–Ispánlak.; Holste, D.: Hortfunde... XLVI. t. 1–2. – Felsőújvár.

²¹ Tasić, N.: RVM 11 I. t. 14.; Garašanin, D.: Katalog... XVI. t. 3

²² Jóna A. – Kemenczei T.: A nyiregyházi... LIX. t. 8.

²³ Holste, F.: Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayers (München 1953) 29.

²⁴ Peroni, R.: Badische Fundberichte. 1956. 19–92.; Müller-Karpe, H.: Beiträg 89.; Mozdlics A., Bronzefunde... 125–126.

²⁵ Roska M.: Erdély... 170., 204. kép.; Holste, F.: Hortfunde... XXXI. t. 2.

²⁶ Holste, F.: Hortfunde... XLVI. t. 47, 49.; Paulik, J.: Študijné zvesti AUSAV 15. (1965) 90., t. I–2.

²⁷ Holste, F.: PZ 34/35 (1949–50) 81.; Müller-Karpe, H.: Beiträg... 109.

dulnak elő.²⁸ A Hallstatt A₁ korszak emlékanyagában általánossá lesznek. E periódusból származó raktárleletekben fordul elő először az a sarló típus, amelynek markolata szélén egy-egy borda van (V. t. 7). Az előbbi forma mellett azonban csak egy-egy példányban található meg a Hallstatt A₁ korú raktárleletekben.²⁹ A Hallstatt A₂ periódusra már ez a sarlóforma a jellegzetes,³⁰ de előfordul még a Hallstatt B₁ periódusba tartozó bronzleletekben is.³¹ A három bordás markolatú sarlók is megtalálhatók ritkán Hallstatt A₂ sőt Hallstatt B₁ periódusokba tartozó leletekben is.³²

A Napkor-piripucpusztai leletben lévő sarlók tehát hosszú időn keresztül ismert sarlótípusokhoz tartoztak. Összességükben azonban a Hallstatt A periódus első felére jellemző képet mutatnak (sok sarló markolatán három bordával, egy sarló a markolatszéleken egy-egy bordával).

Egy gombos végű sarló (VI. t. 1) és egy ugyanilyenek a töredéke (V. t. 2) is található a lelet tárgyai között. A Kárpát-medencében, a Reinecke BB periódus folyamán, a Koszideri típusú kincsleletekben fordulnak elő legkorábban gombos végű sarlók, s innentől kezdve a Hallstatt B₁ periódusig minden korszak bronzleleteiből ismerjük ezeket. Egyes részleteik alapján az idősebb sarlótípusok jól megkülönböztethetők a fiatalabbaktól.³³ A napkori sarlók, a bordázott penge, a gombnak a pengé hátán való elhelyezése alapján a Hallstatt A periódushoz tartoznak.

²⁸ *Hampel J.*: A bronzkor... CXXII. t. 34 – *Domahida*, CXCVI. t. 24 – *Kemecse; Jósa A. – Kemencei T.*: A nyíregyházi... XXXI. t. 2 – *Kemecse – Orvosdomb dűlő*, XXXII. t. 16 – 17 – *Kemecse, Fráter Miklós birtok; Andriesescu, J.*: *Dacia* 2 (1925) V. t. 4 – *Drajna-de-Jos*; *Vezető a debreceni Déri Múzeumban*. 1935. 50. – *Érmihályfalva; Roska M.*: *Erdély*... 254., 314. kép *Szamosszéplak; Holste, F.*: *Hortfunde*... XXXIII. t. 30 – *Felsőboldád*.

²⁹ *Hampel J.*: A bronzkor... XCIX. t. 1 – *Bozsok*, CXXV. t. 10, 12 – *Újszőny*, CXLVIII., t. 17 – 18, 29 – *Ispánlak*, CLII. t. 10, 24 – 25 – *Bonyhád*, CLV. t. 10, 12, 14 – *Pölöske*, CXCH. t. 21 – *Pirice*, CCX. t. 15 – 16 – *Kurd*, CCXIV. t. 22 – *Rinyaszentkirály*, CCXXXIII. t. 9 – *Kemecse. Miske K.*: *Arch. Ért.* 19 (1899) 61., 11, 14, 15 – *Felsőszentlászló; Mozsolics A.*: *Arch. Ért.* 76 (1949) XVIII. t. 6 – 7, XIX. t. 7 – *Pécs – Makárhegy*, XXV. t. 14 – *Badacsony; Holste, F.*: *Hortfunde*... XXVII. t. 17, 19, 24 – *Szenterzsébet*, XXXI. t. – *Füzesabony*, XLII. t. 15 – *Sióagárd*, XLVIII. t. 32 – *Sarkad; Garašanin, D.*: *Katalog*... XV. t. 4 – *Privna Glava, Tasić, N.*: *RVM* 11 (1962) I. t. 6 – *Jakovo; Jósa A. – Kemencei T.*: A nyíregyházi... II. t. 41, III. t. 49 – *Apagy*, VI. t. 53, VII. t. 61 – *Balsa*, XVII. t. 2 – *Bodrogzsadány; Török Gy.*: *Dolg.* 1940. I. t. 28. – *Lengyeltóti*.

³⁰ *Hampel J.*: A bronzkor... CXCV. t. 19 – 23 – *Nagydém*, CLIX. t. 17 – 18 – *Gyermel*, CCIX. t. 26 – *Herczeghalom; Pintér S.*: *Arch. Ért.* 19 (1899) 58., II. t. 9 – 10 – *Ecseg; Darnyai K.*: *Arch. Ért.* 30 (1910) 428., 13 – 16 – *Uzsavölgy; Tompa F.*: *BRGK* 24/25 (1934 – 35) LII. t. 3 – *Jászkarajenő; Holste, F.*: *Hortfunde*... XXIII. t. 23 – *Mohács*, XXX. t. 24 – *Vésztő*, XXXIV. t. 22 – *Torvaj; Paulik, J.*: *Arch. Roz.* 17 (1965) 381., 114. kép 10 – 11, 13 – 16 – *Brvniste*.

³¹ *Hampel J.*: A bronzkor... CCXXXV. t. 11 – 12. stb. – *Velem*, CLVII. t. – *Kenderes; Csallány G.*: *Fol. Arch.* 1/2 (1939) III. t. 5 – *Szentes-Nagyhegy; Debreceni Déri Múz. Évk.* 1941. 52., 14. kép – *Hajduszóvát; Holste, F.*: *Hortfunde*... XL. t. 19., 21., 25 – *Aranyos; Jósa A. – Kemencei T.*: A nyíregyházi... XXVI. t. 8 – *Kántorjánosi*, LI. t. 1, 6 – *Rohod II.; Aricescu, A.*: *SCIIV* 16 (1965) 30., 8. kép 15 – 21 – *Simbăta Nouă*.

³² *Hampel J.*: A bronzkor... XCV. t. 22 – *Bodrogkeresztúr*, CCXXXIX. t. 1 – *Velem; Hoernes, M.*: *Arch. Ért.* 24 (1904) 207., 2. kép – *Puchov; Holste, F.*: *Hortfunde*... XXIII. t. 21 – 22 – *Mohács; Müller – Karpe, H.*: *Beiträge*... CXXX. t. B. 3 – *Junckendorf*.

³³ *Mozsolics A.*: *Bronzfunde*... 67.

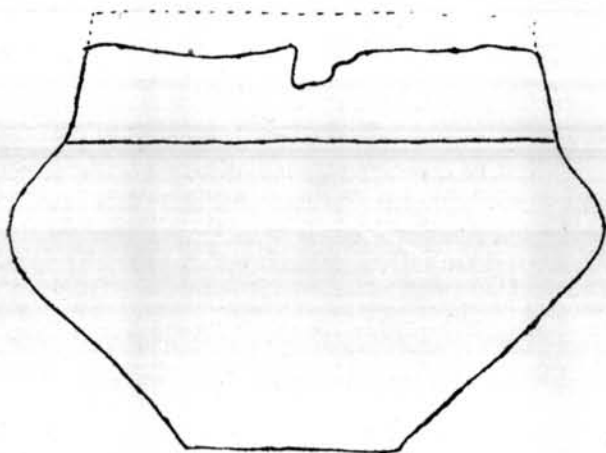
Nem alkalmas pontosabb kormeghatározásra a kis véső (VII. t. 2). Jó párhuzamait azonban a Hallstatt A periódus első felébe tartozó leletekből is ismerjük.³⁴

A fűrészlemezek (VI. t. 6–8) legkorábbi előfordulása a Kárpát-medence egész területén a Hallstatt A periódus kezdeti idejére esik, de nem ismeretlenek a Hallstatt B₁ korszakban sem³⁵.

A Kárpát-medence keleti felében az ópályi depot-horizontba tartozó leletekben fordulnak elő leggyakrabban a sűrű vonalkázással díszített karperecek (VII. t. 4, 6). Nem ritkák azonban a Hallstatt A korszak első felére keltezhető raktárleletekben sem.³⁶

Tág korhatárok közé keltezhetjük a sima, díszítés nélküli karpereceket (VII. t. 1, 3, 5). Reinecke BD, Hallstatt A és B korú leletekben egyaránt előfordulnak.

A Napkor-piripucpusztai leletben lévő töredékes bronztárgyak, így a tokosbaltarészek (III. t. 5, VII. t. 12, II. t. 9), sarlóhegy (IV. t. 3), huzalok, (VII. t. 7–8, 10), spirálkorong (VII. t. 11), összehajlított bronzlemez (VII. t. 9), öntőrög (VIII. t. 2), nem alkalmasak pontosabb kormeghatározásra.

2. kép. A Napkor-piripucpusztai br. lelet cserépedénye.

A Kárpát-medence keleti felében számos bronzkorvégi aranyelet került elő.³⁷ Bronz és aranytárgyak együtt, egy leletben már ritkábban fordulnak elő. A Napkor-piripucpusztai raktárleletben az egyik tokos baltában elrejtve kis aranytárgyak (1. kép) voltak. Ezek közül viszonylagos kormeghatározó értéke a szögletes átmetszetű karperec-töredékeknek (1. kép 2–3) és gyűrű-

³⁴ Hampel J.: A bronzkor... CXV. t. 7 – Sajógömör II.; *Mozsolics A.*: Arch. Ért. 76 (1949) XVII. t. 7 – Pécs – Makárhegy, XXIII. t. 18–21 – Badacsony.

³⁵ Bernjakovič, K.: SA 8 (1960) 333–334.; *Rusu, M.*: Dacia 7 (1963) 187.

³⁶ Kemenczei T.: HOMÉ 5 (1964–65) 128–129; *Mozsolics A.*: Acta Arch. Hung. 18 (1966) 32.

³⁷ *Mozsolics A.*: Der Goldfund von Velemszentvid (Basel 1950): Acta Arch. Hung. 15 (1963) 74–75., Acta Arch. Hung. 18 (1966) 15–33.

nek (1.kép1) van. Ezek bronzból és aranyból egyaránt az ópályi típusú kincsleletekben jelentek meg nagyobb számban, de gyakoriak a Hallstatt A korszakra jellemző leletegyüttesekben is.³⁸

A bronztárgyakat tartalmazó edény kihajló peremű volt. Színe szürke. Magassága: 20, fenékátmérő: 10 cm. Nyaka hengeres, válla ívelt, alsó részefordított csonkakúpalak (VIII. t. 1, 2. kép). Hasonló edények a Hallstatt A – B korszakban az egész Kárpát-medencében ismertek voltak. Mivel a lelet elrejtésének korában a Felső-Tiszavidéken a Gáva kultúra népe élt, a bronztárgyak kétségtelenül e népesség emlékéanyagába tartoznak.

A Napkor-piripucpusztai bronzleletben lévő tárgyak többsége a Reinecke BD korszakban ismert volt (tokosbalták: I. t. 5, 6, II. t. 1–5, 7–8, ívelt oldalú és bordázott tokú lándzsák: III. t. 1–2, 4, 7–8, markolatnyújtványos sarlók: IV. t., V. t. 1, 4–6, VI. t. 2. Riegsee típusú kard: VI. t. 3–5, markolatnyújtványos kés: VI. t. 9, sűrűn rovátkolt karperecek: VII. t. 4, 6, négyszögletes átmetszetű karikák: 1. kép 1–3). Többségük azonban a Felső-Tiszavidéken csak a következő korszakban, a Hallstatt A₁ fokozatban vált gyakorivá, s lett e periódus bronzleleteinek leggyakoribb alkotóelemévé. Ezek mellett azonban új, a Hallstatt A korszakra jellemző tárgyak is vannak a leletben (tokos balták: I. t. 1–4, II. t. 6, tokos véső: III. t. 3, lándzsacsúcs: III. t. 6, markolatnyújtványos sarló: V. t. 7, gombos végű sarlók: V. t. 2, VI. t. 1, fűrészlemez: VI. t. 6–8), amelyekkel a következő korszak emlékéanyagában már csak ritkán találkozunk. Néhány, már a Hallstatt A₂ – B₁ korszakok leletanyagában gyakori bronztárgy (tokos balták: I. t. 1, 3, lándzsacsúcs: III. t. 6, markolatnyújtványos sarló: V. t. 7) pedig azt bizonyítja, hogy a lelet nem a Hallstatt A periódus elejéről származik. Ezek alapján a Napkor-piripucpusztai raktárleletet a Hallstatt A periódus középső szakaszára keltezzük.

Kemenczei Tibor

³⁸ *Mozsolics A.*: Acta Arch. Hung. 18 (1966) 32.; *Kemenczei T.*: HOMÉ 6 (1966).

DER BRONZEFUND AUS NAPKOR-PIRIPUCPUSZTA

Im Jahre 1964 fand man beim Tonausgraben in der zur Gemeinde Napkor (Komitat Szabolcs) gehörenden Piripucpuszta einige Bronzegegenstände. Dies wurde dem nyiregyházaer Museum gemeldet. Zwei Mitarbeiter des Museums Géza Csallány und András Gombás sammelten am Fundort die Gegenstände vollzählig zusammen und führten dort auch eine kleinere Ausgrabung aus. Mehrere Bronzegegenstände fanden sie nichtmehr, es kamen aber 2 Scherben (*Tafel VIII, 1*) eines Gefäßes zutage, das die Fundstücke enthielt.

Außer Bronzegegenständen (*T. I–VII, T. VIII, 2*) enthielt der Fund auch Goldstücke (*Abb. 1*). Diese waren in einem der Tüllenbeile verborgen.

Die Mehrheit der Fundgegenstände aus Napkor Piripucpuszta gehört zu den gegen Ende der Bronzezeit im Mitteldonaubecken allgemein gebrauchten Werkzeugtypen. So sind sie chronologisch ziemlich schwer zu bestimmen, wenn auch nicht je ein Stück, so ist doch die Gesamtheit des Fundes auf eine engere Zeitperiode datierbar.

Die Tüllenbeile, die an der Seite dreieckig gerippt sind, sind für die Reinecke BD und Hallstatt A Periode charakteristisch (*Taf. I, 4–5*),^{1–2, 5} aber ihre jüngere Variation (*Taf. I, 1, 3*) kommt auch in Depotfunden aus der Hallstatt B₁ Periode vor.^{3–4}

Die Tüllenbeile mit gerader Kante (*Taf. I, 6, Taf. II, 1–3*) benützte man in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens im Zeitraum der Hallstatt A Periode.^{6–9}

Die Tüllenbeile mit reicher Rippenverzierung (*Taf. I, 2*) begann man in der Reinecke BD Periode anzufertigen, allgemein wurden sie nur in späteren Zeiten verwendet.¹¹

Die Tüllenbeile mit konkav eingezogener Tüllenmündung (*Taf. II, 4–5, 7–8*) – mit kleinen Formveränderungen – waren von der Reinecke BD Periode bis zum Beginn der Hallstatt B Periode bekannt.¹²

Die Parallele^{13–16} der Meissel mit Tülle (*Taf. II, 6, Taf. III, 3*) findet man hauptsächlich in den Depotfunden der Hallstatt A Periode.

Die Lanzenspitze mit bogenförmiger Schneide westlichen (*Taf. III, 1, 4, 7, 8*)¹⁷ und die Lanzenspitze mit gerippter Tülle östlichen Ursprungs (*Taf. III, 2*)¹⁸ war ein im Karpatenbecken allgemein gebrauchter Waffentyp der Reinecke BD und Hallstatt A Perioden.

Der jüngste Gegenstand aus dem Fund von Napkor scheint diejenige Lanzenspitze zu sein, derer Flügel sich eckig an die Tülle anschließt (*Taf. III, 6*). Diese Lanzenform markiert in den westlichen Bronzefunden im allgemeinen die Hallstatt B Periode.¹⁹ Die weiteren Stücke des Fundes aus Napkor widersprechen der Hypothese, daß man die Lanzenform in der Gegend der Oberen-Theiß ausschließlich auf dieses Zeitalter datieren kann, obwohl diese Form – wie es der Fund aus Tiszaeszlár zeigt – dort auch in der Hallstatt B Periode bekannt war.²⁰ Doch ist ihr erstes Vorkommen in dieser Gegend – siehe den Fund aus Napkor – die Hallstatt A Periode. Diese Behauptungen unterstützen die jugoslawischen Funde aus Jakovo und Rudnink, in welchen gemeinsam mit Hallstatt A-zeitlichen Gegenständen²¹ eine ebensolche Lanzenspitze vorkam.

Die Schwertbruchstücke (*Taf. VI, 3–5*) gehörten wahrscheinlich zu einem Schwert vom Riegsee-Typ wie es die gerade Klinge und das aus kleinen Ringen bestehende Muster an der Schließung des Heftes beweisen. Im Gegenteil von Süd-Deutschland, kommt dieser Schwerttyp in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens in der Hallstatt A₁ Periode vor.^{22–23}

Die Griffzungmesser vom Peschiera Typ sind im Mitteldonaubecken für die Reinecke BD – Hallstatt A₁ Perioden charakteristisch (*Taf. VI, 9*).^{24–26}

Unter den Griffzungensicheln kommen diejenigen, die auf dem Griff drei senkrechte Rippen tragen (*Taf. IV, 1–8, Taf. V, 1, 4–6, Taf. VI, 2*), am häufigsten zwischen den Fundstücken der Reinecke BD und Hallstatt A₁ Perioden vor.^{27–28} In minderer Zahl, aber sind sie in den Hallstatt A₂ und B₁ zeitlichen Bronzefunden auffindbar.³² Die Sicheln, die auf dem Rand des Heftes je-eine Rippe tragen (*Taf. V, 7*), kommen zuerst im Denkmalmaterial der Hallstatt A₁ Periode vor, aber nur selten und in geringem Maße²⁹. Diese Sichelform³⁰ ist für die Bronzefunde der Hallstatt A₂ Periode charakteristisch, ist aber auch noch in den Depotfunden³¹ der Hallstatt B₁ Periode zu finden.

Die im Fund von Napkor-Piripucpuszta aufgefundenen Sicheln gehören zu einem schon lange bekannten Sicheltyp. Insgesamt zeigen sie aber das charakteristische Bild der ersten Hälfte der Hallstatt A Periode. (Viele Sicheln mit 3 Rippen an dem Heft, eine Sichel mit einer Rippe).

Die Knopfsicheln zeigen auch eine sich an die Hallstatt A Periode erinnernde Form (*Taf. V, 2, Taf. VI, 1*).³³ Ebenso kann man den kleinen Meißel (*Taf. VII, 2*)³⁴ und die Sägeplatten (*Taf. VI, 6–8*)³⁵ in diese Zeit datieren.

Die dicht gekerbten Armringe kommen in der östlichen Hälfte des Karpatenbeckens in den Reinecke BD und Hallstatt A Perioden ebenso vor (*Taf. VII, 4, 6*).³⁶

Das Zeitalter der weiteren Bronzegegenstände ist nicht genauer bestimmbar.

Die Gegenstände aus Gold, Ringe mit viereckigem Querschnitt (*Abb. 1: 1–2*) und ein Ringstück (*Abb. 1:3*) kann man genau datieren. Östlich von der Donau kommen die Ringe mit viereckigem Querschnitt in den Reinecke BD und Hallstatt A₁ Perioden am häufigsten vor.³⁸

Dem Gefäß (welches die Bronzegegenstände enthielt) (*Taf. VIII, 1, Abb. 2*) ähnliche Gefäße waren in der Hallstatt A – B Periode im ganzen Karpatenbecken bekannt. Da im Zeitpunkt des Verbergens des Fundes in der Gegend der Oberen-Theiß das Volk der Gávaer Kultur lebte, gehört der Fund zweifellos zum Denkmalmaterial dieser Bevölkerung.

Die Mehrheit der Bronzegegenstände aus Napkor-Piripucpuszta war in der Reinecke BD Periode bekannt (Tüllenbeile: *Taf. I, 5–6, Taf. II, 1–5, 7–8*, Lanzen mit bogenförmiger Schneide und mit gerippter Tülle: *Taf. III, 1–2, 4, 7–8*, Griffzungensicheln: *Taf. IV, Taf. V, 1, 4–6, Taf. VI, 2*, Schwert vom Riegsee Typ: *Taf. VI, 3–5*, Griffzungmesser: *Taf. VI, 9*, dicht gekerbte Armringe: *Taf. VII, 4–6*, Ringe mit viereckigem Querschnitt: *Abb. 1:1–3*). Die Mehrheit dieser Gegenstände wurde aber in der Gegend der Oberen Theiß nur in der nächsten, in der Hallstatt A₁ Periode häufig gebraucht, und wurde der häufigste Bestandteil der Bronzefunde dieser Periode. Daneben findet man im Funde auch neue, auf die Hallstatt A Periode charakteristische Gegenstände (Tüllenbeile: *Taf. I, 1–4, Taf. II, 6*, Meißel mit Tülle: *Taf. III, 3*, Lanzenspitze: *Taf. III, 6*, Griffzungensichel:

Taf. V, 7, Knopfsicheln: *Taf. V, 2*, *Taf. VI, 1*, Sägeplatten: *Taf. VI, 6–8*, denen wir im Denkmalmaterial des folgenden Zeitalters nur selten begegnen. Einige – schon im Fundmaterial der Hallstatt A₂–B₁ Perioden häufig vorkommende – Bronzegegenstände (Tüllenbeile: *Taf. I, 1, 3*, Lanzen spitze: *Taf. III, 6*, Griffzungensichel: *Taf. V, 7*) beweisen, daß der Fund nicht vom Beginn der Hallstatt A Periode stammt. Auf Grund dieser Beweise gehört der Depotfund aus Napkor-Piripucpuszta in die mittlere Phase der Hallstatt A Periode.

T. Kemenczei

JEGYZETEK A BÉLA-VÁRHEGYI LELETEKRŐL

Mintegy 10 kilométerre Bikszádtól (Bixad) nyugatra, a Román Népköztársaság Máramaros tartományában, Avas (Oaş) rajonban fekszik Bujánháza, román elnevezésén Boinești. A falu alatt húzódik a Lekence (Lechința) patak, — két oldalán a róla elnevezett völgygel —, mely a Reu patakkal egyesül. A Lekencei völgy bejáratánál a falutól délre, mintegy másfél — két kilométerre fekszik az a közel 60 méter magas emelkedés¹, melyet *Béla-Várhegy*, román nevén Coastă Boineș tilor néven ismerünk.

A néphit szerint ezen az emelkedésen valamikor IV. Béla vára állt, s innen kapta elnevezését is. Ezen a helyen több ásatást végeztek, így többek közt 1892 tavaszán Mihalik József, ezt követően Vende Aladár és munkatársai s a 1957 nyarán C. S. Nicolăescu-Ploșor és Elena Covács.

Abban a kérdésben, hogy a valóságban állt-e itt vár vagy sem, a szakemberek véleménye megoszlik. Mihalik József őskori véderőműként említi.² Ezzel szemben Vende Aladár kereken tagadja a vár létezését.³ Vasile Pârvan feltevése szerint viszont itt egy dák várral van dolgunk.⁴ Ezt a tényt Roska Márton is említi Bujánházával kapcsolatosan.⁵

Kétségtelen, hogy itt IV. Bélának sohasem állt vára. Ennek ellenére Vende Aladár megállapítása elhamarkodottnak mondható, mert a valóságban mégis volt itt egy úgynevezett földvár,⁶ melynek létezését az 1957. évi ásatás is igazolta.⁷

¹ Tengerszint feletti magassága 215 m.

² Az Archaeológiai Értesítő, 1892-ben megjelent XII. évf. 316 — 320. oldalán közli Mihalik József beszámolóját, mely többek közt a következőket tartalmazza „... e véderőmű az emberi civilizáció ezen korszakában (bronzkor A. K. megjegyzése) lakott volt, mindamellett úgy hiszem, hogy a neolitikor embere már tanyát ütött e hegyormon, mely azután erősítettven a hatalmas földsánc és árokkal, mentsvárul szolgált a vaskorszak fölléptéig...” (320. old.).

³ Szatmár Vármegye Monográfiája 411. oldalán írja Vende Aladár: „...Kutatásaink azonban kétségtelenné tették, hogy ott soha vár nem állott...”

⁴ *Pârvan Vasile*, *Getica. O încercare de protoistorie a Daciei în mileniul I. a. chr.* București, 1926. pag. 300. „... În ori ce caz sigur dacică, e cetatea numită Bélavára lângă Boinești (Bojánháza, în Sătmar), la 9 — 10 km. de Bicsad pe o înălțime la confluenta a două râuri alcătuită din restul platoului printr-un mal și șanți: cetatea a fost întărită și locuită din neolitic și pînă în fier”.

⁵ *Roska Márton*, *Erdély Régészeti Repertórium, Kolozsvár 1942. I. Őskor.* 51. old. 365. old. 60. sorszám és a 364. old. XXV. sz. térkép.

⁶ Révai Nagy Lexikona VIII. kötet Bp. 1913. 20. old. „... Földvár-név alatt egyszerű földhányásokkal körülvett őskori erődítéseket értenek, aminők már az újabb kőkortól kezdve készültek, ... Némelykor csak egy könnyen védhető tetőt vág el a sáncolás a hozzá csatlakozó hegyhától, ...” Ez utóbbiak csoportjába sorolható a Béla-várhegyi földvár is.

⁷ *Materiale și cercetări arkeologice. VI. 1959.* pag. 35 — 40. „... Aceste prăpăștii au îndemnat mai apoi pe locuitorii epocii de bronz să le folosească drept o cetate inexpugnabilă prin separarea printr-un val adînc de coama dealului, pe unde se putea pătrunde aici.” (pag. 39).

A hegyhát védelmi képességének biztosítását szolgálta az a magas földhányás, az aljában húzódó sáncsal, mely kelet-nyugati irányban elzárja a hegyhát északi részét a lankásabb déli oldaltól. A hegyhát másik három oldala nagyon meredek és annyira megközelíthetetlen, hogy feleslegessé vált azok megerősítése, amint annak eddig nem is bukkantunk nyomaira. Bár nem lehetetlen, hogy a maga idejében sövény vagy cöveksor biztosította ezeket az oldalakat is. Ez olyan kérdés, melyre az eddig végzett ásatások, valamint a már meglévő anyagok és adatok alapján még korántsem lehet „végleges” választ adni, mint ahogy nem lehet arra a kérdésre sem, hogy mikor keletkezett és kik lakták. Ezekre a kérdésekre csak egy, az egész területet felölelő részletes ásatás adhat választ. Addig azonban míg ez bekövetkezik, meg kell elégednünk a rendelkezésünkre álló anyagok- és adatokból adódó következtetésekkel, feltevésekkel.

A leletek tanulsága szerint a hegyhát a felsőpaleolitikumban már lakott terület volt⁸. Ezt látszanak igazolni egyrészt az 1892-ben, másrészt az 1957-ben végzett ásatások alkalmával előkerült leletek. A neolitikum végén, de legkésőbb a bronzkor elején elkészül a földhányás és a sánc is, s az így megerősített hegyhát, földvár, a Hallstatt-kor megjelenéséig tartózkodási helyül szolgált egykori lakóinak. Figyelembe véve azonban Béla-Várhegy természeti adottságait és stratégiaileg előnyös helyzetét, nem tartom lehetetlennek, hogy a környékbeli lakosság még évszázadokon keresztül felhasználta ezt a helyet. Veszély idején a földvárban gyűltek össze, mely adott esetben kellő biztonságot nyújthatott az esetleges támadások ellen, még többszörös túlerővel szemben is.

Az egykori nagykarolyi megyei múzeum tulajdonában számos lelet volt mely innen származott. Ezek részint felszíni leletek voltak, melyekre azok megtalálói véletlenül bukkantak, részben pedig ásatások során kerültek felszínre. Sajnos azonban, az innen származó leletek feldolgozását és publikálását mind a kutatásban résztvevők, mind a múzeum egykori munkatársai elmulasztották. Így azok mennyiségét és milyenségét pontosan nem ismerjük. Hiányzik szakleírásuk, rajzuk, a megtalálás helyének pontos meghatározása, a kutatóárkok felületi, keresztmetszeti, valamint a tárgyak elhelyezkedését feltűntető rajz, stb.

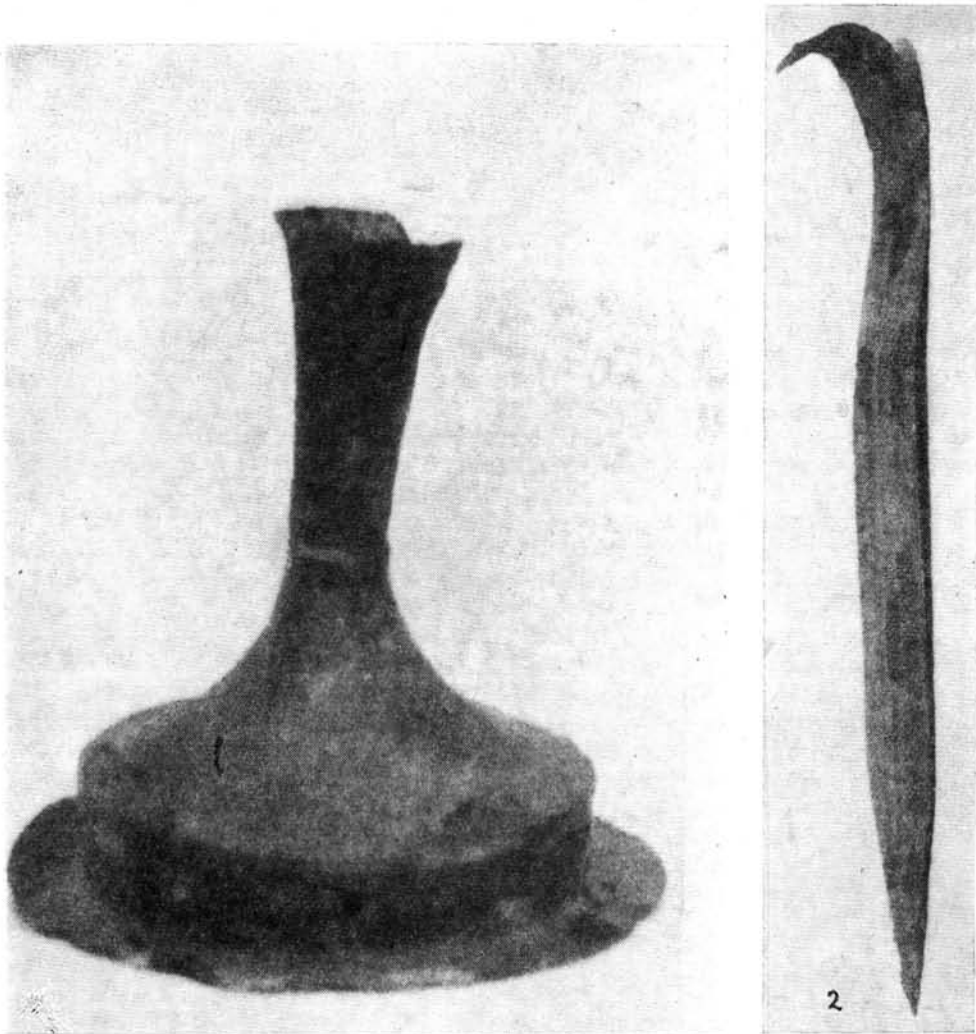
Már csak a Vende Aladár fent idézett munkája 411. oldalán közöltekől tudjuk, hogy „... kardok, lándzsavégek, nyílhegyek, sarkantyúk... egy érdekes alakú pajzsdudor . . néhány bronz fibula . . .” volt a múzeum tulajdonában, mely a Béla-Várhegyről származott. Ezek egy részéről képet is közöl az idézett mű 408.-oldalán.

A leletek egyik darabját egy *kardtöredék* (3. kép 2, 8. kép) képezi, mely jelenleg 583-as leltári számot visel és a nagybányai Tartományi Múzeum tulajdonát képezve, annak gyűjteményében található.

⁸ Az „Istoria Romîniei Vol. I. 1960. Pl. III. și Pl. IV”. úgy említi Bujánházát (Boinești) mint ahonnan a musztéri korból és az aurignaci kor középső szakaszából származó leletek kerültek elő.

Ezt az 1957. évi ásatás is megerősíti. A 7. pontnál idézett mű 37. oldalán a következőket olvashatjuk: „... Ne aflăm aici în această culme chiar pe o așezare paleolitică cu două etape de dezvoltare, prima un musterian final presteletian și a doua un aurignacian mijlociu, fără ca aceste două etape de dezvoltare să se poată delimita precis stratigrafic, intrucît întrepătrunderile între partea superioară a musterianului și cea inferioară a aurignacianului sînt frecvente.

A Vende A. által közölt kép és annak eredetije között azonban bizonyos eltérés tapasztalható. Ez elsősorban a kardtöredék alakjára vonatkozik. A képen látható kardtöredék a pengének a csúcs irányába eső felét ábrázolja.

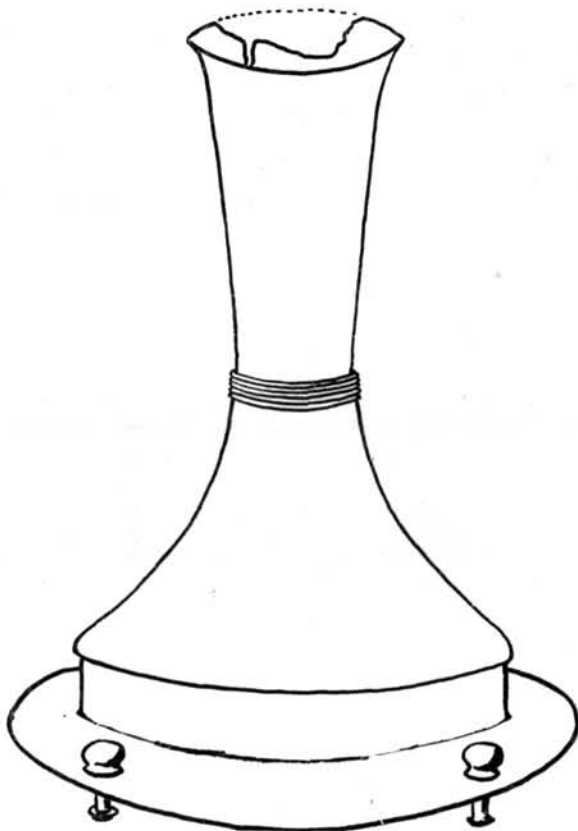

3. kép. 1,2: Béla-várhegyi vandál pajzsdudor és vaskardtöredék. Nagybánya, Tartományi Múzeum (Románia).

A képen a penge hossza 70, míg szélessége 6,5–7 mm között változik. Ez a pengedarab egyenes, csupán a csúcstól számított 53–56 mm között észlelhető egy sajátos gyűrődés. Sajátságos, mert ilyen gyűrődés csak akkor keletkezik, ha a pengét egy adott irányban meggömbítjük, majd ezt követően visszahajlítjuk. Véleményem szerint igen lényeges volna annak tisztázása, hogy a pengedarab ilyen formában került-e elő, vagy pedig csak az előkerülés után hajlították vissza, de sajnos ennek megállapítása ma már lehetetlen. Az illusztr-

ráción látható pengedarab — a fent említett gyűrődéstől elkezdve — egyenesnek mondható. Ezzel ellentétben, az eredetinek a markolat felé eső vége görbített, s a görbület íve 110 – 115 fok között változik. Ez mind a mellékelt fényképen, mind a rajzon jól látható.

Az alaki mellett, mennyiségi eltérés is tapasztalható. Az illusztráción látható kardtöredék és az eredeti pengedarab méreteinek arányából megállapíthatjuk, hogy a Vende Aladárék által lefényképezett kardtöredék hossza 549,9 – 592,2 mm volt, míg a létező pengedarab hossza csupán 423 mm, te-

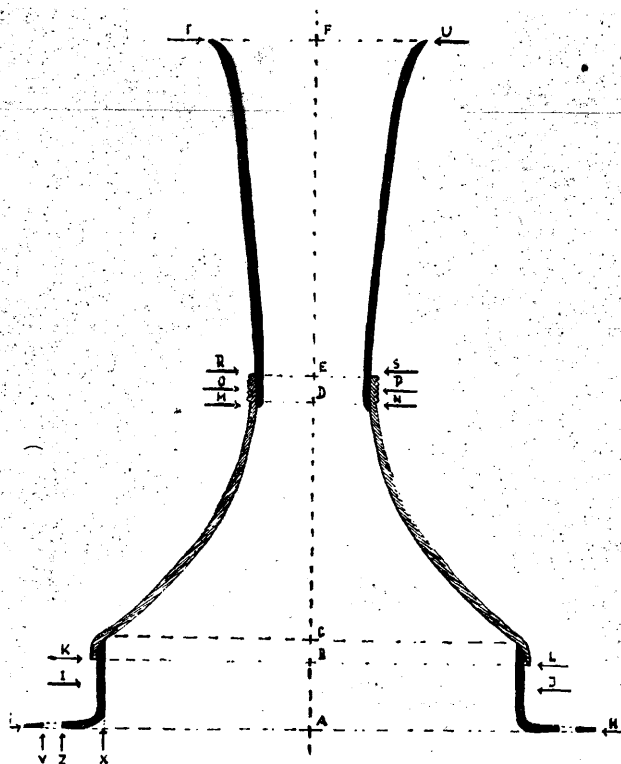
4. kép. A pajzsdudor rajza.

hát 126,9 – 169,2 mm-rel rövidebb. Az erőszakos eltávolítás nyomai minden kétséget kizárólag kimutathatók a törési felületen, de, hogy a hiányzó részt ki, mikor és miért távolította el nem tudjuk. Feltételezhető, hogy a már említett 110 – 115 fokos görbület a pengedarab markolat felé eső végén ezen beavatkozás következményeként jött létre.

A pengedarab kétélű kard töredékét képezi, mely aránylag puha vasból készült, kovácsolás útján 3. kép 2. Teljes hossza (GH) 423 mm. Szélessége AB-nél 51 mm, míg EF-nél — ahol az oxidáció jobban megrongálta — csupán 47 mm. A pengedarab mindkét oldalán kettős völgyeletű vércsatorna található.

A vércsatornák a penge élétől (Aa és Bc) 16,5 mm-re kezdődnek. A vércsatornák szélessége (ab és bc) 9 mm. A penge vastagsága a vércsatornák gerinceinél (aá, bb és cc) 4,5 mm, míg a vércsatornák medrében (de) 3 mm. A pengedarab C oldala teljesen oxidált, ellenben a D oldalon csak a hajlított és az azt megelőző részt rongálta meg erősen, míg a többi részén az oxidáció csak foltokban található. Az oxidáció által meg nem rongált részeken egy 0,15–0,20 mm vastagságú barnászöröses zománcszerűség borítja a pengét.

A Béla-várhegyi leletek másik érdekes darabja a pajzsdudor (3. kép 1), mely szintén a nagybányai Tartományi Múzeum tulajdonát képezi.

5. kép. A pajzsdudor szerkezeti rajza.

A pajzsdudor esetében, a Vende A. által közölt illusztráció és az eredeti között semmiféle eltérés sem tapasztalható, amint ez a mellékelt fényképről és rajzról is megállapítható (3. kép 1, 4-7. kép).

A Béla-várhegyi pajzsdudor alakját és méreteit illetően, hasonlít a herpályihoz, azzal a különbséggel, hogy a bélavárhegyi teljesen vasból készült és egy gyűrűsköteg kivételével nélkülöz minden ornamentációt.

A pajzsdudor három részből áll:

- a) a dudor alsó karimája (AC),
- b) a dudor lapja (BE) és
- c) a dudor csúcsa (DF) (5. kép).

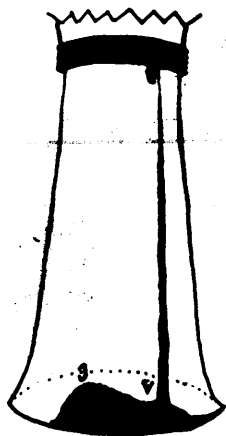
A három részt úgy rögzítették egymáshoz, hogy a dudor lapját felmelegítették s az így kitágult nyílásokba becsúszatták az alsó karima felső, illetve a csúcs alsó részét. A dudor lapjának lehűlése után, a nyílások összeszűkültek, s oly szorosan simulnak a becsúsztatott részekre, hogy azok szilárdan állnak helyükön. Ezt, a szaknyelven muffolásnak nevezett eljárást ma is sok esetben alkalmazzák. Az 5. képen jól látható, hogy a világosabb árnyalatú lap (BE), hogyan rögzíti a sötét árnyalatú alsókarima BC, valamint a csúcs DE részét.

A pajzsdudor alsó karimája 45 mm. Eből egy 21 mm-es 90 fokos szögben kihajló vízszintes rész (Gx) képezi a pajzsdudor alapját, míg egy 24 mm-es rész (AC) függőleges hengergyűrűt képez.

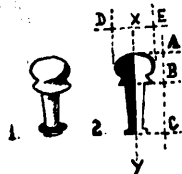
A pajzsdudor alapja (7. kép) alakjára nézve kerek. Az A és D oldalak kissé lapítottak. Ezért a szabályos kört elhagyva, annak formája enyhén ellipszis alakot ölt. Ezt bizonyítják az átmérők adatai is: AD = 151 mm, míg EH = 164 mm.

Az alsó karima alapjának szélessége AB = CD = EF = GH = 21 mm volt eredetileg, de ez az oxidáció következtében változást szenvedett. Egyes részeken kisebb lerakódás található, így például az A és E pontok közelében, ahol a jelenlegi szélesség nagyobb mint 21 mm, míg másutt erős rongálódást okozott, így az I. és II. szegecsnyílás közötti szakaszon, ahol a jelenlegi szélesség kisebb mint 21 mm.

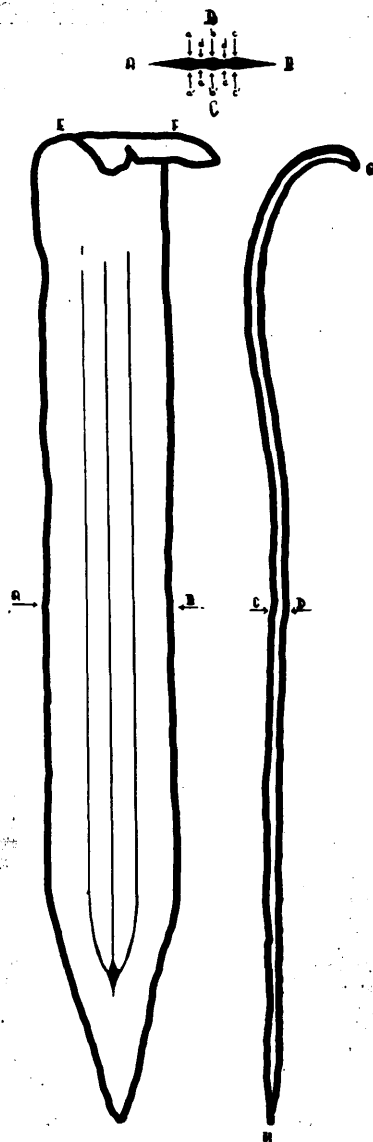
Az alsó karima alapján I., II., III. és IV.-el jelezve, egymástól szabályos 100 mm távolságra helyezkedik el az 5 mm átmérőjű négy szegecsnyílás.

6. kép. A pajzsdudor csúcsának a rajza.

7. kép. A pajzsdudor alapjának szerkezeti rajza.

8. kép. A kardtöredék rajza.

Az I., II. és III.-ban, jelenleg is benne van a szegecs — mellyel valamikor a dudort a pajzshoz erősítették —, míg a IV. nyílás üres.

A szegecs (7. kép 1 és 2) teljes hossza (xy) 21 mm, melyből (AB) 8 mm fejrészt, míg (BC) 13 mm a tulajdonképpeni szegrészt képezi. A szegecsfej vastagsága 9,5 mm. A szegrész vastagsága a szegecsfejnél 5 mm, mely fokozatosan keskenyedve 3 mm-re csökken, és itt — amint a szegecseknél ez általában szokás — a vége rá van kalapálva az alátétre. A 7. kép 1 alatt látható a szegecs a karikával (alátéttel). Az alátét külső átmérője 8 mm, belső átmérője — a szegecs helye — 3,25 — 3,50 mm, míg a vastagsága 1,5 — 2 mm. A szegecs és az alátét anyaga vas s előállításuk kovácsolás útján történt.

Összehasonlítva egyrészt az alsókarima alapjának, az alátétnek, valamint a szegecs rákalapált végének összvastagságát, másrészt a szegrész (BC) hosszát, megállapíthatjuk, hogy a pajzs falának vastagsága — melyről a dudor származik — megközelítő pontossággal 7,5 — 8 mm-re becsülhető.

Az alsó karima hengergyűrűszerű függőleges részének (5. kép) átmérője (IJ) 130,5 mm, magassága (AC) 24 mm. Az alsó karima 6 mm széles BC részét szorosan körülöleli a dudor lapjának alsó része (alsó muffolás).

A pajzsdudor lapjának alsó átmérője (KL) 134,5 mm magassága (BE) 75,5 mm, felső átmérője MN-nél 32,5 mm, míg OP-nél 34,5 mm. A pajzsdudor lapja felül (DE rész = 6,5 mm) úgy van kiképezve, hogy a körbefutó öt gyűrű és a gyűrűk közt lévő négy mélyedés egy gyűrűsköteget ábrázol.

A pajzsdudor csúcsának alsó átmérője (RS) 30,5 mm, magassága (DF) 94,75 mm, felső átmérője (TU) 57 mm. A csúcs 6,5 mm széles DE részét szorosan körülöleli a pajzsdudor lapjának felső része (felső muffolás).

A pajzsdudor csúcsának tengelye 9 fokkal elfordul a függőlegestől a II. és III. szegecs közötti irányba. Ez az elferdülés — véleményem szerint — egy nagyobb ütés következtében jött létre. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy a csúcs kifelé homoruló felső pereme ezen a részen sérült és hiányos s ez a C pontnál (6. kép) eléri a 12 mm mélységet. Ugyancsak ezen az oldalon van egy 88,25 mm hosszú (AB) jól kivehető repedés, mely az A pontnál eléri a 3 mm szélességet, míg a B pontnál teljesen összeszűkül.

A pajzsdudor teljes magassága (AF) 181,75 mm (5. kép). Falainak vastagsága nem mindenütt azonos, s ez a kovácsolt munkáknál gyakran tapasztalható, 2 — 2,5 mm között változik. Anyaga vas. Felületét — a nem oxidált részekben — egy 0,15 — 0,20 mm vastag barnás — vöröses zománcszerűség borítja.

A költözködések és a két világháború következtében a volt megyei múzeum gyűjteményének egy része elkallódott, másrésze — amit lelkes múzeumbarátoknak sikerült megmenteni — a különböző múzeumokban nyert elhelyezést. Így került a két leletdarab a nagybányai Tartományi Múzeum tulajdonába.

A Vende A. által említett többi Béla-várhegyi leletdarab sorsát nem ismerjük. Nem tudjuk, hogy azok csak lappanganak-e valamerre, vagy pedig megsemmisültek. Ezért is sajnálatos, hogy annak idején elmulasztották a leletek publikálását.

E két leletdarab korát meghatározni dokumentáció nélkül, olyan feladat, melyre határozott választ csak egy részletes ásatás adhat.⁹ Ennek elle-

⁹ 1892-ben, 1957-ben és 1962-ben csak részleges ásatások folytak Béla-Várhegyen.

nére egyes körülmények lehetőséget nyújtanak arra, hogy feltevésekbe bocsátkozzunk.

Egyes tényezők arra engednek következtetni, hogy e leletek kelta eredetűek.¹⁰ Ezt látszik alátámasztani elsősorban az, hogy mindkét tárgy aránylag puha vasból készült. Ezzel magyarázható a pengedarab markolat felé eső végének többszöri meghajlítása anélkül, hogy az elpattant volna. Hasonló anyagból és eljárással készült eszközöket a keltáknál (is ?!) figyelhetünk meg.

Másodszor számításba jöhet a La Tène kori temetkezések egyik sajátos eljárása, az elhunyt kardjának erőszakos meggörbítése is.¹¹ Egyes szakemberek véleménye szerint a penge meggörbíthetősége alátámasztja és támogatja azt a véleményt, hogy a kelta kardok aránylag puha vasból készültek.¹²

Ezt látszik igazolni harmadszor és nem utolsósorban az a tény is, hogy a pengedarab egy kétélű kard töredékét képezi, s köztudomású, hogy a kelták jellemző fegyvere is hasonló volt.¹³

Akadnak azonban olyan tényezők is, melyek – ha nem is szólnak ellene, de – kérdéssé teszik ezen leletek kelta eredetét.

Elsősorban az, hogy az általam ismert keltakori vaseszközökkel ellentétben, e két leletdarab szokatlanul jó állapotban maradt ránk, ami esetleg azzal is magyarázható, hogy több évszázaddal későbbi eredetűek (?) mint a kelta leletek.

Másodszorban az a tény, hogy a kardok erőszakos meggörbítése más népek temetési rítusában is megtalálható s így ez nem kizárólagosan kelta vonás. Mi több, hasonló lelet került elő egy vandál harcos sírjából Ardánházán, melyet Jankovich, M. a III. sz.-ra datál.¹⁴ Ez számunkra annál is érdekesebb, mert bizonyos hasonlatosság tapasztalható a vandál harcos kardpengéje és a Béla-várhegyi pengedarab között.

Mindamellett ha figyelembe vesszük még a pengedarabbal egy helyről feltételezhetően azonos kultúrrétegből származó pajzsdudor és a herpályi pajzsdudor – melyet a III. sz. második feléből származónak minősítenek¹⁵ – közötti hasonlóságot is, úgy vélem, elegendő ahhoz, hogy elveszük e leletek kelta eredetére vonatkozó feltevésünket.

Az elmondottakat összegezve a két lelet adatainak figyelembevételével, a pajzsdudor és a pengedarab korát a harmadik század második felére teszem.

Kellő dokumentáció hiányában kénytelen vagyok a további meghatározásoktól tartózkodni, de úgy vélem, nem járok messze a valóságtól, ha a pengedarabot egy vandál kard töredékének, míg a pajzsdudort a herpályi pajzsdudorral rokon eredetű maradványnak (talán keleti germán eredetűnek ?!) tekintem.

Nem lehetetlen, hogy ez a két leletdarab azon csatározásokból, harcokból származik, melyet a Felső-Tisza vidékén élő vandálok folytattak a harmadik század második felében a Dácia északnyugati határvidékén megjelenő – s terjeszkedni kívánó – új keleti germán nép, a gepidák ellen.

¹⁰ Ez a véleménye egyes munkatársaknak.

¹¹ *Récsei, V.*: A perkátai urnatemető és Vaskori lelet Fehérmegyében: AÉ., 1890. X. 268.

¹² *Paar I.*: Emlékek és leletek: AÉ. 1886. VI. 102.

¹³ *Istoria Romíniei*. Vol. I. București, 1960. Pag. 235.

¹⁴ *Jankovich, M.*: Podkarpatska Rus v prehistorii. Mukačevo, 1931. X. t. 1.

¹⁵ *Pulszky F.*: Magyarország Archaeológiája, II. kötet Budapest 1892. 18. old.

A Vende A. által említett többi Béla-várhegyi lelet jelenléte esetleg lehetővé tette volna a pengedarab és a pajzsdudor pontosabb kronológiai meghatározását s annak eldöntését, hogy mely nép hagyatékába tartoznak. Sajnos minden fáradozásom ellenére sem tudtam ezek nyomára bukkanni. Így egy a Béla-Várhegyen megejtendő jövőbeni részletes ásatás fogja csak végérvényesen tisztázni¹⁶ ezt a kérdést, s eldönteni, hogy meghatározásom mennyire pontos és feltevésem milyen mértékben közelíti meg a valóságot.

Kovács Sándor

Irodalom

Török Gyula, Adatok a magyarországi vandál kérdéshez. Angaben zur ungarländischen Wandalenfrage: Dolgozatok, 9–10. 1933–1934, 190–205. l. (7. sz. Béla (Szatmár vm). – *Martin Jahn*, Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung: Mannus-Bibliothek, 21, Leipzig 1921, S. 122 (Béla, Kom. Szatmár: 1 Knopfsporn, 1 Stangenschildbuckel, 2 Lanzenspitzen, 1 Fibel mit umgeschlagenem Fuss). – *C. Diclescu*, Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien: Mannus Bibliothek, 34. 1923, S. 6. – *Mannus*, XVI. 1924, S. 162. – *Dolgozatok*, 12. 1936, 147. l., 78. j., 151. l. 2. kép. – *L. Schmidt*, Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen. München 1941. – *J. Martin*, Die Wandalen: Reinerth, Vorgeschichte der deutschen Stämme. Leipzig 1940, 943–1032. – *Fettich, N.*, Der Schildbuckel von Herpály: Acta Arch. 1930, 221–262. – *Richthofen B.*, Néhány III. századbéli vandál lelet Szabolcs vármegyéből. – Einige wandalische Fundstücke des 3. Jahrhunderts n. Chr. aus dem Kom. Szabolcs: AÉ., 1930, 238–240, 314–316. – *Bevinger, E.*: Der Wandalenfund von Czéke – Cejkov: Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien, 1931, 183–224. – *Bevinger E.*, Quadische und wandalische Kulturbeziehungen: MAG, 1932, 78–101. – *Horedt, K.*, Einige Knopfsporen aus Siebenbürgen: Horedt, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. Bukarest 1958, 36–48.

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DIE FUNDSTÜCKE AUS BÉLA-VÁRHEGY

Aus der Gemeinde Béla-Várhegy (im ehemaligen Komitat Szatmár – Rumänien – gelangten einige, zeitlich verschiedene Antiquitäten aus mehreren Ausgrabungen ins Komitatsmuseum von Nagykaroly. Von diesen sind ein Schwertbruchstück und ein Schildbuckel im Provinzmuseum von Nagybánya aufzufinden.

Diese archäologischen Denkmäler erwiesen sich als Reliquien der Wandalen aus dem III. Jh. Die Beschreibung dieser Gegenstände wird hier veröffentlicht.

S. Kovács

¹⁶ Az eddigi ásatások nem járultak hozzá a két lelet hovatarozásának tisztázásához s nem mozdították elő V. Párvan feltevéseinek igazolását sem arra vonatkozóan, hogy itt dák vár lett volna.

AZ AVAR TÖRZSSZERVEZET

Az avar birodalmat — amely az Enns folyóig terjedt —, Nagy Károly hadjáratai roppantották össze. De ezek a hadjáratok nem voltak népirtók; a Tisza-vidéki kagáni székhely kifosztásával, a gazdag zsákmánnyal, a birodalom egy részének felosztásával, el is érték tulajdonképpeni céljukat.¹ Azonban Avaria politikai összeomlása, utódállamokra, törzsekre való széthullása, még nem jelentette magának az avarságnak megszűnését, kultúrájának, régészeti hagyatékának befejeződését.

A történeti forrásokban még 875-ben is szerepelnek avarok, akik saját kagánjaik alatt élnek Sabaria és Carnuntum között.² Tehát a honfoglalás (896) hajnalán is élnek, még akkor is, ha a történeti források az avarokról hallgatnak.

A hazai krónikák nem tudnak az avarokról.³ Az orosz kútfők pedig egyenesen pusztulásukról tudósítanak: „... Az oborok (= avarok) ugyanis magos természetűek és igen erősek voltak, úgy hogy senki sem ellenkezhetett velök, ezért is elgőgösödtek és az Isten elveszté őket és elhaltak mind Isten haragjától és ma is megvan az orosz közmondás: elvesztek, mint az oborok, akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen...”⁴

Az avar továbbélés évszázados vitáját, eddig a régészet vonalán sem lehetett megnyugtatóan lezárni,⁵ és az avar-magyar együttélést kimutatni.⁶ Az egyik régészeti dolgozatomban egy olyan avar veret csoportra mutattam rá, amely a honfoglaláson túl, a X. század első felében is élt, a karosi I. sir honfoglaláskori ezüst szíjvégében az avar hatást tükrözte; a kengyelvasak használata tekintetében pedig: az avar hurkosfülű és a honfoglaláskori típusú kengyelvas együttes előfordulását mutatta.⁷ Az Átokháza-bilicsi sírleletek,

¹ *Josef Deér*, Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches: Karl der Grosse, Bd. I, Düsseldorf 1965, 719 – 791.

² *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*: Pauler Gy. – Szilágyi S., A magyar honfoglalás kútfői. Bp. 1900. – A Bajorok és Karantánok megtérése: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958, 150. ll. – *Kniezsa I.*, Magyarország népei a XI. században: Szt. István Emlékkönyv, II. Bp. 1938, 434. ll.

³ *Györffy Gy.*, Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában: Ethnographia, LXXVI. 1965, 411 – 434. – *Kézay Simon*, A magyarok története: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958, 139 – 149.

⁴ *Hodinka Antal*, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916, 35. – *Melich J.*, A honfoglaláskori Magyarország: A magyar nyelvtudomány kézikönyve, I. Bp. 1929, 414. (A szlovén *Obrin*, avar' népnév).

⁵ *Györffy Gy.*, Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959, 118 – 126.

⁶ *Kniezsa*, i. m. 435.

⁷ *Csallány D.*, A X. századi avar továbbélés problémája: Szabolcs – Szt. István Szemle, Nyíregyháza 1956, 39 – 48, I – V. t.

az avarság hagyatékának legkésőbbi emlékei; a temetőben a férfi és női sírokat már külön-külön csoportosították.⁸

A történeti, régészeti, embertani adatok figyelembevételével, az avarság két nagy népi összetevője közül:

A *kuturgur-bolgárok* (-hunok) régészeti hagyatékát és mongolos embertani sajátosságait: Közép- és Kelet-Ázsiából sikerült származtatni, mint az egyik török néphullám emlékét.⁹

Az *európai avarokat* (Baján kagán népét): a Volga-Káma vidékével köttem össze, a bizánci történeti források, a korai régészeti emléanyag és a temetési ritusok alapján.¹⁰

*

Az avar birodalom területén elterjedt avar régészeti emléanyag lelőhelyeit jól mutatja a már közölt összefoglaló térképem.¹¹ Olyan térkép azonban, amely az újabb avar régészeti lelőhelyeket is magában foglalja a népi és törzsi szempontok figyelembevételével, még nem jelent meg. Az avarság fent említett két nagy népi komponensének: az európai avaroknak (akik finnugorok)¹² és a kuturgur-bolgároknak (-hunoknak) (akik törökök),¹³ régészeti hagyatéka és temetési ritusa a kora-avar időkben (VI – VII. század) még szétválik, csupán a griffes-indás jellegű öntött bronz övveretsorok használatának idején (VIII – IX. század) uniformizálódik a két népcsoport hagyatéka olyan mértékben, amely megnehezíti köztük a népi, törzsi szétválasztást.¹⁴

Theophylaktos Simokattes az európai avarokról azt mondja, hogy ezek „pseudo-avarok”, akik a Volga melletti ugorok kötelékéből váltak ki; két részre oszlanak: *Óvág* és *χοννι*-ra. Az *avar* nevet csak azért vették fel, hogy félelmetesnek látszanak a népek előtt. Menandrosnál, a Valentinus-féle követség leírásában a türkök kagánja sem nevezi az avarokat avaroknak, hanem *uarçoni*-nak.¹⁵ A bizánci és türk szóhasználat nyomán, joggal hozzák kutatóink az említett népet a *Várkony* helyneveinkkel kapcsolatba, annál is inkább, mert Tiszavárkony-Hugyinyparton 100 sírből álló préselet és griffes-indás veretekkel kísért avar temetőt tártak fel.¹⁶ Ilyen helyneveket találunk: *Tisza-Várkony* (Jász-Nagy-Kun-Szolnok vm., tiszai alsó j.); *Várkony* (Pozsony vm., alsócsallóközi j.); *Sajóvárkony* (Borsod vm., ózdi j.); *Várgony* (= Varhanovce) (Sáros vm., alsótárcai j.); *Várkonyd* (Ung vm., szobránci j.);

⁸ Csallány D., Az átokháza-bilisicsi avarkori sírleletek: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged 1957, 109 – 132.

⁹ Csallány D., A kuturgur-bolgárok (-hunok) régészeti hagyatékának meghatározása: Arch. Értesítő 1963, 21 – 38.

¹⁰ Csallány D., Népvándorlás-honfoglaláskori bizánci régészeti kapcsolataink: Jósa András Múzeum Kiadványai, 5. Nyíregyháza 1965, 9. l.

¹¹ Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Bp. 1956, térképmelléklet.

¹² Ld. 10. j.

¹³ Ld. 9. j.

¹⁴ Arch. Ért. 1963, 21 – 38. – Csallány D., Kora-avarkori sírleletek: Folia Archaeologica, I – II, 1939, 150 – 153. – Csallány D., Szegedi avarkori sírleletek és hun-bolgár ívőkürtök régészeti kapcsolatai: Arch. Ért. 1946 – 1948, 350 – 361.

¹⁵ Németh Gy.: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930, 102 – 103. – Theophylaktos Simokattes, ed. Bonn, 284, ed de Boor, 258 – 259. – Menandros, ed. de Boor, 205. – Moravcsik Gy.: Byzant. Turc. II. 192. – Györffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959, 31, 126.

¹⁶ Györffy, i. m. 31, 126. – Csallány D., Arch. Denkm. 1956, 208, 1005b. sz. (Tiszavárkony).

Zengővárkony (Baranya vm., pécsváradi j.).¹⁷ Györffy György a Várkony helynevek előfordulását azzal magyarázta, hogy a honfoglaló magyar társadalom jobbágyrétegébe avar harcosok is kerültek be.¹⁸

Az európai avarok *Varkun* megjelölésű helynevei kétségtelenül az avarok saját népi megjelölését tükrözik, mert a saját törzsi települő területén a név nem szerepel. A konstantinosi törzsjegyzékben nincs meg. A Kárpát-medencén belüli avar kirajzásoknál – megvizsgálandó körülmények között –, nevét megtartotta. Régészeti kapcsolata: préselt és griffes-indás jellegű avar.

*

Az 568-as avar honfoglaláskor beköltözött népek és törzsek nevét, számát közelebről nem ismertük, csak annyit hangsúlyozhattunk ki, hogy az avarokkal együtt *kuturgur-bolgár* (-hun) és *uturgur-bolgár* népcsoportrészek is jöttek ide.

Theophylaktos Simokattes arról értesít, hogy a VI. század végén a *Tarniax*, *Kotzager* (= kuturgur) és *Zabender* (= szabir) nevű népek vagy néptörödékek az avarokhoz menekültek s hozzájuk csatlakoztak.¹⁹ De a 631/632. évben népi változások is voltak a Kárpát-medencében: politikai okok miatt *bolgár* népcsoport hagyta el nyugat felé az országot.²⁰

A *Varkun* népi elnevezésen kívül, a szlávok *Obr* 'Óriás, hatalmas' név alakja – amint az orosz krónikában *Obrin* névformában láttuk – szintén az avar népre vonatkozik,²¹ és az *Obr* név az avar népnévből ered.

Karintiában, amely az avar birodalom területéhez tartozott, *Abriach* (*Obrje*) helység nevében (Jaun-Tal nyugati szélén) maradt meg szláv környezetben az avar betelepülés emléke. Az 1106/1139-ben említett *Abrintes-burcstall* (St. Georgen im Lavantal), az 1103. év óta szereplő *Huneburg* (*Obre*) (ma Haimburg bei Völkermarkt), kétségtelenül az avarokra vonatkozik.²² Ezek a helynevek a vidék avar régészeti leleteivel is alátámaszthatók:

Grafenstein (Bez. Klagenfurt), St. Peter. Indadisztes övgarnitúra részlete, mely vasútépítés alkalmával került elő.^{22a}

Baiersdorf-Arndorf (St. Donat-) (Bez. St. Veit a.d. Glan), Magdale-
nenberg. Griffes-indás csoportú sírletdarabok.^{22b}

Mallestig (Finkenstein-) (Bez. Villach), St. Kanzian. Griffes övveret.^{22c}
Hundsorf (Bez. Klagenfurt-Land). Csontvázás sírletek.^{22d}

¹⁷ A magyar korona országainak Helységnévtára. Bp. 1892.

¹⁸ Györffy, i. m., 31.

¹⁹ Németh, i. m. 15. – Theophyl. Sim., ed. de Boor, 260. – Csallány D., Kora-avarkori sírletek: Folia Arch. I–II. 1939, 150. ll.

²⁰ Csallány D.: AE. 1963, 21–38.

²¹ Ld. 4. j. – Németh Gy., i. m. 105.

²² Arnulf Kollautz, Awaren, Langobarden und Slawen in Noricum und Istrien: Carinthia. I. 1965, 640. – Melich, i. m. 414–415.

^{22a} Csallány, D., Arch. Denkmäler der Awarerzeit, 118., 314. sz.

^{22b} U. ott, 82–83., 43. sz.

^{22c} U. ott, 158., 620. sz.

^{22d} Kollautz, i. m., 639–640.

A Dráva–Száva között, de máshol is, számos avar vonatkozású helység neve szláv névalakban őrződött meg.²³ Nyelvészeti feladat, a helységnévtár adatai alapján felsorolt, avar vonatkozásúnak látszó helynevek megrostálása.

A Dráva–Száva közének avar vonatkozású helynév anyagát, avar régészeti leletek tömege kíséri, amelyek az összefüggéseket valószínűsítik:

Bijelo Brdo (Verőce vm., eszéki j.).

Dalj (Dálya) (Verőce vm., eszéki j.).

Osijek (Eszék) (Verőce vm.).

Samatovci (Verőce vm., eszéki j.).

Sarvaš (Verőce vm., eszéki j.).

Batajnica (Szerém vm., zimonyi j.).

Zemun (Zimony) (Szerém vm.).

Otok (Szerém vm., vinkovcei j.).

Slankamen na Dunavu (Újzalánkemén) (Szerém vm., ópazovai j.).

Starom Slankamen (Szerém vm., ópazovai j.).

Sotin (Szerém vm., vukovári j.).

Sremska Mitrovica (Szerém vm.).

Surduk (Szerém vm., ópazovai j.).

Vinkovci (Szerém vm., vinkovcei j.).

Vojka (Szerém vm., ópazovai j.).

Vukovár (Szerém vm., vukovári j.).

Draž (Darázs) (Baranya vm., baranyavári j.).

Kneževi Vinogradi (Hercegszöllős-Jesszeföld) (Baranya vm., baranyavári j.).

Kotlina (Sepse) (Baranya vm., dárdai j.).

Popovac (Verőce vm., slatinai j.).

Zmajevac (Vörösmart) (Baranya vm., baranyavári j.).

Brestovik (Srpsko Podunavlje).

Erdevik (Erdővég) (Szerém vm., iloki j.).

Krčedin (Kerecsend) (Szerém vm., ópazovai j.).

Novi Banovci (Szerém vm., ópazovai j.).

Borovo (Szerém vm., vukovári j.).

Donji Petrovci (Szerém vm., rumai j.).

²³ Helységnévtár. Bp. 1892:

Obrež (Zágráb vm., jaskai j., nagygoricai j., saobori j., szentistvánzelinai j.; Belovár-Kőrös vm., kőrösi j.; Szerém vm., zimonyi j.).

Obrjež (Pozsega vm., pakráci j.).

Obreška (Belovár-Kőrös vm., križi j.).

Obrovica (Belovár-Kőrös vm., belovári j.).

Obrezina (Zágráb vm., nagygoricai j.).

Obor (Modrus-Fiume vm., novi j.).

Oborovo (Zágráb vm., dugoseloi j.; stubicai j.).

Obradovci (Verőce vm., našicei j.).

Obradovičeva varoš (Lika-Krbava vm., gospići j.).

Obradovići (Lika-Krbava vm., gračaci j.).

Obrankovec (Varasd vm., ludbriegi j.).

Obržsa (Krassó-Szörény vm., karánsebesi j.).

Obržsa (Alsó-Fehér vm., balázsfalvi j.).

Obrovac (Bács-Bodrog vm., németpalánkai j.).

Obrucsnó (Sáros vm., felsőtárcai j.).

Obornok (Zala vm., kanizsai j.).

Obora (Pozsony vm., malackai j.).

Kostolac (Srpsko Podunavlje).
Ram na Dunavu (Srpsko Podunavlje).
Ritopek (Srpsko Podunavlje).
Čadjevica (Verőce vm., alsómiholjaczi j.).
Velika Gorica (Nagygorica) (Zágráb vm., nagygoricai j.).
Zagreb (Zágráb).
Brestovac (Bresztovác) (Pozsega vm., duruvári j.).
Sisak (Siszek) (Zágráb vm., sziszeki j.).^{23a}
Brodski Drenovac (Pozsega vm.).^{23b}

*

A honfoglalás (896) történetének legbecesebb forrása Biborbanszületett Konstantin bizánci császár (913–959), „A birodalom kormányzásáról” szóló munkája.²⁴ Árpád fejedelem dédunokája, Tormás, két fejedelemmel együtt kereste fel 950 körüli években a császárt és tudósította őt a kabarok népéről és a türkök törzseiről, a Kárpát-medencében.

„39. *A kabarok népéről*

Tudnivaló, hogy az úgynevezett kabarok a Xazárok nemzetségéből valók. És úgy történt, hogy valami pártütés támadt közöttük a kormányzat ellen, és belháború ütven ki, felülkerekedett az előbbi kormányzatuk, és közülük egyeseket lemészároltak, mások pedig elmenekültek, és elmenvén, letelepedtek a türkökkel együtt a besenyők földjén, összebarátkoztak egymással és holmi kabaroknak nevezték el őket. Ennek következtében a kazárok nyelvére is megtanították ezeket a türköket, és mostanáig használják ezt a nyelvet, de tudják a türkök másik nyelvét is. Mivel pedig a háborúkban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc közül, és háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket. Egy fejedelem van náluk, azaz a kabarok három törzsében, aki máig is megvan.”

„40. *A kabarok és a türkök törzseiről*

Első a *kabaroknak* (Κάβαροι), a kazároktól elszakadt, előbb említett törzse, második a *Nyék* (Νέχη), harmadik a *Megyer* (Μεγρη), negyedik a *Kürtgyarmat* (Κουρτογερμάτου), ötödik a *Tarján* (Ταριάου), hatodik *Jenő* (Γενάχ), hetedik *Kér* (Καρή), nyolcadik *Keszi* (Κασή). És így egymással összeolvadván, a kabarok a türkökkel a besenyők földjére telepedtek le.”²⁵

Krónikáink nem ismerik a törzsek nevét,²⁶ csak vezéreikét. De a *Hétmagyar* névben megőrizték a hét törzs emlékét.²⁷ A magyar krónikák sem nyolcadik törzsről, sem a kabarokról nem tudnak.²⁸

^{23a}Seoba Naroda. Zemun 1962, 67–122. – *Csallány, D.*, Arch. Denkm. der Awarzenzeit 1956, 77. ll.

^{23b}*Vinski – Gasparini K. – Ercegović*, Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu: Vjesnik Arch. Muzeja u Zagrebu, 1958, 129. ll.

²⁴*Biborbanszületett Konstantin*. A birodalom kormányzása. Ed. Moravcsik Gy. Bp. 1950, 39., 40. fejezet. – A magyarok elődeiről és a honfoglalásról (Sajtó alá rendezte Györffy Gy.). Bp. 1958, 78., 82.

²⁵A magyarok elődeiről. Bp. 1958, 81–82. – *Györffy Gy.*, Tanulmányok... 1959, 6–10., 156. – *Németh Gy.* i. m. 221–277. – *Moór E.*, A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete: Szegedi Múzeumi Kiadványok, I. 13, 1944. – *Kniezsa I.*, Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938. 371.

²⁶–²⁷*Györffy*, Tanulmányok, 9–10.

²⁸U. ott, 44.

Németh Gyula a magyar törzrendszeret a következőképpen osztályozta:

<i>Kabar</i>	} védőtörzsek
<i>Nyék</i>	
<i>Megyer</i> (Magyar) – vezértörzs	
<i>Kürtgyarmat</i>	} Régebb időben a Magyarhoz csatlakozott törzsek
<i>Tarján</i>	
<i>Jenő</i>	
<i>Kér</i>	

Keszi – az előbbi négy után csatlakozott törzstörzsdék.²⁹

A *Kábar* nevet kivéve, a többi törzsnév helynévként is szerepel.³⁰

A *Kábar* törzsnevet Vámbéry nyomán eddig töröknek tartották, amely ilyen jelentésében, 'felemelkedő', 'lázadó'.

A *Nyék* 'határvédő' törzset jelent, finnugor eredetű.

Megyer ~ *Magyar*, nehezen magyarázható, finnugor eredetű népnév.

Kürt 'Hótorlasz', a közép-ázsiai törökséggel függ össze.

Gyarmat 'Fáradhatatlan', török eredetű.

Tarján, méltóságnévből keletkezett, török eredetű.

Jenő, méltóságnévből keletkezett, török eredetű.

Kér 'Óriás', török eredetű törzsnév.

Keszi 'Rész' jelentésű és török eredetű törzsnév.³¹

A fentiekből az látszik, hogy a „kabarok és türkök törzsei”: részben finnugorok, többségükben török elnevezésűek. De az elmondottakból még nem következik, hogy az említett, török elnevezésű törzsek saját nyelve is mind török volt. Itt csak annyi állapítható meg, hogy az Árpádok, Tormás idejében 950 körül, a magyarságnál kétnyelvűség uralkodott és a törzsek nevének megjelölésében, Tormás révén is, a török névadás érvényesült.³²

*

Miként a szláv nyelvterületeken az *avarokra*, és az avar eredetű községek helyneveinek megjelölésére, a szláv *Obri* 'óriás', 'hatalmas' népnevet használták, úgy meg kell vizsgálnunk, hogy a Kárpát-medence honfoglaláskori törzsi településén belül, a török névadású *Kér* törzs, amelynek köznépi jelentése 'roppant nagy', 'óriás', '(állat-)király', milyen vonatkozásban van az avarokkal, akiknek szláv nyelvű népi megjelölése azonosnak látszik az ugyanazon jelentésű, török megjelölésű *Kér* törzsnévvél.³³ Annál is inkább, mert az óriási griffmadár az avar nép szimbóluma volt.

Az *Obri* és a *Kér* törzsnév: egyaránt az *avarokra* vonatkozott! Az avaroknak saját népi nevét *Várkun* néven ismerjük. A *Kér* törzsnevet, mint a „türkök törzsét”, Konstantinos Porphürogenetos említett munkája, valamint a törzsi helynevek őrizték meg számunkra.

Törvényszerűségnek számít, hogy a törzs nevéből képzett helynév azon a területen nem fordulhat elő, amelyen az említett törzs lakott.^{33a} Így a *Kér* nevet sem saját maga a kérdéses törzs adta, hanem azok a török nyelvű szomszéd törzsek amelyeknek területére az úgynevezett *Kér* törzsből kiraj-

²⁹ Németh Gy., i. m. 272. – Ld. Németh Gyula, a baskír földi magyar őshazáról most megjelent cikkét: *Élet és Tudomány*, 13, 1966. IV. 1, 596 – 599.

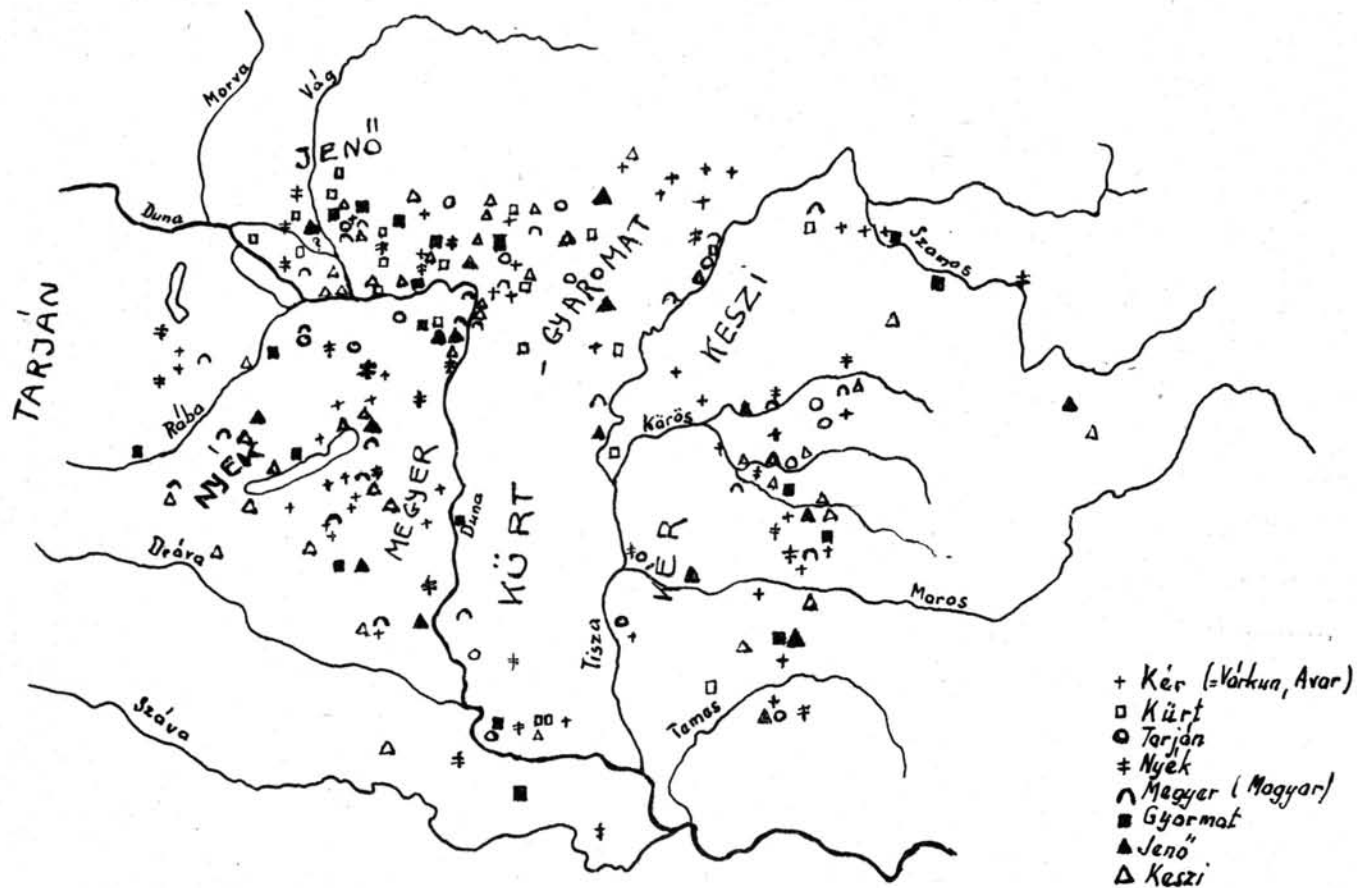
³⁰ *Kniezsa*, i. m. 456. ll. – *Moór*, i. m. 96. ll. – *Györffy*, *Tanulmányok*, 26. ll.

³¹ Németh Gy., i. m. 273 – 277.

³² U. ott, 279.

³³ U. ott, 264 – 268.

^{33a} *Kniezsa*, i. m., 371.

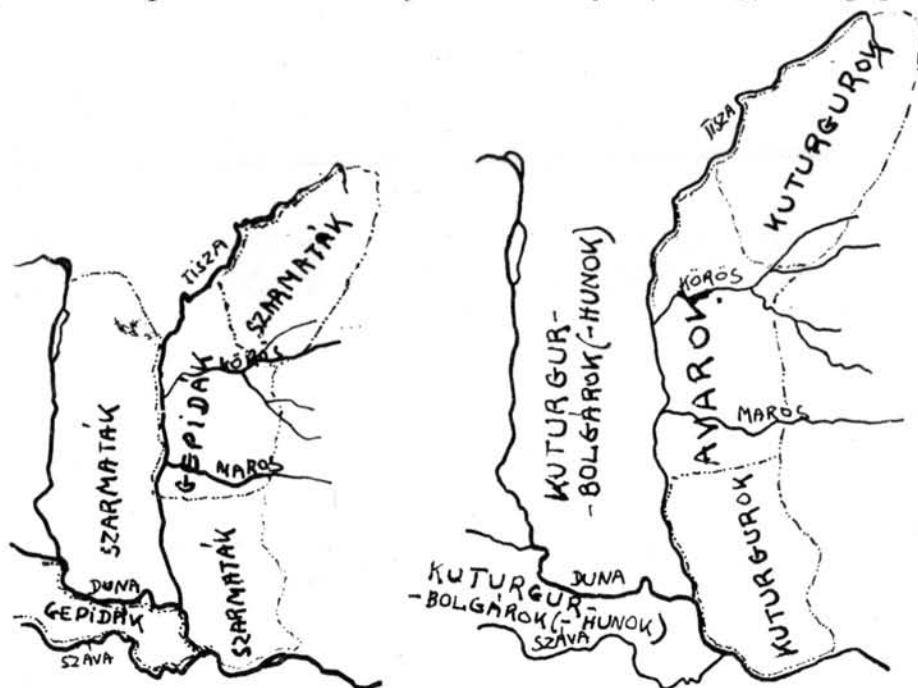
9. kép. Az avar („türk”) törzsszervezet helynevei.

zott települések kerültek. Így maga a *Kér* nevű törzs azon a vidéken lakott, ahol ezen a néven a törzsnevek közt nyomait nem találjuk.³⁴

Törzsi helyneveink között a *Kér* név előfordulása a leggyakoribb. A mellékelt térképvázlatot (9. kép), Kniezsa, Moór és Györffy helynévadatainak felhasználásával állítottam össze.³⁵ Figyelembe vettem: a *Kér* törzsnév elő nem fordulási területét; a *Kér* név belső kirajzásait a török nyelvű törzsek területére; valamint a törzsi településterületek észak-északnyugati, keleti és déli szélén jelentkező *Kér* nevet, amely a többi törzsnévvel együttesen, katonai célú telepítéseket mutat.³⁶

Ha a *Kér* törzsnév belső kirajzási helyeit, elterjedését figyelembe vesszük, feltűnik előttünk, hogy a Tiszántúl a Körös – Tisza – Maros vidékén, a Duna – Tisza közén nagyrészt, nem találjuk ennek a törzsnévnek nyomait, tehát az előirt követelményeknek megfelelően, a *Kér* néven ismert törzs megtelepülésének területét, az Alföld centrális vidékein kell keresnünk. Moór Elemér, térképén a *Kér* törzs nevét a Tiszazug környékén helyezte el, amely nagyjából egyezik megállapításommal.³⁷

Ha az avarok (Baján kagán népe) alföldi régészeti hagyatékának elterjedését, településtörténeti bizonyítékait tekintjük (10. kép)³⁸, meglepődve

10. kép. Népvándorláskori települések az Alföldön.

³⁴ Moór, i. m. 13. ll.

³⁵ Ld. 15. j.

³⁶ Moór, i. m., mellékelt térkép (a magyar törzsek elhelyezkedése). Nyugat felé, a Dunántúl folytatásában, a határvédelem megerősítése hiányzik.

³⁷ U. ott.

³⁸ Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454 – 568 u. Z.): Arch. Hung. XXXVIII. 1961, Abb. 27. – Csallány, D.: Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Bp. 1956, mellékelt térkép.

látjuk, hogy a *Kér* törzs elhelyezkedési területével, az európai avarok megtelepülési területe összevág. A *Kér* törzs belső kirajzásainak egyes gócait, ennek a területnek perifériális pontjain találjuk, de már olyan vidékeken, ahol török nyelvű törzsszövetségi szomszéd népek adták a középük települő avarok = *Kér* 'Óriás' nevét, miként a szlávok az avar birodalom területén, ugyancsak az avarokra vonatkozó *Obri* 'Óriás' nevet és helynevet. Az európai avaroknak (pseudo-avaroknak) saját népi, törzsi elnevezését *Várkun* néven ismerjük. Az avarok a fent elmondottak alapján: sem szlávok, sem avar-szlávok, sem bolgár-törökök nem voltak, hanem a Volga – Káma vidékéről a Kárpát-medencébe 568-ban levonult ugorok, akik a ma is beszélt finnugor nyelvünket hozták magukkal.³⁹ Korai régészeti emléanyaguk és temetési rítusuk is azzal a vidékkel köthető össze.

Baján avar kagán népe eredetileg a Tiszántúlon szállt meg a legyőzött gepidák települő területén. A Duna – Tisza közén, az avarok szövetségesei: a kuturgur-bolgárok (-hunok) telepedtek meg – a szarmaták földjén. Figyelembe kell vennünk azonban azt, hogy 631/632-ben dinasztikus okok miatt belső harc tört ki az avarok és a bolgárok között, aminek következtében 9,000 bolgár családnak (40 – 50 000 ember) nyugat felé távoznia kellett.⁴⁰ A Duna – Tisza közén és a Dráva – Száva közén a Szerémségben, a kuturgur-bolgárok (-hunok) VII. század közepi régészeti hagyatékában folyamatossági hiány, törés észlelhető; amelyből arra következtethetünk, hogy a bolgár kivándorlás elsősorban ezt a két területet érintette. Így az avar térfoglalás – a *Kér* törzsnév hiánya folytán – a Duna – Tisza közén is lehetővé válhatott.

Meglepetést jelent számunkra, hogy egy avar vonatkozású, török forrásból származó és török nyelvterületen jelentkező *Kér* törzsnevet találunk egy honfoglaláskorinak ismert, türkökhöz kapcsolt törzsszövetségben. Arra lehetne gondolni, hogy egy finnugor nyelvű, avar eredetű népcsoport érkezett a Kárpát-medencébe a 896-os második honfoglalás alkalmával, Árpád többi törzsével együtt. Annál is inkább hihető volna ez, mert amint láttuk, Tormás 950 körüli tudósítása alapján, Biborbanszületett Konstantin az említett törzsszövetséget, mint a kabarok és a türkök törzseit vetíti vissza Etelközbe. Mit sem tudunk azonban arról, hogy Árpád népeihez egy avar jellegű és nyelvű törzs is csatlakozott. Konstantinos feltétlenül tudósított volna erről, miként a „holmi kabarok” összebarátkozásáról is megemlékezett. Ha pedig feltételezzük, hogy egy avar törzset iktattak be *Kér* néven a türkök törzsszövetségébe, de már a Kárpát-medencén belül, felborul a törzsi névsorhoz fűzött és arra alapított minden elgondolás. De összeomlik a türk törzrendszer is a konstantinusi megvilágítás szerint. Krónikáink nem ismerik ugyanis a honfoglaló törzsek nevét, csak a vezéreket, nemzetségeket és a nemzetségfőket.

A konstantinusi törzsnévsor, nem a 896-ban bejött honalapító türkök törzsszövetségének nevét, hanem egy korábbi törzsi szervezetet őrzött meg számunkra, mégpedig az avarságnak, az Ennsig terjedő avar birodalomnak törzsi szervezetét, amelynek egyik tagja volt a finnugor *Kér* törzs (a török

³⁹ Németh, i. m., 102 – 103. Csallány D., Népvándorlás-honfoglaláskori bizánci régészeti kapcsolataink: Jósza András Múzeum Kiadványai, 5. Nyíregyháza 1965, 9. II.

⁴⁰ Arch. Ért. 1963, 21 – 38.

törzsek névadásában). Azok a népek, néprészek, törzsek, törzstörzsedékek, amelyek a 896-os honfoglalásban részt vettek, semmilyen formában sincsenek benne a közölt törzsnévsorban. Kimaradtak: a türkök, kékkendek, székelék, uturgur-bolgárok, szabirok, onogurok, barszilok (bercelek), kalizok, alánok (varsányok, eszlárok-oszlárok) és még számos más nép vagy törzs neve. Árpád dinasztíája csupán vezéreket, törzsfőket állított övéi közül a Kárpát-medencében készen kapott avar törzsrendszer élére, de ehhez a törzsszervezethez nem tartoztak a 896-os honfoglalás népei.

A helynevek alapján nem igazolható, hogy a határőrvidék védelmére kirendelt törzsek, csak X. századi katonai települések lennének, nagyrésztük még az avar időkre vihető vissza. A honfoglaláskori vagy utáni honvédelmi települések helynevei csak azt mutatják, hogy az új jövevények közül is rendelkeztek ki fegyveres telepeseket a veszélyeztetett határrészek védelmére, megerősítésére, a régi törzsi települők mellé.

A konstantinói törzsnévsor: *Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér* és *Keszi*, az avarság törzsszervezetére vonatkozik! A csatlakozott „*Kabarok*” problémájával a következőkben foglalkozom.

A különböző törzsekből eredő jobbágyok: az avarság köznépe, amely lélekszámban túlsúlyban volt az új honfoglalókkal szemben.

*

Kér törzsi helynevek (Kniezsa és Moór összeállítása után, 1–46. sor-szám):⁴¹

1. *Nyitránagykér, Nyitrakiskér* (Nyitra vm., érsekújvári j.) (1113).
2. *Hontkiskér* (Hont vm., báti j.) (1341).
3. *Kérd* (Hont vm., vámosmikolai j.). (Eltűnt község Ipolykeszi mellett).
4. *Ipolynagykér, Ipolykiskér* (Nógrád vm., balassagyarmati j.) (1271).
5. *Szandakér* (Nógrád vm.) = *Pusztakiskér* (Nógrád vm., sziráki j.) (1439).
6. *Kérpusztá* (Galgamácsa-) (Pest vm., aszódi j.) (1421).
7. *Tótkér*, régen *Pot-Kér* (Jánoshida-) (Szolnok m., jászberényi j.) (1426).
8. *Kér, Kéregyház* (a mai Kenderes) (Szolnok m., kunhegyesi j.) (1352).
9. *Kérsziget-pusztá* (Dévaványa-) (Békés m., gyomai j.) (1481).
10. *Kér* (Gömör vm., tornaalgai j., Méhi és Runya mellett) (1297).
11. *Kiskér, Nagykér, Abaújkér* (Abaúj vm., gönci j.) (1316).
12. *Kupa-Kércs* (Abaúj vm., szikszói j.).
13. *Fuló-Kércs* (Abaúj vm., cserhádi j.) (1234).
14. *Hernádkércs* (Abaúj vm., gönci j.) (1304).
15. *Kércspusztá* (Hangács-) (Borsod vm., edelényi j.).
16. *Nyírkércs* (Szabolcs vm., nyírbaktai j.) (1283).
17. *Szamoskér* (Szabolcs-Szatmár m., mátészalkai j.) (1286).
18. *Alkér, Felkér* = *Kis-Kér, Nagy-Kér* (Bihar vm., központi j.) (1249).
19. *Kér* (Bihar vm., cséffai j.), Okány és Zsadány szomszédságában (1249).
20. *Kér* (Arad vm., kisjenői j.), Kisjenő környékén (1202).

⁴¹ Kniezsa, i. m. 459. – Moór, i. m. 99–100.

21. *Kér* (Arad vm., világosi j.), Világos szomszédságában (1325).
22. *Kér* (Temes vm., újaradi j.), Aradtól délre a Maros bal partján (1325).
23. *Kurta-Kér* (Arad vm., tornovai j.) (1332).
24. *Kér* (Temes vm.,) Temesvár környékén (1332).
25. *Egyházaskér* (Torontál vm., törökkanizsai j.) (1247).
26. *Kiskér* (Bács-Bodrod vm., kulai j.), *Ókér* (Bács-Bodrog vm., újvidéki j.) (1267).
27. *Kerey* (Baranya vm.), Pécs mellett délre (1400).
28. *Kérpusztá* (Karád-) (Somogy m., tabi j.) (1229).
29. *Kér* (Temes vm., csáki j.), Főlya, Sebed vidékén (1400).
30. *Szentgálaskér* (Somogy vm., igali j.) (1321).
31. *Kér* (Somogy vm., tabi j.), Torvaj, Nyim és Megyer környékén a megye ÉK-i sarkában (1334).
32. *Varjaskér* (Somogy vm., marcali j.) (1292).
33. *Német-Kér* (Tolna vm., dunaföldvári j.) (1410).
34. *Magyar-Kér* (Bedegkér-) (régebben *Tót-Kér*) (volt Tolna vm., tamási j., most Somogy m., tabi j.) (1325).
35. *Boroskér* = *Bors-Kér* (Tolna vm., tamási j.), a mai Remetepusztá (Kánya-) (Somogy m.) (1358).
36. *Hajmáskér* (Veszprém m., veszprémi j.) (1002).
37. *Kér* (Fejér m., székesfehérvári j.), Magyaralmás, Zámoly védékén (1237).
38. *Kér* (Fejér vm., székesfehérvári j.), a mai Sárszentmihály (1002).
39. *Nemeskér* (Sopron vm., csepregi j.) (1237).
40. *Kérszád pusztá* (Tolna vm.) (1439).
41. *Kéri pusztá* (Nemesvámos-) (Veszprém vm., veszprémi j.).
42. *Kéri pusztá* (Kisbér-) (Somogy vm., igali j.).
43. *Újkér* (Győr-Sopron m., soproni j.).
44. *Kérsemjén* (Szabolcs-Szatmár m., fehérgyarmati j.).
45. *Kéripusztá* (Váckisújfalu-) (Pest m., aszódi j.).
46. *Kérhalom-pusztá* (Köröstarcsa) (Békés m., békési j.).

*

A *Kér* törzs (= avar törzs) kirajzási szálláshelyein a következőknél ismerünk avar régészeti emlékanyagot:

ad 7: *Jánoshida-Tótkérpusztá* (= Pótkér pusztá) (Szolnok m.): 253 sírból álló temető, préselt és griffes-indás jellegű tömör övveretekkel.⁴²

ad 25: *Egyházaskér* (Torontál vm.): sírlelet, griffes-indás csoportú tömör veretekkel.⁴³

ad 45: *Váckisújfalu* (Pest m.): sírlelet, gyöngysüngős br. fülbevaló, agyagedény.⁴⁴

ad 8: *Kenderes* (Szolnok m.): avar leletek.⁴⁵

ad 9: *Dévaványa* (Békés m.): több lelőhelyről előkerült avar leletek griffes-indás jelleggel. A köleshalmi temető 157 sírből állt.⁴⁶

⁴² *Osallány, D.*, Arch. Denkm. 1956, 131. — *Bartha D.*: Arch. Hung. XV (1934). — *Erdélyi I.*: A jánoshidai avarkori temető: Régészeti Füzetek, II. 1. Bp. 1958.

⁴³ *Osallány, D.*, i. m. 1956, 110. — *Seoba Naroda* — Archeološki nalazi Jugoslovenskog podunavlja. Zemun 1962, 29–30 (Vrbica).

⁴⁴ *Osallány, D.*, i. m. 1956, 213.

⁴⁵ Szolnoki múzeum. Publikálatlan.

ad 35: *Kánya-Remetepuszt*a (Somogy m.): sírleletek, részben préselt, részben öntött veretekkel.⁴⁷

ad 37: *Zámoly* (Fejér m.). Kopjahegy, kengyelvasak.⁴⁸

ad 3: *Ipolykeszi* (Nógrád vm.): sírlelet, állatalakos bronzcsattal.⁴⁹

A *Kér* helynevéü községek közelében előforduló avar régészeti leletek:

ad 43: Újkértől – Felsőszopor kb. 1 km: avar lelet.⁵⁰

ad 39: Nemeskértől – Felsőszopor kb. 4 km: avar lelet.⁵¹

ad 34: Magyarkértől – Kánya kb. 3 km.: avar sírleletek.⁵²

ad 36: Hajmáskértől – Öskü kb. 3 km. Avar temető.⁵³

ad 1: Kiskértől – Nagysurány kb. 8 km. Avar br. övszíjvég.⁵⁴

ad 4: Ipolynagykértől – Szécsény kb. 7 km. Griffes-indás veretekkel kísért avar temető.⁵⁵

ad 30: Szentgáloskértől – Somodor 4 km. Avar br. veretek.⁵⁶

ad 6: Képusztától – Bag kb. 6 km. Avar szórványdarabok⁵⁷

ad 42: Kéri pusztától – Andocs-Bémetsűrű kb. 5 km. Temető 7. századi avar leletdarabokkal.⁵⁸

ad 33: Németkértől – Cece-Csillagpusztá kb. 6 km. Griffes-indás jellegű avar temető.⁵⁹

ad 38: Kértől – Székesfehérvár és Csór kb. 7–7 km. Avar szórványdarabok és sírlelet.⁶⁰

ad 28: Képusztától – Andocs-Németsűrű kb. 8 km. Avar temető.⁶¹

ad 20: Kértől – Székudvar kb. 6 km. Avar temető.⁶²

ad 14: Hernádkércstől – Felsődobsza kb. 3 km. Avarkori leletek.⁶³

ad 15: Kéres pusztától – Edelény kb. 7 km. Avar leletek.⁶⁴

De kiegészíthetnénk a felsorolást más lelőhelykapcsolatokkal és 10 km-en túli távolságokkal.

A felsorolt *Kér* nevű helynevek avar régészeti vonatkozásai olyan nagyszámúak és olyan meggyőzőek, hogy el kell fogadnunk az avarokhoz való tartozásukat. Annál is inkább, mert a régészeti hagyatékaik tanúsága szerint, 568-tól kezdődő régészeti emlékeikkel kell számolnunk, nem pedig csak a X. században elterjedő régiségekkel. A préselt és griffes-indás jellegű avar emlékanyagot az ún. *Kér* törzs nagyrészt még a VI., VII., VIII., IX. század

⁴⁶ *Csallány, D.*, i. m. 105.

⁴⁷ U. ott, 134., 427. sz. Szekszárdi múzeum.

⁴⁸ U. ott, 1956, 218–219., 1080. sz. – *Kovrig I.*: AÉ, 1955. X. t. 4, XII. t. 1.

⁴⁹ *Csallány, Arch. Denkm.* 1956. 127., 386. sz.

⁵⁰ U. ott, 114., 284. sz.

⁵¹ Ld. 47. j.

⁵² *Csallány, i. m.* 1956, 175., 739–740. sz.

⁵³ U. ott, 169., 698. sz.

⁵⁴ U. ott, 200., 935. sz.

⁵⁵ U. ott, 187., 824. sz.

⁵⁶ U. ott, 82., 41–42. sz.

⁵⁷ U. ott, 80., 26. sz.

⁵⁸ U. ott, 96., 144. sz.

⁵⁹ U. ott, 200., 936–937. sz.; 101., 187. sz.

⁶⁰ Ld. 58. j.

⁶¹ *Dorin Popescu*, Sondajele de la Socodor: Materiale si cercetări arheologice, II. 1956, 81., 39–40. kép.

⁶² *Csallány D.*, Arch. Hung. XXXVIII. 1961, 235., CXCIX. t. 1–6, 7.

⁶³ Miskolci múzeumban.

folyamán hagyta hátra temetőiben és nem a 896-os Árpád-féle honfoglalás alkalmával terjesztette el a Kárpát-medencében, vagy hozta magával a Kárpátokon túlról.

Azon a területen, ahol a *Kér* törzsnév nem szerepel, tehát az avarok saját települő területén: olyan tömegben ismeretesek az avarok préselt és griffes-indás jellegű tárgyakkal kísért lelőhelyei, temetői, hogy felsorolásukat feleslegesnek tartom. Elég ha az összefoglaló munkám térképmellékletét idézem.⁶⁵

Ha a *Kér* törzsnéven kívül, a konstantinosi törzsszövetség többi törzsneveit vetem össze az avarság régészeti hagyatékával, a Kárpát-medencén belül ezeknél a törzsi helyneveknél is nagyrészt megtalálom az avarság régészeti kapcsolatát:

- Nyékládháza*, Mezőnyék (Borsod m.).⁶⁶
- Felsőnyék* (Tolna m.).⁶⁷
- Kápolnásnyék* (Fejér m.).⁶⁸
- Megyer* (Komárom vm.).⁶⁹
- Káposztásmegyer* (Bpest, IV. Újpest.).⁷⁰
- Békásmegyer* (Bpest, III.).⁷¹
- Tiszakürt* (Szolnok m.).⁷²
- Balassagyarmat* (Nógrád m.).⁷³
- Füzesgyarmat* (Békés m.).⁷⁴
- Keszőhidegkút* (Tolna m.).⁷⁵
- Keszegfalva* (Komárom vm.).⁷⁶
- Tarjánvég* (Hódmezővásárhely-) (Csongrád m.).⁷⁷
- Tarján puszta* (Ravaszd-) (Győr-Sopron m.).⁷⁸
- Tarján*, Palánka vidékén (Bács-Bodrog vm.).⁷⁹
- Terjén puszta*, Csóka mellett (Torontál vm.).⁸⁰
- Pilisborosjenő* (Pest m.).⁸¹
- Jenő puszta* (Sarkad-).⁸²

A felsorolt törzsi helynevek példáit még gyarapítani lehetne, de az elmondottak alapján is igazolni lehet, hogy a *Nyék*, *Megyer*, *Kürt-Gyarmat*,

⁶⁵ Csallány, D., Arch. Denkm. 1956, térképmelléklet.

⁶⁶ I. m. 172., 714. sz.

⁶⁷ I. m., 114., 283. sz.

⁶⁸ I. m., 134., 428. sz.

⁶⁹ I. m., 161., 638. sz.

⁷⁰ I. m., 94., 133. sz.

⁷¹ I. m., 92. l., 113., 113a., 113b. sz.

⁷² I. m., 207. l., 992 – 993. sz.

⁷³ I. m., 83., 50. sz.

⁷⁴ I. m., 116., 299. sz.

⁷⁵ I. m., 136., 445. sz.

⁷⁶ I. m., 136. l., 444. sz., 85., 63. sz.

⁷⁷ I. m., 125., 373. sz.

⁷⁸ I. m., 182., 792. sz. – *Moór*, i. m., 98., 10. sz.

⁷⁹ I. m., 175., 745. sz. – *Moór*, i. m., 98., 9. sz.

⁸⁰ I. m., 101. 185., sz. – *I. Kovrig – J. Korek*, Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka): Acta Arch. Hung. XII. 1960, 257. ll. – *Moór*, i. m., 98., 8. sz.

⁸¹ Csallány, i. m. 1956, 179., 776. sz.

⁸² I. m., 184., 808a. sz. – *Moór*, i. m., 99., 9. sz.

Tarján, *Jenő* és *Keszi* törzsi helynevek: az avarság régészeti hagyatékával, préselt és öntött veretekkel szintén összefüggenek. Tehát ezek is nagyrészt megelőzik a Kárpát-medencében a 896-os második honfoglalást. Így nemcsak a *Kér*, de valamennyi felsorolt törzs: az avar törzsszövetséghez és nem a bejövő türkök (Árpád népe) törzseihez tartozik. Azokat a felsorolt törzseket a Kárpát-medencében Árpád és dinasztija készen kapta, mint az avarság törzsszervezetét, csupán törzsfőket kellett nekik övéik közül a törzsek élére állítani.

A felsorolt törzsek elhelyezkedését, rangsorolását, nem kívánom most tárgyalni. E probléma megoldása külön tanulmányt igényel.

Az elmondottak alapján is megállapítható, hogy Baján avar kagán finnugor népe: bolgártörök törzsekkel övezte magát körül, és harmadik védővonalként a szláv népek gyűrűjét találjuk az avar birodalom területén.

*

De nézzük meg az érem másik oldalát: milyen vonatkozásban vannak a felsorolt konstantinosi törzsnevek a honfoglaláskori (X. századi) régészeti emlékanyaggal.^{82a} A törzsnevek felsorolását Kniezsa és Moór összeállításában találjuk meg.^{82b}

Nyék törzsi helynéven: honfoglaláskori és Árpád-kori régészeti hagyaték nincs. (27 adatból.)

Megyer törzsi helynéven: *Mezőmegyeren* (Békés m.) honfoglaláskori (X. századi) régészeti anyag került elő,^{82c} de Árpád-kori anyag nincs. A lelőhely Mezőmegyer határának abban a részében volt, amelyet a közelmúlt években Békés határából csatoltak hozzá.^{82d} (30 adatból.)

Kürt törzsi helynéven – X. századi vagy Árpád-kori régészeti kapcsolat nincs. (21 adatból.)

Gyarmat törzsi helynévnek – nincs X. századi vagy Árpád-kori régészeti kapcsolata. (20 adatból.)

Tarján törzsi helynévnek: X. századi régészeti kapcsolata nincs. *Tarján* (Komárom m.) területéről Árpád-kori régészeti leletanyagot ismerünk.^{82e} (16 adatból.)

Jenő törzsi helynéven: *Jászkarajenőn* (Pest m.), „díszes, kéttagú aranyozott bronz csüngő” került elő. (MNM, Bp. 14/1908. lelt. sz.).^{82f} Ebből a szövegből nem állapítható meg hitelesen régészeti hovátartozandósága és kora. De mivel honfoglaláskori és Árpád-kori vonatkozásai vannak Jászalsószentgyörgynek, Jászárokszállásnak, Jászberénynek, Jászdózsának, Jászfényszarunak, Jászszentandrásnak is, megvizsgálandó lenne, hogy a jászoknak vannak-e már honfoglaláskori népi kapcsolataik.^{82g} (25 adatból.)

^{82a} *Fehér Géza – Èry Kinga – Kralovánszky Alán*, A Közép – Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei: Régészeti Tanulmányok, II. 1962. – A munka 1239 tételéből, csak a honfoglaláskori részt vettem feldolgozásomnál figyelembe.

^{82b} *Kniezsa I.*, i. m., 456 – 460. – *Moór E.*, i. m., 96 – 101.

^{82c} Régészeti Tanulmányok, II, 53., 657 – 658. sz. – *Banner Benedek*, Honfoglaláskori sír Mezőmegyeren: Dolgozatok 19/1943), 172 – 174, LVII. t.

^{82d} *Banner B.*, i. m., 172.

^{82e} Rég. Tanulm. II., 77., 1090. sz.

^{82f} I. m., 45., 513. sz.

^{82g} I. m., 44 – 45.

Kér törzsnéven, honfoglaláskori régészeti leletanyag nincs, de *Fiad-Kérpuszt*a (Somogy m.) és *Milanovce – Nyitrakér* (Csehszlovákia) lelőhelyekről Árpád-kori régiségeket ismerünk.^{82h} (42 adatból.)

Keszi törzsnéven: *Velké Kosihy – Nagykeszi* (Csehszlovákia) „bizonytalan adat honfoglaló magyar sírról”; *Tiszakeszi* (Borsod m.) és *Dunakeszi* (Pest m.) Árpád-kori leletek.⁸²ⁱ (40 adatból.)

*

Az elmondottakból megállapítható, hogy a felsorolt törzsi helynevekkel X. századi régészeti emlékananyag hitelesen nem kapcsolódik össze. Árpád-kori régészeti lelőhelyek, XI. századi jellegű régészeti hagyatékkal már vannak, de ekkor már összeolvastotta a kereszténység a bennszülött népeket és az új honfoglalóinkat.

Az ellenőrzési vizsgálattal is eldönthető, hogy a törzsi helynevek az avarság régészeti hagyatékával függenek össze.

Ha a kiemelt 300 honfoglaláskori (X. századi) régészeti lelőhely megyénkénti megoszlásának statisztikai összeállítását nézem, a következő eredményre jutunk:

<i>Bács-Kiskun</i> megyéből ismerünk	20
<i>Baranya</i> megyéből ismerünk	4
<i>Békés</i> megyéből ismerünk	15
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén</i> megyéből ismerünk	18
<i>Csongrád</i> megyéből ismerünk	23
<i>Fejér</i> megyéből ismerünk	9
<i>Győr-Sopron</i> megyéből ismerünk	13
<i>Hajdú-Bihar</i> megyéből ismerünk	11
<i>Heves</i> megyéből ismerünk	10
<i>Komárom</i> megyéből ismerünk	10
<i>Nógrád</i> megyéből ismerünk	18
<i>Pestm. és Bpest-ről</i> ismerünk	30
<i>Somogy</i> megyéből ismerünk	3
<i>Szabolcs-Szatmár</i> megyéből ismerünk	33
<i>Szolnok</i> megyéből ismerünk	18
<i>Tolna</i> megyéből ismerünk	6
<i>Vas</i> megyéből ismerünk	0
<i>Veszprém</i> megyéből ismerünk	11
<i>Zala</i> megyéből ismerünk	1
<i>Ausztria</i> -ból ismerünk	1
<i>Csehszlovákia</i> -ból ismerünk	29
<i>Jugoszlávia</i> -ból ismerünk	9
<i>Románia</i> -ból ismerünk	13
<i>Szovjetunió</i> -ból ismerünk	5

Összesen: 310 helységből

ismerünk X. századi régészeti lelőhelyet.

^{82h} I. m. 36., 318. sz.; 53., 665. sz.

⁸²ⁱ I. m., 83., 1197. sz.; 79., 1123 – 1125. sz.; 33., 253 – 254. sz.

Árpád népének X. századi régészeti hagyatéka, a Kárpát-medence északi területein hangsúlyozódik ki; a Dunántúlon: Vas megyében egyáltalában nem, Zalában, Baranyában, Somogyban, Tolnában pedig csak minimális mértékben fordul elő.

*

Biborbanszületett Konstantin tudósítása, Tormás információja alapján, csak a Kárpát-medence területére érvényes, a *Hétmagyar* (= avar) törzsszövetségre nézve, de nem a Kárpát-medencén kívüli népekre. A tudósítás nagyjelentőségű számunkra, mert a 950-es években töretlenül élnek a finnugor avarok és a szövetséges bolgártörök törzsek. Az avarok tehát nem haltak ki, nem pusztultak el, nem szlávosodtak el, hanem a mai napig is eredeti szállásterületük birtoklóják és a saját finnugor nyelvüket a mai napig is megőrizték; azt a nyelvet, amelyet a magyarok a mai napig is beszélnek.

Két honfoglalásunk volt tehát:

Az 568-as honfoglalás, Baján kagán finnugor népességével és a kísérő törökökkel és bolgártörökökkel, akiknek elfinnugorosodását (= elavarosodását) időben rögzíteni nem tudom, mivel a 950-es évek kétnyelvűsége: az avarokra és bolgárookra, avarokra és törökökre is vonatkozott.

A második honfoglalás: 896-ban történt, számos török és iráni nyelvű nép, törzs stb. beköltözésével; akik éppenúgy elveszítették török és iráni nyelvüket, miként a bolgártörökök is felszívódtak. Később ez a besenyőkkel és a kúnokkal kapcsolatban is megismétlődött.

A második honfoglalás nem hozott be finnugor nyelvet, csupán új dinasztia, új összefogó erőt adott az avar törzsszövetségnek, és az új bevándorlónak új hazát biztosított. Az avar törzsek és a második honfoglalás népeinek egymáshoz való viszonya nem tisztázott. Megoldásra vár, hogy a törökök a törzsszövetségen belül, vagy szétszórtan, vagy pedig tömbökben szálltak-e meg, mint a Felső-Tisza vidékén.

Árpádék valószínűleg a török nyelvű és kultúrájú, eredetében finnugor *Megyér* (Magyar) törzsen keresztül gyakorolták a hatalmat, amely törzs az avar időkben hangsúlyozott politikai szerepet még nem játszott. A Tisza-Körös-Maros vidéken centrális helyzetet elfoglaló „*Kér*” törzs (Baján kagán avar népe, a *Várkunok*) volt az avar birodalom fenntartója évszázadokon át.

A griffes-indás, bronzöntéses avar régészeti leletanyagot, Györffy György a bizánci források türkjeihez fűzte.⁸³ A felsorolt bizonyítékaim alapján tisztázott, hogy a griffes-indás öntvények a Kárpát-medencén belül már a VIII. századtól kezdve az avar temetőikben megvannak, a préselt, VII. és VI. századi előzményeikkel együtt, tehát a 896-os második honfoglalás alkalmával ezeket az emlékrétegeket vagy későbbi fejleményeiket, a törökök magukkal nem hozták. A törökök régészeti hagyatéka: a közismert steppei honfoglaláskori ezüstveretek köre (tarsolyok, hajfonatkorongok, stb.), kivétel nélkül csak a 896-os honfoglalás régészeti emlékéanyagára, a törökökre, irániakra, egyéb fegyveres kísérőikre jellemző. Az ismert honfoglaláskori emlékéanyagot kívül nincsen más emlékesoportjuk és a griffes-indás díszű öntvények köre sem kapcsolható az új jövevényekhez. Az új honfoglalással új dinasztia, új szervező erő fogja össze a Kárpát-medence nagyszámú bennszülött népét, a széthullott avar törzsszervezetet. A türk honfoglalással bekerült aranyozott ezüst veretek fényűző fémművességi divata, lassan kiszorítja az elszegényedett avarság griffes-indás jellegű bronzművességét. Az Árpád-dinasztia ugyan az

avar törzsszövetség élére került, de a 896-os honfoglalás kísérő népei, úgy látszik, az avar törzsszövetség előharcosaiává váltak.

A 9. képen vázoltam fel térképre az avar törzsszövetség elhelyezkedését és az egyes törzsek kirajzásait, amelyek többnyire idegen törzsek területén és környezetében szigeteket alkotnak⁸⁴. A törzsek szállásterületeit csak ott kereshetjük, ahol a törzs nevéből kapott helynevek nincsenek.⁸⁵

Megjegyezni kívánom, hogy az avar időkben nem érvényesült a törzsek két folyóparti megtelepedése, mert a nagyobb folyók: a Duna, Közép-Tisza, nagyjából a Száva és Dráva, továbbra is törzsválasztó vonal maradt. Hasonló feladatot és védelmi célt szolgált a Csórsz-árok is.

Az avarság megtelepedésének településtörténeti előzményeit mutatja a 10. kép két vázlata.⁸⁶

A „Kér” törzs (Várkun) a Körös-Tisza-Maros vidékén telepedett meg, a gepidákra rárétegződve. Új temetési ritust hozott magával: a fülkesíros temetkezési módot, a lábbal DNY-nak való irányítással; valamint a hurkosfülű kengyelvasat mint jellemzőt. Ezek a Duna-Tisza közti emlékanyaggal nem kapcsolódnak. A „Kér” törzs ritushatása érvényesül a Tiszántúlon és Erdélyben is. A Kárpát-medence népeinek finnugorosodási magját, a „Kér” törzs mint Baján avar kagán népe adja.

A *Kürt* törzs, a kuturgur-bolgárok (-hunok) települő területét mutatja a Duna-Tisza közén, körülbelül a Csórsz-árokig. A szimbólikus lótemetés, a hosszúfülű kengyelvas és kopja, zabla elrejtése, Mongóliáig követhető temetési ritus-maradvány jellemzi. A 631/632. évi belső, dinasztikus célú felkelésük következtében, törzsi lélekszámuk megfogyatkozott és így a Csórsz-ároktól északra települt *Gyarmat* törzsszel kapcsolták össze. Mindkét törzs neve települési területükön hiányzik. A fenti dátum után lehetséges a *Kér* törzs területi térérfoglalása is a Duna-Tisza területén. A *Kürt*, mint Közép-Ázsiával összefüggő török törzsnév, a Volga-Káma vidékén még nem szerepel.

A *Gyarmat* törzs az Ipoly folyótól a Felső-Tiszáig helyezkedett el. Neve, településterületén nincs meg. Káma-vidéki bolgár-török népi kapcsolata van.⁸⁷ Valószínűleg 631/632 után kapcsolták össze a megfogyatkozott *Kürt* törzsszel.

A *Keszi* törzs, a Szamos-Tisza-Körös folyók között helyezkedett el. Avar ritushatás alatt állott, emlékanyaga a Duna-Tisza közével függött össze.⁸⁸

A *Megyer* törzs elhelyezkedését számos történeti adat valószínűsíti. Főként Fejér, Tolna, Baranya megye területén telepedett meg. Régészeti emlékanyaga bolgár színezetű; népi nyelve valószínűleg finnugorból bolgár-törökre változott. Az Árpád-dinasztián át, 896-tól az egész törzsszövetség-

⁸³ Györffy, Tanulmányok, 126.

⁸⁴ Moór, i. m., térképmelléklet adatainak felhasználásával.

⁸⁵ Kniezsa, i. m., 371.

⁸⁶ Csallány: Arch. Hung. XXXVIII., 26 – 27. kép.

⁸⁷ Ligei Lajos, *Gyarmat és Jenő*: Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Nyelvtudományi értekezések. 40. sz., Bp. 1963 (1964), 230 – 239. – Németh Gy., A Baskír földi magyar őshazáról: Élet és Tudomány, XXI. 1966. 13., 596 – 599. – Magyar törzsnevek a baskíroknál: Nyelvtud. Közlemények, XVIII. 1. Bp. 1966, 35 – 50.

a baskíroknál: Nyelvtud. Közlemények, XVIII. 1. Bp. 1966, 35 – 50. – Hajdu Péter, Hol volt az urali őshaza? Tanulmányok... 128 – 132.

⁸⁸ Németh: Élet és Tudomány, 1966, 596. ll.

nek *Magyar* néven új összefogó nevet adott. Volga-Káma vidékén törzsnév-maradványaival találkozunk.⁸⁹

A *Nyék* törzset a Balatontól nyugatra helyeztem el. Finnugor eredetűnek látszik. Baskir földön maradtak vissza törzsi töredékei.⁹⁰

A *Jenő* törzs, a Miniszter törzse' bolgár-török eredetű. A Morava folyótól az Ipoly folyóig, a Dunától északra helyezkedett el vegyes összetételű lakosságával. A törzstöredék nyomait a Káma vidékén találjuk meg.⁹¹

A *Tarján* (tarjan, alkirály') törzset, a Fertő tótól nyugatra a Bécsi-medencébe helyeztem. Szerepet játszott az ausztriai Avar-ország kialakításában. Lakossága bizonyára vegyes összetételű volt.

*

A türkökhöz csatlakozott „holmi” *Kabarok* (Κάβαροι) nevére Németh Gyula négy adatot sorol fel⁹².

Az első, Konstantinos fent említett alakja, mely *kava(á)r(i)*-nak olvasandó.

A második az Admonti Évkönyv 881. évi adata *Cowaris* sereg harcáról Bécs vidékén.⁹³

A harmadik és negyedik adat: *Kovár* és *Kovarc* helynév, mely utóbbiakat Kniezsa és Moór nem fogadja el kabar törzsnévként.⁹⁴

Nem tudunk a kabarokról többet, mint Konstantinos. Hazai történeti források, krónikák nem említik, a törzsi helynevek listájában sem szerepelnek. Tehát a név olvasata körül alapvető tévedésnek kell lenni.

Konstantinosnál a *Καρή* törzs nevét — *Kér(i)*nek, a *Καση* törzs nevét pedig — *Kesz(i)*nek kell olvasni, mivel a bizánciak a török szavakban az *e* hangot gyakran *α*-val jelölik.⁹⁵ Így a *Κάβαρο* törzs nevét is *Kéber* ~ *Géber*-nek kell olvasni. A *Géb-er* név *er* végződéséből kitűnik, hogy itt is éppen úgy török forrásból eredő népi névmegjelöléssel van dolgunk, mint a konstantinosi törzslista minden nevéénél. Németh Gyula a *Megyer* törzs magyarozatánál megemlíti, hogy az *eri*, *er*, *ir*, embere, népe, nép' jelentésű népnévre vonatkozik a szó végződése. Az így alkotott nevek a bolgár-törökségben gyakoriak.⁹⁶ A *Géb-nép*, a *gepidák népével* azonos. A nép neve *Gebida* (többszámban: *Gebidos*, *Gebidans*), amely törökös végződést kapott.⁹⁷

A *gepidák*, mint keletigermán nép, mint a gótok testvérága, a III. század közepén telepedtek meg Erdélytől északra; 336 után az alföldi területekre vonultak le a szarmaták mellé. A hún uralom után Dáciát foglalták el; 568-ban az avarok uralma alá kerültek (*10. kép*) és nyomaikat még a IX. század végén is megtaláljuk a Szerémségben.⁹⁸

⁸⁹ U. itt.

⁹⁰ Rédei Károly, *Nyék*: Tanulmányok... 311–313. — Németh: Élet és Tud. 1966, 596. ll.

⁹¹ Ligeti, i. m., 230–239. — Németh, i. m., 596. ll.

⁹² Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930, 235.

⁹³ U. itt, 320. — Klebel: Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1921, 37.

⁹⁴ Kniezsa, i. m. 371. — Moór, i. m. 33.

⁹⁵ Németh Gy., Ld. 92 j., 264.

⁹⁶ I. m. 248–249.

⁹⁷ Arch. Hung. XXXVIII.

⁹⁸ A bajorok és karantánok megtérése: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958., 150.

Régészetileg három települő területük van: Erdély, Tiszántúl, Szerémség. Az avar uralom kezdetétől súlyos védelmi harcokat vívnak Erdély hegyei között elnyomóik ellen, de sikertelenül. Az avarok a szláv segédcsapatok segítségével erődítményeiket egyiket a másik után foglalják el.

A Kárpáteken túli „kabar” csatlakozás a türkökhöz: a *gepidákra* vonatkozik. Ők barátokoztak össze a türkökkel a besenyők földjén és olvadtak össze egymással. Mint az avarok kétnyelvű alattvalói és kitelepülő menekültek: „a Xazárok” (tiszántúli avarok) ugor nyelvére is megtanították ezeket a türköket és mostanáig (950!) használják ezt a nyelvet a Kárpát-medencén belül, de „tudják” a türkök másik nyelvét is.

Így érthetővé és logikussá válik a konstantinói tudósítás vonatkozó része. Nem olyan nyelvre tanították meg a türköket, amelyet a 2,000 Km-re hátuk megett hagyott Xazáriában diplomáciai nyelvként beszélniök kellene, hanem olyan nyelvre, amelyet a Kárpát-medencében a honfoglalás idején az avarság és a kétnyelvű gepidák köznyelvként beszéltek: az ugor nyelvre. Ezt a nyelvet Árpádék türkjeinek meg kellett tanulnia.

Tormás, tájékoztatásában, a krónikáink által ismert *tiszántúli Kazár-országot* említette. Konstantinos – amint a tudósításból kivehető – nem volt egészen tisztában a kabarok népi kapcsolataival.

Kazár-ország, azonos Baján avar kagán tiszántúli néptörzsének települési területével.

Moór Elemér említi, hogy csak olvasási (diktálási) hiba következtében keletkezhetett az eredeti *chozár* névalakból a *cozar* névalak, mint ahogy Anonymusnál a várt *Ziloch* névalak helyett *Ziloc* névalakot találunk.⁹⁹ A további kutatás hivatott arra, hogy a *Kábar* – *Géber* feltevés lehetőségét minden szempontból megvizsgálja.¹⁰⁰

A gepidák (kábarok) csupán a türk barátság révén kaptak helyet mint előlharcolók, a „*Hétmagyar*” törzsszövetségben, amelyhez korábban nem tartoztak. A kábarok (géberek) három törzse, amely egy fejedelem alatt 950 körül még megvolt: három, egymással össze nem függő települési területen maradt meg (Erdélyben, a Tiszántúl keleti részén, a Szerémségben).

A Volga-Káma vidéki ugorok kötelékéből 558-ban kivált európai *avarok* (saját finnugor elnevezésben *Várkunok*, szláv nyelven *Obrik*, bolgár-török névadásban *Kérek*), megindulnak a Fekete tenger felé és 568-ban érkeznek meg új hazájukba a Kárpát-medencébe. Törzsszövetségben a Volga-Káma vidékéről magukkal vonják a finnugor eredetű *Nyék* törzset, a valószínűleg finnugor eredetű *Megyer* törzset, a bolgár-török *Gyarmat*, *Jenő*, *Keszi* és valószínűleg a *Tarján* törzseket, amelyek töredékeket hagytak hátra. Valószínűleg a Pontus-vidéki kuturgur-bolgárok (-húnok) csatlakoztatásával, a Közép-Ázsiából származó török eredetű *Kürt* törzs jött még be az avarokkal. Végül a Kárpáteken túlról, de már a türkökkel együtt érkeznek ide visz-

⁹⁹ Moór, i. m. 26.

¹⁰⁰ A *Géber* törzsnév helynév alakban is megvan olyan területen, ahol más törzsnevek, előlharcoló népekre vonatkozó helynevek is fennmaradtak. Így *Géberjén*, *Gáborján*, *Gebe*, *Gáva* (Szaboles – Szatmár m.), *Gibárt* (Borsod – Abaúj – Zemplén m.). Megjegyezni kívánom, hogy *Gáváról* nemcsak V. századi gepida, hanem honfoglalás- és Árpád-kori sírleleteket is ismerünk (Rég. Tanulm. II/1962), 37., 328 – 330. sz.

sza a „kábarok” (keletigermán eredetű *Gebidák* – *Géberek*) akik mint csatlakozók, az avar törzsszervezet előharcosaivá váltak.

Az avar továbblélés, az avar törzsszervezet igazolásával a régészeti emlékanyag alapján: új kutatási lehetőség nyílik meg és rendeződik a két honfoglalásunkra (568, 896) vonatkozó eddigi zűrzavar. A konstantinosi tudósítás helyes átértékelésével, az avar és gepida nép 950 körüli továbblélésére és nyelvi viszonyaira deríthetünk fényt. A második honfoglalás népeinek problémáit pedig az első honfoglalóinktól különválasztva kell megoldanunk.

Csallány Dezső

DIE AWARISCHE STAMMESORDNUNG

Das awarische Reich — das westlich bis zur Enns reichte — brachen die Kriegszüge Karls des Grossen zusammen. Die politische Zusammensetzung des Reiches, sein Zerfall in Nachfolgestaaten, auf Stämme, bedeuteten noch nicht die Auflösung des Awarantums, das Ende seiner Kultur, seiner archäologischen Hinterlassenschaft. In den geschichtlichen Aufzeichnungen existieren im Jahre 875 — im Morgenrot der Landnahme (896) die Awaren noch unter Führung ihrer Kagane. Dagegen weiß man in den heimatlichen Chroniken nichts von ihnen, die russischen Quellen berichten sogar über ihre Vernichtung.

Die Debatte über das Weiterleben der Awaren konnte man bisher auch auf archäologischer Grundlage nicht befriedigend abschließen und das awarisch-ungarische Zusammenleben beweisen. Dafür reichte das Beweismaterial nichts aus.

Mit Beachtung der geschichtlichen, archäologischen, antropologischen Angaben hielt ich von den zwei großen Volkskomponenten des Awarantums: die archäologische Hinterlassenschaft der *Kuturgurbulgaren* (Hunnen) und ihre mongoloiden antropologischen Eigenschaften, für eine Hinterlassenschaft einer aus Mittel- und Ostasien stammenden türkischen Volkswelle;

die europäischen Awaren (das Volk des Kagan Bajan) verband ich auf Grund der historischen Quellen und auf Grund ihrer frühen archäologischen Hinterlassenschaft und auf Grund ihres Bestattungsrytus, mit der Wolga-Kama — Gegend. Diese „Pseudoawaren“ rissen sich im Jahre 558 aus dem Band der Ugoren los. Man hieß sie *Uarxoni*. Ihre eigene Benennung erhielt sich in unseren mit *Várkony* benannten Ortsnamen. Dieser Name kommt auf dem eigenen Stammesgebiet der Awaren östlich der Theiß nicht vor. Die archäologische Verbindung: gepreßtes und Greifen-Ranken charakterisiertes Denkmalmaterial.

Die slawische Namensform *Obr* „Riese“, „riesige“ bezieht sich auf das *awarische Volk*. In Kärnten dagegen finden wir im Drau-Save-Zwischenland — in einem slawischen Milieu — sämtliche, auf die Awaren hinweisende, oben erwähnte Namensformen und archäologische Denkmäler.

Die wertvollste Geschichtsquelle unserer Landnahme (896) ist der Bericht aus dem Jahre 950 des byzantinischen Königs Konstantinos Porphyrogennetos über die Stämme der Türken (*Nyék, Megyer, Kúrtgyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) und über das sich angeschlossene Volk der *Kabaren*.

Unsere Chroniken kennen die Namen der Stämme nicht, nur die Namen der Führer. Die ungarischen Chroniken wissen weder von einem 8. Stamm, noch von den Kabaren. Die erwähnten weiteren Stammesnamen kommen auch als Ortsnamen vor.

Nach Behauptung von Vámbéry hielt man den Stammesnamen Kabar bisher für türkisch, seiner Meinung nach bedeutete das Wort der „sich Erhebende“, „Rebelle“.

Zur Zeit des Tormás um 950, wohnten im Karpatenbecken teilweise finnisch-ugrische, in der Mehrheit aber mit türkischen Namen bennante Stämme, es herrschte also die Zweisprachigkeit. In der Bezeichnung der Stammesnamen dominierte im byzantinischen Bericht—mit Hilfe Tormás's — die türkische Benennung.

Wie man auf slawischem Sprachgebiet für die Awaren den Volksnamen „Obri“, „Riese“, „riesig“ benützte, so nannten im Karpatenbecken die türkischen Stämme in ihrer eigenen Sprache die ugrisch-sprachigen Awaren – die als Ausschwärmer zwischen den Türken wohnten – : „Kér“ = „riesengroß“, „Riese“, „(Tier)-König“. Die Stammesnamen *Kér* und *Várkun*, die eigene Benennung der Awaren, kommen auf dem Siedlungsgebiet der östlich der Theiß lebenden Awaren nicht vor, nur in den Stammesnamen der Ausschwärmer auf benachbarten Gebieten. Demnach waren sie also weber Slawen, Awaroslawen, noch Türken.

Die im byzantinischen Bericht erwähnten sogenannten „türkischen“ Stämme bewahrten uns die Stammesorganisation des awarischen Reiches. Diese Stämme kamen nicht im Jahre 896 mit den Türken, sondern 568 mit der awarischen Landnahme herein. Die Türken bedeuteten – durch die Dynastie der Arpaden – im Karpatenbecken nur eine neue zusammenfassende und führende Kraft. Die Landnahme im Jahre 896 brachte keine finnisch-ugrischen Stämme mit sich, sondern nur türkische und iranische Völker, Völkerreste, das heißt Vorkämpfer. Der neue Staatsorganismus baute sich weiterhin auf die Stammesordnung des awarischen Reiches auf.

Alle Stammesortsnamen hängen mit zahlreichem awarischen Denkmalmaterial zusammen, man findet aber hier keine landnahmezeitliche (X. Jh.) „türkische“ archäologische Hinterlassenschaft. Das landnahmezeitliche archäologische Fundmaterial, etwa 300 an Zahl, konzentriert sich in den nördlichen Gebieten des Karpatenbeckens, in Transdanubien kommt es nur in minimaler Zahl vor.

Die sich an die Türken anschließenden *Kabaren* sind keine Türken, sondern ein in einem türkisch namengebenden Bericht vorkommendes Volk: *Kéb-er* \approx *Géb-er* (= *Géb-Volk*), das mit den zweisprachigen *Gepiden*, den Untertanen der Awaren identisch ist. Sie lehrten die Türken im Karpatenbecken auch die ugrische Sprache der Xasaren (= Awaren östlich der Theiß), und gebrauchten auch noch jetzt (950!) diese Sprache, beherrschten aber auch die andere Sprache der Türken.

Mit der Umwertung des Berichtes von Konstantinos bekommen wir eine Klärung über das Weiterleben des awarischen und gepidischen Volkes im Karpatenbecken um 950 und über seine sprachlichen Umstände. Die sich im Jahre 568 hier angesiedelten finnisch-ugrischen Awaren (Pseudoaware, „*Várkunnen*“) gingen nicht zugrunde, sind nicht verlawt, wurden keine Awaroslawen, sondern bewahrten bis heute ihre Sprache, ihre Stammes-siedlungsgebiete unter dem Namen *Megyer* \approx *Magyar*. Nur die türkischen und iranischen Völker und Völkerteile der Landnahme wurden im Jahre 896 sprachlich finnisch-ugrisch. Die Probleme der Völker der zweiten Landnahme soll man von der ersten Landnahme getrennt lösen.

D.. Csallány

A NAGYECSEDI ÁRPÁD-KORI ÉREMLELET

Néhány évvel ezelőtt Nagyecsed, Bagolyvár határ részén egy cserépedényben 911 ép és néhány töredék éremből álló kincslelet került elő. Az edény szét tört, az érmek azonban két részletben a nyíregyházi múzeumba kerültek.

A lelet összetétele a XIII. század első felére jellemző, abban megszokott, főként magyar lemezpénzek és friesachi denárok alkotják a többséget, amit néhány kölni és angol pénz, valamint ha nem is egyedülálló, de nem gyakori, s mint ilyen megkülönböztetett figyelmet érdemlő néhány egyéb – bécsi, aacheni, metzi, s más német – veret kísér.

Rövidítések:

CHN.: Réthy L. Corpus Nummorum Hungariae. Bp. 1899.

L.: A. Luschin – Ebengreuth, Friesacher Pfennige: Numismatische Zeitschrift. 56. (1923) 33–146. VIII–XXV. tábla.

BC.: E. Baumgartner, Die Frühzeit der Friesacher Pfennige: Carinthia. I. Mitteilungen des Geschichtswereines für Kärnten. 142. Jahrgang Heft. 1–3. Klagenfurt. 1952.

BE.: E. Baumgartner, Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge: Numismatische Zeitschrift. 68. (1935) 67–88.

BB.: E. Baumgartner, Die Blütezeit der Friesacher Pfennige: Numismatische Zeitschrift. 73. (1949) 75–106., 78. (1959) 14–57., 79. (1961) 28–63.

L. W. M.: A. Luschin-Ebengreuth, Wiener Münzwesen im Mittelalter. Wien und Leipzig 1913.

Häv.: W. Hävernich, Die Münzen von Köln. Köln. 1935.

A. MAGYAR

1. CNH. 271. 25 db. Sziglaváltozatok:

a) a „B” és „R” felett egy-egy pont 23 db. 0,15., 0,17., 0,18(2)g., 0,19g., 0,20g., 0,21(4)g., 0,23(2)g., 0,24g., 0,25g., 0,26g., 0,29g., 0,30g., 0,31g., 0,32g., 0,38g. csonka 3 db.

b) az „R” felett pont helyett csillag. 1 db 0,27 g.

c) a fej és az országalma között még egy pont.

1 db 0,23 g.

2. CNH. 272. 86 db.

0,12g., 0,15g., 0,16g., 0,17(3)g., 0,18(13)g., 0,19(2)g., 0,20(7)g., 0,21(3)g., 0,22(9)g., 0,23(3)g., 0,24(3)g., 0,25(9)g., 0,26(3)g., 0,27(3)g., 0,28(3)g., 0,29(3)g., 0,30(2)g., 0,31g., 0,32g., 0,35g., 0,42g. hiányos, töredékes: 13 db.

3. CNH. 279. 1 db. hiányos.

4. CNH. 280. 116 db. Sziglaváltozatok:

a) szigla nélkül. 89 db.

0,13g., 0,15g., 0,16(4)g., 0,17(3)g., 0,18(6)g., 0,19(5)g., 0,20(5)g., 0,22(10)g., 0,23(3)g., 0,24(3)g., 0,25(16)g., 0,26(3)g., 0,27(4)g., 0,28g., 0,30(5)g., 0,32(8)g., 0,33(3)g., 0,37(2)g., 0,40g. hiányos, töredékes: 4 db.

b) .BÉLA REX 8 db.

0,20g., 0,23g., 0,25(3)g., 0,26g., 0,29g., 0,30g.

- c) BE.LA REX 5 db.
 0,18., 0,20., 0,25(2) g csonka: 1 db.
 d) BELA.REX 12 db.
 0,18., 0,20., 0,22(2)., 0,23., 0,25(3)., 0,28., 0,30(3) g.
 e) a fej alatt pont. 1 db. 0,21 g.
 f) a lemezre kétszer ütöttek. 1 db. 0,30 g.

B. FRIESACHI

5. L. 5. BC. 7a. 2 db. 0,87., 0,96 g.
 I. Eberhard salzburgi érsek (1147–1164). Friesach.
 6. L. 6. BE. 1. 33 db.

. R	0,60	g
. RIA	0,62	g
... IA	0,67	g
... A	0,67	g
..... I	0,67	g
..... I S	0,69	g
ER IAC	0,75	g
..... I	0,75	g
... IA ... \sphericalangle ∞ I ∞	0,76	g
... A	0,79	g
ERI	0,80	g
ER	0,80	g
.. IAC .. \sphericalangle S	0,80	g
... ACE \sphericalangle S	0,84	g
... A	0,84	g
.. IACE \sphericalangle	0,85	g
... AC	0,86	g
..... \sphericalangle S	0,87	g
. RI. C	0,90	g
ER ... E \sphericalangle S I S	0,92	g
... ACE \sphericalangle S	0,92	g
..... E \sphericalangle S S I S	0,93	g
. RIA	0,96	g
ER IACE \sphericalangle S I S S	0,97	g
... CE \sphericalangle	0,98	g
... A	1,00	g
E	1,04	g
.. IACE \sphericalangle S I S S	1,07	g
... CE \sphericalangle S	1,09	g
ER IACE \sphericalangle S I S	1,12	g
.. IACE ... S I S S	1,17	g
..... I ∞	1,17	g
.. IACE	1,23	g

1164–1813 közötti friesachi veret.

7. L. 6. BE. 2. 18. db.

. RIAC	0,59	g
ER	0,68	g

..... I S	0,86 g
..... S S	0,87 g
ER A... Λ S I ..	0,88 g
..... Λ	0,88 g
..... E Λ S S I ..	0,92 g
E..... S S I S	0,97 g
..... Λ S	0,97 g
..... S	0,99 g
..... I	1,00 g
..... E / S I ..	1,03 g
E..... I S ..	1,07 g
ER IAC.....	1,10 g
ER I A..... I S	1,15 g
ER I..... S I S	1,15 g
..... S S I S S S	1,20 g
ER IACE Λ S I S	1,23 g

1183 előtti friesachi veret.

8. L. 6. BE. 6. (?) 1 db.

ER..... I ∞ 0,67 g

Adalbert salzburgi érsek (1183–1200) Friesach

9. L. 6. BE. 7. (?) 1 db.

ER I A..... S I S 0,90 g

Adalbert salzburgi érsek. Friesach.

10. L. 6. BE. 31. 1 db.

A felirat olvashatatlan. 0,99 g.

1200 előtti veret; talán az andechs-meráni hg.-ek Stein városából.

11. L. 6. BE. 57. (?) 1 db.

..... S H ∞ V..... I
(nem retrograd) 1, 17 g

1185–1195 között, ismeretlen verdéből.

12. L. 17/6. BE. 84., BB. 148. 1 db.

A felirat olvashatatlan. 0,83 g.

Steier veret.

13. L. 6. feliratváltozata 1 db

HE Λ II 0,88 g

1200 előtti veret.

14. L. 6. feliratváltozata. 1 db.

E Φ I A I C E II ∞ 0,51 g

1200 előtti veret.

15. L. 6. feliratváltozata 1 db.

..... A . CI ∞ 0,99 g

1200 előtti veret.

16. L. 6. feliratváltozata 1 db

..... † I ∞ 1,15 g

1200 előtti veret.

17. L. 6. feliratváltozata 1 db

..... EI..... (nem retrograd) 0,60 g

1200 előtti veret.

18. L. 6. Kopott éremkép, olvashatatlan felirat. 20 db.
 0,43., 0,60., 0,68(3), 0,75(2), 0,78., 0,81., 0,83., 0,87(2), 0,95., 0,98.,
 1,00., 1,02., 1,03., 1,05., 1,07 g töredékes: 1 db.

19. L. 6. barbarizált utánzata, értelmetlen felirattal (XVIII. t. 1) 1 db
 0,73 g.

Ismeretlen verde.

20. L. 8. 13 db.

EBERH	0,93 g
.....€ P S	0,93 g
.....HA-R	1,08 g
.....A-R	1,17 g

olvashatatlan felirat: 0,68., 0,73., 0,92(3, egyik három db-ra törve), 0,96.,
 1,07., 1,08(2) g.

II. Eberhard salzburgi érsek (1200–1246). Friesach.

21. L. 8. feliratváltozata 1 db.

∞ ICC I^	0,80 g
----------	--------

22. L. 8. változata, a jobb és baloldal felcserélve. 2 db.

.....R ∩	1,10 g
----------	--------

olvashatatlan felirat 0,76 g.

23. L. 10. 20 db.

+ € B €	0,84 g
+ € B	0,90 g
+ € B € RHA-RD ∞ € P S S	0,94 g
+	0,96 g
.....HA-.....€	1,05 g
.....ERHA-R.....S	1,13 g
.....RD ∞ €	1,16 g
.....€.....R. A.....	1,20 g
+	1,20 g
+	1,27 g
.....RD ∞ €	1,50 g(!)
.....€ B € ..HA-.....	csonka.

olvashatatlan felirat. 0,78., 0,82., 0,85., 0,98(2), 1,04., 1,07., 1,20 g

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

24. L. 10. változata. E/a püspök mindkét kezében lilomot tart; a felirat olvashatatlan (XVIII. t. 2.).

1 db 0,88 g.

25. L. 13. 16 db.

+	S	S	0,55 g
.....€ B € RH ^l			0,65 g
.....€ RHA	S		0,74 g
.....€ P S S			0,78 g
+ € B € RHARD	S € P S S		0,80 g
+	S € P S S		0,82 g
.....HARD.....	S		0,91 g
.....R. V			0,97 g
+ €	∞		1,06 g
			1,10 g

+ € B € S	1,15 g
..... S	€ P S S	1,21 g
+ € B S .. P S	1,45 g (!)

olvashatatlan felirat 0,69., 0,71., 0,89 g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

26. L. 13. változat. E) a püspök baljában könyv helyett lilimot tart (XVIII. t. 3.). 1 db.

+ S ^ H	0,99 g
---------	-------	--------

27. L. 14. 7 db.

..... € H S	0,72 g	
..... CR	0,98 g	
X € B .. RH-	1,04 g	
XC B	1,04 g	
..... R D S	1,07 g

olvashatatlan felirat: 0,75., 1,01 g.

28. L. 15. 25 db.

E/€B € RH	H/... RI S ACH	0,60 g
E/+ DV S	H/... I S A	0,68 g
E/€B€RH	H/+ CH	0,70 g
E/ E... H...	H/ olvashatatlan	0,72 g
E/ DV S	H/ S ACH	0,73 g
E/ olvashatatlan	H/+ FRI S AC	0,75 g
E/ olvashatatlan	H/+ CH	0,80 g
E/ RDV...	H/+ ACH	0,80 g
E/X € B € DV S	H/ ACH	0,83 g
E/+ € B DV S	H/+ R S ACH	0,99 g
E/+ € ARDV S	H/+ E. I S	1,08 g
E/ R. V...	H/+ FRI... CH	1,09 g
E/ € RH-AR	H/+ C	1,13 g
E/+ DV S	H/+ FRI... CH	1,17 g
E/+ DV V [∞]	H/+ FRI	1,20 g
E/olvashatatlan	H/+ FRI S	1,20 g
E/ € P	H/+ H csonka
E/+ € S	H/ I S csonka

olvashatatlan felirat 0,55(épl!), 0,62., 0,63., 0,72., 0,74., 0,80., 0,95 g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

29. L. 15. hibrid. L. XIX. t. II/1. BB. 91. 2 db.

E/... I ⊃ ^ .. H/+ H ..	0,96 g
olvashatatlan felirat	0,84 g

Heiligenkreuzi veret a XIII. század első feléből.

30. L. 15. hibrid. L. XIX. t. II/4. BB. 40. 1 db.

..... PH*	0,72 g
-----------	--------

Ranni veret.

31. L. 15. hibrid. BB. 32., vagy 51. (XVIII. t. 4.) 1 db.

..... A-... IX	0,69 g
----------------	--------

Ranni, vagy pettauai veret.

32. L. 15. hibrid. BB. 91. 1 db.

E/ olvashatatlan H/+∞ HI 0,68 g
Heiligenkreuzi veret.

33. L. 15. hibrid. v.ö. BB. 178. csak az E/-on az alak jobbában van a sólyom, mint BB. 188 (XVIII. t. 5.). 1 db.

olvashatatlan felirat, csonka.
Valószínűleg gutenverti veret.

34. L. 15. változat. E/ a püspök baljában kulcs helyett kereszt, vagy könyv van (XVIII. t. 6). 1 db.

E/+C H/ PI 0,73 g

35. L. 17. 25 db.

..... S	0,71 g
..... ARD S	0,72 g
..... S	0,73 g
..BERH..... S €	0,75 g
...€ RHARD S	0,79 g
€ P €	0,83 g
€ RD S € P S	0,83 g
C..... € P S	0,84 g
..... P S	0,86 g
..... € RHA D S	0,88 g
..... € RHARD S	0,88 g
..... € P S	0,91 g
..... HARD S	0,97 g
CB..... ARD S S € S	1,08 g
..... S P	1,11 g
€ P € ..HAR	1,16 g
..... RD	1,27 g

olvashatatlan felirat 0,79(2)., 0,87., 0,91., 0,93., 1,04., 1,05., 1,19 g
II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.?

36. L. 17. hibrid. L. XXI. t. XVI/6. BB. 125. 1 db. olvashatatlan felirat. 0,84 g.

Heiligenkreuzi veret.

37. L. 17. hibrid. L. XXI. t. XVI/7. BB. 128. 1 db.

+ ... V α S I 0,82 g

Heiligenkreuzi veret.

38. L. 17. hibrid. L. 10/17. BB. 108. 1 db.

+ € RVB € P S I 0,81 g

A gurki püspök és Bernhard karinthiai hg. (1202–1256) verete Heiligenkreuzból.

39. L. 17. változata. E/ az alak csak térdig látszik, s mindkét kezében hosszúszerű liliomot tart (XVIII. t. 7). 1 db.

+ S A 0,95 g

40. L. 17. változata. H/ a két torony helyett mindkét oldalon egy csillag, felette egy pont van. Az alak, a felette lévő torony, s a két kereszt változatlan (XVIII. t. 8). 1 db.

Felirat nincs. 0,59 g.

41. L. 18. 9 db.

... CPA	0,66 g
..... B ∈ R. S	0,71 g
... C. A	0,76 g
..... S . A ..	0,89 g
..... S S ..	0,98 g
..... D S ∈ P S	1,37 g

olvashatatlan felirat. 0,85., 1,03., 1,11 g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

42. L. 18. egy lapú. 1 db. 0,89 g.

43. L. 19. 50 db.

E/ olvashatatlan	H/ + FRI	0,55 g
E/..... ∈ RN	H/ + CI	0,63 g
E/olvashatatlan	H/..... Ch	0,65 g
E/X ∈ B	H/ + F. S ACI	0,67 g
E/ olvashatatlan	H/ + F..... ACh	0,68 g
E/ olvashatatlan	H/ + CH	0,69 g
E/..... V..... PA . S	H/ olvashatatlan	0,71 g
E/X ∈ B ∈ RHA-.....	H/ olvashatatlan	0,71 g
E/..... ∈	H/..... Ch	0,71 g
E/..... ∈	H/..... AC	0,71 g
E/..... RHA-RD S	H/..... S AC	0,75 g
E/ olvashatatlan	H/ + F. S ACh	0,76 g
E/..... RD S ∈ P S	H/ + FRI S . Ch	0,77 g
E/..... I-AL(V?)	H/ + AHV	0,78 g
E/..... α	H/... PI	0,78 g
E/X ∈ HA-RD S ∈ P S	H/ olvashatatlan	0,78 g
E/X..... ∈ P S	H/... RI S	0,79 g
E/... B ∈ R... RD	H/ + FR..... Ch	0,81 g
E/ olvashatatlan	H/ + F. I S ACh	0,82 g
E/X..... ∈ R... RD S ∈	H/ + FR... ACh	0,82 g
E/..... P S	H/ olvashatatlan	0,87 g
E/X ∈ B ∈ ... A-RD S ∈ P ..	H/ + FRI S	0,88 g
E/ olvashatatlan	H/ + F..... ACI	0,90 g
E/X ∈ B ∈ RHA-..... S	H/ + FRI S ACh	0,93 g
E/ olvashatatlan	H/ + FRI S ACh	0,95 g
E/..... RD S ∈ P S	H/..... AC	0,98 g
E/X ∈ B.. RH	H/ + I S	1,01 g
E/ olvashatatlan	H/... FRI S A ∈	1,02 g
E/X ∈ B ∈ RHA-..... P S	H/ + FRI S A. h	1,04 g
E/..... ∈ B ∈ RHA-RD S	H/... I ∞ ACh	1,07 g
E/C... B ∈ RHA-..... S ∈	H/ + FR. S A. h	1,10 g
E/X ∈ B ∈ ... A . S S	H/ + R. S	1,12 g
E/X ∈ B ∈ D S	H/ + FRI S	1,12 g
E/X ∈ B	H/ + FRI S ACh	1,14 g
E/..... ∈ R... RD S	H/ + F. S A. h	1,15 g
E/X ∈ B ∈ RD S	H/... FRI S AC	1,16 g
E/X..... D S ∈ P S	H/ + .. I S ACh	1,17 g
E/X ∈ A-.....	H/ + F. I S ACI	1,26 g

E/ . . . ∈ R H/ ∩ A körünyírt(?)
 E/ olvashatatlan H/+ FRI ∩ csonka.

A felirat mindkét oldalon olvashatatlan.

0,43 (körünyírt ?), 0,62., 0,73., 0,76., 0,90., 0,93., 0,95., 0,97., 0,98 g
 csonka (1).

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

44. L. 19. feliratváltozata. 1 db.

E/ DI- . . . A C H/+ CPI ∩ A . . V 0,79 g

45. L. 19. változata. E/ mellkép, mindkét kezében pásztorbot, felette
 csillag (XVIII. t. 9). 1 db.

E/+ II IC o H/+ . . . ∩ A . . . 1,02 g

46. L. 21. 1 db.

. ARDV ∩ 1,10 g

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

47. L. 21. feliratváltozata. 1 db.

. ∈ PCH 1,14 g

48. L. 22. 6 db

. D ∩ ∈ P ∩ 0,73 g

. . ∈ B 0,79 g

+ ∈ B ∈ RH 0,95 g

. D ∩ ∈ P ∩ 1,19 g

olvashatatlan felirat 0,79 (körünyírt) 1,10.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

49. L. 21. vagy 22. 3 db.

∈ B ∈ RH 1,09 g

. . . . HA ∩ ∈ 1,09 g

olvashatatlan felirat; csonka.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

50. L. 21., vagy 22. hibridje. L. XXIII. t. XXI/1(?) 1 db.

. H × 1,08 g

51. L. -. vö. L. 21 – 22., 24.

E/ ülő (?) alak jobbában keresztet, baljában kivehetetlen tárgyat tart.
 Felirati mező elvert. H/ két torony között püspökfej, felette két kisebb torony
 hullámvonallal összekötve (v. ö. L. 24.), felette kereszt. (v. ö. L. 21 – 22.)
 (XVIII. t. 10) 1 db. 0,48 g

52. L. 23. 28. db.

. ∩ C . . . A 0,65 g

X C . . . H ∩ 0,75 g

X ∈ ∩ 0,77 g

. C Pα 0,78 g

XC AH ∩ 0,83 g

. . ∈ RV . . C 0,85 g

. AH 0,96 g

X V ∩ 0,97 g

. . . . R I 1,03 g

. ∩ C . . . H 1,07 g

API - I 1,07 g
 olvashatatlan felirat. 0,71., 0,73., 0,74., (körünyírt?), 0,78., 0,82., 0,84.,
 0,87., 0,92., 0,93., 0,94(2)., 0,96., 1,01., 1,03., 1,04., 1,19(2) g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

53. L. 23. változat. E) álló alak jobbában pásztorbotot, baljában könyvet tart (XVIII. t 11). 1 db.

+ α R α 1,11 g

Valószínűleg heiligenkreuzi veret.

54. L. 24. 18 db.

√·\ 0,63 g
 (körünyírt ?)
 √·\ ∞ 0,66 g
 (körünyírt ?)
 -∞ V . H 0,75 g
 E 0,88 g
 +∞ Λ 0,97 g
 ∩I 0,99 g
 + MH 1,01 g
 XAC 1,09 g
 HA 1,12 g
 C . H α I 1,12 g

olvashatatlan felirat 0,51 (körünyírt)., 0,79., 0,82(2)., 0,84., 0,94., 0,96.,
 0,98 g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

55. L. 25. 12 db.

X∞ 0,74 g
 ... A(?)I /∧ 1,02 g
 XO 1,03 g

olvashatatlan felirat. 0,61., 0,66 (körünyírt ?)., 0,72., 0,78., 0,85., 0,90.,
 0,92., 0,98., 1,07 g.

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

56. L. 26. 3 db.

+ P T∧ 1,09 g

olvashatatlan felirat. 0,79., 0,84 g

II. Eberhard salzburgi érsek. Friesach.

57. L. 118. 2 db.

..... CHA-RD∞ 0,68 g
 + ∈B∈RHA- ∞ 1,36 g

II. Eberhard salzburgi érsek. Pettau.

58. L. 119. 15 db.

..... X·LIV 0,58 g
 (körünyírt)
 + .DVX 0,69 g
 ...DVX·LIV 0,76 g
 + ·DV 0,81 g
 LIV-POL 0,83 g
 P.LDV 0,87 g

..... LIV	0,88 g
..... PO	0,96 g
..... XLI... O	1,00 g
+ DVXLIV	0,88 g
..... VXLI	1,02 g
..... LIV .OL	1,05 g
..... V-PO	1,11 g
..... DV..... P	1,19 g
+ DVX.LI	1,31 g

VI. Lipót steier hg. (1198 – 1230) Pettau.

59. L. 118., vagy 119. 5 db.

Olvashatatlan felirat. 0,71., 072., 0,86., 1,11., 1,21. g.

II. Eberhard salzburgi érsek, vagy VI. Lipót steier hg. Pettau.

60. L. 123b. 9 db.

+	∞ ∞ (?) 0,72 gr. (körülnyírt)
+ CBCRHA	0,73 g
+	€ RD . P ∞ 0,83 g
.....	RD ∞ P ∞ 0,86 g
.....	RD € P ∞ 0,90 g
	(körülnyírt)
+ € .. € ..	∞ 1,16 g

olvashatatlan felirat; 0,82 g, csonka (2).

II. Eberhard salzburgi érsek. Rann.

61. L. 123b. feliratváltozata. 1 db.

+ .. ^ I ∩ HeI . ∩ N ∩ I An 0,98 g

62. L. 123. változata. E) az alak baljában pásztorbot van (v. ö. BB. 219.) (XVIII. t. 12.). 1 db.

+ € E | / D ∞ 0,80 g

63. L. 123. változata. E) ülő alak jobbában lilomot tart (XVIII. t. 13.). 1 db.

..... AC V 1,00 g

64. L. 123. változata. E) álló alak mindkét kezében hosszúszerű tárgyat tart, amelynek felső része kivehetetlen (XVIII. t. 14.). 1 db.

..... DH ∞ 0,73 g

65. L. 123. utánzata. E) értelmetlen éremkép; a felirati mezőben ke-
resztek vannak (XVIII. t. 15.). 1 db. 0,62 g.

66. L. 124. 1 db.

€ .. € R 0,95 g

II. Eberhard salzburgi érsek. Rann.

67. L. 125. BB. 190. 3 db.

+ € R HC 0,84 g

..... € DV ∞ 0,90 g

..... € DV 1,05 g

Babenbergi veret Gutenvertből; 1228 után.

68. L. 125 változata. BB. 197. 1 db.

+ € RRCHA 0,87 g

Babenbergi veret Gutenvertből; 1228 után.

69. L. 125 változata. BB. 200. 1 db.

.....REV..... 0,78 g

Bebenbergi veret Gutenvertből; 1228 után.

70. L. 130. b. 1 db. 0,69 g.

IV. Berthold andechs-meráni hg. (1188 – 1204).

71. L. 130., vagy 184. 4 db.

0,68., 0,70., 0,71., 1,12 g.

IV. Berthold andechs-meráni hg., vagy II. Ulrik karinthiai hg. (1181 – 1202)

St. Veit.

72. L. 131. 2 db.

+c.AV.....S 0,96 g

+A.H.....I 1,19 g

IV. Henrik andechs-meráni hg. (1204 – 1228) Windischgraz.

73. L. 132. 3 db.

.....S..... 0,75 g

..CR(?)..C..... 0,96 g

+C.....S 1,05 g

IV. Henrik andechs-meráni hg. Windischgraz.

74. L. 143. 1 db.

+D..... 0,92 g

IV. Henrik andechs-meráni hg. Stein.

75. L. 153. BB. 260. 2 db.

+ ∩ v. NVV.....I 0,66 g

+€[NVV€]..... 0,84 g

IV. Henrik andechs-meráni hg. Gutenvert.

76. L. 155. 12 db.

+N..... 0,60 g

.....V.-..... 0,63 g

.....V.-€]..... 0,65 g

.....PIA..... 0,75 g

+-A □ P S II..... 0,80 g

.....VPA.....D(?)H..... 0,83 g

+ €RVP I..... 0,93 g

+ R..... 0,93 g

+ CRCH.....PIA S..... 0,94 g

€P.. □ -A..... 0,96 g

.....RV..... 0,96 g

...R.HV..... 0,99 g

IV. Henrik őgr. (1215 – 1228) Gutenvert.

77. L. 158a. BB. 198. 7 db.

+ C VX.....S 0,65 g

.....€P S S 0,66 g

+ € V.....A € P S 0,73 g

+-A € P S 0,73 g

+ € RC.....□ V S 0,90 g

.....€P..... 0,94 g

.....A € P S 1,08 g

Babenbergi veret Gutenvertből; 1228 után.

78. L. 161. 42. db. Bélyegváltozatok:

a. E/ az oroszlán farkánál és teste alatt egy-egy pont.

H/ a fa alatt középen kereszt. 29 db.

+oL	So	0,58 g
	(körülnyírt ?)	
.....N		0,66 g
+ .. AN	o	0,68 g
.....TR		0,71 g
.....S TRo S		0,73 g
.....AND		0,76 g
.....LANDE		0,78 g
+oLANDE S TRO S €	No	0,80 g
.....TRO S	N.	0,82 g
+oL	No	0,82 g
+o	o S ENo	0,83 g
.....	o S EN.	0,84 g
.....NDE S		0,87 g
.....AN		0,88 g
.....AND		0,91 g
+o	o S .No	0,91 g
.....N		0,93 g
+oL	o	0,94 g
.....AND	S NI	0,96 g
+oL	o S .No	0,98 g
.....RD		hiányos

olvashatatlan felirat. 0,85 (3) ., 0,91., 0,92., 0,94., 0,95. g töredék(1).

b. E/ nincs jegy.

H/ a fa alatt középen pont. 2 db.

+LANDE	0,75 g
+ . A·IN ∞	TLo ∞ 0,81 g

c. E/ nincs jegy.

H/ a fa alatti mezők üresek. 10 db.

+ LAN) ∞ TRO ∞	0,69 g
	(az átlagnál kisebb betűk)
+ LAN	E 0,81 g
+ LANDE S ... TRO S EN ..	0,84 g
+ LAN	D € o 0,88 g
+ LANDE S ... TRO	0,88 g
..... Dα ∞ TRO	0,89 g
	(az átlagnál kisebb betűk)
+ LANDE S ... TRO S E ...	0,92 g
..... E ∞ T	0,94 g
..... ND	TRO S 0,98 g
+ LANDE	S E 1,00 g

d. E/ az oroszlán farkánál két pont.

H/ a fa alatti mezők üresek. 1 db.

+ LA ... n ... TRO S L ...	0,84 g
----------------------------	--------

Bernhard karinthiai hg. Landstrass.

79. L. 161. hibrid. L. 157/161. 1 db.

+ € (?)	VC (?) ... c 0,71 g
---------------	---------------------

80. L. 161. változat. E/ balra tartó, hosszú csőrű, négylábú állatt, olvashatatlan felirat (XVIII. t. 16). 1 db. 0,66 g.

81. L. 164. változat. E/ L. 164. BB. 76. v.v.....M.....S
H/v.ö. L. 336., BB 80., csak az alak mellképben, s a rozetta körül nincsenek pontok (XVIII. t. 17). 1 db. 0,99 g.

Az előlapi kép Luschin szerint landstrassi, Baumgartner szerint heiligenkreuzi; a hátlap típusa Luschin szerint magyar, Baumgartnerszerint landstrassi. Baumgartnernek egy jobb példány lehetett birtokában, mert a felirat biztosabb.

82. L. 183. 6 db.
0,54., 0,70., 0,94., 1,01., 1,04., 1,12 g
Herman karinthiai hg. (1161 – 1181) St. Veit.

83. L. 184. 13 db.
0,64., 0,68., 0,70., 0,72., 0,78., 0,80., 0,81(2)., 0,83., 0,85., 0,90., 1,01., 1,14 (kettétörve) g.

II. Ulrik karinthiai hg. St. Veit.

84. L. 186. 4. db.
0,71., 0,73., 0,84., 1,06 g.
I. Ulrik karinthiai hg. St. Veit.

85. L. 189. 3 db.
E/..XG..R..... H/+S.....IT... 0,78 g
E/∩..... H/+S.....^I... 0,83 g
E/...VX..... H/+S.....T... 1,10 g

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

86. L. 189. változat. BB. 5. 1 db.
E/.....ABT-+H H/+...L(?)DEV... 0,76 g
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

87. L. 190. 1 db. olvashatatlan felirat 0,58 g (körülnyírt)
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

88. L. 191. 7. db.
E/olvashatatlan H/+.....S... 0,60 g
E/.....V..... H/+.....AV(?)IS 0,70 g
E/.....VC..... H/+...S.A..... 0,85 g
E/olvashatatlan H/olvashatatlan 0,92 g
E/...XD..... H/...VSA..... 0,96 g
E/.....V..... H/olvashatatlan 1,02 g
E/...X..... H/.....SAD..... 1,08 g

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

89. L. 191. változat. BB. 100. 1 db.
E/...P...N∞... H/∞^NT..... 0,66 g
Bernhard karinthiai hg. és a gurki püspök verete Heiligenkreuzból.

90. L. 191. hibridje. L. 195/191. v.ö. BB. 132. 1 db.
E/+σPN...∩V H/+∞ANTACR.....
Heiligenkreuzi veret.

91. L. 194. 33 db.
E/olvashatatlan H/+∞^I..... 0,66 g
E/olvashatatlan H/+.....VS 0,79 g
E/olvashatatlan H/+.....V∞ 0,81 g

E/+ $\wedge \infty$	H/+ \mathfrak{s}	0,82 g
E/..... ∞	H/+ $\infty \wedge$	0,84 g
E/+D(?)..... ∞	H/+ ∞ VMC \perp V	0,88 g
E/ olvashatatlan	H/... A .c \perp	0,93 g
E/+ \mathfrak{c}	N/+.....c \perp V	0,96 g
E/+	H/+.....Mc..... ∞	1,03 g
E/...X..... ∞	H/..... \perp V..... ∞	1,03 g
E/+ \mathfrak{c} II \wedge \mathfrak{c} ∞	H/ olvashatatlan	1,05 g
E/+	H/+ ∞ \vee II..... ∞	1,06 g
E/ olvashatatlan	H/+.....A..... ∞	1,10 g
E/+.....N ∞	H/.....Nc \perp II..... ∞	1,13 g
E/+.....AV ∞	H/ $\infty \wedge$...II \perp V..... ∞	1,17 g
E/ olvashatatlan	H/.....ANc \perp V..... ∞	1,37 g

A felirat mindkét oldalon olvashatatlan: 0,57., 0,61., 0,62., 0,74., 0,80(2)., 0,83., 0,86., 0,87., (2)., 0,91., 0,92., 0,93., 0,98., 1,03 g csonka (1).

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.
92. L. 198. 15 db.

E/CI	H/ olvashatatlan	0,75 g
E/... $\mathfrak{c} \wedge$ II.....	H/ olvashatatlan	0,79 g
E/... \wedge ...VI..... ∞	H/+..... \wedge ...CI.....	1,05 g
E/+ \mathfrak{c} ∞	H/+ ∞	1,13 g
E/+ $\mathfrak{c} \wedge$ II.....	H/.....I \wedge ∞	1,13 g

A felirat mindkét oldalon olvashatatlan: 0,68., 0,77., 0,82., 0,88., 0,96., 0,97., 1,02., 1,03., 1,04., 1,18 g.

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.
93. L. 199. 11 db.

E/.....IH \mathfrak{c}	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ N \perp V \in I \perp	0,59 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ IT.V \in I.....	0,65 g
E/+DVX.....	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ NT.V \in I.....	0,68 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ IIT.V \in I \perp	0,70 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ N.....	0,78 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ I.....	0,85 g
E/...DVXC A.....	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ NT.V \in IT.....	0,86 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ NT...IT.....	0,90 g
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ NT... \in I \perp	1,61
E/ olvashatatlan	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ IT.V \supset I \perp (körülnyírt)	

A felirat mindkét oldalon olvashatatlan: 0,75 g.

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

94. L. 199. hibrid. L. XXV. t. XXXIV/1. BB. 209. 1 db.

E/+.....A..... \mathfrak{s}	H/ $\mathfrak{s} \wedge$ IIT.V \in I \perp	0,75 g
-------------------------------	--	--------

Gutenverti veret (?)

95. L. 199. hibrid. L. XXV. t. XXXIV/4. BB. 134. 1 db.

E/ α EPV \wedge \mathfrak{s}	H/ \mathfrak{s}V \in O \perp	0,88 g
---	--	--------

Heiligenkreuzi veret.

96. L. 199. hibrid. L. 161/199. BB. 75. 1 db.

E/+.....T..... ∞ TLo ∞	H/ ∞ VI ∞ A \perp	0,90 g
--------------------------------------	---	--------

Heiligenkreuzi veret.

97. L. 199. változat. BB. 234. 1 db.

E/+Lε∧ RII c..... H/∞∧I⊥ VEO⊥ 0,68 g

98. L. 200. 39. db.

.....S	0,64 g
..... HBRO(?)V∞	0,68 g
+ DAXBε.....S	0,72 g
.....X...ERAR	0,80 g
+ DA.....S	0,80 g
.....NA	0,80 g
+ . AXB.....S	0,82 g
..... BRH	0,82 g
..D∧X	0,83 g
...AX	0,84 g
..... H	0,85 g
..... O	0,85 g
..... X...R∞	0,87 g
+ ∞∧	0,91 g
..DAX	0,92 g
..... Bε... H	0,97 g
.....C...C	1,02 g
.....ERH	1,02 g
.....H	1,03 g
..... VPHBR	1,11 g
..... HB..V∞	1,12 g
+ D.....ε	(körülírt)

A felirat olvashatatlan: 0,63., 0,70(2)g., 0,87(2)g., 0,94., 1,00., 1,05 g, körülírt. csonka (7).

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

99. L. 200. 1. db.

A lemezre kétszer ütöttek rá, de nem egy verővel; a hátlapon az egyik liliom nagyobbak tűnik (XVIII. t. 18.).

...AP....., ill. AP... 1,05 g

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

100. L. 200 feliratváltozata (XVIII. t. 19.). 1 db.

∞∞∞.....∞I 0,80 g

101. L. 200. hibrid. LXXIII. t. XXIX/4. BB. 251. 1 db.

olvashatatlan felirat 0,93 g.

Gutenverti veret.

102. L. 202. 2 db.

D∧X 1,18 g

olvashatatlan felirat. 1,20 g.

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

103. L. 204. 4 db.

E/.....X..... H/+ ∞A 1,08 g

E/ olvashatatlan H/+ ∞AII..... (körülírt)

A felirat mindkét oldalon olvashatatlan. 0,81., 0,92 g.

Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

104. L. 206. 4 db.

+ P . PI-AR . . . ∞ V 0,28 g(!)
..... RN 0,74 g
..... ∞ RN 0,78 g

olvashatatlan felirat 1,05 g.
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

105. L. 207. 10 db.

.... AX € 0,60 g
+ D ^ X . . . -DHBRDV ~ 0,78 g
.... X € 1,08 g
..... RHD (körül-
nyírt
..... B ∈ R (körül-
nyírt)
..... H (csonka)

olvashatatlan felirat. 0,90., 1,20 gr. körülnyírt (2).
Bernhard karinthiai hg. St. Veit.

106. L. 210. BB. 92. 2 db.

+ P ∈ P ∞ V 0,90 g
+ P ∈ PN-AR ∞ V 0,91 g

Bernhard karinthiai hg. Heiligenkreuz.

107. L. 295. BE. 64. 1 db.

olvashatatlan felirat. 0,60 g.
II. Ottó bambergi püspök (1177 – 1196) Villach.

108. L. 301. 2 db.

E/ VPOV ∞ H/EPI . ∞ . A 0,75 g
E/ olvashatatlan H/ . . I . ∞ H 0,75 g

VI. Lipót steier hg. Zeiring.

109. L. 301. 1 db.

Egy lemezre ugyanazzal a verőtővel kétszer ütöttek.

E/ V ~ I ill. V ~ I
H/ ∞ A ill. ∞ A 0,80 g

VI. Lipót steier hg. Zeiring.

110. L. 302. 1 db.

E/+ D H/EPI . ∞ . A 1,27 g

VI. Lipót steier hg. Zeiring.

111. L. 303. 11 db.

0,73., 0,74., 0,90., 0,94(2) ., 1,00(2) ., 1,08., 1,15 gr. körülnyírt (2).

VI. Lipót steier hg. Graz.

112. L. 310. BE. 75. 1 db.

..... H . P . H 0,72 gr. (körülnyírt ?)

II. Ulrich aquileiai pátriárka (1161 – 1181).

113. L. 336. BB. 81. 2 db.

0,78., 0,82 g.

Luschin szerint magyar, Baumgartner szerint landstrassi veret.

114. L. 348. BB. 168. 8 db.

+ ∈ R . V ∞ 0,79 g
+ ∈ R ∈ VN ∞ 0,80 g

+	D S	0,80 g
.....E.....	S S	0,82 g
.....	€ N S	0,90 g
+ €RV€.....	S	0,92 g

A felirat olvashatatlan, körülnyírt (2).

Baumgartner szerint gutenverti veret.

115. L. 348. változat. BB. 171. 1 db.

.....A.....		0,69 g
-------------	--	--------

Baumgartner szerint gutenverti veret.

116. L. 349. BB. 169. 2 db.

E/.....E.....	H/ olvashatatlan	0,88 g
E/+.....X S	H/ olvashatatlan	0,90 g

Baumgartner szerint gutenverti veret.

117. L. 350. BB. 56. 5 db.

.....IP.....		0,72 g
+ €.....	S I	0,91 g
.....A-A€R.....		0,97 g
+ B€HV.....A-I S .I		1,00 g
.....-A€R S.....		1,01 g

Baumgartner szerint II. Eberhard salzburgi érsek ranni verete.

118. L. 362. BB. 287. 2 db.

+ €(?).....V S ... S		0,76 g
olvashatatlan felirat.		0,69 g

119. L. - BB. 76-77. 1 db

.....V.∞.....		1,05 g
---------------	--	--------

Heiligenkreuzi veret.

C. BÉCSI

120. L. WM. 34. 1 db. 0,84 g.

VI. Lipót hg. Wien.

121. L. WM. 49. 1 db. 0,68 g.

II. Frigyes császár (1236-1239., 1246-1250) Wien.

D. NÉMET

222. Häv. 588. 2 db.

E/+AD.....	H/+Σ A...CTA COLONI ..	1,44 g
------------	------------------------	--------

I. Adolf kölni érsek (1193-1205), 1194-1204 között Köln.

123. Häv. 621. 4 db.

E/+€n.€€L.....	H/.....T∇C.....OH	1,08 g
E/+€nσ...€LB.....	H/+Σ ∇.....OLONI ∇	1,18 g
E/.....σ...€LB €...	H/.....COLONI ..	1,28 g
E/ olvashatatlan	H/.....C...OLO	1,28 g

I. Engelbert kölni érsek (1216-1225)

1217-1218 május között. Köln.

124. Häv. 634. 1 db.
E/..... \in RTVO H/ olvashatatlan 0,70 g
- I. Engelbert kölni érsek 1218 – 1225 között. Köln.
125. Häv. 647. 3 db.
E/ olvashatatlan H/..... 1,48 g
E/.....NRI H/.....NCT COL... 0,52 g
E/+ HENRIC H/.....I 1,53 g
- I. Henrik kölni érsek (1225 – 1238) 1226 – 1238. között. Köln.
126. *Cappe*, Die Münzen der deutschen Kaiser und Könige des Mittelalters. Drezda. 1857. III. v. t. 68. sz.,
Menadier, Die aachener Münzen. Berlin. 1913. 50. sz. 1 db.
E/REX H/RE 1,34 g
- II. Frigyes császár (1215 – 1250). Aachen.
127. *Saulcy*, Supplement aux Recherches sur les monnaies des évêques de Metz. Metz. 1835. 50.3. t. 103. sz. 1 db. 0,69 g.
Bertram metzi püspök (1179 – 1212).
128. Balra tartó angyal, előrenyújtott kezeiben kereszt (*XVIII. t.*). 1 db
0,58 g.
Délnémet(?) brakteáta.

E. ANGOL

129. *G. C. Brooke*, English coins. London. XXII. t. 7. sz. 1 db.
E/h \in NR H/..VR \in •ON.... 1,00 g
János (1199 – 1216) 1205 után.

F. MEGHATÁROZHATATLAN

130. Teljesen kopott; sem éremkép, sem felirat nem vehető ki. 1 db.
0,70 g.
131. Töredékek 3,02 g.
Magyarország területéről igen sok friesachi denárlelet ismeretes, sajnos azonban a jól feldolgozott éremletek száma mégis kevés. Ennek oka, hogy a pontosabb meghatározásokat csak az utóbbi idők kutatása tette lehetővé. Luschin alapvető munkája¹ 1923-ban jelent meg, az ez előtti, Welzl katalógusán² alapuló meghatározások rendkívül sok pontatlanságra adnak lehetőséget. Luschin nagy vonalakban rendszerezett corpusát Baumgartner³ finomította, ám az ő megállapításai sem tekinthetők mindenben véglegesnek.

¹ *A. Luschin – Ebergreuth*, Friesacher Pfennige: Numismatische Zeitschrift. 56. (1923) 33 – 146.

² *L. Welzl von Wellenheim*, Verzeichniss der Münz- und Medaillen Sammlung. Wien. 1844.

³ *E. Baumgartner*, Die Frühzeit der Friesacher Pfennige: Carinthia. I. Mitteilungen des Geschichtsvereines für Kärnten. 142. Jahrgang. Heft. 1 – 3. Klagenfurt. 1952.
E. Baumgartner, Das Eriacensis-Gepräge und seine Beischläge: Numismatische Zeitschrift. 68 (1935) 67 – 88.

E. Baumgartner, Die Blütezeit der Friesacher Pfennige: Numismatische Zeitschrift. 73. (1949) 75 – 106., 78. (1959), 14 – 57., 79. (1961), 28 – 63.

Feldolgozásunkban ugyan Luschin és Baumgartner meghatározásait vettük alapul, azonban igyekeztünk minden eltérést pontosan jelölni, mert különösen a határveretek kutatásában a legcsekélyebb módosítás, vagy akár feliratváltozás döntő fontosságú lehet. A L. 6. típust Baumgartner igen alaposan átdolgozta, ám újabb változatok, — akárha feliratban is — módosíthatják eredményeit. Leletünkben öt feliratváltozat — 13—17. sorszám — és egy utánzat — 19. sorszám — fordul elő. II. Eberhard salzburgi érsek friesachi veretei Luschin corpusában a 8—31. sorszám alatt szerepelnek. Ezek hibridvereteit, változatait ugyancsak Baumgartner igyekezett kibocsátóhoz és verdéhez kötni. Több hibrid szerepel a leletben, de előfordul olyan is, amely ezekhez viszonyítva is újabb változatot jelent. Ilyenek a L. 8. két, (21—22. sorsz.) L. 10 (24 sorsz.), L. 13. (26. sorsz.), L. 15. két (33—34. sorsz.), L. 17. két (39—40. sorsz.), L. 19. két (44—45. sorsz.), L. 21—22. (51. sorsz.), végül L. 23. (53. sorsz.) változata. Ugyancsak eltérést jelent az eddig ismertektől a L. 123. öt (61—65. sorsz.), L. 125. két (68—69. sorsz.), L. 161. (80. sorsz.), L. 164. (81. sorsz.), L. 200 (100. sorsz.) változatai. E sok új variáns kétségtelenül bonyolítja a friesachi denárok kérdését, de gazdagítja is, s mindenesetre újabb támpontot ad a további kutatásokhoz.

A magyarországi friesachi denárleletek igen gyakori kísérője a magyar lemezpénz; jelen esetben 228 db. szerepel. Ez meglehetősen feltűnő jelenség, mert a pontosan keltezhető friesachi denárok többsége a XIII. század első felére esik. A lemezpénzek pedig Hóman szerint III. Béla vereteinek tekinthetők, így néhány évtizednyi időeltolódás tapasztalható. Valószínű azonban, hogy a lemezpénzek kormeghatározását módosítani kell, amire ezen kívül több jelenség látszik mutatni.⁴

A Kárpát-medence friesachi denárleleteiben más idegen pénz jelenléte ugyancsak nem egyedülálló. Kölni denár meglehetősen általános,⁵ de nem mondható ritkának az angol sem. A XIII. század első felében — szemben a századvéggel — a friesachi denárok magyarországi forgalmának idején a bécsi denár viszont igen ritka volt. Mindössze a szentkeresztii leletből⁶ ismeretes nagyobb számban, s egy-egy példány fordult elő belőlük a kiscgáji⁷ és pusztabánházai⁸ leletekben, s talán ide sorolható még az egervári⁹ lelet, ugyancsak egy éremmel. Ezek mellett figyelemreméltó a lelet két bécsi verete. A távolabbi német pénzek — Kölnön kívül — ugyancsak ritkán fordulnak

⁴ *Gedai I.* Árpádkori lemezpénzeink kormeghatározásához: Numizmatikai Közlöny. LXIV—LXV. (1965—1966). 33—40.

⁵ *L. Huszár*, Der Umlauf der kölnen Denare im mittelalterlichen Ungarn: *Dona Numismatica*. Hamburg. 1965. 183—192.

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 12/1886.

⁷ Numizmatikai Közlöny. II. (1903). 106., LII—LIII. (1953—1954). 11.

⁸ Jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum. 1903. 40., 48., 49. Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár. XXIII. (1907). 19.

⁹ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. 134/1883.

⁹ Numizmatikai Közlöny. V. (1906) 19.

A sümegi Darnay Múzeum Naptára. 1906. 44. *Archaeologiai Értesítő*. XXVII. (1907). 96.

elő friesachi denárokkal együtt. Aacheni veret a dettai,¹⁰ ostrovói¹¹ és vaskóhi,¹² metzi pedig ugyancsak az ostrovói és vaskóhi leletekben fordult elő.

A friesachi denárok gazdaságtörténeti jelentősége a XIII. század első felében döntő jellegű. Az országot oly tömegben árasztották el, hogy a pénzforgalomban szinte egyeduralkodónak számíthatjuk. A nagyecsedí lelet szervesen illeszkedik be az eddig ismertekbe, azokat hangsúlyozza. A Kárpát-medencének ettől a részétől keletebbre nem igen terjedtek a friesachi pénzek; a géberjéni,¹³ érszodorói¹⁴ és sarmasági¹⁵ leletek mintegy keleti záróvonalat képeznek, amelyhez leletünk is csatlakozik. Délen azonban, valószínűleg a Maros völgyén keresztül Erdély területét is csatlakoztatták az egységes pénzforgalomhoz, amint ezt a szászvárosi,¹⁶ szelindeki¹⁷ és segesvári¹⁸ leletek bizonyítják.

Mint fentebb említettük, a lelet összetétele a XIII. század első felére jellemző. Biztosan 1241 előtti veret nem fordul elő, de Eberhard érsek igen sok típusának előfordulásából következtetve a század elejére sem tehetjük földbekerülését. A Kárpát-medence friesachi denárleleteinek döntő többségét a tatárok elől rejtették el, s az említettek alapján a nagyecsedí leletet is ehhez a sorozathoz kell csatlakoztatnunk. Az országnak szinte nem volt olyan lakott területe, ahol a tatárok pusztítva meg ne fordultak volna. Jelen esetben azonban írásos forrással is igazolni tudjuk Nagyecsed környékének pusztulását. IV. Bélának egyik 1250-ből származó oklevele említi a tatárok által elpusztított „...monasterium de Sarwar...”.¹⁹ Ez méginkább valószínűsíti a lelet elrejtésének okát.

A nagyecsedí lelet tehát mind pénztörténetileg, mind gazdaságtörténetileg, valamint helytörténetileg számottevő; s a további kutatásoknál nemcsak mint létét, hanem összetételét és földrajzi elhelyezkedését is figyelembe kell venni.

Gedai István

¹⁰ Történelmi és Régészeti Értesítő. Temesvár. VII. (1881). 36., 135., IX. (1883). 112. XXIII. (1907). 14.

Archaeologiai Értesítő. II. (1882). 155., VI. (1886). 39.

Numizmatikai Közlöny. VI. (1907). 133.

Hóman B. Magyar pénztörténet. Bp. 1916. 291. Numismatische Zeitschrift. XV. (1922).

96. Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958) 288.

¹¹ Vjesnik Hrvatskoga Archaeoloskoga Drustva. IV. (1899 – 1900) 107 – 148.

Numizmatikai Közlöny. V. (1906). 154.

Viadososci Numismatica Archaeologica. V. (1906). 219.

¹² Magyar Nemzeti Múzeum. Éremtár. 17B/1919.

Numizmatikai Közlöny. XXI – XXII. (1922 – 1923). 19 – 20.

Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958) 295.

¹³ Magyar Nemzeti Múzeum. Irattár. E. 265/1900.

Jelentés. Nemzeti Múzeum. 1900. 35., 43.

¹⁴ Numismatische Zeitschrift. IX. (1877) 327.

¹⁵ Éremtári másolat. 243/1897.

Archaeologiai Értesítő. XVIII. (1898) 179.

Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958). 295.

¹⁶ Numismatische Zeitschrift. LXXIII. (1949) 80.

¹⁷ Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958). 294.

¹⁸ Numismatische Zeitschrift. IX. (1877) 327. *Hóman B.*, i. m. 291.

¹⁹ Studii si cercetari de Numismatica. II. (1958) 293.

¹⁹ *G. Fejér*, Codex Diplomaticus. IV/2. 67. A forrásra dr. Németh Péter hívta fel figyelmem. Szívességéért ezúton mondok köszönetet.

DER ÁRPÁDEN-ZEITLICHE MÜNZFUND AUS NAGYECSED

In Nord-Ost-Ungarn, in der Gemeinde Nagyecsed, kam ein Fund ungarischer und friesacher Münzen des XIII. Jahrhunderts vor, begleitet von einigen wiener, aachner, metzer und anderen deutschen Prägungen.

Die friesacher Prägungen kann man heute schon auf Grund der Forschungsergebnisse von A. Luschin und E. Baumgartner ziemlich gut bestimmen. Doch gibt es kaum einen Fund, in welchem nicht eine neue Variation, Aufschriftvariante – im Vergleich mit den Bisherigen – vorkäme.

So sind in unserem Funde No 13–17 und 19 Variante des L. 6., No 21–22 des L. 8., No 24 des L. 10., No 26 des L. 13., No 33–34 des L. 15., 39–40 des L. 17., No 44–45 des L. 19., No 51 der L. 21–22., No 53 des L. 23., No 61–65 des L. 123., No 68–69 des L. 125., No 80 des L. 161., No 81 des L. 164., und No 100, als Variant des L. 200.

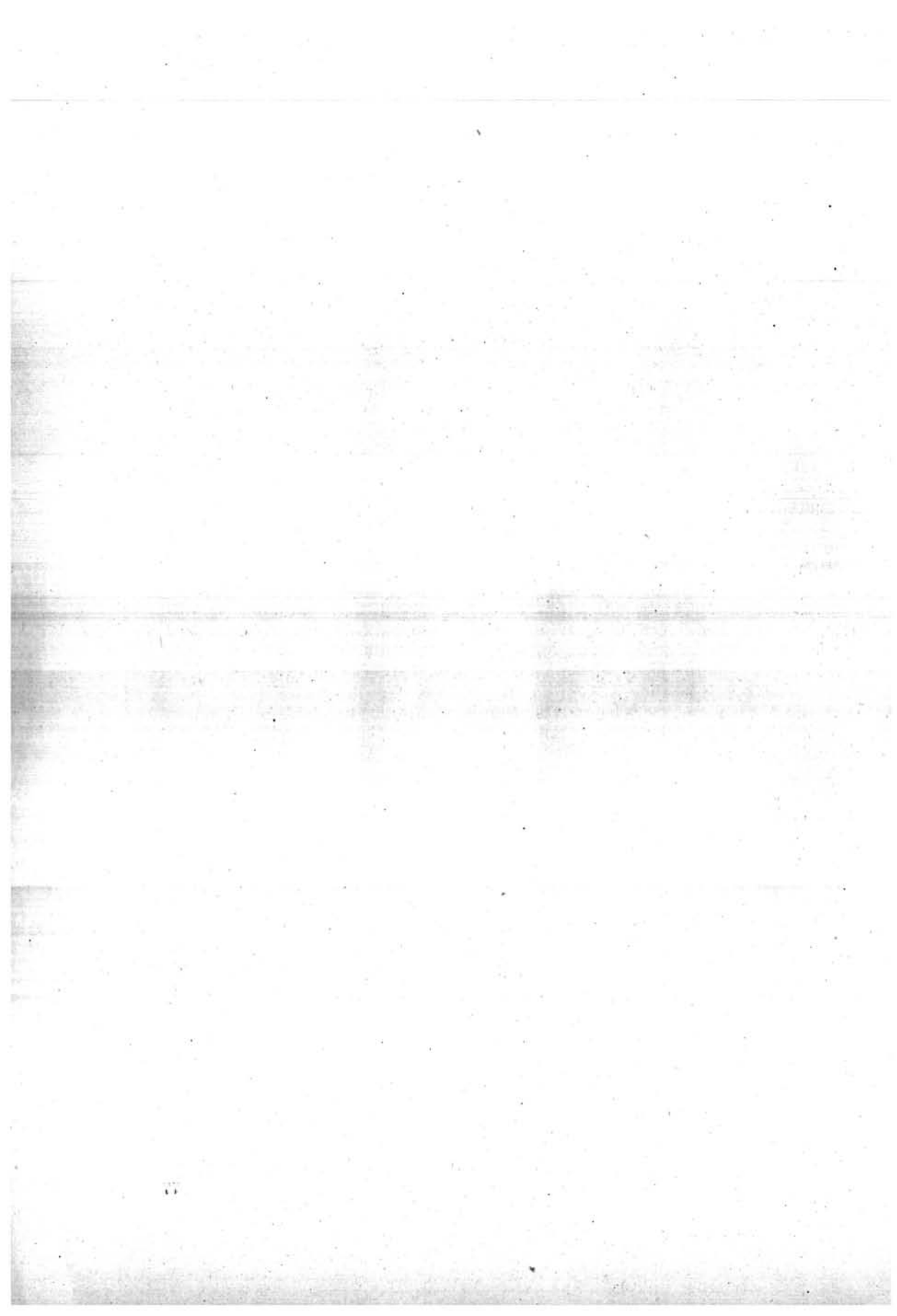
Die Zusammensetzung des Fundes ist von mehreren Standpunkten aus bemerkenswert. Beim Datieren der hervorkommenden ungarischen Brachteatae muß man die pünktlich datierbaren friesacher Münzen als entscheidende beachten. Es ist auch wahrscheinlich, daß man diese Brachteatae auf eine spätere Zeit als die von König Béla III. – wie man es bisher annahm datieren kann. Das Vorkommen deutscher Prägungen, besonders kölnener Denare, ist in den friesacher Münzfunden in Ungarn allgemein, das Vorhandensein des wiener Denars kann man dagegen für seltener betrachten.

Geographisch gehören die Münzen aus Nagyecsed zu der östlichen Gruppe der friesacher Funde im Karpatenbecken, östlich, südöstlich von Nagyecsed kennen wir sie nur in Siebenbürgen. Es zeigt klar die Einheit des Münzenverkehrs und dadurch die wirtschaftliche Einheit dieses Gebietes.

Lokalgeschichtlich ist es besonders interessant, daß man auch urkundlich die Verwüstung der Gegend des Fundortes durch die Tataren beweisen kann, damit auch den wahrscheinlichen Grund, warum der Fund in die Erde kam? Der ist: das Einbrechen der Tataren im Jahre 1241.

Der Münzfund in Nagyecsed ist also aus numismatischen, wirtschaftsgeschichtlichen sowie aus lokalhistorischen Gründen beträchtlich; in der zukünftigen Forschung der friesacher Denare muß man diesen Fund wegen den erwähnten Varianten beachten.

I. Gedai

BESZÁMOLÓ A VÁNDORGYŰLÉS KIRÁNDULÁSÁRÓL

A Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1965. június 24-26 között tartott nyíregyházi vándorgyűlésének egyik vonzó program-pontja a Szabolcs-Szatmár megyében rendezendő műemléki és múzeumi kirándulás volt. Szakembereink előtt a szóbanforgó terület meglehetősen ismeretlen, hiszen távoli fekvése felkeresését nehezíti teszi. Pedig az Alföld ez északkeleti megyéje a művészet kedvelőinek sok meglepetést tartogat. A történelmi fejlődés itt több szempontból kedvezőbben alakult, főként a török hódoltság idején. A szóbanforgó vidék jelentős részét a múlt század nagy lecsapolási munkáinak beindításáig, hatalmas belvizek és mocsarak borították. Ezek jelentősen akadályozták a terület megközelítését. A XVI–XVII. században a török harcok legfeljebb Nagykovácsfalva vonalát érték el, ami attól keletre feküdt, nem került veszélybe. Ilyen módon, szemben az Alföld óriási méretű pusztulásával, Szabolcs és Szatmár megye legnagyobb részében megőrizte a középkor építményeit és egyéb alkotásait. Igaz, hogy az épületek túlnyomó részét a XVIII. században többé-kevésbé átépítették, kibővítették, a középkori eredet mégis felismerhető rajtuk. Azt is mondhatnók, hogy a nagy Alföldön virágzó középkori és reneszánsz művészetről, ma már igazán csak ezen a területen kaphatunk fogalmat. Kétségtelen, hogy jórészt falusi alkotásokról van szó. Olyan kiemelkedő, országos értékű épületek mint a Báthoriak központjában Nyírbátorban láthatók, a megyében másutt nem maradtak. Mégis be kell ismernünk, hogy ezek a szerényebb, de sok ötletességről és változatosságról tanúskodó emlékek, jó fogalmat adnak az Alföld XIII–XVI. századi művészeti életéről.

Az elmondottak alapján érthető, hogy a vándorgyűlés résztvevői olyan nagy számban jelentkeztek a kirándulásra. Az útvonalat igyekeztünk úgy összeállítani, hogy lehetőség szerint meglátogathassuk a legjelentősebb emlékeket és a látottak alapján a vándorgyűlés résztvevőinek helyes képe alakuljon ki az itteni művészeti és történelmi fejlődésről.

Június 25-én *Baktalórántházán* és *Vaján* át *Vásárosnamény* környékét tekintettük meg, majd átkelve a Tiszán *Csengerig* jutottunk el.

Június 26-án Nyírbátort és környékét kerestük fel. A műemlékek mellett különös gondot fordítottunk az útunkba eső múzeumok és kiállítások tanulmányozására is.

Szabolcs-Szatmár megye területén az építkezések nagyobb ütemben csak a XIII. század folyamán indultak meg. Korábbi tevékenységről tárgyi emlékek csak nagyon szóróványosan maradtak. A XIII. század közepén viszont úgy látszik erős iramban kezdődik a templomok emelése. Egész sor olyan épület ismeretes, amely nagyjából azonos megoldásban készült el. Ezek a templomok valamennyien téglából épültek. A falazat díszítésére túlégetett téglákat is használtak. Az alaprajz egységesen alakult, egy téglalap alakú hajóból és a

kelet felől hozzá csatlakozó egyeneszáródású szentélyből. A hajót sík mennyezet, a szentélyt általában dongaboltozat fedte. Ugyancsak a szentély jellegzetessége, hogy keleti falát két ablak töri át, melyek vagy ívesen, vagy csúcsosan végződnek. A falakat kívülről a sarkokon, és az ablakok között szerény méretű támpillérek támasztják, ill. tagolják. Torony általában hiányzik, a harangot tehát fa haranglábra vagy fatoronyra függesztették fel. A megmaradt emlékek arról tanúskodnak, hogy egy építőműhely működött a XIII. század közepétől a század végéig a szabolesi és szatmári részeken, amely egymás után emelte a későromán, ill. koragót falusi templomokat. Igaz, hogy sok középkori templomot átépítettek, bővítettek a későbbi századok folyamán de még így is szép számú emlékről tudunk.

A jellemzett típusnak egyik legjellegzetesebb példáját *Baktalórántházán* tekintettük meg. Az ottani róm.kat. templom lényegében megőrizte az összes jellemvonásokat, melyek a szóbanforgó épületfajta oly világosan felismerhetővé teszik. Külön érdekessége a baktalórántházi templomnak, hogy az 1962-ben végzett műemléki helyreállítás során a szentély két keleti későromán ablakának ólomkeretes üvegezése is eredeti helyén került elő. Jelenleg a plébánia őrzi ezeket. Feltehetően a XVIII. század elején bővítették ki a templomot. Ekkor hosszabbították meg nyugat felé a hajót és építették a szép ikerablakaival a románkorra emlékeztető homlokzati tornyot is. A helyreállítás-kor a barokk-kori vakolatot eltávolították, így a fekete, ill. zöldmázás téglák által mintásan épített falfelületek zavartalanul érvényesülnek. A baktalórántházi megoldást láttuk lényegében viszont a *vámosatyai* és *nyírbéltéki* templomokban is.

Vámosatyán a templom mellett ma is áll a XVIII. században épített igen szép arányú, négy fiatornyos sisakkal ellátott, zsindeyes faharangtorony. A *nyírbéltéki* egyház különös érdekessége a szentélyt díszítő falképsorozat. Az 1420 körül készült alakos kompozíció a keleti oldalon a keresztrefeszítést, az északi és déli oldalon pedig az apostolokat ábrázolja, akik a Hiszekegy 12 ágazatát tartják kezükben. Ez az ábrázolás a XV. század elején összefüggésben állhat az ugyanekkor készült első magyar teológiai munkával, amelyet a győri székesegyházban eltemetett Nicolaus Venator pálos szerzetes és moldvai püspök készített.

A szóbanforgó épülettípus legegyszerűbb megoldását a *piricsei* ref. templom mutatja. A hajó és szentély hosszú keskeny résablakait fenn két, egymásnak támasztott téglával zárták le. Boltozat a szentélyben sem volt. Az épület középkori eredetét csak a jellegzetes arányokból és méretekből lehet leolvasni, hiszen korhatározó részlet az ablakokon kívül tulajdonképpen nincs.

A *csarodai* ref. templom még a szóbanforgó csoporthoz tartozik ugyan, de alaprajzában és falépítésében is gazdagabb. A hajó nyugati végén ugyanis két oszlop által tartott háromívű boltozatos karzat áll, amelynek középső részére karsú ikerablakokkal áttört torony támaszkodik. Minthogy a torony a hajóba ugrik, nyugati fala a homlokzat nyugati síkjába simul. Jellemző a vidék téglalapozására, hogy az ikerablakok osztóoszlopai is mintatéglából készültek, tehát az oszlopfő és oszloplábazatok a maguk részletformáival együtt téglából vannak. A szentélyt és a diadalívet az apostolok, ill. a nagy egyházatyák jó színvonalú XIV. századi képei díszítik. A hajót 1642-ben ugyanaz a népi festő látta el virágornamentikával, aki az előző évben a közeli *ófehértói* rk. templom hasonló díszítéseinek mestere.

A XIII. század végén és a XIV. században a szabolcs-szatmári építőműhely két igen szép koragótikus templomot emelt. A *samostatárfalvi* ref. egyház szentélye már sokszögzáródású. Támpillérek helyett azonban csepegőkkel megsztott falsávokat találunk. A templom félköríves ajtaja a déli oldalon nyílt. Ablakai már csúcsívesek. Külső fala sohasem volt vakolva, s így rajta kitűnően érvényesül a mintás téglarakás. E kisméretű templommal ellentétben a szomszédos *Csengeren* aránylag nagykiterjedésű templomépült 1350 körül. A sokszögzáródású támpillérekkel tagolt szentélyhez téglalap alakú hajó csatlakozik, a nyugati homlokzaton pedig nyoleszögletes erős torony hangsúlyozza.

A *csengeri* templom részletei már a fejlett gótikát mutatják és a terület tekintélyesebb településeinek középkori gazdagabb kiképzésű építészeti megoldását. Főrészeinek tömegarányai rendkívül kedvezőek és az egész környékre kihatottak (Tunyog, Porcsalma, Gacsály).

Az eddigi példákkal szemben a *csengersimai* ref. templom szentélye félköríves, s így még tiszta románkori szerkezetet mutat. A tó melletti meredek parton festőien elhelyezkedő templomocska gazdag festett mennyezetét jelenleg az Országos Műemléki Felügyelőség restaurálja. Az 1761-ből származó kazettás mennyezet a falusi reneszánsz kedves emléke. Magasabb színvonalú de hasonló alkotás, a *csengeri* ref. templom 1745-ből származó hajómennyezete.

A vidék későgótikus központja *Nyírbátor*, a Báthori család fontos mezővárosa. Itt építette Báthori István erdélyi vajda előbb a minorita, ma róm. kat., majd a Szent Györgyről elnevezett, ma ref. templomot. Mindkettő a magyar későgótika országos jelentőségű alkotása. A minorita templomot a XVIII. század húszas éveiben barokk stílusban átépítették ugyan, de külső tömege, hatalmas csúcsíves ablakai, támpillérei és északon elhelyezett tornya ma is megtartották későközépkori formáikat. A barokk templombelsőbe hazánk legszebb érett barokk oltárai kerültek, amelyeket a szászokkal együtt keletfelvidéki mesterek készítettek. A középkori kolostor helyén a XVII. sz. elején épített barokk rendház fogadta magába a nyírbátori múzeum rendkívül gazdag, változatos anyagát, melyet Szalontai Barnabás fíradhatatlan szorgalommal és jó érzékkel gyűjtött össze. A kiállítások Nyírbátor és környékének történeti emlékeit és természeti jellegzetességeit mutatják be. Az ún. Báthori templom különlegessége, hogy nagy méretei ellenére sem kívül, sem belül nincs megosztva, így tehát egységes tömegébe egységes teret zár. A pompás hálóboltozattal fedett megosztatlan hajó és szentély különleges művészi élményt nyújt. Ezt még csak fokozzák a rendkívül finom, XVI. sz. elején készült reneszánsz részletek. Ugyancsak reneszánsz ablakok, ajtók és törpeoszlopos korlátok díszítették a Báthoriak 1500 körül épült várkastélyát. A ref. templom közelében álló magtár széles falai, boltozatos pincéi minden valószínűség szerint e kastélyhoz tartozhattak. A reneszánsz töredékek pedig az iskola udvarán végzett ásások folyamán kerültek napvilágra, s jelenleg a múzeumi kiállítás legjelentősebb darabjai közé számítanak.

A XV. századi gótika szerényebb, de ugyancsak finom emléke a *jánkmajtisi* rk. templom. Csúcsíves ablakai, karcsú diadalíve és szép barokk berendezése megtekintésre méltóak.

Valószínűleg középkori eredetű, de már a XVI. században reneszánsz stílusban épült a *vajai* kastély középső emeletes épülete. A Vay család kedves tartózkodási helye, amelynek beosztásáról berendezéséről XVII-XVIII. szá-

zadi írásos források elég bőségesen emlékeznek meg. A legutóbbi helyreállítás folyamán előkerültek az emeleti reneszánsz ablakok, amelyeknek visszaállítása is megtörtént. A XVII. sz. közepén lényeges átépítés következett be, erről tanúskodik a földszinti 1650-es évszámú boltozat és az 1659-es évszámot mutató északi torony. A déli torny a XVIII. század alkotása. A kedves parkban álló kastély múzeumi kiállítás célját szolgálja. Épülete fogalmat ad arról, milyen lehetett a Báthoriak elpusztult nyírbátori kastélya.

A megye szerényebb, de ugyancsak értékes barokk emlékeit *Nagykállón, Kállósejmenben* és *Vásárosnaményban* tekintettük meg. A XVI. században nagy szerepet játszó *kállói vár* ma már nyomtalanul eltűnt. A középkori eredetű ref. templomot az 1700-as évek végéig átépítették. Különálló harangtornya barokk magasztosítását és kiképzését ugyanekkor nyerte. Az ugyanott álló rk. templom különösen szép barokk berendezése a XVIII. század művészi igényéről tesz tanúságot. Az ugyancsak barokk eredetű emeletes megyeházát századunkban sajnos erősen átépítették. Egykori nemes homlokzata azonban még ma is érezhető. Néhány éve került sor a *kállósejmenjéni* volt Kállay kastély helyreállítására. A földszintes épület magjában igen érdekes barokk boltozatos szobák helyezkednek el. A kastély mesterét Salvator Apri-list Koroknay Gyula kutatásaiból ismerjük. Ez a lombardiai olasz építészcsalád a XVIII. század második felében működött a megye területén, s egy másik tagja, Giuseppe lehetett a nagykállói megyeháza tervezője. A földszintes, sarokpavilonos barokk kastélyok legszebb példáját *Vásárosnaményban* találhatjuk. Nem messze tőle helyezték el a beregi népi hímzések jelentős gyűjteményét.

A népi építészeti egyik legnevezetesebb hazai példája a *sövényfalu tákosi* ref. templom. A zsindeletetű, döngöltpadlójú épület belsejét a XVIII. századi falusi asztalosfestők változatos színes festéssel töltötték meg. Az 1767-ből származó kazettás mennyezet alatt 1766 és 1767 évszámokat viselő falusi barokk bútorok helyezkednek el. A karzat festményeit egy későbbi mester készítette. A tákosi templom a magyar nép művészi képzeletének, alkotóerejének egyik legjellegzetesebb megnyilatkozása. A külső egyszerűség és a belső gazdagság ellentéte az épület művészi hatásának főforrása.

A kirándulás útvonala az Alföld e távoli vidékének számos értékes művészeti emlékét, muzeális gyűjteményét fűzte fel. Mindent természetesen nem láthattunk. Mégis kétségtelen, hogy a felkeresett műemlékek, muzeális tárgyak összefüggő képet nyújtottak a megye történeti és művészeti fejlődéséről és fogalmat adtak sokszor országos szempontból is elsőrangú műemlékeiről. Az itt talált művészeti alkotások tanúságot tesznek arról a rendkívül értékes folyamatról, amely a művészi központok stílusalakító, irányító kezdeményezéseiből, a helyi vidéki művészet sajátos areulátát alakítja ki.

Entz Géza

BERICHT ÜBER DEN AUSFLUG DER WANDERTAGUNG

Ein anziehender Programmpunkt der Wandertagung der Gesellschaft für Archäologie, Kunstgeschichte und Numismatik war im Juni 1965 die Rundfahrt in Szabolcs-Szatmár, um die Denkmäler und Museen des Komitates zu besichtigen. Man bekam einen reichen Einblick über das künstlerische Leben des XIII–XVIII. Jahrhunderts. Es wurden die römisch-katholische Kirche aus *Baktalórántháza* (XIII. Jh), die museale Sammlung im Burgschloß von *Vaja*, das barocke Schloß und die bedeutende Sammlung von volkstümlichen Textilien aus dem Gebiet Bereg in *Vásárosnamény*, besichtigt. Die Teilnehmer betrachteten die reformierte Kirche – mit Heckenmauern – in der Gemeinde *Tákos* (Ende des XVIII. Jh.-s). Diese Kirche dient als eines der berühmtesten Beispiele der ungarischen Volksbaukunst. Erlebnisreich waren die Fresken (aus dem XIV. Jh) der reformierten Kirche in *Csaroda*, die Kirche in *Vámosatya* und der nebenan stehende schindelige Holz-Glockenturm, die frühgotische Kirche in *Szamosatárfalva*, die gotische Kirche in *Csenger*, die um 1300 gebaut wurde, die reformierte Kirche in *Csengersima* mit ihrer romanischen Konstruktion und mit ihrer reichbemalten Decke. Der Ausflug bot noch die Besichtigung der im gotischen Stil gebauten reformierten Kirche in *Jánkmajtis*. Die Bilder an den Wänden (Anfang des XV. Jh.-s) der Kirche in *Nyirbéltek* sind als sehr wertvoll und interessant befunden worden. Erlebnisreich war der Besuch der reformierten Kirchen in *Piricse* und in *Ófehértó*. Im Programm standen auch des Besichtigen des barocken, ehemaligen Komitatshauses in *Nagykálló* und das barocke Schloß in *Kállósején*.

Das spätgotische Zentrum dieser Gegend war *Nyirbátor*, die Residenz der berühmten Familie Báthori. Hier ließ István Báthori – der Woiwode von Siebenbürgen – die Minoritenkirche (die heutige röm. kath. Kirche) und die St. Georgs Kirche (heute reformierte Kirche) bauen. Beide sind je ein bedeutendes Kunstwerk der Spätgotik in Ungarn. In die Kirche der Minoriten gerieten die schönsten, allerreichsten barocken Altäre unserer Heimat. In den Sälen des ehemaligen Klosters bekam das reiche Material des Museums „István Báthori“ eine ideale Unterkunft.

G. Entz

AZ 1850. ÉVI SZENTMIHÁLYI PARASZT- FELKELÉS

Szentmihály,¹Szabolcs vármegye délnyugati részén elterülő „Mezőség”-en fekszik. A honfoglaló magyarság az itt talált őslakossággal együtt már a XI. században kialakítja az állandó települést. A XIII. században már egyházas helyként említik. Az 1556. évi pápai tizedjegyzék adatai pedig azt igazolják, hogy Szentmihály nagyság szerint az ősi Szabolcs vármegye hetedik községe. A XVI. század vége felé a törökök kalandozásainak és zaklatásainak a következtében meggyérül a lakossága. Ezért akkori földesura, Lónyay Zsigmond egy a Gergely deák vezetése alatt itt települni akaró hajdúcsapatnak ad engedélyt a letelepedésre. Az 1623. jún. 23-án Vásárosnaményban kiadott levelében biztosítja részükre a hajdú kiváltságokat. Az 1624. évtől a község Erdélyhez tartozott. Az erdélyi fejedelemség is törvénnyel biztosította a község hajdú kiváltságait. Az 1635. évi 68. törvénycikkkel a soproni országgyűlés pedig megvonja a községtől a hajdú kiváltságokat. Ez azonban hatálytalan volt az Erdélyhez való tartozás miatt egészen a törökvilág megszűntéig.

A törökök kiűzése után a hajdú kiváltsággal már nem élhetett a lakosság. Akkori földesura, Csáky István gróf a lakosság elszegényedése miatt éveken át nem terhelte a lakosságot, később pedig taxát fizettetett és nem vett igénybe jobbágyi szolgáltatásokat. Ez volt a helyzet a későbbi idők földesurai alatt is. Igazolja ezt az 1772. évi „Investigatio ad novem puncta urbarialia” 1. 2. és 3. kérdéseire beírt válasz is, amely így hangzik: „...ember emlékezetit meghaladó időktől fogvást soha Robbotát nem szolgáltak, hanem minden beneficiumokat itten valóságos párban rekesztett Contractusok szerint a lakosok készpénzül fizették.” Így volt 1809-ig, illetőleg 1811-ig. Közben a földesúr meghalt. Több részbirtokos örököstől megvásárolta a község az örökölt birtokrészét. A teljes birtokra egyesek túlkövetelése miatt nem tudtak megállapodásra jutni. Így a megváltás nem sikerült. Nem tudtak szerződést kötni az úrbéri szolgáltatások megváltására sem. Így a birtok felére vonatkozóan 1809-től, a másokra pedig 1811-től kezdődően természetben kellett adni a szolgáltatásokat, tehát a robotot, kappant, csirkét, fonást és kilencedet stb.

Rövidítések:

OL = Országos Levéltár.

G = Geringer iratok.

Ht. = Helytartótanácsi irattár.

Sörös: Sztm. t. = Sörös: Szentmihály története.

¹ Szentmihály az 1941. évtől kezdődően a vele összeépült szomszédos Búddel egyesítetten: Búdszentmihály. Az 1952. évtől pedig Tiszavasvári az egyesített község neve.

A jobbágytelkek szaporítása

Meg kell említenem azt, hogy 1787-ig a községben 110 6/8 jobbágytelek volt. Sőrés János szerint: „A . . . 110 és 6/8 telek (bőven lévén kiadva) 1787-ben egy Mauska nevű mérnök által felmértetett s a lakosság szaporodását tekintve 200 telkre pótoltatott ki, de e 89 telek pedig allodiális lett, mely később oly sok kellemetlenségnek lett szülő oka.”² A jobbágytelkek előbbeni „bőven” való kiadását erősíti meg a korabeli Virág András paraszti feljegyzése is így: „a 110 6/8 telek magában foglalta a 200 telek földet.”³ Az 1824. évben az országgyűlés határozatával elrendelt jobbágytelkek összeírására megjelent a kiküldött királyi biztos. Ezt előző napon az alispán és egy szolgabíró esküdt kijött a megyétől Nagykállóból. Gyűlést rendeltek, melyen a földesúr is jelen volt. „Másnap hitletétel mellett a jelenlévő királyi biztosnak 111 telket vallanak be. A 200 telek meghagyatván a lakosság birtokában: a rovatos íven elkészítettéven azon megjegyzéssel, hogy 111 úrbariális, 89 pedig contractuális leend”. „Így a 89 telek felett meghúztatik a vészharang.”⁴ Ehhez idézem Virág András paraszti feljegyzését: „Mert a Gróf azt mondta az előljáróságnak, hogy ha mind a 200 telket be valják nem bírják ki fizetni az adóját egy ember találkozott Szabó Pál István a ki bevallotta a 200 telket de ere azt felelte az előljáróság, hogy részeg ember.”⁵

Az 1809-től, illetve 1811-től kezdődő jobbágysorsot nehezen viselte a község lakossága. Míg azelőtt jó volt a viszony a földesúr és a lakosság között, a jobbágysorba kényszerült parasztság mindjobban elidegenedett a földesúrtól. Az elidegenedést fokozták az uraság mindenkori gazdatisztjei is, akik sok esetben törvénytelenül jártak el, erőszakoskodtak és hatalmaskodtak. Megtehették, mert az uraság nem lakott a községben s nem maga gazdálkodott. A panaszok sem juthattak el hozzá.

Közben 1834-ben a 89 allodiális, contractuális telekből 13, nemesek által használt, visszakerült a majorsági földekhez s használóik azok helyett a jobbágyok által használt földből kaptak telkeket. Így a vitás telkek száma 76-ra csökkent. Ezt a 76 telket 107 zsellér és 22 nemes használta és viselte azok terheit, úgy mint az úrbérek.

1837. július 3-án a község megindítja az ún. úrbéri rendbeszedő pert, mivel kezdettől fogva a 89 telek használói is ugyanúgy fizették az adót, mint a 111 telek művelői. Az ügy intézése késik. Még 1840-ben sincs döntés. 1841 május havában vármegyei deputáció száll ki, de a vita elintézése nem sikerül. A község 1845-ben ismét felújítja az úrbéri rendbeszedő pert a megyén, honnan a kérelmet a helytartótanácshoz terjesztik fel. A helytartótanács döntése a grófnak ad igazat s így marad minden a régiben. Az 1847. évben az úrbéri rendbeszedő pert a helytartótanács visszaküldi a községhez módosítás végett s egyben elkötelezik a községet ügyvéd fogadására. A per azonban ismét a földesúr javára dőlt el.

Az 1848. évi IX. törvénycikk hozta meg a jobbágyságnak az úrbéri terhektől való megszabadulást. Kimondta, hogy „. . . az úrbér és azt pótló szerződések alapján addig gyakorlatban volt szolgálatok (robot) dézsma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösen megszüntetettek.”

² Sőrés: Sztm. t. 25. lap.

³ Virág András egykorú feljegyzései birtokban vannak.

⁴ Sőrés: Sztm. t. 62. l.

⁵ Virág András egykorú feljegyzése.

A 76 allodiális telket bíró és úrbérbe nem iktatott lakosok követelték a földesúrtól is a föld kiosztását és megtagadták kötelezettségeik teljesítését.

Az 1848. év július 1-én a lakosok nevében Gombás Miklós főbíró és még hat társa a lakosság nevében a következő kérelmet intézi az igazságügy-miniszterhez:

„Tisztelt Igazságügyminiszter Úr!

Bizalommal és alázatossággal járulunk igazságszolgáltatási székéhez kérvén sérelmünk orvosoltatását s országgyűlésileg tárgyaltatását, melyet eképpen terjesztünk elő:

Először. Alólírtaknak szabolcsmegyei helységünkben 200 telek úrbérisége van Szentmihályon. Ezen számból 89 telket gróf Dessewffy Emil uraság contractuális földnek tart. Ez iránt mi pörlekedtünk, s a bécsi kabineton is megnyertük, csak az uraság részéről kimaradt térkép ki nem mutatása tekintetéből utasítottatott vissza az urasághoz felvilágosítás végett. A fentnevezett 89 telek közül jelenleg is használunk 75 telket, 14 telket pedig az uraság bír. Erre nézve kérjük mély alázattal igazságügyi Miniszter Urat, hogy ezen 14 telek illetőségünket a tisztelt urasággal visszaadtni s nekünk igazságot szolgáltatni méltóztasson.

Másodszor. Legelőnkre nézve is elkülönözést és a földek minél előbbi tagosítását kérjük, s réti legelőnkéből is az uraság kirekesztett bennünket úriszéke által, abba magunkat szinte visszahelyezni kérjük.

Harmadszor. A szőlődézsma és regálék megszüntetését is kérjük előmozdítani, s mindezekre teljes pártfogásába ajánlottak, teljes tisztelettel vagyunk Szentmihályon július elsőjén 1848. szíves polgártársai a lakosság nevében Gombás Miklós főbíró, H. Pethe Gábor törvénybíró, Vajda Miklós polgár, H. Pethe András polgár, Róka Gy. János polgár, Balog Gábor polgár, Nácsa Imre polgár.”⁶

Az allodiális telkek körüli huzavona

A szabadságharc leverése után a főszolgabíró 1850. április 8-án hivatalosan tudatja a lakossággal, hogy „az úrbéres gazdák és 50 zsellérek, kik az 1773. évi urbárium rovatos ívére bejegyeztettek a szolgálatoktól felmentettek.”

Ez feléleszti az allodiális telkeket használókban az elkeseredést. Igazságuk védelme érdekében a kerületi főispánhoz fordulnak kérvényükkel, de az a kérelmet elutasítja s a kérelem hátlapjára írja: „A legfelsőbb rendelkezés teljesítésére utasítatnak” . . . Ennek sem lévén sikere, ápr. 30-án Kállay Ubul főszolgabíró kiszáll és az intézkedéseket megújítja. Ez sem hozott eredményt s így a nyugtalanság továbbra is megmaradt.

Május 7-én új főispáni rendelet érkezett a községbe. A rendeletet a dorogi járás főnöke, Farkas István főszolgabíró személyesen hozta ki, és személyesen kihirdette. Ezután az érdekeltek egy részénél hajlandóság mutatkozik az urasággal való megegyezésre. Szakmánymunkát és pénzbeli megváltást emlegetnek. Május 9-én és 11-én mintegy huszan érdeklődnek a megegyezés feltételeiről és annak lehetőségéről. Az érdeklődők jóakaratóiak. Kérülni akarnak a békétlenkedést. Érdeklődnek annak ellenére, hogy már ezt megelőzően

⁶ OL. G. 22001. 1851. (1438. G. P. No. 1.)

ismeretlen egyének a községben röpcédulákat szórnak el éjjel, amelyben felgyújtással fenyegetik meg az uraságot, valamint a megegyezésre hajlandó vagy az urasági követeléseket teljesítő lakosokat is. A fenyegetést be is váltják, mert május 11-én éjjel ismeretlen tettesek felgyújtják az uraság sertés-ólat, amelyben 35 sertés ég meg.

Május 12-én az uraság részéről közlik a megegyezés feltételeit különböző variációkban. A zsellérek napszámváltsága fejében napi 25 váltókracjárt elfogadnának. Ugyanakkor az érdekeltek közül huszonöten írásban bejelentik, hogy a tartozásaikat természetben kívánják rendezni. Az uradalom vezetősége próbát tesz és május 19-én munkára rendeli ezeket. Munkára alig jelennek meg egy páran az aláírók közül. Ezt a tényt az uraság bejelenti a megye vezetőségének. Az érdekelt lakosok magatartása annyira merevvé válik, hogy sem az uraság rendelkezéseit, sem az előljárási intézkedéseit nem veszik figyelembe.

A lakosság magatartását látva, május vége felé törvényszéket és katonaságot rendelnek Szentmihályra. A Hartman ezred 100 gyalogosából állott a katonai karhatalom. Parancsnoka Müller főhadnagy volt. Kötelességüké teszik, hogy a községben fegyverek és a volt 48-as honvédek rejtegetőit is puhatolják ki. Kíméletlenül járjanak el az engedetlenségre bujtogatók ellen. Fenyítsenek minden ellenállót. A lakosság azonban engedelmesnek mutatkozott. Így a törvényszéknek nem volt oka szigort alkalmazni. Elkezdik az érdekeltek a fennálló tartozásaikat rendezni és a megegyezés is lehetővé válik az allódiális telket használók és Dessewffy Emil gróf földesúr között. A törvényszék elvonul. Csak Pozner Antal törvényszéki elnök, Farkas István főszolgabíró, valamint Nagy Imre nánási járásbíró marad vissza, akiket az érdekeltek kérnek fel arra, hogy köztük és az uraság között közvetítsenek. Hosszabb alkudozások után elkészülnek az írásos egyességek. Ezt „tömegesen és minden kényszerítés nélkül írják alá az érdekeltek.” Kézi napszám váltságra tolatkodva íratják fel magokat az illetők . . . Serényen kezdik kötelességeiket teljesíteni . . . A kézi napszámok megváltása nagy sikerrel folyik.”⁸ Június 7-én elkészül a zsellérekkel kötendő szerződés is, amit az érdekelt zsellérek még aznap aláírnak.

A június 1-én megkötött egyezés a következő:

„Alább írt Szent Mihályi Urbérbe nem igtatott Lakosok Kik a Magos uradalom majorsági földjeit öszvesen hetven hat az az 76 egész telkeket használunk miután mi az 1848-ik és 1849-ik években a törvény, felső rendeletek, és igazság szerint az 1848-ik és előtt divatozó tartozásainkat ezen két években is teljesíteni tartoztunk volna, de eddiglen egészen elmulasztottuk, ennek következtében magunk könnyítése tekintetéből az itten működött tettes törvényszék Nagyságos Elnöké Póznér Antal és igazgatási Fő Szolgabíró Te(kinte)ttés Farkas István Urak közbevetett közbenjárások hozzájárulván a M(é)l(tósá)gos Uradalomhoz folyamodtunk, s Ő M(éltósá)ga Gróf Dessewffy József Ur örökösaitől a következő kedvezményeket nyertük és hálás köszönettel fogadjuk.

1-ör Az 1848^{ik} évről hátra lévő tartozásainkat Ő Nagyságok a viszontagságos időkre tekintve egészen elengedték.

⁷ Mint a 6. jegyzet.

⁸ OL. G. 22001. 1851. 1438. G. P.

2-or A mi az 1849-dik évet illeti erre nézve megnyugodtak Eő Nagyságok benne, hogy ezen évről a következőket teljesítsük. a) A folyó évi nyáron minden egész telek után kiállítandó négy gyalog kazalrakót és a jövő télen négy szeke-res napszámot egész erővel széna hordásnál teljesítsünk és ezen munkákat becsülettel és serényen, mikor rendeltetik végezzük. b) Beadunk az urasági magtárba folyó évi Szent Mihály napkor egy egész telek után négy köből rozst és négy köből árpát egészséges jó életet. c) Befizetünk folyó hó 15.^{dikéig} háza-inktól házbér fejébe egy pengő forintot minden háztól az Uradalmi pénztárba. d) Beadunk Szent Mihály napkor fojó évben uradalmi magtárba minden egész telektől két jó zsákot.

Miket ha nem teljesítenénk a felváltal időben és módszerént a felebbi tartozások értékének kétszeres mennyisége valóságos foglalással rajtunk Te(kinte)ttes Szolgabíró ur által s rendelése folytán rögtön megvétethessék.

Kelt Szent Mihályon 1°-Junius 1850.

Gr. Desseffy Emil

Előttünk: Pózner Antal mint ezen egyesség eszközlésére mind két részről megkért Törvényszéki Elnök.

Farkas István Nánási Járás Közigazgatási Főszolgabírója.⁹

Itt megjegyzem még, hogy Virág András paraszti feljegyzése szerint „szuronyos fegyverrel kényszerítették őket a szerződés aláírására. 2 hét alatt egyenként hajtotta a katonaság őket.

Június 3-án a község bírása a megyefőnökségtől kérte a katonaság visszahívását. Ez még június folyamán meg is történt. Ez megnyugtatólag hatott a lakosságra és az egyességet aláíró allodiálisták minden tekintetben eleget tettek vállalt kötelezettségeiknek. Ez volt a helyzet egészen július közepéig. Ekkorra már újra hanyatlani kezdett az érdekeltek kötelezettségteljesítése. Mind több lett a munkából elmaradó. Ezt látva gróf Desseffy Emil földesúr az előljároság útján felszólítja az érdekelte lakosokat vállalt kötelezettségeik teljesítésére. Ugyanezt teszi Farkas István főszolgabíró is és újra Szentmihályra küldi Nagy Imre nánási járásbíró. A több irányból jött megintés pillanatnyilag használt ugyan, de később ismét lábrakapott a hanyagság. Augusztus 1-én a határidőre pénzt nem fizetnek. A hatóságok ismét megintik az érdekelte lakosságot. Itt az intésnek némi eredménye van ugyan, de nem általános. A megyei főnökség ismét Farkas István főszolgabíró. Ő szeptember és október hónapokban többször kint van. Igyekszik hatni a lakosságra, de semmi sikere nincs a fáradozásának. Szeptemberben a Szent Mihály napjára vállalt fizetési kötelezettségüknek sem tesznek eleget az egyességet aláírt érdekelte lakosok és nem teljesítik megszabott szolgáltatásait. Emiatt az uradalom ismét panaszt tesz a hatóságoknál. Az uradalom tisztsége a templom előtt háromszor szólítja fel az adósokat köteleességük teljesítésére, de semmi eredménye nincs a felhívásnak. Ezért október 13-án panaszt tesz a mulasztók ellen. Október 19-én Farkas főszolgabíró utasítja a gazdatisztséget, hogy a fizetési kötelezettségüknek eleget nem tevőktől peres úton hajtsák be követeléseiket. A tisztség elkészíti a keresetlevelet. El is küldik a járásbíróshoz. November elsején érkezik oda. Mivel azon a napon

⁹ OL. G. 22001. (1438. G. P. 1438. No. 6.)

már életbelépett a bélyegtörvény, a bíróság azzal küldi a keresetet vissza, hogy a keresetet az új szabályokhoz alkalmazkodva terjesszék elő. Farkas járási főbíró november elején kiszáll a községbe. Újra meg újra inti az érdekelt lakosokat kötelességeik teljesítésére. Figyelmezteti őket arra, hogy a perlekedés új rendje következtében rendkívül nagy költségek és terhek szakadhatnak rájuk. Fáradozásainak némi sikere van ugyan, de nem sok.

Az 1850 év nov. 14-én Farkas István a nánási járás „főbírája” írja „Sz. Mihályi Bíró Batári János Ó kigyelmének:”

„... Ön tehát Tanácsával együtt tartsa szoros és kérlelhetetlen kötelességének a nevezett Csendbiztos Urnak minden eljárásaiban segédkezet nyújtani s vele együtt minden erő megfeszítéssel oda munkálódni, hogy a lakosok valahára a rend kötelesség, és engedelmesség ösvényére visszatérjenek; mert ha az ő oda menetelének sem lesz kívánt sikere, akkor Katonaság megy az excentióra, ez pedig siralmas állapot lesz... a dolog komoly, közel vagyunk az út végéhez, erélyes eljárást kívánok.” (Hátlapján: „Jött Nov. 20.-án este 6 órakor 1850-ben.”)

Farkas járási főbíró ezután — hogy az engedetlenség okait kipuhatolja — november 20-a körül Fodor Gábor járási csendbiztost azzal a feladattal küldi ki Szentmihályra, hogy a parasztokat szólítsa fel tartozásaik kiegyenlítésére. Kötelezze őket arra, hogy 10 nap múlva igazolják előtte azt, hogy miképpen teljesítették kötelességeiket.

Itt szükségesnek tartom idézni Farkas István főszolgabíró 1850. nov. 14-i levelének lényegesebb részeit. Ebben a levélben a lefolytatandó eljárásra ad utasításokat Fodor Gábor csendbiztosnak: „... több házakat... maga is személyesen bejár, s komolyan, de azért nem ingerlő modorban, reájok, parancsol nevében, hogy tartozásaikat róvják le...”

„Meddig maradjon ön, ... én azt hiszem, ... egy két napra ismétli vissza menés fejébe ön onnan haza is jöhet, s talán csak a csendkatonákat is ott hagyhatja, ha t.i. jónak látja, kikre nézve megkívánom, hogy állandóul józanok legyenek, s a lakosokkal hivatalos komolysággal bánjanak, de ne gorbáskodjanak, se ne cimboráljanak, vagy korhelykedjenek velek, mert ennek még másképp is rossz következése lehetne, miről osztán önnek kellene felelnie.”

„Ezen levelemet ön megmutathatja a Grófnak magának, midőn oda érend, de Sz. Mihályon másnak senkinek. Jó tapintatú eljárásától sokat várok, s a jelentést annak idejében bevárom.

Farkas István ...”

A csendbiztos ezen kiküldetés értelmében jár el és írásbeli rendelést intéz személyenként minden illetőkhöz, mely járásbírói rendelkezésen kívül egyebet nem tartalmaz. Az ezen cédulákat széthordó csendkatonák már ekkor fenyegető nyilatkozatokat hallanak, noha maga az eljáró járásbíró úr által pör útjára utasított és így csak ennek folytán helyt foglaló executióról azokban természet szerint szó sem lehetett.”¹¹ A kitűzött 10 napi határidő alatt az allodiális földeket használók közül mintegy hatvanhároman, a zsellérek közül is mintegy ugyanennyi számmal megfelelnek tartozásaiknak és még sokkal többen munkabeli tartozásaikat serényen teljesítik.

Dessewffy Emil gróf nov. 13-án kelt levelében a járási főbíróhoz küldött levelében mellékel egy „Modalitás — Javalat”-ot. Ebben szinte szóról-szóra leírja a csendbiztos teendőit így: „... írattnak egy Paléta ... és az volna rajta

hogy Főszolgabírói parancsolatból 10 nap alatt pénz és életbeli tartozását tellyesítse – a munkára külön Paléta bizonyos napra. Elmúlván a 10 nap kijönne a pandurhadnagy előhívatná individuáliter (egyenként) az embereket, . . . hogy kimutathassák mit tettek és akik nem tették, bejelentené mint engedetleneket . . . itt volna a Hadnagy a pandurokkal, felhozatná maga elibe az illetőt, reá ijesztené bent, kissé bezáratná, vagy megzalogolná . . .”¹⁰

Szinte szóról szóra így tett Fodor csendbiztos!

Már itt szükségesnek tartom adni Farkas Istvánnak a nánási járás főbírájának Eckstein császári biztoshoz a felkelés kivizsgálása során 1850. dec. 30-án adott igazoló jelentését.

Arra a kérdésre történt-e decemberi események előtt bírói elmarasztalás a szentmihályi lakosokkal szemben, s hogy miért küldte ki a csendbiztost foglálás végett, – Farkas többi között a következőket válaszolja.

„A megyefőnökség szept. 7-én elrendelte neki, hogy a megyei csendbiztosokkal és pandurokkal haladéktalanul Szentmihályra menvén s az engedetlenség fő tényezőit kinyomozván, ezeket a nagykállói börtönbe kísértessem, a lakosokat pedig tartozásaiknak kellőleg leendő teljesítésére rábírní igyekezzem, s kerületi főispán úr önagysága nevében adjam tudtokra, hogyha a már egy ízben kiküldve volt törvényszék ítélete és az általok ennek folytán tett ígéret s a földes urasággal kötött szerződés ellenére tovább is engedetlenkednek, hozzájok újból katonaság fog kiküldetni . . .”

Ezután többször kiment Szentmihályra. . . . mindenkori kirándulásaimat legalább annyi siker koronázta, hogy a Grófnak legsürgetősebb munkái bevégeztettem . . . de egyéb hivatalos dolgaim közepette mindenkor huzamosabb ideig s folytonosan nem lehetvén Szentmihályon, innen hazamentem. De kijelentvén Gróf úrnak, hogy ezentúl a hanyagokat fogja kereset alá, s marasztaltassa el bíróilag, de a Gróf úr mint mondá, a lakosok az újabb per költségeitől való kimélése s így humanitás tekintetéből – ekkoron meg azt kívánta tőlem, hogy . . . küldjem ki Fodor Gábor csendbiztost . . . így történt a Gróf úr ismételt sürgetéseire s mondhatnám zaklatásaira, sőt saját kezűleg írt tervezésére a nevezett csendbiztosnak Szentmihályra lett kiküldetése, de nem foglalás végett, hanem csak hogy mintegy Damocles kardjaképpen függjön az illető lakosok felett. Ezen kiküldetésében utasításul adatott neki, hogy nem executióképpen megy Szentmihályra, hanem csak az uradalomnak segítségül ennek költségére, s ennél fogva szálljon egyenesen a Gróf úr kastélyába . . .”¹¹

A fentebb leírottakból láthatjuk, hogy Fodor csendbiztos úgy járt el, ahogy azt a földesúr leírta az idézett levelében. A földesúr levelében leírottakhoz igazodott cselekedeteivel. Így járt el november 30-án is, amikor a 10 nap letelte után felhívást intézett a község előljáróságához írásban, azért, hogy tetessék közhírré, hogy december 2. napjára az érdekelt 1. tizedbeliek, harmadikán a második tizedbeliek, 4-én a harmadik és 5-én a negyedik tizedbeliek, a helységházán a nem teljesítők előtte kötelesek megjelenni. „A meg nem jelenendők . . . kemény büntetést várhatnak magukra!” Azok kik eleget tettek kötelességöknek a M(é)l(tósá)gos Uraság illető tisztjének írásbeli bizonygásával igazolhatják csak magokat . . .”¹²

¹⁰ Magyar nyelvű eredeti tisztázata OL. G. 1851. 22001. (1438. G. P. No. 7.)

¹¹ OL. G. 1851. 22001. (1438. G. P. No. 6) magyar nyelvű másolatából.

¹² OL. G. 1851. 22001. (1438. G. P. No. 6) magyar nyelvű másolatából.

A felkelés kirobbanása és eseményei

Az előljáráóság közhírré tette a Fodor csendbiztos felhívását. December elsején a vasárnapi templomozás után a templom előtt is kihirdette a templomból kijövő sokaságnak Egri Bálint községi hites, a csendbiztos felhívását. Ugyanakkor az uraság járandóságainak a kifizetésére is felhívta a lakosságot, éppúgy mint a szerződésben vállalt természetbeni munkák letudására.

A már előbb is állandóvá vált izgatottság még jobban fokozódott az utóbbi napokban történtek és hallottak következtében. Mindenhol és mindenkor latolgatják a várható eshetőségeket. Egyes helyeken így pl. a Gál Sándor malmában is összedugják a fejüket. Az előzetesen készülődők, szervezkedők vezetői Erdei János, Búsi Mihály, Gál János és V. Pethe Gábor. Forró fejüek élesztik a tüzet és ellenállást szerveznek az ott összegyűvőkkel együtt. Ez az oka annak is, hogy december 2-án a községháza előtt már sok ember verődik össze. Várják Fodor Gábor csendbiztos érkezését, mert akkorra odaidézte az első tizedbeli adósokat. Fodor meg is érkezik, amint mondták az öregek – lóháton és lovas pandúrokkal. A tömeg kint vár a téren. A községháza kapuja be van zárva. Fodor bekiabál az udvarra és követeli a kapu kinyitását. Kibálására a tömegből valaki odakiált neki: „Ki vagy te, hé?” Fodor odanéz és válaszol: „Én Fodor Gábor csendbiztos vagyok! Hát az úr kicsoda?” Egy bundás ember felel így: „Én Badics Gábor „halfarkas” vagyok!” (Ugyanis rétvjáró (pákász) zsellér volt.) Fodor megint odaszól: „Jó, hogy tudom! No, majd leverem rólad a félinget.” Badics erre lecsúsztatja a jobb válláról a bundát, és visszaszól így: „Nem hinném!” A bunda lecsúsztatása után látni lehetett, hogy a jobb kezében lábhoz eresztett botot tart. Közben a kapu is kinyílt. Fodor és pandurjai bementek az udvarra és lórol szálltak s a csendbiztos bement az épületbe. Későbbben egy pandúr jött ki és szólt: „Az első tizedbeliek bejöhetnek!” Egy-két ember mozdul. Hétfőn egész nap csak igen kevesen jelennek meg az első tizedbeli adósok közül. A várakozók is eloszlanak. Ez a nap szinte eseménytelen.¹³ Naplement után már nem volt olyan csendes a falu. Sokfelé forrott az emberek vére. Így a Gál Sándor malmában is. Erre mutatnak a másnapi, december 3-i események.

December 3-án reggel senki sem megy az idézett II. tizedbeli adósok közül a községházához. A lakosság is suttogta már, hogy ott a „legnyakasabbak” az emberek. Fodort felizgatja az adósok elmaradása és két pandúrjával elindul a Kisúj-utcába (Boeskay u.). Itt már botokkal, vasvillákkal stb. felfegyverzett tömeg várja őket és meg is támadja. Az egyik pandúrt megszorítják „leütik” és a Róka Jánosné udvarán tovább verik. Itt Gál István és Busi Mihály vezeti a tömeget több társával, így V. Pethe Gáborral, Csecskedi Mihállal együtt. A tömeg másik része szörnyű káromkodások közepette a menekülő Fodor csendbiztost és a másik pandúrt veszi üldözőbe. Ebben a csoportban nemes Gál István áll az üldözők élén. Körülbelül 20–25 ember üldözi a csendbiztost és pandúrját. Fodor és a pandúrja a községháza felé menekülnek az üldözők előtt. A Róka Jánosné udvarára beszorult pandúr a veréstől az ólba menekül. Erdei János, Csecskedi Mihály, Mészáros János és Molnár János tovább ütlegelik a pandúrt, majd megindulnak vele a községháza felé,

¹³ OL. G. 1851. 22001. (1438. G. P.)

¹⁴ Sándor Károly 97 éves fm. adatközlőtől.

amerre a tömeg másik fele a csendbiztost és a másik pandúrt üzte. Az üldözők között a legtüzesebb és lehangosabb nemes Gál István. Miért ne lenne? Hiszen 1826. telén is ő volt az, aki a községháza udvarán álló pellengéért kivágta, mert ahhoz „télvíz idején egy lakós nyakvassal szorítottatott, mert nem volt hajlandó az uraságnak az idő miatt hosszú fuvarba menni.”¹⁵

Az üldözött pandúrhadnagy és pandúrja elér a községházáig. Fodor a jegyző szobájába menekül, ahova követi Bittó urasági tisztartó és Gál Lukács réti pénztáros is. Az ajtót magukra zárják. Az üldözők követik őket. Azok tömege megoszlik. Egy részük a jegyző szobáját ostromolja, másik részük az előjárókat úzi szét bectelenítő, gyalázó kifakadások közben, majd pedig a kifüggesztett kormányrendeleteket tépik le Gál János és Fehér János vezetésével, szörnyű szitkozódások közepette. Lakatos Ferencné szitkozódva tüzeli a jegyző bezárt szobáját ostromlókat. Sallai Bálint, Búsi Mihály, Kolozi Ferenc betörik az ajtót azt rugdosva, majd nekifeküdve. Bittó tisztartó az ablakon menekült. A tömeg egy része üldözőbe vette. Az a szárazmalomba futott. Ott egy Jámbor nevű molnár úgy mentette meg, hogy a fejére egy vékát borított, hogy a fejét ne verjék. Egyes jobberzésűek őt és Gál Lukácsot kimentették a tömeg kezéből, majd hazakisérték kerülő úton. Fodor Gábort a jegyző szobájában a tömeg ajultán találta. Többen szurkálni kezdték. Búsi Mihály lehúzta a Fodor csizmáját. Majd botokra fektetve átvitték a mai főtéren állott „Nagykocsmá”-ba. Közben Mészáros és Kolozi Ferenc szurkálta. Az átvivők között már ott van Badics Bálint is, aki amikor önála ment foglalni, Istent, Krisztust, uraságot, csendbiztost, szörnyen káromolt. Akkor a csendbiztos letartóztatta, de a lázadástól való félelmében már kiengedte az áristomból. Gál István, Badics Gábor, Búsi Mihály és Gál János viszik be Fodort a Nagykocsmába. Itt az alélt pandúrhadnagyba Bódor Gábor és Bódor Sándor bort töltöttek, majd mások is csatlakoztak hozzájuk, az erőszakos itatásnál. Később – amint a község jegyzőkönyve mondja, – „a bősziült néptömeg közt is találkozott jobb érzelműek, a halál rémei között levőt kilopva mintegy megszöktetvén – elszabadíták.” „A rakoncátlankodók, vakmerők még itt meg nem állapodva, az éjjel kezdetén történt gyűjtogatásokkal s vad lármázásokkal tetézték a büntettöket.”¹⁶ Este 8 órakor az uraság „Kiskocsmá”-ját, majd Egri Bálint hites takarmánykazlát és sertésólat gyűjtötték fel ismeretlen tettesek. Az urasági kiskocsmának a felgyűjtásával Kiss Mészáros András és Hamvas Gergely lázongókat gyanúsították, mert a gyűjtés körüli időben ott jártak. Utóbbiak a tűz gyűjtésével meg akarták bosszulni Egri, mert szeptember 1-én ő olvasta fel a diplom előtt a tartozások mielőbbi befizetésére vonatkozó urasági felhívást.

A szétűzött községi előjárók közül a tömeg csak Kiséry László jegyzőt túri meg a községházánál. Benne megbíznak még. A jegyző így írja le 3-án történeteket: „... A Méltóságos Földes Uraságunk a Szent Mihályi lakosoknál kint lévő szerződés szerinti úri tartozások behajtására (u. m. 1849-es 1850^k évekre) járás Bíró, Tekintetes Farkas István úr által ki rendelt csendbiztos Fodor Gábor úr több hivatalos e tárgybeli előzmények után, két csend katonával Dec. 2-án helységünkben, megjelent, 3-án az executiót megkezdvén, alighogy néhányát exequálta, – azonnal a nép felzúdult, vasvillákra botokra

¹⁵ Sőrés: Sztm. t. 63. lap.

¹⁶ Sőrés: Sztm. 92. lap. A község jegyzőkönyvének részlete.

került s kelt, mint ezt maga csendbiztos úr látta, s az összetömegesült nép azon hitben élve, annyi száz, s több felvilágosító beszédek után is, hogy ezen urasági, népet illető viszonyt a törvények elenyésztették, — de különösen nehezen vevé azt, hogy egyenesen a Magas Kormány rendelkezése alá eső helységi Tanács s Bíróság, e tartozások behajtására, az előbb s jelenben is felhasználtatott, olly lecsilapíthatatlan lázas ingerültségbe hozá a tömeg népet, hogy a mai executióval is felhagyott Csendbiztos Urat (:ki menekülése közben, néhány elcsukatott egyént is azonnal ki bocsáttatott:) a helység házához menekülőt tömegestől követé s a helység házában lévő irodát, hova az urasági tisztartó Bittó Miklós úr, csendbiztos úrral, Gál Lukács réti pénztárnokkal bezárva voltak, — megtámadta, annak ajtaját dorongokkal betörte, s kérlelhetetlen kérte magának, különösen a csendbiztost kiadatni; — említett pénztárnok úr órák hosszáig tartotta a zárolt ajtónál fel az előre toluló népet; de midőn már az ajtó betörve vólt, ezek, ú.m. pénztárnok és tisztartó úr, sértetlen menekültek, Csendbiztos urat pedig magokkal egy közel korcsmába elhurcolták. — Vészteljes nagy éj, alig hogy esti csillagát felhozá, mindjárt egy urasági korcsma lángba borult, — ez alig végződött, egy jó óra múltával: egy hites Tanácsnok takarmányszérűje, óla ég — s a fékezhetetlen nép kitérő lármái között, miként ha az adót fognák s fogják exequálni, örömmel, készséggel megadva magokat az executiót elfogadják, de az urasági tartozást, robotot, pénzt s az ő felfogásuk szerint, mint más környékbeliek is hogy — nem teljesíteni nem fogják — eggyig bár vesszenek el!”¹⁷

December 4-én és 5-én aránylag csendes a község. Új esemény, csak az, hogy az utcákon sok helyen ismeretlen egyének, az uraság, előljárók és a zsidók ellen izgató és fenyegető leveleket szórnak szét. Egy erőszakos cselekményt jelent az, hogy 5-én az utcán Sallai Bálint megtámadja és megveri Oláh Györgyöt. Közben mindkét napon folyik a szervezkedés a Gál Sándor malmában, valamint a hangadók házaiban is, titkos összejöveteleken. Itt folynak a tárgyalások az elkövetkezendő napok tennivalóiról. Ilyen előkészületeket igazolnak a következő napok eseményei is.

Kovács Sámuel Batári János bíró jelentéséből értesül a Szentmihályon történekről. Erre dec. 6-án ír Szentmihály előljáróságához. Bátorítja az előljárókat és utasítást ad a „nép kedélye lecsillapítására és a további féktelenkedéstől való eltávolíttatására. Felszólítandók a rend és nyugalom megtartására addig is míg a felsőbb intézkedések fogyanatosítódnak”. Kovách Lajos hivatalnok ugyanazon a napon Dél-Szabolcs megye főnökének Reviczky Menyhértnek írja: „... Méltóságos Kerületi Főispán úrnak f. hó 6-ról (14801.) kelt intézvénye következtében . . . 6-án estve helybeli állomási parancsnok B. Léderer Ó Exellentiajával tartott értekezlet után kiküldendő katonaság száma — ide értve a Tiszt urakat is 159 egyénben meghatározván... innen (Debrecen) 32 egész erejű lovas előfogaton 7-én reggel útnak indultam . . .”

Reviczky, Dél-Szabolcs főnöke Kovács főszolgabírónak írja a szentmihályi felkeléssel kapcsolatban többek között a következőket, annak előbbeni jelentésére: „... nem késtem annak elfojtására a szükséges lépéseket megtenni, s e czélból holnap este titoknak Kovács Lajos úr vezetése alatt Nánásra a Cs. Katonaság megérkezendik . . . a kirendelt lovassággal — útját

¹⁷ Kiséry nótárius levele a fszbíróhoz. OL. G. 22001. (25530/g-1850.)

f. hó 8-án Sz. Mihályra veendi . . . Meghagyom főszolgabíró Úrnak, hogy a katonaság vezetését Nánáson által vévén azzal azonnal Sz. Mihály felé induljon s ott a megzavart rendet helyre állítsa.” (1438. G. B.)

December 6-án a községházánál nagy tömegben gyűlést tartanak. Tárgyalják az eddig működő elöljárók és bíró leváltását. Visszaadattják a tulajdonosaiknak a már addig elfoglalt és elkobzott pálinkafőző kazánokat. Visszaadattják a tilosan pálinkát főző lakosok 90 Ft-ot kitevő büntetéspénzét. A jegyzőt kényszerítik arra, hogy adja ki a község levéltárából az urasággal június 1-én kötött szerződést. Egy csoport ugyanazon szerződést az urasági tiszttől is kieroszakolja. Bagi Nagy Bálint, Czakó András, Mándi Gábor, L. Nagy Sándor, nemes Gál József, Szabó Gábor és Gál Ferenc az uraság ispánjára mennek rá és kényszerítik arra, hogy a tilosban való legeltetésekért az uraság részére beszedett hajtópénzeket visszaadja.

December 7-ével kapcsolatban meg kell említenem, azt, hogy a szentmihályi felkelésre a környék községeiben is felfigyeltek. Erre mutat az a levél, amelyet Simon Endre tiszalöki lelkipásztor írt a nánási járás főszolgabírájához. Íme a levél: „Tek. Kováts Sámuel Nánási Járas K. i. főszolgabíró Úrnak Tekintetes Fő Szolgabíró Úr!”

„Miután a Sz. Mihály kihágások s zavarok folytonosan tartanak, sőt napról napra komolyabb színekben tűnnek föl. Bíró s Tanácsa szét üzetvén, a lázas kedélyűek egészen politikai és kriminális vétségű szint öltöttek föl: senki jót nem állhat a következményekről, mert minden jobb érzésű még közembereket is annál inkább pedig a Nadrágosokat és izraelitákat meggyilkolással fenyegették, a rablás és gyűjtogatástól minden perczen lehet tartani. — Főhívom egész tisztelettel főszolgabíró urat, méltóztassék a felsőbb mind politikai mind katonai hatóságnál hova hamarébb erről jelentést tenni, és a zavarok s innen származandható vész elhárítására és meggátlására hatályos segélyt kérni. Többire egész tisztelettel vagyok — Sz. Mihályon Dec. 7. 850. Tek. Fő szolgabíró Úrnak alázatos szolgája Simon Endre mk. T. löki Lelki pásztor.”¹⁸

Kiséry László nótárius naponta juttat el Farkas főszolgabíróhoz levelet ismeretlen úton. December 7-éről így számol be az egyik jelentésében:

„December 5-én 6-n. Csend. Decz. 7.-n 1850. Nép tömeg részéről 2 elnök megjelenvén a Contractust kivették, folyamodást fogván iratni a Felsőbbséghez az iránt mert a Szerződést erőltetettnek vallja a nép.”

„A két elnököt vezető 30 főnyi botos Clubb egy pont alatt, pár 100 számra emelkedett. ! Lón zsibongás — e közben ki léptem közükbe meg tudandó mi kérvényjek lehet? A nép zajongá: A szerződések kiunt lévén ügyükön segíteni kell! Azért a gondolt felterjesztendő folyamodás Bárá Geringer Ó Exceljához azonnal általam meg íratott ily tartalmilag:”

„1850^k Június 1^{ső}jén Mélgos Desewffy I nagyságok részéről Gf Desewffy Emil Ngával egy szerződés köttetett a néppel, — mely szerződés szerint a népnek egy része füst pénz, robot váltság vagy robottal az évre tartoznék, s a majorsági földeknek keresztelt telkektől az azt bírók szinte ez évre bizonyos termény neműeket adni kötelesek.”

„Méltóságos th. Országos Főbiztos Úr Exc.-Úr!”

„Azon szerződést bár egyen egyen kihallgattatván tudakoztassunk ki, hit alatt bé nyugvásunkkal, béegyezésünkkel történt-é meg s köttetett meg?”

¹⁸ A löki pap levele Farkas főszbíróhoz OL. G. 22001.

Miért is azt törvényesnek igazságosnak el nem ismerhettünk. Még nevek is voltak aláírva olyanok, melyeket mi sohasem írtunk alá és még is mindnyájunkkal lakos társainkat Csendbiztos által a törvény exequáltatott. Jóllehet mi ellene álltunk és a Csendbiztost az executiótól nem csak tartóztattuk, de az eltávolodásra erőszakoltattuk is.” „Leborulva esedezőnk imádott kegyeiért. Népünk szerencsétlen ingerültségén segíteni, a láng borult kedélyeket lecsillapítani kegyeskednék — egy Tekintetes deputatiót kinevezni ügyünkben tessék a sírók könnyeit felszáritani s inséggel küzdők baján segíteni legmagasabb feladatul legyen kitűzve. —”

„N. Méltóságod kegyei előtt pedig leborultan esedezők alázatos teljes tisztelettel vagyunk. — A Nép”. —

„Ez többször felolvastatott 2 ívnyi papiroson, több, a doboltatás által felcsábított jobb érzelműek által is aláíratott a szabad ég alatt a 3—4 száz tömeg nép láttára általam lepecsételtetett adressiroztatott. —”

Ez elvonta tehát a Népet azon napról, hogy több vadakat is elkövesse nek. — Most a kéznél levő (urasági tisztól is kivevén a contractusokat) Szerződéseket minden előterjesztésem daczára is kár örömmel a Helység háza előtt rivalgások között meg gyújtatván elégették — ennek is vége levén.”

„Ma a Bíró Batári Jánost hivatták elő, kérdőre vonandók, de megelőzvének őket, mint szeretett embereket, hogy közöttük felköszöntsék csilapult kedélyek, és tőlük bocsánatot kérve haza mehetett. De később a Bírák kihúzásával, holnap újjak beiktatásával, tűzék szerencsétlen teendőjüknek —” Ezer-szer-rekedésig tartott beszéd, szónoklatok után sikerült őket szétoszlatnom — azon kicsikart ajánlatokkal, hogy a helyben Csend és béke leend. Ez meg is történt. —”

„8-n 6 óra előtt reggel már dob szót hallék, tudakozódván Mi az? feleletül egy kis bíró adá: „el vitték a dobot”, „a helyet dobolják ki újfent” „miért?” „Még azt ők tudják. —”¹⁹

Ugyanaznapi másik tudósítás:

„Tekintetes k: i fő szbíró Úr! Tisztelt Uram!

Sz. Mihály lakosinak nagyobb része ügye mellett áll úgy mint szerződését — mi volt a Méltóságos Urasággal, mint a melly erőltetve köttetett ez iránt tegnapi nap 3. vagy 4 száz egyén neve alatt elhatároztatott: kérvén terjesztésük fel B. Geringer Ó Exljához-e megtörtént — később a sokaság benyugvásával a szerződéseket mind meggyújtotta a helység háza előtt. —”

„Inkább nő a számok a nyugtalankodóknak, mint fogynék.”

„Estve azt végezek: új Tanácsot alakítandnak — ki a régebbiekkal, kik a népet el adták.”

„Verekedés nem történt.”

„K. Gál Mihály egy tanátsbeli van eddig még ki a helység házánál meg áll, vagy ül.”

„Elekre egyéniségem volt felhasználva. Vajha minő szempontból ítélandnek tevékenységem felett! —”

„Magam vagyok, ki csendet, békét kérek; mert akarni más kérdés.”

„Ma hajnalba ismét dobot üttettek; talán az új bírák be helyezettetésére? nem tudom. Adjon Isten nekem kitartó erőt”.

„Több gyújtást tárgyazó pasquilusok hányattak péntek éjjel szét, de Istennek hála, ebbeli figyelmeztetésemre a nép hajtva eddig semmi nem sikerült. —”

¹⁹ OL. G. 22001. (25530. g. 1850.)

„Míg tehetek ilyen körbe szólgállatott, — igen — de ha nem — rólla nem tehetek. —”

„Csak lecsendesíteni s elhagyni minden tekintetben — bővebb cselekvés téreire ki hívás más — igen — és biztosság — többiről ez alkalommal szívvel, mit tevend e derék egyén? Sem ház sem Tanács, csak Jegyző a ki alázatos tisztelettel vagyok Sz.Mihály Dec. 7-én alázatos szólgája Tekintetes fő szbíró Úrnak Kiséry László mk.”²⁰

December 8.-án, vasárnap a dobszóval összecsoődültek közül még a dél-előtt folyamán Czeller Mihály, Balog János, Busi, Mihály, Simon János, Gál Ferenc, Kovács Gábor, Sós István, Agod Sándor, Makkai Gábor, Badics Jakab, G. Erdei János az uradalmi tisztartóra mennek rá és kikövetelik tőle a telkek mappáját. A helységházánál pedig nemes Gál István vezetésével az egybegyültek az előljárók letételéről tanakodnak. Geszti András szóba hozza az urasági magtár felbontását, hogy a már beszolgáltatott terményeiket visszavehessék.

Szinte általános az Istennek, főszolgabírónak és uraságnak a szidalmazása és becstelenítése. Lechner nevű, átútagzó császári tisztnek nem adnak előfogatot, hanem szidalmazzák és üldözőbe veszik Hamvas Bálint, Nácsa Ferenc, Kenyeres Bálint, Oláh György, Sándor András és Busi Mihály. Sándor András kijelentette, hogy „az Istennek sem visz németet.”

December 8-áról írták be a község jegyzőkönyvébe:

„Így december 8.-kán tetemes számba reggel a Helység közházához dobszó által meghirdettetvén a megjelenést, megjelentek. Ekkor vasárnapi leczke kiszolgáltatása után sem férhetvén még bőrükbe, melyet a jegyző úr tartott nékik, zajongtak, — a tanácsot már némelyek helyre állítani szándékoztak, míg 12 óra felé 170 gyalog- 36 lovas cs. katonai erő, s Kovács Lajos titoknok cs. k. megbízott s kiküldött Biztos k. i. főszolgabíró L. Kovács Sámuel t. i. szolgabíró, Nagy Imre urak kíséretében a helységházánál megjelennek, — rendet-csendet eszközölnek, — bíróságot helyreállítanak, s kemény parancsokat osztva s rendelve, a jelen vóltak haza takarítottak „A katonaság megérkezésekor Horváth Gábor Kossuthot éljenzi. Példáját mások is követik. Ugyanakkor Gombás Mihály az egyik császári altisztet pofon üti.

A császári katonaság déltől késő estig fegyverben állott és szállásra csak este rendeltetett. Egy részük az iskolát foglalta el, más részük pedig a községházánál a cseléd- és a pénztárnoki szobákba szállásolt be. Ezekben a helyeken állandó őrségek állottak.

Kivizsgálások

Még a 8.-áról 9.-ére virradó éjjel a község előljárósága által a felkelés elindításában, vezetésében és a lakosság izgatásában tevékenykedő, vezetőként megnevezett lázítókat a katonaság őrizetbe vette és a vizsgálatot vezető Nagy Imre járásbíró helyettesnek átadta. Ugyanezen az éjszakán a szőlőskertben Egri Bálint esküdt pajtáját ismeretlen tettesek felgyújtották.

December 9.-én a kiküldött vizsgálóbizottság a katonaság közreműködésével megkezdte a felkelés kirobbanásának, körülményeinek a kivizsgálását.

²⁰ Mint a 19. jegyzet.

A vizsgálatot Gergely Mihály a böszörményi 1. oszt. járásbírótság ügyésze vezeti. December 11.-én jelentést küld a debreceni császári és királyi főtörvényszék főügyészenek. Jelentésében vázolja a helyzetet. A vizsgálat nehézségeit így írja le: „A vizsgálat folyik . . . Folyamatja tanúsítja, hogy a tagadhatatlan tények irányában is a vétkesek össze szállalkoztak s mindent tagadnak, hogy a tanuk a lázadók bosszújától félnek, magok az előljárók is meg vannak rettenve, s tartózkodnak hasonló ok miatt a vizsgálat előmenetelére szükséges felvilágosításokat adni.” A lázadók Kossuthot éltették, a felsőbb rendelkezéseket illy kiáltások között leszakították és az átutazó császári tisztnek az előfogatot hasonló természetű szidálnak között, s ezen tisztnek üldözőbe vétele mellett meg tagadták.”

„. . . Egyszersmind ezek kapcsán jelentem, hogy itt keresztvasak nem léteznek, tehát mielőbb kéretnék mint egy 30 személyre küldetni.”²¹

December 16.-án ugyanez az ügyész újabb jelentésében felsorolja a vizsgálat nehézségeit és a ténykedéseit:

„Dec. 15-én a Templomba mentem, hogy véletlen a lelkészt miképpen oktatja népét meghallgathassam, onnan az előljáróit Ő Felségéhez tanúsítandó tántoríthatatlan, s törhetetlen hűségök bizonyításául az erélyes föllépésre felszólítván . . .”

„Dec. 16-án 8 1/2 órakor katonai fedezet alatt a foglyok (16) elkísértettvén a népbe erélyes benyomást tett, s hiszem is hogy ha mint Vollmár parancsnok kapitány biztosan állítja, itten az általa katonai ismereten alapított 60 gyalog és egy tized lovasból, 2 főtisztből álló katonai erő továbbra is meg tartatik a nép által nem remélt esetben több katonára szükség lenne, rakonzátlanóságukat meg fogja zabolázhatni.”

„Most már a künn lévő névtelen fenyegetődzőknek kézrekerítéséről egyelőre munkálkodunk.”

„A helybeli tiszturak! Vollmár parancsnok, Jancz kapitány, Parizani és Szimics főhadnagyok és Benesek vértés lovas hadnagy (Gergely Mihály sk.”²²) Az eljárás során letartóztatott 16 foglyot a nagykállói börtönbe szállították el a katonák.

Még tart a nyomozás, amikor dec. 21.-e körül Szentmihályra érzetik Eckstein Adolf császári biztos, akit a helytartótanács küldött ki a vizsgálat irányítására. Eckstein megérkezése után nyomban átveszi a vizsgálat folytatását. A nyomozás és annak következményeként letartóztatottak száma, az eddig elvittekkel együtt 45 főre szaporodik. Eckstein felszólítja az uraság tisztségét és a község előljáróságát is, hogy a zendüléssel kapcsolatos tényállást írásban fektessék le és azt adják át neki. Ugyanígy Pethő Sámuel, Szentmihály ügyvédjét is felhívja erre hivatalosan. Pethő Sámuel dec. 30-án küldi meg a jelentést Eckstein császári biztosnak. Mellékletként küldi a helytartótanács 1846. dec. 9-i 47566. sz. Szabolcs megyéhez intézett rendeletének a másolatát is. Ez a rendelet kiegészítő vizsgálatot írt elő a majorságinak állított telkekre nézve, és a térkép csatolását, annál is inkább, mert az iratokból világosan kitetszik, hogy az úrbér behozatalakor egyedül 2/8 hiányával már létező 111 jobbágyi telkeken felül a lakosok által több felesleg úrbéri földek is

²¹ OL. G. 22001. (25526/g. – 850)

²² OL. G. 22001. (25520/g. – 850)

bíráttak, melyekre nézve már akkor a földesuraság a telkek szaporítását fenntartotta.”²³

Az urasági tisztség jelentésének csak a befejező részét idézem, mert ez jellemző a jelentést tevőkre és elfogultságukra:

„A nép hangulata még most is olyan egymás irányában is az annyira fel van bősztülve, az előjáróság tekintélye annyira csökkent a gazdálkodó tisztség állása olyannyira elszomorító, szóval a körülmények öszvége ezen már az 1848-ik időszakot megelőzőleg az akkori tisztsviselősek csekély gondossága és erélytelensége folytán a fegyelem hiánya miatt elkapatott helységben olyan, miszerint ott az általános személy és vagyonbeli biztosság, szóval a közrend csak úgy fognak tartósan helyreállani, ha a közigazgatás és büntető igazság kiszolgáltatás közreahajtvá, sikerült a népnek az 1848.-i időszakban a helységbe két példányban járó Táncsics-féle újság olvasása által és különösen figyelmet érdemlő szellemét gyökeresen megjavítani, erélyes előjáróságot nevezni a helységbe, a bűnösöket példásan fenyítettetni s míg csak a közrend tökéletes helyreállítására nézve kellő kezességet nem nyújt a község, azt katonai fegyelem alatt tartani és azontúl is állandó katonai tartási helyé tenni, miből a lakosság azt, hogy folytonos örökődése alatt ál a közhatóságnak, — megértendi.”²⁴

Eckstein Adolf császári biztos, felettesének Geringernek a helytartó tanáchoz küldött német nyelvű jelentésében megállapítja, hogy a Szentmihályi lázadásnak nincs politikai jellege, de az a tény, hogy a katonaság nagy részét kivonták az országból és hogy ellenséges győzelmekről szóló hamis hírek voltak elterjedve, hozzájárulhatott annak kitöréséhez. — Az embereket nem sikerül vallomásra bírnia, az e vidéken szokásos vallató módszerhez, mint hüvelykszorító alkalmazása vagy a korbácsolás, viszont nem akar folyamodni. Inkább 10 000 forint büntetéspénzt róna ki a községre, mert azt reméli, hogy a gazdagabbak, akik különben sem vettek részt a kihágásokban, inkább vallanának, mintsem hogy fizessenek, de ezt felsőbb utasítás nélkül nem teheti.”

Pontosan fel akarja deríteni a szentmihályi események rugóit, mert azok a földesurak és volt jobbágyok közötti viszonyal függenek össze és a szentmihályihoz hasonló helyzet van a Tiszavidék községeinek legalább kétharmadában. Ezt a viszonyt szabályozni kell, mert a jelenlegi helyzet az állam részére is káros és veszélyes. Beleegyezését adta, hogy a gyalogság 9.-én (jan.) elhagyja a községet, de azt javasolta, hogy egy lovasszázad felváltva Szentmihályon és a szomszéd községekben (Polgár, Dob, Kenéz, Dada, Lök, Búd) táborozzék állandóan, hogy az ottani lakosságot, amely kihágásokra hajlamos és a forradalom eszméi erősen áthatották, — megfékezze.²⁵

A büntetéspénz kirovásához Geringer nem járult hozzá. — Eckstein zárójelentése január 8.-án kelt. Geringer ezt a belügyminiszterhez terjesztette fel; ő is úgy vélte, hogy a zendülés tulajdonképpen oka egyesegyedül a szentmihályiak úrbéres vagy majorsági viszonyának tisztázatlan volta. A fogalmazványon egy notabene ehhez még hozzáfűzi: és a magyar hivatalnokok eljárása, akik semmitsem tanultak és semmit sem felejtettek. A belügyminisz-

²³ OL. G. 22001. (1438. G. P. No. 1)

²⁴ OL. G. 22001. (1438. G. P. No. 6.) — 1851.

²⁵ OL. G. 22001 — 1851. (381) Német nyelvű eredeti.

ter 1851. dec. 27.-én azzal igyekezett megnyugtanni Geringert, hogy az úrbéri viszonyok szabályozásának ügye, már a végső tárgyalás folyamatába tétetett (11. 0. 23811.) Mindazonáltal az úrbéri pátens megjelenésére még ezután és több mint egy évig kellett várni.²⁶

Eckstein császári biztosnak a község előjárósága december 31.-én köszönétét fejezi ki, a rend helyreállításáért. A köszönő levélből a következőket idézem:

„A tapasztalat bebizonyította, miként a századokon át békés Szent-Mihály helysége lakosait a felsőség és a király iránt törhetetlen hűségűeket, ezt egy, a néppel fennállott urasági viszony vihette a merénnyre, s e viszony ki nem egyenlítése s kitisztázása miatt magukat az ingerültség s a kijózanodásig fékezhetetlen mámorának dobta oda, s kéri, hogy mihamarabb döntse el e viszonyt”²⁷

A felkelés elfojtása után az ebben közreműködő kiküldöttek megteszik felettseikhez a szükséges jelentéseket. Ugyancsak sor kerül az igazoló jelentések bekérésére is a felettes hatóságok részéről olyan tisztviselőktől, akiknek ténykedése nem volt egészen határozott s ezért magatartásuk félreérthető volt. Szükségesnek tartom ezt tenni azért is, mert azokból több esetben kiderül, hogy a helyzetet tárgyilagosan elbírálok nem voltak mind elfogultak és jelentéseikben sejtetni engedik, hogy nem hibáztatható kizárólag Szentmihály népe a történekmért. Az uraság illetve annak tisztsége önzésből a jogi helyzet tisztázatlansága ellenére olyan követeléseket akart érvényesíteni, amelyeknek jogosságát a felettes szervek még nem bírálták el véglegesen, mert a rendbeszedő per még nem fejeződött be. Ilyen vélemény csendül ki Jósa Péter miniszteri biztosnak a Geringerhez írott és a felkelés elfojtásáról szóló jelentéséből is, amelyet Nagyváradról 1850. dec. 11.-én küldött a helytartótanácshoz. Ebben a jelentésben a miniszteri biztos csodálkozását fejezi ki afölött, hogy a politikai hatóság — felsőbb rendeletek ellenére — kényszereszközöket alkalmazott úrbéri ügyben, bírói ítélet nélkül.²⁸

Eckstein császári biztos Farkas Istvántól a nánási járás Főbírájától igazoló jelentést kér a szentmihályi ügyben tanúsított eljárása miatt. Farkas 1850. december 30.-án kelt jelentésében erre a kérdésre, hogy történt-e a decemberi események előtt bírói elmarasztalás a szentmihály lakosokkal szemben s hogy miért küldte ki a csendbiztost foglalás végett. Hivatkozom itt az igazoló jelentésnek erre a részére: „... kijelentvén a Gróf úrnak, hogy ezentúl a hanyagokat fogja kereset alá s marasztaltassa el bíróilag.” Ez mutatja, hogy az uraság követelését nem tartja jogosnak, mert hiányzik a jogerős bírói ítélet. A másik rész ez: „... így történt a Gróf úr ismételt sürgetéseire s mondhatnám zaklatásaira, sőt sajátkezűleg írt tervezésére a nevezett csendbiztosnak Szentmihályra lett kiküldetése, de nem foglalás végett, hanem csak hogy mintegy Damocles kardjaképpen függjön az illető lakosok felett. Ezen kiküldetésében utasításul adatott neki, hogy nem executióképpen megy Szentmihályra, hanem csak az uradalomnak segítségül, ennek költségére...” Farkas főbíró mindezekben elárulja, hogy a követelést nem tartja jogosnak, mert nincs bírói ítélet, ami végrehajtható volna s így a csendbiztos nem exequálhatott, mert a végrehajtásnak nincs törvényes alapja! A gróf „zaklatásai”-nak említése pedig elárulja azt, hogy az kellemetlen volt ugyan neki,

²⁶ U. o. 23811.

²⁷ Nagyvárad ker. főispán 1851. 2209.

²⁸ Sörös: Sztm. t. lap.

de nem tagadhatta meg a nagy „úr” kérésének a teljesítését s így küldte ki Fodor csendbiztost, de „nem executióra”, hanem csak annak színlelésére. Maga Geringer is úgy látta, vélte, hogy a zendülés tulajdonképpeni oka egyedül a szentmihályiak úrbéres vagy majorsági viszonyának tisztázatlan volta.”

Szabolcs megye főnökének véleménye is közel áll ezekhez. Erre lehet következtetni a szentmihályi zsellérek által a helytartótanácsához küldött kérelmére felírtakból. A kérvényben a földesúrral való nehézségeik elosztására” egy bizotmány kiküldetését kérték. Többek közt ezt írta a kérelemre: „... tapasztalás után vagyok arról meggyőződve, hogy a vidékbeli minden községek cselekvényeiket a szentmihályiak után irányozzák s azért igen szükséges, hogy a magas kormány a szentmihályiak ügyét igen fontosnak tekintse, s minden stádiumain keresztül megismerve, úgy rendelkezze, hogy a renndehez mint szabályhoz az egész vidék alkalmazhassa magát.”

„A község úrbéri pere megakadt, majd az fogja a vitás kérdéseket bíróilag eldönteni”...²⁹

Az 1851. januárjára befejezett vizsgálat után a bizottság és katonaság 1851. január 6.-ára elment a községből. Maga a belügyminiszter is úgy bírálhatta el a kérdést, mert 1851. dec. 27.-én kijelentette Geringernek megnyugtatót, hogy az úrbéri viszonyok szabályozásának ügye „már a végső tárgyalás folyamatába tétetett.”

M e g t o r l á s

A felkelés okainak és a felkelésben résztvevők cselekményeinek kivizsgálása során a községből 44 férfit és 1 nőt hurcoltak el a nagykállói megyei törvényszék börtönébe. Ezek az 1851. év augusztus 8.-áig az ítélet kihirdetéséig vizsgálati fogságban voltak.

A nagykállói megyei császári és királyi törvényszék aug. 8.-án a következő ítéletét hirdette ki:

„Szent-Mihályi lázongók ítélete.”

„Ausztriai Császár Ó Felsége nevében a Nagy Kállói Cs. kir. Törvényszék által alólírt napon a Sz. Mihályi lázongók bűnperébe államügyésznek mint felperesnek

Í t é l t e t e t t .

A vádiratokból be van bizonyítva, hogy a múlt 1850.-dik évi december hónap 3.-ik napján nánási csendbiztos Fodor Gábor, midőn az allodiális telkeseket és majorsági zselléreket Sz. Mihályon tartozásoknak lefizetésére melyekkel a törvény, — Ó Felsége rendelete nyomán az Uraságnak tartoztak és magok a lakosok is, azon év június 1-ő napján, az uradalomnak köteleztek, — zálogolással szorította, az úgy nevezett Kis-új Utczán egy botokkal vasvilákkal őket váró tömeg által szidalmak, káromlások és öld meg fenyegetések közt illetve, megtámadtatott, — egyik katonájával a helység házához űzetett, másik csendlegénye pedig a támadó csoportnak kezére kerülván, tete-

²⁹ Magyar nyelvű eredeti Nagyvárad ker. főisp. 1851. 2209.

mesen megveretett, utóbb pedig ezen csoport és hozzájuk csatlakozó lakosok által az is a község házához vitetvén, a község háza, mint mellyben a csendbiztos volt, támadtatott meg, — s miután ott levő helységbírája, és Előjárói káromlások és becstelenítések között szélyel szélesztetett s veretett, a kormány rendeletei a falakról levétettek és szélyel tépettek, a Csendbiztos ki a jegyző szobájában Bittó Miklós tisztartóval és Réty pénztárnokkal, Gál Lukácsal menekült, és ki ott ellene halált kívánó rivalgásokra eszméletlen a földre rogyott, az ajtónak betörésével a szobából kihozatott, csizmájától megfosztatván, a közel korcsmába botokra fektetve inkább húzatott mint vitetett, némelyek által bántalommal itt borral itattatott, végre magához térve, jobb érzelmű Dohos Bálint segítségével haza menekült; tisztartó Bitó Miklós a szobából félelmek között szabadulván, szinte inkább haza kergettetett mint esztertetett. Este 8 órakor az uraság kis korcsmája, később pedig Egri Bálint rendes és békeszerető embernek ki december 1-sején, az uraságnak befizetését rendelő parancsolatot a templom előtt olvasta fel, takarmánya és sertés óla perzseltetett fel.”

„4-ik 5-ik decemberben az urasági előljárók és zsidók ellen fenyegető iratok hintettek.”

„6-ik 7-ik decemberben a község házábanál gyülekezeteket tartottak, határozgattak az előljárók megválasztásáról a letartóztatott pálinka kazánok kiadásáról a tilosan főzőktől büntetésül bevett 90 vft visszaadásáról. Az uradalommal levő 1-ső júniusban kötött szerződéseknél erővel is leendő kivételéről, — a minthogy mind ezeket fenyegetések között teljesítették is — a kazánokat a pénzt kihozták, a szerződéseket az uradalomtól, úgy a község előljáróinál lévő másik példányokat ki vevék, és kár öröm rivalgások közt megégeték. Ezen 7-ik december napján az uraság pénztárából a hajtó pénzek visszaadása is követeltetett. Másnap vagy 8-ik decemberre bár vasárnap volt ismét gyülekezetett, még pedig „Dobszó” által közhírré téve rendeltek.”

Melynek beálltával többen, az uradalomtól a mappának kivételére küldettek, a gyülekezetben maradtak pedig az Előljáróknak újbóli állításán tanakodtak, sótt tovább menve az uradalmi magtárnak is felbontása s abból a beadott életeknek kivétele szóba hozatott mindezeknek azonba fogantatva vétele a kormánybiztosnak katonai hatalommal, a hely színén lett megjelenésével s a még akkor is együtt tanakodók szélyel oszlatásával megghiúsított, az azonban még ekkor is meg nem akadályoztathatott, hogy este ismét Egri Bálint esküdt embernek szállójában lévő pajtája fel ne gyújtatott volna.

Ezen erőszakoskodásoknak elkövetése közt, el nem maradt Istennek, főszolgabírónak, és uraságnak szidalmazása és becstelenítése, de nem az egyeseknek, egyesek általi, így Lechner cs. kir. katonai tisztnek ki hivatalosan utazott, nem adatott előfogat, meg is szidalmaztatott. Az uraságnak cselédei ezen szavak között „te is az uraság kuttyája vagy” valamint Oláh György is keményen megvertetett több zsidók bántalmakkal illetettek.”

„Ezen 6 napon keresztül folytonosan vitt lázadást nyilvános erőszakoskodást, gyújtogatást Isten káromlást, vérengzést személy és vagyon megtámadást magában foglaló féktelen merény, habár csendbiztos által tett zálogoláson is ütötte fel fejét, hogy annak az 1848-ik évi országgyűlésen kifejtett, s a forradalom alatt tág kapura kapott felső rendeletek bal magyarázatából eredt, ingyen birtokra vágyási eszme alapja, a perhez XII jegy alatt csatolt irományokból kitetsző azon körülménnyel be van bizonyítva, hogy bár a Sz.

Mihályi lakosoknak, mind a főispán folyamódásokra 2040. sz. a. hátiratilag, — mind a főszolgabíró 1739. sz. szerint mind a 2040. számban 1-ő-dik szerint önnön előljáróik, -de a kifüggesztett népoktatási rendelet is, ugyan azon 2040. számban 3-ik 4-ik szerint eléggé megmagyarázta azt, hogy a majorsági illetőségek használatától a szokott szolgálatokat s adózásokat mint soha el nem engedettek tellyesíteni az uraságnak tartoznak és egy kevés ideig törvény iránt engedelmesség 850-ik év június 1-én egyesség kötésével mutatkozott, mellyel nem megvető kedvességben a 2039. sz. szerint részesültek, egy néme-lyiket kivéve, hogy a nagy rész eszméjéhez álhatatosan megmaradt igazolja az, hogy még azon év május havában hogy az uraságot törvényes követelése jogától elrémítsék, — előbb írásba foglalt gyűjtás fenyegetéssel, nem sokára pedig sertés ólának az 1739. sz. szerint, melybe több sertései megégtek valóságos felgyűjtással kívántak elidegeníteni, — s rémíteni, s az egyességek után is annyira makacsok maradtak, hogy azolta egymást felváltva történt, minden tiszti intézkedések, sőt az főispánnak m. é. sept. havában 4038. sz. a. kelt azon tudtokra adott rendeletét is, hogy ha t. i. a. törvénynek nem engedelmeskednek, kötelességüket az uraság irányában nem tellyesítik, katonaság fog reájok küldetni makacsul megvetették.

Ezen a kitörést meg előző intézkedéseknek megvetése, valamint mutatja a bünösöknek eszméjekhez való ragaszkodásukat, a törvénnyel s felsőbb rendeletekkel álhatatos daczolásokat — úgy más részről büntettöket emeli az, hogy a más java erőszakos eltulajdonítani akarásával azt sértették meg ki-nek szárnyai alatt éltek és élnek, ki irántok az egyesség pontjai szerint is nem megvető elengedéseket tanusított, s bár magáért követelte, mégis a katonaság mellőzésébe, eltávolításába közbevetőleg dolgozott, mind pedig az is, még pedig a 3-ik 5-ik 21-ik s több adatok szerint igen kitünőleg, a kitöréshez eleve írás és személyes értekezletekkel készültek még pedig több napokkal a felállás előtt, a mindön még csak azt tudhaták az általuk beperlett I betű és vádiratok közt 14 NB alatt levő rendeletekből, hogy december 2-ikán kimutatás fog tőlük kéretni a befizetésről, és szolgálatokról, de hogy zálogolással lépett fel a csendbiztos nem tudhatták ezen az eleve kifőzött csendbiztosnak s legényei-nek fegyveres kezekkel megtámadtatásával kezdett az előljáróknak elűzésével széllyel szagatásával, fejtelenségig vezetett személy és vagyon bátorság feldulásával, ember s Isten káromítások közt gyűjtogatással folytatott, s ka-tonnai erővel levert lázadásban részvétellel vádoltak közzül, a védelemnek fi-gyelembe vételével.

1-ső vádlott *Ns. Gál Istvánra* az :/:2:/:3:/:4:/:6:/:7:/:8:/:8 NB alatti tanuk 5 sz. 17:/: alatti megsértettek vallomásaikkal be van bizonyítva, hogy ő azon fellázadt tömegbe melly a csendbiztost 3 decemberben a városházához vitte, nem csak benne volt hanem annak élére állott, Istent előljárókat szidalmazott, a csendbiztosra azt kiabálta „ki kell húzni, meg kell ölni, 4 darabba kell vágni” azt ütőeszközzel megtámadta, a tiszttartónak pedig azt mondá „te is oly hunczfut vagy mint gazdád, ha az nem volnál puskád sem volna, mit mi akarunk annak még ma meg kell történnie, itt a kötél akasszatok fel ha meg nem tesszük” — ennek eleresztését ellenezte, mind a csendbiztos mind a tiszttartó ellen a népet ingerelte — Gál Lukácsnak kutya Istenét káromította azért, hogy a féktelenkedőket feltartóztatni akarta, az erőszakoskodók közt a leginkább nyughatatlankodott, — 8 -ikban előljárók ellen ismét ki kelt azok helyet másokat tenni kívánt, azt mondá mintegy parancsolólag „inkább a városházát széthányatom, mint sem illy gaz előljárók legyenek”

magya is ezen bűnösségbe részességét, részint módosítva elősmerte, — ezeknél fogva mint fő lázító az összes felkelteket, a község házára, és Csendbiztos meg támadására vezető, az egész lázadásban kitünőleg szereplő 5 évi rab-ságra.

2-ik *Bagi Nagy Bálint* a december 7-ikén tartatott gyülekezetben nem csak jelen volt, hanem az alodiális telkesek szerződésének a tisztartótól való kivételére, a fejtelenektől nem csak elfogadta, hanem abban társaival együtt el is járt — a szolgabíró előtt a bűnösöket, azokon ne hogy magának haragosokat csináljon fel nem adta, e rosszaságában a törvényszék előtt álhatatosan megmaradt, mint mind ez a 2-ik sz. a irattal igazoltatik, mint a lázadásban részt vevő, s nyilvános erőszakoskodó 1 évi, —

3-ik *V. Pethe Gáborra* szinte be van bizonyítva a 3-ik szám úgy a 10 :/:15 :/: 24 :/:10 NB 1. r. jegyek alatti vallomásokból, hogy ő Gál Sándor malmában, midőn a Csendbiztos kiveréséről eleve tanakodtak úgy a Kisujtetzán azon tömeg közt, mely a csendbiztos megtámadásával a lázadást megkezdette, fegyveresen nem csak jelen volt, hanem a kezekbe kerített csendlegényt Róka Jánosné udvarán ütötte, a község házához többekkel felvitte, valamint a 6-ik 7-ik decemberben tartott gyülekezetben is résztvett az Előljárókat becstele-nítette, mint lázadást előkészítő, kezdő, résztvevő s vérengző 3 évi —

4-ik *Badics Ferenczre* a 17 :/: és 10. NB alatt a bizonyítványokkal be van igazolva, hogy a midőn Badics Bálint házánál, a zálogolást a csendbiztos tenni kívánta annak ellent állott és az Isten Krisztust szidalmazta, mint tehát hivatalos működést gátoló és Istent káromló 3/4 évi, —

5-ik *M. Erdei János* a bűnösöknek egyike, ki az 5 :/:4 :/:24 :/:3.29. sz. g. r. t. és y betű alatti vádiratok szerint a lázítást írással, értekezéssel elő készí-tette a megtámadók egyik fegyveres társa a megvert Csendlegénynek kísé-
rője a Városházánál erőszakoskodó, 7 ben ismét a gyülekezetben részt vett, mint lázító arra izgató és vérengző 3 1/2 évre, —

6-ik *Csákó Andrásra* felderült a 6-ik, 35-dik, 36 dik számok a kik NB alatt az, hogy 7 ik 8 ik decemberben ő volt az, ki a zavaros időt használva többeket a hajtó pénznek vissza követelésére azon szavak között, hogy ha az „Ispán ki nem adja, azért a fülét is megfoghatják” nógatott, — mint hogy Mándi Gáborral, Nagy Sándorral, Gál Józseffel, Szabó Gáborral az Ispán házára ment, és a hajtó pénznek visszaadását követelte, két egymás után való napon, mint erőszakoskodó és másokat is arra nógató 2 1/2 évig, —

7-ik *Csecskedi Mihályra* be van bizonyítva a 7 ik 21 ik sz. 12 :/:24 :/:10 NB g. r. betűk alatt, hogy ő a támadási előkészületben, de az öléssel fenyegető támadók között nemcsak jelen volt bottal, hanem ottan Molnár András, a csendbiztos működése mellé rendelt szekeres lovát is megütötte, a Városhá-zánál a zavargók közt volt, mint lázító s lázításra ingerlő, és verekedő 3 évre —

8-ik vádlott *Mészáros Jánosra* nézve az, hogy ő az istállóba szorított csendkatonát, megverni az istállóban kívánta, a csendbiztost szurkálta, mi-kor az uraság illetősége befizetését dobolták, azon fenyegető szavakkal élt volna, „hogy majd adok én párnát” egyes tanúk vallomásaival igazolva nem lévén, e vád alól felmentetik — amennyiben azonban a 8. sz. a világos, hogy a lázadást arra használta, hogy a tőlle elvett zálogot magának kiadatta mint erőszakoskodó 1/2 évi —

9-ik *Kis Mészáros Andrásra* az a vád, hogy ő is a támadók közt lett volna, a vagy a nézésen kívül a lázadásban részt vett volna be nem bizonyítottván, a vád alól felmentetik és szabadon eresztetik. —

10-ik *Badics Bálint* ellenében az $17/17$ és 10 NB alatti adatokból tisztán áll, hogy a midőn tőlle a Csendbiztos foglalni akart ellent állott, nemcsak, sőt Istent, Krisztust, Uraságot és Csendbiztost szidalmazta és káromította, miért akkor a csendbiztos által letartóztatott, a kitört lázadás kezdetén félelemből kieresztetett, mennyiben e'szerint kellő büntetését nem vette, mint hivatalos működésnek ellent álló s Istent káromló $3/4$ évi —

11-ik *Dombrádi Istvánra* az a vád, hogy ő 7 ik decemberben vagy is szombaton a lázongó gyülekezetben nem csak jelen volt, hanem hogy attól azt a megbízást, hogy a tisztartótól az allodiális telkesek szerződését vegye ki, többekkel együtt elfogatta, azon szerződésnek egyik elvivője, s a gyülekezetbe hozója volt, hol az Czeller Mihálynak adatott által, a 11 ik számmal igazolva lévén mint erőszakoskodó és lázongó 1 évi —

12-ik *Molnár János* a 12 ik sz. a maga is elismeri, de a 9 ik sz. alatt Kis Mészáros András is bevalja, hogy véle együtt intetett meg a bíró által arra, hogy a város háza előtt lévő lázasztók közzül mennyen haza, és nem engedelmeskedve ott maradt, és azt, hogy a lázadást kezdő tömegben az kis új utczában jelen volt, mely a 24 ik szám alatt is igazoltatik, mint lázadást kezdő és az előjáróknak nem engedelmeskedő $1/2$ évi —

13-ik *E Gombás Mihály* ellen az a vád, hogy ő is a lázadást használva Kató Bálinttal elment volna. H. Pethe Gábor házára egy tehén árának visszakövetelésére, és hogy míg a többiek bent voltak, ő a kapun őrt állott, e vádból sem az hogy a bent lévő követekkel ment volna oda, sem pedig az, hogy őrképpen állott volna a kapuban, igazolva nem lévén, alóla felmentetik, mind az által azért, mivel a 13 ik sz. szerint meg nem rettenve attól, hogy épen a felkelésnek fegyverrel is leendő leverésére ment be Sz. Mihályra a katonaság, egy altisztet minden ok nélkül arculvágni merész volt, mint verekedő $1/2$ évi —

14-ik *Bodor vagy Siláp Sándor*

15-ik *Bodor Gábor* közkereset alatt levőkre a 14. 15. 39. 40 sz. alatti adatokból az világosodván ki hogy Bodor Sándor azokat, kik az urasággal kötött egyességnél fogva és szolgálattal tartoztak, a szolgálat teljesítésétől gyújtás fenyegetésével elidegeníteni törekedett és azon korcsmában hol a megveretett csendbiztos elaléltan feküdt, a csendbiztos ellen kitörő lárma szavakkal bemenvén annak bántalmazára $17/17$ szerint is Bodor Gábor fejét felfogta, Sándor pedig szájába annyi bort töltött, hogy a nyakán is lefolyt, mint lázító és erőszakos bántalmazók Bódor Sándor $1 1/2$ évi, Bódor Gábor pedig 1 évi rabságra ítéltetnek. A kis korcsma felgyújtása vádja alól elegendő próbák hijánya miatt felmentvén.

16-ik *Balog János*

17-ik *Soós István*

18-ik *Agód Sándor*

19-ik *Makkai Gábor* vádlottakra a 17. 18. 19. 20 sz. a kétségen kívül lévén az, hogy ők is a lázadásban nem csak az által vettek részt, hogy a 8 ik decemberi vagy is Vasárnapi féktelen gyülekezetben jelen voltak hanem különösen azzal, hogy ezen féktelenkedők megbízásokat elfogadva öten Bagdi Jakabbal, a tisztartóra reá menni és tőlle a mappa kiadását követelni bátorkodtak, mint erőszakoskodók 1 évi —

20-ik *Badics Jakab* ellenében a 27. 29. 30 tanulmányokból a 21 dik önvalomásból a vádnak az a része hogy t. i. a csendbiztos előkészületek tételét tudta, kitetszik abból hogy ezen szavakat egynehány napokkal a lázadás előtt

mondotta, hogy „nem jó hír va Sz. Mihályon, mert egynehányan fel vannak fegyverkezve, a 2 ik tizedben a füstpénzért, robotért zálogolni nem hagynak, ha 200 ulahnus jönne is” – sőt december 8-án vagy is vasárnap midőn a katonaság bejött a 18./:19./: és 6 NB szerint a harang félre verését kívánta; ennek megtételére az harangozót felszólította nemcsak, hanem még a katonaság ellent állására a lakosokat ezen szavakkal „kapára villára” felhívta. Ezen napon ezt megelőzőleg a féktelen gyülekezetben lévén, onnét többet magával, a tisztartóhoz, a mappák elvitele végett bottal ellátva ki ment, melly tettei a lázadásbani nagy részvétet kimutatván mint fellázatt, s erre ösztönző, erőszakoskodó, lázító 3 1/2 évre ítéltetett.

21-ik *Ifjabb Czeller Mihály* 22 számú vallomásában elősmeri, hogy azok között, kik 3 ikban a városházánál fejetlenkedtek, nem csak jelen volt, hanem Balogh Gábort H. Pethe Gábort haza utasította, pénteken Gál Sándornál tanácskozáson volt többekkel együtt, honnet Nácsa Sándorral ment el a C. szerint inneni elmenetele után azon öléssel fenyegető írást, mellyben a gyalogok szerződése kiadása követeltetett ő megírván, azon írással többeket a tisztartóhoz kiküldött, a beküldöttek a szerződést kivévén, ezután a 3 NB 21. NB. 27./: szerint a helységnél lévő párját is, a H. hadnagytól és jegyzőtől Nácsa Sándorral kivévén Büsinek által adta, ki azt megégette, és a folya- modást a Cs. kir. helytartóhoz megíratta, 8 ikban nem csak a féktelen gyüle- kezetben jelen volt, hanem többeket a mappa elvitelért ön maga által írt írással kiküldött, előtte való nap Kovács Gábort is az allodiális telkek felett kötött szerződés kivételért menőkkel kiküldötte a végett, hogy a tisztartó- tól azon nyugtát vegye ki, mely a gyalogosok contractusa kiadásával, a tisztar- tónak kiadatott mellyre Kovács Gábor a nyugtatót ki is vette, melly egymást felváltó tettek, a vádlottra azt tüntetvén ki, hogy ő is egy volt a legfőbb lázítók, és lázítást vezetőik között, mint ilyen 6 évi rabságra kárhoztatik.

22-ik *Hamvas Gergely* vádlott ellen sem az hogy ő a Csendbiztost a korcs- mában bántalmakkal illette volna, sem a gyújtás vádja bebizonyítva nem lévén, valamint az sem, hogy az uraság dolgára menőket gyújtással fenye- gette, vagy a katona tisztet sértette volna, próbák elégtelensége miatt fel- mentetik.

23-ik *Hamvas Bálintra* az jó ki a 18./:22./: NB és 24 szám szerint, hogy ő a lázadás idejében a korcsma előtt azt kiabálta, hogy ki robotra megy fel- gyújtja a katona tisztnek, a város cselédjének Istenét s Krisztusát szidta, mint tehát fenyegetésével lázadást terjesztő, a törvény ellenszegülésére in- gerlő, káromkodó, s a katona tisztet megsértő másfél évi rabságra ítéltetett.

24-ik vádlott *Gál Ferencz* ellenében ki december 3 ikán a városháza tá- madásakor a városházánál volt a 25 ik, 2 ik számú iratokból az bizonyulván ki, hogy 7 ik decemberben a lázas gyülekezetben jelen volt, s onnét mint egyik megbizott ment a tisztartóra az allodiális telkesek szerződése kivételére a mint hogy ki is vették az nap estve felé pedig, de másnap reggel ismét szinte többekkel az Ispánra, a hajtó pénz kivételére ment melly azomban az nap az ispánnal nem találkozás utánna való nap pedig a katonaság bejövetele miatt elmaradt, mint felkelt erőszakoskodó más vagyont támadó 1 évi. –

25-ik *Simon János*.

26-ik *Kovács Gábor* a 26. 27 ik számok és 2 ik sz. szerint mind kettő a december 7 ki gyülekezetnek, nem csak részesei hanem olyanok is, kik ezeknek bizások után a tisztartóra többekkel mentek, a contractust és nyugtatót ki- vették mint felkeltek s erőszakoskodók tekintvén 1 évi. –

27-ik *Sallai Bálint* ellen ki a 3 ik 1. 5. 7. sz. úgy 6:/: és 28 számú vallomásokkal bebizonyítva van, hogy ő a városháza és csendbiztos támadásánál különösen ki tüntette magát az által, hogy a csendbiztosnak dobszó mellett 12 emberrel leendő kikésértetésére az ott levőket felhívta később pedig a városháza ajtaját betörte, Dohos Bálint esküdttet, ki a csend-biztost oltalmazta ki lökte, megütötte, és végre 4 ikén vagy is Szerdán ok nélkül Oláh Györgyöt keményen megverte, mint nem csak egyike a fő lázítóknak, hanem vérengző is 3 1/2 évi –

28-ik *Bösi Mihályra* ³⁰ a 29 ik sz. a ön vallomásával az 1. 3. 5. 8. 28. 40 számok 3:/:4:/:6:/:8:/:20:/: a. g. l. g. r. f. adatokkal igazolva van az, hogy ő a támadási előkészületekben részt vett, a kitörés kezdetén fegyveresen jelen volt, még pedig azok közt kik a katonát megszorították, és verték, Badi-csot, Palacseket, részvételre erőltették a katonát a városházára késérok közt volt és azok közt, kik a városházát megtámadták, az egyenesen őtet térítő bírónak szavát nem csak nem fogadta, hanem a rendeleteket a falról leverte, széjjel szaggatta, a szobát a Csendbiztosra betörte, annak csizmáját lábáról lehúzta és hajigálta azután a következő napokban is a gyülekezetekben és erőszakoskodásokban részt vett, a Gál Sándornál többek által tartatott tanácskozáson ott volt, a tiszttartótól elvett szerződést az elvevőktől ő vette által és ő égette meg, a lázadók előtt örömrivalgások közt, a lázadóknak doboltatást rendelt, sött még a harang félreverését is kiabálta, – mind ezeken kívül világos ellenében az is hogy ő két szint is játszott s emeli bűnét még az is, hogy a börtönből is fenyegető iratokat küldeni bátorkodott, mely írások 18 NB alatt a vádiratok közt lázadásra ingerlő és fenyegető elszórt iratok, majd nem mindenben egyezvén, világos miszerint nagyobb részt a 15 NB be „Uramék” szón kezdőn kívül a többiek írásával is méltán gyanúsíthatatik, mint tehát fő lázító erre izgató és fenyegető iratokat író erőszakoskodó 6 évi –

29-ik *Lakatos Ferencznére* az jöven ki, hogy ő 3 ik decemberben a városháza előtt, midőn a csendbiztosra halált kiabáltak, mind a mellett hogy az előljárok tiltották, azt kiabálta „ugy kell neki, jól van neki, ne hördotta volna el a párnakat” s ez által a jelen voltak, még jobban ingerelve, a lázadást élesztette, mint fellázatt, 1/2 évi –

30-ik *Kolozsi Ferencz* ellen, a 32 ik úgy az 1. 5. 7. sz. a tanulmányok s önvallomással be van bizonyítva, hogy ő is 10 ber 3 ikán a városházánál a csendbiztost eszméletén kívül lovát ölmos bottal szurkálta és döfötte, mint tehát erőszakoskodó és vérengző 3 évi –

31-ik *Ns. Gál Józsefre* valamint egy részről a vádnak az a része, hogy t. i. ő Kenyeres Sándorral huzalkodott, s megütötte, és hogy az Ispántól kiveendő hajtópénz irányába, úgy nyilatkozott, volna, hogy ha ki nem adja szépen, ki adja másképpen, és december 3 ikán a harangra való menetelt is kiabálta volna – be nem bizonyíttatik: úgy más részről a vádnak az a része, hogy December 2 ikán a helységházánál jelen volt, és az hogy Balogh Gáspárt német perceptornak csúfolta, a hajtópénzért az ispánra ment, Kenyereset a tnszék előtti mentébe fenyegette a 33 sz. irománnyal bebizonyulván, valamint az elsőktől próbák elégtelensége miatt felmentetik, úgy az utóbbiakra bűnösnek találattván mint felkelt, s erőszakoskodó 1 1/2 évi –

32-ik *Szabó Gábor*

33-ik *Mándi Gábor*

³⁰ „Bösi Mihály” elírás, családneve helyesen: Búsi.

34-ik *L. Nagy Sándor* vádlottakra nézve 34. 35. 36. sz. ön vallomásból kitetszvéen az, hogy az ispánra szombaton — Szabó Gábor kivételével pedig Vasárnap reggel is, és így két ízbe, a hajtó pénznek vissza vétele végett reá mentek, mint erősszakoskodók Szabó Gábor 1/2 évi, Mándi Gábor, és L. Nagy Sándor 3/4 évi —

35-ik *Ns Gál János* ellen, az ellene alkalmazott 3 ik 4 ik szám, úgy 24:/: 10 NB 28 sz. 3:/: 39 sz. 1. h. és g. alatti vádiratokból világos, hogy ő is a támadók közt volt, a Csendbiztost elébb vasvillával úgy ütötte, hogy annak küpüllye is eltört, azután pedig csépfával, fokossal ütötte, annak szemét is kiszúrni akarta, kardját elvette, a városházánál a csendbiztos ellen azt kiabálta „ki kell húzni, meg kell ölni” a kormány rendeleteit a falról leverte Kenyerest is megütötte, Hajdú Mihályt pedig főbevágással fenyegette, mint egyik kitünt felkelt és vérengző 6 évi —

36-ik *G. Erdei János*, szinte a támadók közt lévén, egy csépfával a csendkatonát ütötte, a csendbiztosra az ajtót betörni segített a csendbiztost öléssel fenyegette, a kormány rendeleteknek egyik leverője volt, a tisztartóhoz kit harang ütéssel és halállal fenyegetett, a zsellérek szerződése ki vételére kint volt, a mint mind ezek a 3. 4. 28. sz. 5:/: 13 NB r. y. jegyű 40 számú adatokból bebizonyul, mint tehát egyik jelentékes, lázadást kezdő, s azt folytató nyilvános erősszakoskodó 6 évi —

37-ik *Nácsa Sándorra* a feladott vádak közzül az bizonyulván be, hogy dec. 3. és 7. ikén is a gyülekezetben, mellyben a féktelenségek elkövetettek, nem csak jelen volt, hanem a contractust Gál Mihály hadnagytól, többekkel együtt kivéven azt Búsinek által adta, ki azt meg égette, a forrongás alatt Gál Sándor házában tartatott különös tanácskozásban is ott volt, s e szerint a lázadásban is részes lévén, mint fellázatt és erősszakoskodó 1 1/2 évi. —

38-ik *Nagy Sándor* ellen a feladott vádakból az o. p. s. iratokból az bizonyulván be, hogy ő két zsidót a felkelésre felszólított kik előtt azt mondá „hogy ennek én vagyok a kezdője és leszek végzője” szabadság éljenzésével a féktelenséget terjesztette, mint felkelésre izgató, s fellázatt 1 évi —

39-ik *Badics Gábor* ellen igazoltatván t. x. y. betű alatti iratokból az, hogy ő a 3 ik decemberben a városházánál erősszakoskodók között megjelent, sőt haza is szaladt, botért, s azzal jött oda, jöttével azt mondotta: „hát nem meritek be rugni az ajtót”, s azzal az ajtót, rúgta, a lázadást azon szavakkal élesztette „húzd ki, tégy szalmát a hátára” — továbbá pedig a korcsában is a csendbiztost szidalmazta, e büntetéért, melly az lázadásban részvétét tellyesen igazolja 3 évi —

40-ik *Fejér János* az ellene beigazoltatott vádakot, hogy t. i. ő is a városházánál felkelt erősszakoskodók közt ott volt, a tisztartót kergette. Proppert azért, hogy a tisztartónak vészett vett megütötte és azt mondotta Istenét szidva „te is a csendbiztos mellett vagy” a rendeletek le szaggatásában is működött g. alatti ön vallomásában elősmervén, mint az lázattaknak, verekedőknek s Istenkáromlóknak egyike 2 1/2 évi —

41-ik *Sándor András* vádlottra az ellene felhozott vádakból az bizonyulván be, hogy ő Berger Márton zsidó szabót a lázadásnak szerdai napján a piaczon rossz akarattal mellybe fogta, és hogy a katona tiszt alá nem ment azt felelvén „az Istennek sem visz németet” mint engedetlenkedő és garázdálkodó 1/2 évi. —

42-ik *Gesztli András* ellenében kérdésen kívül van a 8 NB irományból, hogy ő az erősszakoskodó gyülekezetben jelen volt több ízben, sőt 7 ikén

midőn a hajtópénzért kimentek ő írta azon írást, hogy kinek mennyi adattaszon vasárnap pedig mikor új előljárokot tettek, szónokoskodott ezek szerint a lázadás részesének tekintvén 3/4 évi —

43-ik *Horváth Gáborra* az jövőn ki, a feladott vádaktól nevezetesen pedig a :/: és X. a. adatokból, hogy ő a lázadás utolsó napján a midőn már a katonaság bent volt, a piacon a katonaságnak német kutya Istenét szidta, Kossuthot éljenezte, mellyel a lázadásban is részvétét kitüntette, mint ilyen Istent s Német katonaságot káromító, Kossuthot éljenző, bűnösnek találattván 3/4 évi. —

44-ik *Sz. Róka János* ellen a 30 ik sz. alatt feladott vádak, hogy ő az előljárokon méltatlankodott, és kiabálta „nem kell az a bíró, ki haza ment, válasszunk mást be lévén bizonyítva 1/2 évi —

45-ik *Cs Nagy Andrásra* tisztán kijöven az, a 45 ik sz. a. irományból, hogy ő G Erdei Jánossal vitte a tisztartóhoz azon fenyegető írást, mellyel 6 ikban a majorsági zsellérekkel kötött szerződés kiadatott mint erőszakoskodó és a lázadásba részt vevő 1 évi rabságra, mindnyájokra behozatal idejétől számítva, vasba, s közmunkába eltöltendőleg ítéltetnek. E mellett a városházába, annak ajtaja betörésével a 35. sz. szerint okozott 1 f 12x r kárba, a lázadás leverése és fékezése végett a helyszínen működött katonaságra, a 36 :/: tett költségekbe 631 ft 42 a 37 :/: a. 160 f 40xr tanukéerti költségekbe, a 30 :/: a. előadott tisztviselők és katona tisztek a bűntény vizsgálatára eső szállás és ételmezésébe 994 f 18 xp. p. — továbbá mennyiben azon gyűjtások, mellyek e lázadási napokban történtek e felkelésnek e erőszakoskodásnak voltak sarjadéki s kitörései, annál fogva Egri Bálintnak 12 NB sz. 41 ft 29 xr. — uraságnak 16 NB sz. 51 ft. 12 xr Schakter Ábrahámnának a 9 :/: a. hitel is erősített 82 pft. kárába egymásért jót álva.

Gál István, V Pethe Gábor, M Erdei János, Molnár János, Badics Jakab, Ifbb Czeller Mihály, Gál Ferencz, Sallai Bálint, Büsi Mihály, Kolosi Ferencz, Gál József, Gál János, Erdei János, Badics Gábor, és Fejér János vádlottak lévén azok, kik a városházánál a csendbiztoson erőszakoskodtak így következik, hogy azon szurásokon és dőféseken kívül, mellyeket Kolozi Ferencz a csendbiztosnak adott, a többi 12 :/: alatti orvosi látletet szerint, testi sérelmeket rajta ezek követtek el, — annál fogva különösen ezek, a megveretett csendbiztosnak 100 pft. sértési díjába úgy Gál János, G. Erdei János a csendkatonának 20 pft., Gál János Kenyeresnek 10 pft sérelmi díjába; Sallai Bálint Oláh Györgynek 10 pft. s. díj szinte különösen: mind ezeken kívül amennyiben az álladalom által tartalmának fejenként illető ételmezése, és fajzása költsége megtérítésébe, annak idejében ki vetendőket valamint védelmezőjöknek 100 pft. munkadíjába szinte mindnyájan elmarasztaltatnak. Végre.

Mennyiben ezen nagyszerű bűntényt magába foglaló ügy a perrendtartás szabályai szerint fellebbezendő lenne, ez ügynek a debreczeni csasz. kir. ker. Főtörvényszékhez felküldése is elhatároztatik.

Kelt a Nkállói cs. kir. megye tnytszk, Nkállóban 1851. évi aug. hó 8 ik napján tartatott üléséből. Drevenyák Ferencz m. k. elnök: Némethy József m. k. előadó közbíró. — ³¹

Fellebbezés folytán a fenti ítéletet a Debreczeni Kerületi Cs. és K. főtörvényszék felülbírálta és ítéletét 1851. nov. 29-én hirdette ki.

³¹ OL. G. 22001. 1851.

„Itéltetett:

„Ámbár vádlottaknak semminemű viszonyok között sem menthető azon tetemes bűntényük, -melynélfogva képzelt sérelmük törvényes útonni orvosoltatása helyett a társadalmi rend és csend felzavarásával törvényes előljáróiknak tetteleg ellenszegülni s a társadalom alapját tevő személy és vagyonsbátorságot veszélyeztetni merészlek, — a törvényszék Megyetörvényszékileg reájok mért szigorát méltán igényelné; — mindazáltal a perben kifejtett körülményeket tekintetbe vévén, a Megyei Törvényszék által alperesekre alkalmazott büntetés következőleg mérséklendőnek találatik; jelesül:”

„a) Gál István, — ifjú Czeller Mihály, Busi Mihály, Gál János és G. Erdei Jánosra mért rabság, ideje, befogatásuk napjától számítandó s vasban közmunkán eltöltendő négy évekre.-”

„b) Az M. Erdei János, Badics Jakab, Sallai Bálint, V Pethe Gábor, Csecskedi Mihály, Kolosy Ferencz, és Badics Gáborra mért rabság, — hasonlóul befogatásuktól számítva s vasban közmunkán töltendő három évekre határozatik.”

„c) Fejér János bűnténye nagyobb beszámítás alá esvén, vasban és közmunkán töltendő s befogatásától számítandó rabsága három évre emeltetik.”

„d) Czákó András, Bodor Sándor, Hamvas Bálint, Gál József és Nácsa Sándor büntetése befogatásuk napjától számítandó s vasban és közmunkán töltendő egy évi rabságra mérsékeltek.”

„e) Bagi Nagy Bálint, Dombrádi István, Bodor Gábor, Balogh János Sós János, Agod Sándor, Makai Gábor, Gál Ferencz, Simon János, Kovács Gábor, Nagy Sándor, Nagy András, Badics Ferecz, Badics Bálint, Mándi Gábor, L Nagy Sándor, Geszti András, Horváth Gábor, Molnár János, Nagy Sára (Lakatos Ferenczné), Szabó Gábor, Sándor András, Sz. Róka János és Mészáros János alpereseknek elfogatásuk olta mostanig szenvedett fogságuk méltó büntetésül betudatván, egyébiránt jelen ítélet kihirdetésével szabadon bocsátandók.”

„f) E. Gombás Mihály ki önvallomása szerint a lázongó csoportozatban megjelent, s illetén részvétével a zavargók számát s ingerültségét nevelte, — nem csupán a katonai altisztnek ezen ingerültség kifolyásául tekinthető pofonütésével, — hanem a fentebbi részvétellel is terheltetvén, — befogatása napjától számítandó s vasban és közmunkán töltendő egy évi fogságra ítéltetik.”

„g) Kis Mészáros András és Hamvas Gergely (kiknek elseje önvallomása szerint a lázongó csoportozatban, a nélkül hogy ennek lecsillapítására munkált volna, a bíró intése daczára is megjelent, s így jelenlétével csak a zavargók számát s ezek merényét nevelte; második pedig a zavargókkal épen a kérdéses kicsapongások alkalmával Korcsmáról Korcsmára együtt barangolt, s az uradalmi korcsma felgyújtását megelőzőleg is ugyanott gyanús alakban, s nemcsak a felgyújtás gyanújával, hanem a lázongásban valódi részvétellel terhelt egyének társaságában jelent meg) szinte részeseknek tekintendők s eddigi fogságuk büntetésül betudandó.”

„Végre h) A megítélt károk és költségek tekintetében: a felkelést fékező katonaság számára 36 :/: alatt igazolva fordított s elmarasztaltak által közösen s egymásért jót álva fizetendő költségek, mennyiben a városi község által előlegeztettek, ennek lesznek megtérítendők. — Az uradalom által 30 :/: alatt a katonai és vizsgálódó Tisztviselők ellátására csak általánosságban ki-

tett de részletesen ki nem mutatott, s elmarasztottak által közösen megtérítendő költség pedig 500 pftnyi általányban állapították meg.”

„Egyebekben a Megyeitörvényszék ítélete helyben hagyatván a per foganatszerzést végett ugyanahhoz visszaküldetik. Költ”...³²

A debreceni főtörvényszék ítélete következtében többen kiszabadultak a kállói börtönből. A hozzátartozóknak is némi megnyugvást hozott az első fokon kiszabott büntetéseknek a leszállítása. Nagy megnyugvást jelentett 23 családnak, 23 elítéltnek az ítélet alapján történő azonnali szabadlábra helyezése.

Az 1851. évben a község tanácsát ideiglenesen megalakítják. Ezután felhívják a lakosságot a kierzszakolt kazánokérti büntetéspénzek befizetésére. Megkönnyebülést hoz az, hogy ebben az évben felmentik a községet a sarc – büntetés befizetése alól.

Az új előjáróság meg akarja újítani a régi vitát végre elintéző rendbeszedő pert, illetve a régi és még folyamatban levőt mozgásba hozni.

Az 1852. évben a földesúr Pozsonyból a szolgabíró útján tudatja a községgel, hogy „mindazon zselléreknek, kik az 1848-ik évben 18 nap és füstpénnel fejében 1 frtot fizettek, vagy szolgáltak, mielőtt az úrbéri rendbeszedési per kedvezően dölne el az említettek irányában – kinyilatkoztatja, hogy a magas kormánytól, megnyervén azoktól az illető kárpótlást, az 1848-49-iki törvény értelmében úrbéres zselléreknek fogja tekinteni, s egyszersmind minden azok felett fentartott eddigi igényéről végképpen lemond.” Ezt a nyilatkozatot az előjáróság hálásan megköszöni az uraságnak.

Az úrbériségben véglegesen döntő császári rendelet az úgynevezett „úrbéri nyíltparancs”-ot 1853. március 2-án adja ki a kormány. Ez az úrbéri viszonyokat megszünteknek jelenti ki. A megyék területén is úrbéri törvényszék alakult. Megkezdtek a tagosítást is. A nyílt parancs bár elhatározza, hogy a volt jobbágyok földbirtokai a volt földesurak birtokaitól megkülönböztessenek s kinek-kinek a maga illetősége kimutatassék, mégis a még 1834-ben megindított rendbeszedési per elintézetlensége miatt az előjáróság csakis 1856-ban hajlandó a barátságos egységre, amikor is mindkét részről kölcsönös megegyezés folytán az egyezkedés eszközésére Bay Ferenc megyei úrbéri törvényszéki elnököt kéri fel. Miután a zsellérek túlköveteléssel léptek fel két ízben is, a közvetítés eredménytelen maradt és így a kérdés nem oldódott meg.

A rendbeszedő per hosszadalmassága és meddősége miatt a hatvanas évek elején már többen készek voltak a végleges kiegyezés létrehozására. Átlátták ugyanis, hogy ez a végtelen időkig húzódott áldástalan per mind a község lakóinak, mind a volt tulajdonos uraságnak károkat okoz. Hogy az egyezés létrejöheszen, bizottságot alakítanak, hogy a nehéz és káros helyzetet megváltoztassák.

Mielőtt a tagosítás munkáját megindították volna, a bizottság, illetve az előjáróság minden tizedbe egy esküdtet küldött ki. Ezek minden földet használó gazdát megkérdeztek, hogy hajlandók-e lemondani a rendbeszedő per folytatásáról, ha a volt földesúrral kiegyeztek. Általában az volt a válasz,

³² OL. G. 22001. (ad. 22142)

1864. január 8-án felhívta az elöljáróságot az úrbéri egyesség megkötésére.

Az egyesség ezután megkötött. Megtörtént a földek elkülönítése, felmérése és végleges kiosztása. Így a közbő alapja megvetődött a földet szerető, sőt szinte imádó szentmihályi lakosok számára is. Hogy ezt elérhesse, meghozta az áldozatot mind a 48-as szabadságharcban, mind az utána bekövetkezett szomorú időkben, a Bach-korszakban is.

Gombás András

DER BAUERNAUFSTAND IN SZENTMIHÁLY IM JAHRE 1850

Szentmihály, ein Dorf im Komitat Szabolcs, wurde im 11. Jahrhundert bevölkert. Zu Beginn des 17.-en Jahrhunderts wurde infolge der Streifzüge der Türken die Bevölkerung dünner. Der damalige Gutsbesitzer, Zsigmond Lónyai, erlaubt einer Truppe der Hajdus das Ansiedeln, und versichert ihnen ihre Privilegien. Ab 1642 gehört das Dorf zu Siebenbürgen und man behält die Vorrechte der Hajdus. 1686 ist Szentmihály wieder ein Teil des königlichen Ungarn und laut des Gesetzartikels 68 aus dem Jahre 1635 werden seine Privilegien schon nicht mehr anerkannt.

Von diesem Zeitpunkt an sichert sich die Bevölkerung mit zeitweise neugeschlossenen Verträgen um Geld ihre Befreiung von den Lasten des Frondienstes. Im Jahre 1787 läßt der Gutsbesitzer die urbarialen Parzellen der Leibeigenen vermessen. Diese Grundstücke waren reichlich ausgemessen. Der Gutsbesitzer ergänzt so 110 6/8 Parzellen auf 200. Später diktiert man bei den urbarialen Zusammenschreibungen 89 Parzellen als allodiales Gutstück ein. In den Jahren 1809 und 1811 gelingt das Übereinkommen mit dem Gutsbesitzer schon nichtmehr. So sinken sie zu Leibeigenen herab und machen Frondienst. Das ertragen sie sehr schwer. 1834 führt die Gemeinde einen Prozeß wegen den 89 Parzellen um auch sie urbarial zu machen. Es kommt aber zu keinem günstigen Urteil. Die Gemeinde führt dann einen neuen Prozeß, aber bis 1848 ohne Entscheidung.

Der IX. Gesetzartikel vom Jahre 1848 hebt den Frondienst auf. Die 11 leibeigenen Grundstücke werden von den Lasten befreit. Der Gutsbesitzer verlangt die Lieferungen, da die 89 Grundstücke allodial wären. Diesen Forderungen folgt Widerstand. So schickt der Bezirksobergespan Gericht und Militär aufs Dorf. So kommt es zu einem Vertrag, am 1. Juni. Die Szentmihályer beginnen ihre naturellen und Bargeld-Abgaben zu erfüllen, doch hören sie damit auf einmal auf. Der Gutsbesitzer drängt die Obrigkeiten einzugreifen. So schickt der Oberstuhlrichter am 20-sten November den Gendarmeriekomissar Fodor nach Szentmihály, der die Beteiligten schriftlich aufruft und ihnen 10 Tage Termin gibt.

Am 2. Dezember erscheint Fodor diesmal mit Panduren. Die Vorgehenden erscheinen aber nur in kleiner Zahl. Darauf fängt Fodor am 3. Dezember zu exequieren an. Ein-zwei Widerständige läßt er einsperren. In der Kisuj-Gasse überfällt und verprügelt ihn und seine Leute eine Menge, die mit Stöcken, Mistgabeln und Dreschflegeln ausgerüstet sind. Der Gendarm und ein Pandur flüchtet zum Gemeindehaus. Einen Pandur nimmt die Masse mit sich. Zum Gemeindehaus angelangt, verjagt die Masse die Vorgesetzten.

Gendarmeriekomissar Fodor sperrt sich mit dem Gutsverwalter Bittó und mit dem Kassier Lukács Gál ins Zimmer des Amtsmannes. Die Masse bricht die Tür ein. Der in Ohnmacht liegende Fodor wird geprügelt, gestochen, dann in die Schenke „Nagykocma“ mitgeschleppt und mit Wein wieder belebt. Nur später helfen ihm wohlwollende Leute zur Flucht. Am Abend brennen sie die Schenke „Kiskocma“ des Gutsbesitzers und den Schweinestall und Futterschober des Vorsitzenden Bálint Egri nieder. Am 4., 5. und 6. Dezember ist das Dorf sichtbar still, die Organisation folgt aber weiter. Am 7. Dezember verlangt und verbrennt man öffentlich die Verträge vom 1. Juni.

Man will neue Vorgesetzte aufstellen und neuerliche Gewalttaten begehen.

Am 8. Dezember ruft man das Volk wieder zusammen. Die Masse beginnt neuerdings Gewalttaten auszuüben. Zu Mittag kommen Komitatsangestellte mit aufgebotenen kaiserlichen Soldaten an und lösen die Masse auf. Dann setzen sie die Erhebungen fort, zufolge deren man 44 Männer und ein Weib in Eisen schlagen und sie nach Nagykálló in den Kerker schleppen läßt. Ein Urteil erfolgte nur im August 1851. Man verurteilte sie auf Gefängnis und Zwangsarbeit von 6 Monaten bis zu 6 Jahren. Nach eingelegter Berufung werden mehrere freigelassen.

1852 verzichtet der Gutsbesitzer auf die Gebühren der 89 Grundstücke. Das Dorf beendet auch den urbarialen Prozeß. Langsam tritt wieder Ruhestand ein.

A. Gombás

AZ 1945. ÉVI FÖLDREFORM SZABOLCS-SZATMÁR MEGYÉBEN

I. Szabolcs-Szatmár megye a felszabadulás előtt

Szabolcs-Szatmár megye mindig mezőgazdasági jellegű terület volt, ezt a jellegét a felszabadulás sem változtatta meg, sőt jelenlegi fejlődésünk időszakában is ez a jelleg szabja meg a megye alapvető gazdasági arculatát.

Szabolcs-Szatmár megyét mindig úgy emlegették, mint a nagybirtok klasszikus földjét. S valóban az is volt. Történelmünk egész folyamán a leg súlyosabb elnyomás nehezedett itt a föld népére, a parasztság állandó harcot folytatott az emberibb életért. A múlt harcai azonban nem vezettek eredményre. 1437-ben elbukott Tarpai Márton felkelése, s a „Nyírség parasztkirályának” akasztófa, paraszti harcosainak megcsonkítás lett a büntetése. 1514-ben a „bőgatyájú” Nagy György toborozta és vezette volna Dózsa táborába Szabolcs parasztjait. A megyei banderiumok leverték ezt a felkelést is. A parasztok „bűneit” ezután még éveken keresztül nyomozták, büntették. 1703-ban a Tiszahát kurucai mozdultak meg Esze Tamás vezetésével. A kurucok vére hullott, a Rákóczi-szabadságharc bukása után azonban még remény sem maradt életük jobbra fordulásához. 1790-ben a szabolcsi parasztok dekrétumában hangzott fel az egész ország parasztságát fegyverbe szólító szó — s nem lett folytatása. 1848-49-ben birtokába akarta venni a földet a szabolcs-szatmári nép, börtönbüntetést kapott helyette. Börtönbe jutottak 1897–98 földosztó agrárszocialistái is, s bot, börtön és bitó várt 1919 forradalmi parasztjaira is. Bajcsy Zsilinszky Endre mögött sorakozott fel az ellenforradalmi korszak éveiben a kuruc Tarpa népe, de a szabadság és az ezeréves juss megszerzése még messze volt. Szabolcs-Szatmár továbbra is a nagybirtok klasszikus földje maradt.

A felszabadulás előtt a megye művelésre alkalmas területének nagyrészt közép- és nagybirtokok foglalták el. 1935-ben a megye földterületének 47,2 százaléka 1240 földbirtokos kezén volt, ugyanakkor a megye lakosságának döntő többségét kitevő falusi lakoságnak alig volt saját földje.¹ Pedig ez a tömeg alkotta a megye lakosságának csaknem négyötödét, és ezen belül mintegy 42 ezer volt a mezőgazdasági munkások és cselédek száma. Szabolcsban a föld után vágó földműves lakosság még bérlet útján is sokkal nehezebben juthatott földhöz, megélhetéshez, mint más országrészbeli társa. Az 1935. évi statisztika szerint a 100 holdon felüli birtokok bérlete túlnyomó részben közép- és nagybérlők kezén volt, s a bérbeadott birtokoknak csak 14,7 százaléka került szabolcsi kisbérlők kezére ugyanakkor, mikor az országos átlag 28,1% volt.²

A nagybirtokosok és bérlők kizsákmányolásától a földdel rendelkező parasztság sem tudott megmenekülni, mivel földjük többnyire rossz minőségű

¹ Számvetés az MSZMP kongresszusa előtt — 29. o. KSH. Nyíregyháza. 1959.

² Vármegyei Szociográfiák IV. — 83. o.

volt, tőke és jövedelem híján többségük igen alacsony színvonalon gazdálkodott, s beruházások nélkül még maguk és családjuk megélhetését sem tudta biztosítani. Jelentős részük arra kényszerült, hogy részes munkát vállaljon, napszámba járjon, vagy elszegődjék valamelyik uradalomba.³ Szabolcsban, a burgonya hazájában bőven akadt ember, aki még burgonyával sem tudott jóllakni, maga és családja lerongyolódott és éhezett.⁴ Eppen ezért a falusi nincstelenek igyekeztek földet szerezni, legalább annyit, hogy ne legyenek más „lábakapcája”. Tőke hiányában azonban a bérletbe belebuktak, vásárolt földjüket banki adósság vitte el. A néhány kivétel családjával együtt keserves árat fizetett a földért: éveken, ha nem egy egész életen át hírét sem hallotta jó kortynak, falatnak.⁵

A földműves lakosság helyzetét súlyosbította az a körülmény is, hogy Szabolcs-Szatmár az ország legjobban szaporodó megyéje volt, s az elmaradt, egyoldalú mezőgazdaság mellett ipar híján a lakosság növekedése még inkább csökkentette a munka és kereseti lehetőségeket. A megye lakossága 1900-tól 1938-ig mintegy egyharmadával nőtt meg⁶ az elrettentő halálozási statisztika ellenére.⁷ A népfélesleg levezetésének korábbi útja, a kivándorlás a harmincas években kormányintézkedések következtében megnehezült. A kivándorlás helyébe a harmincas évek második felében a világháborúra készülő Németország mezőgazdasági munkaerő igénye lépett – lényegesen rosszabb munkakörülményekkel és bérekkel.⁸

A mezőgazdasági termelés fejlettebb volta, az agrárnépesség normális szaporodása mellett is lett volna munkanélküliség a megyében, az elmaradott megyei viszonyok és a nagyarányú népességnövekedés mellett azonban a munkanélküliség Szabolcs-Szatmárban messze túlhaladta az országos arányokat nemcsak a földdel nem rendelkező napszámosok, hanem a dolgozó parasztság körében is. Az ország és különösen a megye ipari elmaradottsága sem biztosított munkaalkalmat, sőt holtidényben még az ipari munkásság jelentős része is kénytelen volt más helyen, elsősorban a mezőgazdaságban munkát keresni, s így a megnövekedett munkás tartaléksereg még inkább súlyosbította a mezőgazdasági munkanélküliséget. 1937-ben Szabolcsban 10 315, Szatmárban 1441 volt a munkanélküli.⁹ A megyei munkanélküliségről szóló jelentések újra meg újra ismétlődő sorai voltak az egész ellenforradalmi korszakban: A munkanélküliek száma emelkedik... A rendesnél nagyobb a munkanélküliség... A munkásság hangulata nyomott... Éhinségtől lehet tartani... Tengeri kását, málét, puliszkát eszik a nép; krumpli az ebéd minden nap, sütőtök a vacsora... És végül – január vége felé a legtöbb cseléd élelem nélkül marad...¹⁰

A mezőgazdasági munkásság fő kereseti forrása volt a nyári részes aratás és cséplés, de az ebből származó jövedelem is évről-évre csökkent, mert az

³ Számvetés... i. m. – 29. o.

⁴ Parasztsors-parasztgond – Bp. 1960.

⁵ Vármegyei Szociográfiák IV. – 304. o.

⁶ U. o. – 82. o.

⁷ *Incze – Petőcz*, A dolgozó parasztság helyzete az ellenforradalmi rendszerben – Bp. 1954. 76. o.

⁸ U. o. – 111. o.

⁹ *Szeibert János*, Munkanélküliség és napszámbér a mezőgazdaságban – Bp. 1939. 16. o.

¹⁰ Alispáni jelentések az 1930-as évekből.

elmaradott gazdálkodást folytató megyei földbirtokosok és bérlők mindenekelőtt a föld és munkaerő minél nagyobb mérvű zsarolásával igyekeztek biztosítani a birtok jövedelmezőségét, a kisebb gazdák pedig a nehéz viszonyok között arra kényszerültek, hogy minden munkát maguk végezzenek el. A falusi szegénység másik jövedelmi forrása a feles és harmados föld volt. Ezért azonban egész évben még több-kevesebb ingyenmunkát kellett végezni a föld tulajdonosának. A pénzszerzés módja a mezei napszám volt: sarkalló, szigorú munka napfelkeltétől napnyugtáig 50 filléres vagy 1 pengős napszámért, alig többért, mint egy-két kilogramm kenyér áráért. Szabolcs-Szatmár napszámbeírei még a nyári hónapokban is az országos napszám-átlag alatt állottak, a munkáltatók azonban még sok helyen ezt sem fizették meg, vagy fellebbezéssel éltek a hivatalosan megállapított minimális napszámbeírek ellen is.¹¹

A gazdasági elmaradottság és a hihetetlen nyomorúság együtt járt a „sötét Szabolcs” szellemi és kulturális elmaradottságával. A falvakban, tanyákon tucattal burjánzottak a vallási szekták¹², a harmincas években a megye 65 805 analfabétájával első helyen állt az írástudatlanságban Magyarországon.¹³ A falvak, tanyák, uradalmak népét az úttalanság, a feneketlen sár és szegénység zárta el a világtól, iskolától. Emberek születtek és haltak meg úgy, hogy a környező mezőkön, az istállón kívül más világot soha nem láttak, soha nem olvastak, mert nem ismerték meg soha a betűt. A nagybirtok, a tőke könyörtelenül pusztított földet, embert és kultúrát, a nép e korban ereje megfeszítésével sem tudta sorsát megjavítani.

II. Szabolcs-Szatmár felszabadulása és az új élet kezdete

A II. világháború évei még inkább megnövelték megyénk mezőgazdasággal foglalkozó lakosságának nyomorúságát. A férfiak katonai behívása után a feleségek és gyermekek munkája úgy-ahogy még biztosította a családok pusztta létét, amennyiben a családoknak volt földtulajdona, de ahol csak a háborús segély jelentette a nagy család számára az egyedüli megélhetést, ott a háborús évek múlásával és az árak emelkedésével együtt nőtt a családok ínsége és nyomorúsága is.

1944 őszén a Vörös Hadsereg felszabadító csapatai átlépték Magyarországhatárait. A szovjet hadsereg előnyomulásával egy időben a németek és helyi szekértolók vandál módon fosztották ki az országot, megyénkből is elszállították a terményeket, elhajtották az állatállomány javát, a boltok üresen, kirabolva maradtak. A nép sem élelemhez, sem ipari termékhez nem jutott.¹⁴ A debreceni csata után, 1944 október második felében a 2. Ukrán Hadseregcsoporthatás sikeres támadása a Nyíregyháza környékén folyó harcok során felszabadította megyénk területét. A német és magyar katonai alakulatok jelentős erősítések bevetésével megpróbálták ugyan a szovjet előnyomulás útját állni, de a doni és kubáni kozákok és harcokozók keletről és délről jövő támadását nem tudták visszaverni. A szovjet hadsereg Nyíregyházát elfog-

¹¹ *Incze – Petőcz*, i. m. 130. o.

¹² *Vármegyei Szociográfiák IV.* – 163. o.

¹³ *U. o.* – 286. o.

¹⁴ Nyíregyházi Állami Levéltár: Nemzeti Bizottságok iratai. 1945.

lalta¹⁵, a megvert fasiszta csapatok pedig Polgárnál a Tisza vonalán túlra vonultak vissza. Visszavonulás közben mindent felrobbantottak, felgyújtottak, utakat, hidakat és vasútvonalakat tettek tönkre, végül Polgárnál felrobbantották az új Tiszahidat is 1944. november 2-án.¹⁶ Romhalmaz, gyász, füstölgő üszkők és kifosztott lakosság jelezte a németek visszavonulásának útját.

A rengeteg megpróbáltatás után micsoda nagy megkönnyebbülést jelentett népünk számára a szovjet katonák megpillantása és a vörös katonák emberi megatartása! Még a magyar csendőrség központi parancsnokságának jelentése is beszámolt arról, hogy a szovjet katonák a szegénysorsú lakosok között ruhaneműeket és egyéb árukat osztottak szét, a lakosságtól vásárolt dolgokat megfizették.¹⁷

A szovjet hadsereg segítsége és a nép erőfeszítése nyomán, a demokratikus erők összefogásával Szabolcs-Szatmár is elindult az új élet útján. A felszabadulást követő idők egyik legégetőbb és legfájóbb problémája volt a magyar föld sorsa. Nem volt őszi vetés, a háborús események következtében a termény kinnmaradt a földeken. Az őszi munkák mulasztását tavasszal feltétlen pótolni kellett. Ez a németek által kirabolt országnak, megyénk népének is közvetlen érdeke volt, ha élni akart. „Emberek! – írta a Nyíregyházi Magyar Nép – A földeken májusban vetésnek kell zöldellnie! . . . a föld népének munkája: Magyarország alapja.”¹⁸ Ennek a munkának az előkészületeit felszabadult megyénk dolgozó parasztsága már 1944–45 telén megkezdte, sikeres megvalósításának feltételeit azonban az 1945. évi földreform teremtette meg.

III. A földreform előkészítése

A földreform megoldásának körvonalai 1944 végén bontakoztak ki, amikor december 2-án Szegeden megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. A Függetlenségi Front programját a MKP dolgozta ki. Ez a program tűzte ki célul, hogy „a mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe és kisbirtokosok, a magyar nép e legszámosabb és legszegényebb rétegének fel-emelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására, a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével” hazánkban széleskörű földreformot hajtsanak végre, és a földreform céljaira vegyék igénybe a házarulók, a háborús bűnösök, a Volksbund tagok és a német hadseregben szolgáltak birtokait. Ezeket a birtokokat teljes egészükben, minden felszerelésükkel együtt el kell kobozni.¹⁹ A II. világháború folyamán, a parasztság elégedetlenségének levezetésére, már Szabolcsban is beszéltek a földreform lehetőségéről, de ugyanakkor erőteljesen kihangsúlyozták azt is, hogy egy esetleges földreform nem fog „ingyen földosztást” jelenteni.²⁰ Az ilyen, a magyar

¹⁵ Felszabadulás – 16. o. – Bp. 1955.

¹⁶ U. o. – 458. o.

¹⁷ U. o. – 102. o.

¹⁸ Nyíregyházi Magyar Nép, 1945. jan. 24.

¹⁹ Délmagyarország, 1944. dec. 3.

²⁰ *Vác Elemér* összeállítása, A szabolcsvármegyei népfőiskolai tanfolyam gazdasági előadásai. Nyh. 1942, 186. o.

uralkodó osztályok által végrehajtott földreformról azonban megyénk szegényparasztságának és nincstelenjeinek már az 1920-as, Nagyatádi Szabó-féle földreform óta megvoltak a keserves tapasztalatai. Magyarországon, Szabolcsban a föld népének nem akármilyen, az uralkodó osztályok érdekeit védő földreformra volt szüksége, hanem olyanra, amely szétzúzza a régi birtokviszonyokat, s a föld birtokában dolgozó parasztságunkat elindítja a demokratikus fejlődés útján. Ezért lett a felszabadulással járó demokratikus átalakulás egyik alapvető feladata a nagybirtokrendszer megsemmisítése „mégpedig földosztás útján”.²¹ A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programja ezt a demokratikus átalakulást készítette elő.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának és a demokratikus földreform végrehajtásának azonban feltétele volt, hogy az 1944 decemberében Debrecenbe összehívott Ideiglenes Nemzetgyűlés és az általa megválasztott Ideiglenes Kormány munkájában és intézkedéseiben a munkásság és a parasztság döntő befolyást gyakoroljon. Mind az Ideiglenes Nemzetgyűlés „Szózata”²², mind az Ideiglenes Kormány „Nyilatkozata”²³ ennek a feltételnek, a munkásság és parasztság döntő befolyásának megvalósulását jelentette. Ez természetesen nem volt egyértelmű azzal, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Kormány tagjai egyöntetűen foglaltak állást a földreform mellett. A kommunisták és parasztpárti szövetségeik azonban világosan látták, hogy a történelem által rájuk szabott nagy feladatot, hogy a nagybirtok felosztásával, a nincstelen magyar földművesek földhöz juttatásával véghezvigyék az évszázadok óta késlekedő nagy történelmi igazságszolgáltatást. A kommunisták a szegényparasztság ügyét fenntartás és késedelem nélkül támogatták, mert a feudális reakció megsemmisítése, a múlttal való végleges szakítás a nemzet megmaradásának, független és önálló életének előfeltétele volt.²⁴ A kormánynyilatkozat 1944. évi december 22-i vitájában a MKP nevében Révai József követelte, hogy a juttatott föld „telekkönyvileg bekebelezett magántulajdona legyen az új birtokosnak”, mert „akkor a földműves tömegek a maguk földjén, tehát kettőzött igyekezettel fognak részt venni a gyógyítás munkájában...”²⁵ A Magyar Kommunista Párt 1945. február 11-i debreceni nagygyűlésén adta ki a jelszót: „Föld, kenyér, szabadság!” A jelszóval kapcsolatosan kibocsátott röpiratban a párt követeli, hogy a 100 holdon felüli nagybirtokot legkésőbb 1945. október 1-ig juttassák parasztkézre. A földreform végrehajtására a parasztok mindenütt alakítsák meg a földigénylő bizottságokat, szántsanak, vessenek tavasszal, az aratás is az övék lesz.²⁶ A demokratikus földreformjavaslat 1945. január 14-én jelent meg a debreceni Néplapban a Nemzeti Parasztpárt javaslataként. Ehhez a javaslathoz csatlakozott a Magyar Kommunista Párt, alapjában magáévá tette, és felszólította a magyar népet, elsősorban az érdekelt földmunkás és paraszttömegeket, hogy foglaljanak állást a Nemzeti Parasztpárt földreformjavaslata mellett, hogy a földreformról szóló törvényt az Ideiglenes Nemzetgyűlés legközelebbi ülése megtárgyalja és elfogadja.²⁷

²¹ Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből – Bp. 1955. 24. o.

²² Debreceni Néplap, 1944. dec. 24.

²³ U. o., dec. 23.

²⁴ Donáth Ferenc, A földreform mérlege – Bp. 1946, 4.

²⁵ Tanulmányok... i. m. – 129. o.

²⁶ Felszabadulás i. m. – 285. o.

²⁷ Debreceni Néplap – 1945. jan. 21.

Természetesen az Ideiglenes Nemzetgyűlésben a kommunistákon kívül is voltak, akik a demokratikus átalakulás során a földreform kérdésében együtt haladtak a kommunistákkal. A szociáldemokrata párt debreceni közgyűlésén Balogh István miniszterelnökségi államtitkár mondta el, hogy a Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok nemcsak abban egyeztek meg, hogy a földreformra szükség van, hanem a kormány olyan földreformot is hoz, amely az összes pártokat kielégíti, mert „minden pártnak egy a jelszava: azé legyen a föld, aki megműveli”.²⁸ Aki nem így gondolkodott, az egyelőre tartózkodott attól, hogy – legalább is nyíltan – ellenvéleményét kifejtse. Ugyanis mindenki előtt nyilvánvaló volt, aki csak józanul gondolkodott ekkor, hogy a háborúban tönkrement ország újjáépítésének első csatáját népünk a földeken vívja meg. „Az országból csak két dolog maradt meg: a nép és a föld! – hangsúlyozta a fenti közgyűlésen az igazságügyminiszter. – Ebből a két tényezéből kell a magyar államot talpra állítani.”²⁹ Nem hiányoztak a földreform hívei a kisgazdapártban sem. Hiszen az Ideiglenes Nemzetgyűlés kisgazdapárti képviselői között még jelentős számban voltak olyanok, akik a földreformban közvetlenül érdekelve voltak, s nem egyszer a saját életükben is tapasztalták, hogy felemelkedésüknek, emberi élethez jutásuknak akadálya a nagybirtok. Emlékeztek a sanyarú életmódra, a megalázottságra, amit a nagybirtokosok által irányított jegyző, szolgabíró, a vármegye a paraszt számára juttatott, s önkénytelen is arra a gondolatra kellett jutniuk, hogy a nagybirtokrendszert fel kell számolni.³⁰ A Nemzeti Parasztpártnak a nagybirtok felszámolása és a szegényparasztok földhöz juttatása már a felszabadulás előtt is alapvető programja volt, és a felszabadulás után épp ezzel a programmal nyerték meg – különösen az Alföldön – az agrárproletariátus jelentős tömegeit. Így a földreform megteremtésében a kommunisták legszilárdabb szövetségese a nagybirtok ellen a Nemzeti Parasztpárt lett. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés többi képviselői is egyelőre helyeselték vagy – hallgattak.

1944–45 telén azonban nemcsak a kommunisták, a politikai pártok szólaltak meg a földreform érdekében. A felszabadult föld felé szállt a parasztemberek gondolata is. „A mezőgazdasággal, a földdel dolgozó parasztság szívszorongva várja a földnek a fagytól való felszabadulását – írták a nyíregyházi tanyákról –, hogy megindíthassa a termelő munkát, amely életfontosságú kérdés az egész magyarság szempontjából.”³¹ A falusiak, a tanyák népe, az uradalmak cselédei a felszabadulás után kezdenek gyűlésezni, vitázni, arról tárgyalnak, hogyan lehetne szétosztani a földet. Egyre erőteljesebb hangot kap e vitákon az a vélemény, hogy a föld azé, aki megműveli, s jogtalanul bírja a földet az, aki nem dolgozza, hanem csak másokkal művelteti.³² A nép megmozdult, de nem egy nincstelen fejében kísértett 1919 bukásának emléke, a fehér terror embertelensége. „Úgy akarjátok elveretni a feneketeket ti is, mint a múlt kommunistái? – mondogatták egyesek. – De ti nem huszon-

²⁸ Nyíregyházi Magyar Nép – 1945. febr. 13.

²⁹ U. o.

³⁰ Felszabadulás i. m. – 285. o.

³¹ Nyíregyházi Magyar Nép – 1945. febr. 13.

³² Az ezeréves jussért – 147. o. – Bp. 1955.

ötöt fogtok kapni, hanem a dupláját, ötvenet.”³³ És kísértettek elavult nézetek is: „Az elhagyott birtokok megművelése kizárólag szövetkezeti alapon lehetséges.”³⁴ S hivatkoztak traktor hiányra, igaerő hiányára, a szakértelem hiányára, közben megfeledeztek arról, hogy épp a mezőgazdasági munkaeszközök hiánya miatt nem lehetséges a szövetkezeti elképzelés, és ha minden hiányzott is, a kisparcellák megműveléséhez minden szegényparasztnak, cselédnek megvolt a „szakképzettsége”.

Ha a felszabadulás első hónapjaiban a széles tömegekben nem is volt még világos a földreform megvalósításának módja, a nincstelenek azért megértették, hogy elérkezett számukra a történelmi pillanat: szabad lett a föld, szolgákból a maguk urai lettek vagy lehetnek. Polgáron már „másnap, vagy talán még aznap”, hogy a németek pusztítva kitakarodtak, „négy-öt paraszt összehajolt”, beszélgettek, szervezkedtek. A kisparasztok, zsellérek nem vártak biztatást, támogatást, hanem munkához láttak. Az egri káptalan 31 500 kat. holdas birtokán, a tanyákon bizalmiakat választanak, javítják a gépeket, csépelnek, 12 700 holdat a volt cselédeknek egyelőre kishaszonbérbe adnak, már kora tavasszal megkezdődnek a mezőgazdasági munkák, és a parlagon maradt földekbe vetőmag kerül.³⁵ A felszabadulástól egészen az ideiglenes Kormány 1945. március 15-i keltezéssel kibocsátott rendeletéig a dolgozó parasztság elemi erővel kibontakozó mozgalma a földért országsszerte agrárforradalomra szélesedett. A földosztást követő gyűlések és a kormányhoz küldött küldöttségek, az elhagyott birtokok felparcellázása és kishaszonbérletbe adása, a fasiszták birtokainak elkobzása mutatták ennek a forradalomnak egyes lépéseit.

Az agrárforradalom kibontakozásában fontos szerepet játszott a Szovjet Hadsereg. A földosztás reménységét a falusi szegénység előtt először a szovjet katonák csillogtatták meg. A legtöbb helyen a szovjet katonák voltak azok, akik a tétovázókat a földek birtokbavétele felé elindították. A szovjet katonák felvilágosító, bátorító munkájának eredménye volt az, hogy azokban a falvakban is, ahol a Szovjet Hadsereg 1944 őszén keresztül vonult, meg azokban is, ahová a hadseregből csak egy-egy harcos jutott el, szállongani kezdtek a hírek, hogy nem érdemes „feles és harmados földet munkálni, mert azt lesz a föld ezután, aki megműveli...”³⁶ De még távolabbi gyökerei is voltak a szovjet segítségnek a magyar földreform megszületésében. A szegényparasztság körében itt is, ott is – Szabolcsban nem is kevesen – akadtak az idősebbek között olyanok, akik az első világháború után orosz hadifogságból tértek haza, ott átérték a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eseményeit, vagy a forradalmi harcoknak éppen aktív részesei voltak, s nemcsak emlékeztek arra, hogy a szovjethatalom hogyan osztott földet, hanem ezek az emlékek új életre kelve, szájról-szájra járva gyakorlati útbaigazításokat is adtak a falusi szegénységnek. A szabolcs-szatmári falvakban ezeken kívül is voltak a századforduló agrárszocialista mozgalmai emléken nevelődött, majd a Magyar Tanácsköztársaság idején valami politikai iskolázottságot is nyert tagjai, akik készek voltak vállalni most is minden kockázatot a föld népe jobb és szabadabb életlehetősége megteremtéséért. Ez a mag alkotta a megye helységeiben a kommunista párt első sejtjeit is.

³³ U. o.

³⁴ Nyíregyházi Magyar Nép – 1945. márc. 3.

³⁵ Felszabadulás i. m. 459. o.

³⁶ Az ezeréves jussért, i. m., 78.

Amikor a kommunista párt felhívta a parasztság figyelmét arra, hogy ne hagyjon egy talpalatnyi földet sem bevetetlenül, mert ettől függ, hogy lesz-e ősszel mit ennie a népnek,³⁷ a párt megkezdte a munkát azért is, hogy a parasztnak legyen földje. Különösen a kisvárdai járás pártbizottsága fejtett ki igen nagy aktivitást – néha a központi utasításoktól elszakadva, a nyíregyházi megyei pártbizottság mellé vagy fölé emelkedve –, már 1944–45 telén „nem suttogva, nem suba alól beszélve, hanem nagy tempóval és jó hangosan kijelentették, hogy itt a földreform”.³⁸ A komoly forradalmi hagyományokkal rendelkező községben, Nyírkarászon pedig egyenesen a „proletárdiktatúrát” kiáltották ki.³⁹ Így, amikor a Magyar Kommunista Párt kiadta a jelszót, hogy a földigénylő bizottságok megalakításával nem kell várni, sem felső utasításra sem hatósági jóváhagyásra, a legtöbb helyen a kommunisták: munkások, kubikusok, szegényparasztok, 19-es veteránok, volt vöröskatonák a földreformot saját feladatuknak tekintették, kezdeményezték, és a földigénylő bizottságok megalakításával végre is hajtották.⁴⁰ A földreform előkészítése során persze, épp eligazító törvény híján, voltak olyan községek is, ahol a nincsteleneket az előkészítésből meg a földreform várható eredményéből is ki akarták rekeszteni. 1945. február végén Nyírkátán (akkor még: Gebe) a falu birtokos parasztjai a földosztásra csak magukat írták össze azzal a jelszóval: „Azé legyen a föld, aki meg is tudja művelni!”⁴¹

A földreform előkészítésében és sikeres végrehajtásában jelentős szerepet tölthettek be a nemzeti bizottságok. A nemzeti bizottságok felvilágosító munkája és irányítása nyomán szervezkedtek a szegényparasztok, az uradalmak cselédei – ez utóbbiak Fehérgyarmaton, Polgáron és még több helyen külön bizottságokat is alakítottak, hogy bizalmijaik az uradalmaktól rendszerint távoleső községekben nevükben tárgyaljanak, védjék a cselédérdekeket, valamint a földreform megvalósítása előtt szükséges előkészítő és mezőgazdasági munkát megszervezzék. Ilyen helyeken a földreform nem is érte készületlenül az igénylőket. Polgáron „kész leltárokkal” vártak rá.⁴²

IV. A földreform

1945. március hó 18-án jelent meg a hivatalos lapban a 600/1945. M. E. számú rendelet „A nagybirtok megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról”. A rendelet célja az volt, hogy „az Ideiglenes Nemzetgyűlés Szózatában és az Ideiglenes Nemzeti Kormány Nyilatkozatában lefektetett elvek és megadott felhatalmazás alapján, a nagybirtok-rendszer megszüntetésével valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet”. A rendelet másik célkitűzése a feudális nagybirtok rendszer megszüntetésével az ország demokratikus átalakulásának és jövő fejlődésének biztosítása volt, mivel a földesúri birtok parasztkézre adása

³⁷ Nyíregyházi Magyar Nép, 1945. febr. 15.

³⁸ Visszaemlékezések.

³⁹ U. n.

⁴⁰ Az ezeréves jussért, i. m., 110. o.

⁴¹ Márkus István, Földosztás Gebén (Válasz. 1946. 1. szám) 17. o.

⁴² Szabad Nép – 1945. ápr. 7.

„megnyitja a politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt”.⁴³

A földreform-rendelet híre mindenütt óriási lelkesedést váltott ki a falvak dolgozó parasztságából. A rendelet kézhezvétele után általában minden faluban a következők szerint alakultak az események: A nemzeti bizottság összedoboltatta a falu népét; a népgyűlés megválasztotta a falu földigénylő bizottságát; ezután összeírták a földigénylőket és felosztásra kerülő birtokokat; a földosztás tervezetének elkészítése után felmérték és sors- (nyíl-) húzással kiosztották a földeket, leverték az új birtokhatárokat; megindult a földön az erőteljes munka és — az ország teljes felszabadulása után — az eddig tétovázók is követelni kezdik jussukat, a visszaszívárgó birtokosok és szövetségeseik pedig megkezdik aknamunkájukat a földek visszaszerzéséért . . .

Nagyon világos képet kapunk a földreform végrehajtásának kezdeteiről és nehézségeiről a MKP kemecsei járási párttitkárának, a járás FB elnökének 1945. április 24-én kelt jelentéséből, melyet a Vármegyei és Országos Földrendező Tanácshoz intézett:

„Midőn f. év március 22-én a párt, majd 24-én az Ideiglenes Kormány utasítására, valamint az orosz hatóságok felkérésére megindítottam járásomban a földosztási munkálatokat, arról volt szó, hogy a munkákat a lehető leg-rövidebb idő alatt be kell fejezni. A tárgyaláson, melyen Balogh Elemér földmív. államtitkár, Gyüre Károly főszolgabíró, a járási orosz katonai parancsnokság és egy orosz alezredes is jelen volt, meg lett határozva a dátum, amidőn a munkálatokat be kell fejezni (ápr. 5–7). Én ugyan erre határozott ígéretet nem tettem, de kijelentettem, hogy minden rendelkezésemre álló erőmmel azon leszek, hogy a kitűzött időre a földosztási munkálatok befejezést nyerjenek.

Az akció megindult, sajnos azonban minden előkészület nélkül és mindig utólagos rendelkezések mellett. Még az igénylőlapok is akkor jöttek meg, midőn már közönséges papíron (természetesen hiányosan) összeírták az igénylőket.

A következő hiba az volt, hogy különböző minisztériumi „biztosok” különbözőképpen magyarázták a rendeleteket, és adtak utasítást a földigénylő bizottságoknak. A másik baj volt, hogy népünk teljes politikai inaktívítása folytán több helyen (Oros és Pazony) egyszerűen nem hitték el és nem vették komolyan a földreformrendeletet. Ezekben a helyeken ugyanis még nincsen kommunista párt, nem volt, aki a népet letargiájából felrázza, a községi előljáróságok pedig teljesen távortartották magukat az ügybe való bármilyen befolyástól, ami az egyszerű népben a földreform ellen gyanút és félelmet keltett. Nem beszélek most arról, hogy voltak az érdekelt földbirtokos osztályból számosan olyanok, akik gátolták az akció megindítását.

Mindennek dacára igen nagy energiával sikerült elérni azt, hogy április 10. körül lényegileg befejezést nyert a földosztás, aminek elérése nem csupán politikailag volt fontos, hanem lerongyolódott és nincstelen országunk elsőrangú gazdaságpolitikai érdeke is ehhez fűződött, hogy minél hamarabb befejezést nyerjen a föld felosztása, hogy a máris késedelmes és sok hiány miatt nehezen keresztülvihető tavaszi mezőgazdasági munka zavartalanságát még ezzel is ne akadályozzuk, ellenkezőleg — éppen ezáltal biztosítsuk. Sajnos

⁴³ 600/1945. ME. rendelet

hiába végezték el a bizottságok a munka oroszlánrészét, felsőbb hatóságaink egyrészt a községek közötti vitás kérdésekben nem jártak el kellő eréllyel, hagyták, hogy elmérgesedjen az ügy, és így még ma is van a járásomban 10 – 12 község, melynek ügye nincs befejezve, és ezáltal mérhetetlen kárt okozunk a mezőgazdasági termelésnek.

Ehhez járul még a visszaszivárgó földbirtokos osztályunk rohama – amit szintén magasabb befolyásokra – ma már leplezetlen bátorsággal intéznek a Földigénylő Bizottságok ellen, mely bizottságok akkor, amidőn vállalkoztak erre a nem egészen hivatásszerű szerepre, semmi mást nem cselekedtek, mint felszólításra a dolgozó népet visszahelyezték régi tulajdonába.

Hogy történtek kisebb hibák, hogy eltértek a törvényes utasításoktól ezen nem lekicsinyelendő munkájuk elvégzése során (a Végrehajtási Utasítást 18 nappal később kapták meg) – a földbirtokos osztály rovására, az egészen természetes, amivel úgy tudom, kormányzatunk is számolt, és ami csak azért sem lehet súlyos hiba, mert hiszen a földnélküli osztályunk ellen elkövetett hibáikkal a birtokon belüli osztályunk ötszáz esztendeig egyáltalán nem törődött... ”⁴⁴

A kemecsei járás összesített tapasztalatai a megye többi járására is általában elmondhatók voltak, az egyes községekben azonban a földreform megvalósítása egyéni szint is kapott. Tiszavasváriban (akkor Büdszentmihály) már a földreform hírére óriássá vált az öröm, és osztatlan volt a lelkesedés a dolgozó parasztság körében. A földreform-rendelet még el sem jutott a faluba, mikor a politikai pártok által összehívott népgyűlésre körülbelül 1000 ember jelent meg, és megválasztották a földigénylő bizottságot. A bizottság azonnal munkába állt: igénylőlapokat készített, összeírta az igénylőket, telekkönyv alapján összeállította a kiosztandó földek listáját, és a bizottság 23 tagjából választott bíráló bizottság döntött a földek juttatásáról. Mivel azonban a tavaszi munkák megkezdéséig nem tudtak minden földet „cövekek közé venni”, kiadták a jelszót, hogy mindenki annyi földet műveljen meg, amennyit csak tud. A termés azt illeti meg, aki megműveli a földet. És a földosztás munkája ettől függetlenül folyt.⁴⁵ Hitetlenkedés és hümmögés fogadta a dobszót Szabolcsveresmarton, amikor a kisbíró harsány hangon a község-házára hívta a földigénylőket, s az emberek fejcsóválva ballagtak csak a községháza felé.⁴⁶ Szabolcson a dobszóra is csak 73 igénylő jelent meg, a későbbi igénylők 67 százaléka otthon maradt, „mert hátha visszajön a nagvságos úr vagy a németek”.⁴⁷ Nyírkátán viszont mindenki megjelent a népgyűlésen, még a cselédek is mind bejöttek a majorokból. Azonnal megalakult a földigénylő bizottság, mégpedig a szegényparasztok és cselédek soraiból. Ez ellen a gazdák hiába emeltek kifogást, a szegények letorkolták őket – Nyírkáta történetében alighanem először.⁴⁸

A földosztás falusi végrehajtó szerve a földigénylő bizottság volt. A bizottság tagjait népgyűlésen a falu népe választotta meg. A kommunista párt pártszervezetein keresztül felhívta a nép figyelmét, hogy a földigénylő bizottságok tagjait – a saját érdekében jól válassza ki, olyanokat, akiket „sem

⁴⁴ Nyír. ÁL. Megyei Földhivatal iratai: Kemecse 1945.

⁴⁵ Felszabadulás, i. m., 454.

⁴⁶ Az ezeréves jussért, i. m., 54.

⁴⁷ Uo., 111.

⁴⁸ Márkus István, i. m., 21.

megvásárolni, se levenni a lábáról nem lehet: aki kíméletlen lesz a harcban a földesurak és lakájaikkal szemben, de hűséggel fogja képviselni a földműves nép ügyét”.⁴⁹ S a falvak népe általában jól is választott. Olyanokat, akiket a nehéz munkában töltött élet formált emberré, akiket ez az élet és a felszabadulás szabad levegője formált harcossá. Munkások, gazdasági cselédek és napszámások, törpebirtokosok és igényjogosult kisgazdák, kommunisták és pártönkívüliek kerültek a bizottságokba. A kemecsei járási földigénylő bizottság elnöke mögött 25 éves kommunista múlt állt. Mérnöki diplomájával a zsebében harcolt az intervenciós háborúk éveiben Szibéria partizánjai között, illegális pártszervezőként megjárta Románia börtöneit, kommunista volta miatt mindennel foglalkozott, de mérnökként nem dolgozhatott.⁵⁰ Más bizottsági tagok élete egyszerűbb volt, de a földreform során nem egy lett közülük számunkra is példamutatóvá. A földosztó bizottsági tagok hitét és legyőzhetetlen erejét, a felszabadult embert talán legjobban a szabolcsveres-marti földigénylő bizottság elnökének a földosztás kezdetén elmondott szavaiból ismerhetjük meg: „Legyen emlékezetes mindenki előtt, hogy én, Csire Bertalan tettem rá az ölest erre a birtokra, mégpedig azért, hogy kiösszuk a szegényemberek között. Ha valamikor arra kerülne sor, hogy felelni kell ezért, felelek érte.”⁵¹ Akadtak persze olyanok is az alja-népből, akik a földreformot a maguk pecsenyéjének megsütésére akarták felhasználni. A tiszaezslári tanyákon egy juhász azzal terrorizálta a tanyák népét, hogy ő a kommunista Jézus Krisztus”, s mindent a maga számára akart megszerezni.⁵² Pátrohán „lingárok társulata” tevékenykedett, a Nemzeti Parasztpárt helyi vezetőjét az orosz hadsereg elleni izgatással nyilas tevékenységgel vádolták meg, jöllehet ennek épp az ellenkezője volt az igaz, hisz 1919 óta szembenállt a Horthy-rendszerrel, 1944-ben internálták is.⁵³ Kemecsen az egyik földbirtokos uradalmi gazdája egyenesen a földosztó bizottság elnöki székébe lopta be magát, hogy a birtokos földjét mentse, s a parasztokat kisémmizze. A tanyaiakat „mézes-mázos beszédeivel” félrevezette, magának mintegy 100–150 kat. hold földet, 5–6 házhelyet tartott fenn, és harmadába adta azoknak a cselédeknek, akikről olyan jelentést terjesztett fel, hogy a „tanyai lakosság-nak nem kell föld”.⁵⁴

A földosztó bizottságok tagjainak döntő többsége azonban rendületlenül és megvesztegethetetlenül védte munkájával a szegényparasztság jussát. Pedig a földigénylő bizottságok útja nem volt virággal behintve. Nemcsak rémhírekkel, fenyegetésekkel, a mérnöki tapasztalatok hiányával kellett megküzdeniök, hanem gyakran saját fajtájukkal is. Igazságtalanul vádaskodtak ellenük, hiszen még élt a „Kaparj kurta, neked is lesz!” erkölcsé; sok falusi szegénynek hihetetlennek látszott, hogy akadjanak olyanok is, akik a régi rend bukásával együtt el tudták dobni a régi rend „erkölcsét” is, és önzetlenül, csak a nép érdekében vállalták a földosztás megerőltető, áldozatokkal járó munkáját. S mégis akadtak ilyen emberek, nem is kevesen. Az olcsva-

⁴⁹ Az ezeréves jussért, i. m., 23.

⁵⁰ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Kemecse 1945.

⁵¹ Az ezeréves jussért, i. m. 63.

⁵² Nyír. ÁL. MFH. iratai: Tiszaezslár 1945.

⁵³ U o. – Pátroha 1945.

⁵⁴ U o. – Kemecse 1945.

apáti földigénylő bizottság egyik jelentése feleletet is adott arra a kérdésre, hogy mi vezette a bizottsági tagokat munkájukban: „A mi fáradságunkért nem vagyunk hajlandók elfogadni egy fillért se, amit tettünk az emberi kötelességünk volt, mert ez az igazi demokrácia.”⁵⁵ Igen, ez volt akkor is, ma is az igazi demokrácia: tenni azt, ami emberi kötelességünk, dolgozni a népért, jövőnkért.

A földért folytatott harc a földreform-rendelet megjelenése után kezdődött el igazán. A reakció nyomában megkezdte aknamunkáját, hogy a parasztok kedvét elvegye a földigényléstől, és megakadályozza az úri birtokok szétosztását. Voltak, akik azzal ijesztgették a népet, hogy „aki a földhöz nyúl, felakasztják”.⁵⁶ Kemeceén néhány cseléd ki is jelentette: „Neki nem kell föld, mert nem akar villanypóznán csüngen, ha a németek visszajönnek.”⁵⁷ Szabolcsveresmarton is arról súgtak-búgtak az emberek, hogy a bizottság tagjait még fel fogják akasztani, s voltak olyanok is, akik azt mondták, hogy „ők bizony bemennek Kisvárdára s kihúzzák a nevüket” a földosztó bizottságnál. A régi gazdák meg azt hajtogatták, hogy nem engedi a nagyságos úr a földje felosztását. „Csak próbálja meg valaki rátenni a lábát, úgy le fogja lógni a nagyságos úr, mint a kutyát.”⁵⁸ Így aztán az egyik félelemből nem iratott földet, a másik meg azért, mert lebeszélték azzal, hogy úgyis vissza kell adni majd a földet, a harmadik meg azt mondta, hogy nincs fogata, és úgysem tudná megmunkálni a földet . . . A suttogó propaganda mellé az egyházak is csatasorba állították érveiket a nagybirtok, nem utolsó sorban saját birtokaik védelmében. Mint később Mindszenty hercegprímás – hirdették, hogy a földreformot „bosszúálló szellem küldte bizonyos társadalmi osztályok egyszerű gazdasági tönkretételére”, és a városi munkásság éhezésének és nélkülözésének oka is csak a földreform. A nyíregyházi evangélikus egyház azért tiltakozik a város határában levő földjeinek kiosztása ellen, „mert azon bolgárkertészet folyik, s ha ez megszűnik, Budapest munkássága szenved ettől élelemhiányt”.⁵⁹ Támadták a földigénylő bizottságokat, a parasztok durvaságáról, jelentős nemzetgazdasági értékek pusztulásáról beszéltek, a bizottsági tagokat részrehajlással vádolták, hogy maguknak és rokonságuknak hasítják ki a jobb földeket. A támadások éle már a földreform előkészítése korában a kommunista párt helyi szervei és tagjai ellen irányul. Előbb a demokratikus pártokat felhasználva a helyi államhatalmi szervekből, a nemzeti bizottságokból akarták kiszorítani a kommunistákat. Azzal érvelnek a mátészalkai nemzeti bizottságban, hogyha a kommunista pártnak is helyet juttatnak a nemzeti bizottságban, „meg kell bontani egységüket”.⁶⁰ Majd a földosztó bizottság tagjai közül akarták kizárni őket, „mivel a faluban a kommunisták kevesen vannak”.⁶¹ 1945 második felében pedig, a földreform sikerei láttán, provokációkat, terrorcselekményeket szerveznek a megye elmaradottabb vidékein (Tarpán), Nyíregyházán fasiszta szer-

⁵⁵ Uo. – Olcsvaapáti 1945.

⁵⁶ Uo. – Kemece 1945

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Az ezeréves jussért, i. m., 61.

⁵⁹ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Nyíregyháza 1945.

⁶⁰ Uo. Nemzeti Bizottságok iratai: Mátészalka 1945.

⁶¹ Uo. MFH. iratai: Büdszentmihály 1945.

vezkedésre, nyilas provokációkra kerül sor.⁶² A nagybirtokokon az egykori intézőkkel és gazdatisztekkel valóságos közelharcot kell folytatniuk a földosztó bizottságoknak. A földreform hírére előkerültek az elmenekült földbirtokosok is. Különösen az ország teljes felszabadulása után gyorsul meg visszaszívargásuk Budapestről, a Dunántúlról, valamivel később „nyugati hadifogságból”. Ezek személyesen, összeköttetésekkel, vagy ügyvédekkel mozgásba hozták az államapparátusban megbujó lakájaikat. Egyik-másik faluban a főjegyző egyszerűen letagadta, hogy tudomása lenne a földreformról, s csak határozott fellépésre, pár nap késéssel doboltatta ki, hogy „aki földet akar igényelni, jelentkezzen a község házában”.⁶³ Különösen Szabolcsban a régi szolgabírák is mindent megtettek, hogy a földreform végrehajtását, a földosztást megakadályozzák. A megye főispánja – az egykori földbirtokosok volt ügyvédje és bizalmasa – ugyanis úgy *demokratizálta* a közigazgatást, hogy a régi szolgabírákat egyszerűen áthelyezte más járásokba. Így azután érthető, hogy a tiszai járás főszolgabírája, Fernbach például egyszerűen nem akarta engedélyezni a Földművelésügyi Minisztérium járási megbízottjának működését azzal, hogy „erre nem volt főispáni utasítása”. A vármegyeháza egyik szobájában a legtöbb földreformmal kapcsolatos rendeletet, plakátot a por lepte be.⁶⁴ A szabotálások, rémhírterjesztések ellen a Földművelésügyi Minisztérium vármegyei megbízottjának kellett fellépni. Három főjegyzőt letartóztatott, Nyírbátorban pedig egy földbirtokost internáltatott, aki azzal fenyegette az igénylőket, hogy „visszajönnek a németek”. A kisvárdai járásban, Rétközberencsen és Ajakon olyan híreket bocsátottak szárnyra, hogy „a földigénylők összeírása arra szolgál, hogy az összeírottakat elvigyék Oroszországba”. Erre az asszonyok megrohmozták a község házat, és az összeíróíveket szétépték.⁶⁵ Kemeceken az egyik földbirtokos, aki egyben a vármegye gazdasági felügyelője is volt, cselédeknek egy-egy kat. hold földet ígért, ha nem igényelnek földet. Ugyanakkor meg is fenyegette őket, hogy mindannyiójukat kihajigálja, ha földért jelentkeznek. A földreform úgyszemlése az állandó, nála meg a cselédeknek mindig lesz kenyere – mondogatta, s nagyobb nyomaték kedvéért még hozzátette: „Remélem, hogy maguk sem akarják a kolhuszt (!) meg a csajkát!”⁶⁶

Hivatkoztak a birtokosok termelési érdekekre is, hogy földjüket mentésük, miközben törvényteleneknek bélyegezték a földosztást. Arra hivatkoztak, hogy „a haszonbérlet nem meri folytatni a földek művelését”, mert attól tart, hogy másnak a javára fog dolgozni, a földhözjuttatottak meg „érik, hogy birtokszerzésük nem törvényes alapon nyugszik”, így ezek is vonakodnak a föld megművelésétől.⁶⁷

Amikor mindezek a mesterkedések a földek kiosztásának egyre gyorsuló ütemét nem tudták megállítani, legalább a birtokok értékesebb, használható gazdasági felszereléseit igyekeztek megszerezni. Rozsályban a földbirtokos egyik cimborájával összejátésva a cséplőgépet szerette volna volt birtokáról

⁶² Tanulmányok, i. m., 328.

⁶³ Az ezeréves jussért, i. m., 78.

⁶⁴ Felszabadulás, i. m., 463.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Nyír. ÁL. MFH iratai: Kemece 1945.

⁶⁷ Uo.

megkaparintani, de nem tudtak túljárni a földosztó bizottság elnökének eszén.⁶⁸ Turistvándiban egy gőzgépet csempészték ki a faluból.⁶⁹ A tiszavidai lelkész felparcellázott birtokának faszorát termelte ki erőszakkal.⁷⁰ Több helyen a községi hatóságok a jóvátételi szállításokat használták fel arra, hogy az úgazdákat a földtől elriasszák, a kisembereket vetették ki a beszolgáltatások zömét.⁷¹ Pedig az úgazdáknak 1945 tavaszán alig volt meg a betevő falatjuk is. A háború és a megyében folyó háborús cselekmények miatt egyébként is kicsi jövedelmük csökkent, vagy soknál el is maradt, kevés jószágállományuk majdnem teljesen elpusztult, ennek ellenére a községi eljárások – ekkor még nagyrészt a régi világ embereiből álltak – minden terhet az úgazdákra igyekeztek hárítani, kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy az úgazdákkal törődjenek.⁷² Majd a kiosztott földek megművelését akarták akadályozni azzal, hogy „ismeretlen kezek” a már felmért földek végéből rendületlenül kihúzogatták a karókat, vagy gúnyolódásból „máshová tették”, s bármennyit is dolgoztak a földigénylő bizottságok tagjai, gyakran fordult elő, hogy előző napi munkájuknak nyomát sem látták.⁷³ A politikai pártok megyei vezetői közül a kisgazdapárti főispán sem maradt távol a földreform hitelének lerombolásától. „Elvileg” ő is a földreformot tartotta pártja első feladatának, de azonnal hozzá is tette, hogy „3 millió nincstelenből és negyedmillió törpebirtokosból nem lehet kivétel nélkül kisbirtokost csinálni”.⁷⁴ A szociáldemokrata párt nyíregyházi elnöke is csak a mérsékelt reform mellett foglalt állást nyilatkozatában, amikor kijelentette, hogy „meg kell maradnunk a kipróbált és jól bevált kisbirtokrendszer-nél”.⁷⁵ Mindezek ellenére Szabolcs-Szatmárban megkezdődött a földreform végrehajtása, és a reakció semmiféle mesterkedése sem tudta megakadályozni folyamatos megoldását.

Szabolcsban a földosztás megkezdésének első jelentései Tiszanagyfaluból futottak be. A földosztás itt egy hazaáruló nyilas 600 holdas birtokán kezdődött el, utána a Desseffy grófok 4000 holdas birtokát adták a falu népe örök tulajdonába. A tiszánagyfalui földosztás volt Szabolcsban, de talán az egész országban is az első, ahol nemcsak jelképesen – mint Pusztaszeren –, hanem a valóságban is a földigénylők tulajdonába adták a földet. Ilyen értelemben is számolt be erről az eseményről a nyíregyházi Magyar Nép. A tiszánagyfalui földosztásról beszámoló riport címéül az újság a következő címet adta: „Így történt az első földosztás Magyarországon”. Arról lehet vitatkozni, hogy ez a földosztás volt-e valóban Magyarországon az első, az azonban kétségtelen, hogy Szabolcsban Tiszanagyfaluban kezdődött meg az új honfoglalás, s Tiszanagyfalu – a riporter szavaival élve – bevonult a történelembe.

Mi is történt Tiszanagyfaluban? 1945. március 27-én a tiszánagyfalui községházán, a földigénylő bizottság hosszú asztalán a falu térképe meg a földosztás listája volt kitergetve. A bizottság tagjai teljesen vagyontalan parasz-

⁶⁸ Uo. – Rozsály 1945.

⁶⁹ Uo. – Turistvándi 1945.

⁷⁰ Uo. – Tiszavid 1945.

⁷¹ Az ezeréves jussért, i. m., 109.

⁷² Uo., 72.

⁷³ Uo., 75.

⁷⁴ Nyíregyházi Magyar Nép, 1945. jan. 14.

⁷⁵ Uo., 1945. febr. 27.

tok, egytől-egyig munkásemberek, akik ismerik mások munkájának értékét, és el tudják dönteni, hogy ki mit érdemel.

Az asztalnál „mindenki a térkép fölé hajol, mert most határozzák el, hogy melyik birtok kerül legelőször felosztásra... Csupa elnyűtt, megtört, idő előtt öszülő, rongyos ember. Pedig most az ünneplő ruhájuk van rajtuk.

... Úgy döntenek, hogy Kék László nyilas körzetvezető, népellenes bűnös földje kerül először felosztásra. Munkácsi Mihály, Lecor Mihály és Bodrogi András részesülnek ebből a földből. Ezer év óta ők az első parasztok, akiket a népakarat visszahelyez abba az úri birtokba, amely jog szerint őket illeti.”

Március 27-én délután két óra körül a bizottság kivonult a határba. Az országtúttól jobbra megállnak „Kék László földje sarkánál Sajben András rendőrfőkapitány, a neves népi író, aki mint földmunkás maga is sokat kinlódott ebben a határban, Pintér András, a nyíregyházi MKP vezetője, a földművelésügyi miniszterium kiküldötte és egy csomó rongyos, de lobogószemű ember: a földigénylő bizottság tagjai és azok a nincstelének, akiket földhöz fognak juttatni.

Megkezdik a földmérést, mindegyik 12–12 hold földet kap. A földmérők útjába lapályos részen meggyűlt víz áll, amely sok helyütt térdén felül ér. Goldolkodás nélkül belegázolnak.

A három új földesgazda kipirosodott füllel, izgatottan topog a mesgyén. Néha egymásra néznek, azután végighordozzák szemüket a határon, a földjükön. Egyikük sem hiszi el egészen, hogy ami történik, az valóság, s nemcsak álmodják a gyönyörű délutánt.

A föld ki van mérve. Nyilhúzással döntik el, hogy melyik tag melyiké legyen... Mindenki elzékenyüléssel küzd. Sajben főkapitány magához inti a három földhözjuttatottat, és emelt hangon mondja: Munkácsi Mihály, Lecor Mihály, Bodrogi András, most már tiétek a föld!

Felcsukló zokogás szakítja félbe a rendőrfőkapitány szavait. A három elhasznált, agyonkínzott ember leborul a földre és úgy csókolja zokogva. Most már minden jelenlevő sír...

Az ezeréves per eldőlt a legfelsőbb fórumon, maga a magyar nép mondta ki az ítéletet – folytatta a rendőrfőkapitány – ... Hírdessétek, mert kötelességeket hirdetni, hogy a magyar kormány, melyet felszabadulásunk után a nép akarata választott, szívvvel és megértéssel kezeli ügyeteket, nem üres fogásokkal, mint elődei. Azonban, hogy ez a kormány áldásos munkáját ki tudja fejteni, az elsősorban a felszabadító Vörös Hadseregnek köszönhető. Becsüljétek meg azt a szabadságot, ami a birtokotokba jutott, és háláljátok meg a kormánynak és a Vörös Hadseregnek azzal, hogy fáradhatatlanul dolgoztok a termelés fokozásáért, minden talpalatnyi föld bevetése érdekében.”

Ezután a nyíregyházi MKP titkára beszélt: „Olyan történelmi pillanatok voltak most tanúi – mondta –, melynek jelentőségét ma még felmérni sem lehet. Ne kedvetlenítsen el benneteket az, hogy ütegállásokat, kilótt tankokat és rombadólt házakat találtok újonnan kapott földjeiteken.

A nagy honfoglalók sorsa az, hogy a semmiből kell hazát építeniük. Akarni kell és a romokon élet fakad, sokkal szebb, emberibb és szociálisabb élet, mint az előző volt. Nem lesz többé kiszolgáltatott zsellér, akit kénye-kedve szerint kínozhat földesura...”⁷⁶

⁷⁶ Nyíregyházi Magyar Nép, 1945. márc. 29.

Valóban új élet fakadt a romokon, s az emberekből ehhez az élethez az akarat sem hiányzott. Tiszanagyfalu után osztották a földet Szabolcs-Szatmár többi falvaiban is mindenütt. A földigénylő bizottságok jogi előképzettség nélkül is pompás jogi érzékről tettek tanúságot legtöbb döntésüknél. Mikor például Kállay Kristóf, Kállay Miklós volt miniszterelnök fia a kállósemjéni földosztásnál azon a címen kérte a maga számára 300 hold meghagyását, hogy atyja elesett a németek elleni harcban, a földigénylő bizottság megtanácskozta a kérést, s azzal az indokolással utasították el, hogy „Kállay Miklós a saját, bűnös politikájának esett áldozatul, ezért nem jár jutalom”.⁷⁷ (Kállay Miklós a Gestapo fogságába került 1944 novemberében Budapesten, innen Sopronkőhidára szállították, majd a többi fogollyal együtt Németországba vitték. Ott került a nyugati szövetségesek kezébe, akik szabadon bocsátották. Kállay azután előbb Olaszországba – Capriba, majd az Egyesült Államokba emigrált, hol a magyar népidemokrácia elleni uszítások egyik aktív vezetője lett. 1967 januárjában az Egyesült Államokban hunyt el.)

A földigénylő bizottságokban ez volt a jelszó: Ki a földekre! A földeken ásóval, kapával, forgóölekkkel – úgynevezett baktatókkal – mérték, szabdalták, karózták a letűnt úri világ támaszpontjait, miként egykor az uraság parancsára mérték a baktatókkal a harmados földeket. A bizottság tagjai közül néhányan benn az irodákban éjjel-nappal papíron szabtak, rajzoltak, készítettek a falu határának új arcát. A földosztást a falvakban 2–3 hét alatt befejezték, különösen ott, ahol volt elegendő föld, és a szegényparasztok is bátran igényeltek. Ilyen helyeken csak a tartalékolt földek – hadifoglyoknak, házhelyek céljaira stb. – maradtak kiosztatlanul, a legtöbb esetben ezeket is kiadták kishaszonbérbe. Voltak azonban falvak, ahol hiába tették közhírré, hogy akinek földet juttattak, vigyen névvel ellátott karót, és menjen ki a határba. Ilyenek miatt hány lelkes bizottsági tagban rendült meg a hit, tört meg a munkakedv! A kommunisták azonban mindenütt ott voltak, új erőt öntöttek a csüggedőkbe. Szabolcsveresmarton a párttitkár kijelentette, hogy bármi is történjék, a földet ki fogják osztani.⁷⁸ Szabolcsra a MKP megyei küldöttje ment ki, hogy tanácsaival támogassa a földigénylő bizottságot és lelket öntsön a bátortalan igénylőkbe.⁷⁹ A földosztás során végzett derekas munka ismertté tette a párt- és a földosztó bizottságok tagjait falu- és megyeszerte.

Az elmaradt falvakban bizony kezdetben nehezen ment a munka. A „nyílhúzás” napján a háromszáznál több igényjogosult közül Szabolcsveresmarton csak 250 embert sikerült „összeverbúválni” a nyílhúzásra. Nehezen ment a munka azért is, mert a bizottsági tagok is húzódoztak a földosztástól, mivel nem értettek a földmérő munkákhoz, meg-megvolt bennük a félelem is az esetleges „következményektől”, amikkel egyes jóakaróik kecsegtették őket.⁸⁰ Sok bizottsági tagon úrrá lett az a félelem is, melyet a felszabadulás előtt a birtokosok tudatosan neveltek bele cselédekbe. Emiatt például Szabolcs községben a hét bizottsági tagból csak 3 maradt meg a földosztásnál, a többiek még a föld elfogadásától is húzódoztak.⁸¹ De a maradék igazán bát-

⁷⁷ Felszabadulás, i. m., 464.

⁷⁸ Az ezeréves jussért, i. m. – 62. o.

⁷⁹ Uo. – 112. o.

⁸⁰ Uo. – 117. o.

⁸¹ Uo.

rakat semmi sem állította meg munkájukban. Segítség nélkül dolgoztak a bizottságok irodáiban, mérték a kiosztott földet a határban, verték a karókat a mesgyéken. Gyakran még ezeket a karókat is maguk készítették el. A gyávák félve kerültek el őket, vagy távolról nézték munkájukat. Csak ezek az elszánt bizottsági tagok nem féltek, nem riadtak vissza semmitől. Felosztották a földet, igénybevették az épületeket is a birtokokon, ezeket is felosztották, lebontották, és szétosztották az igényjogosultak: falusi nincstelének, uradalmi cselédek között. De az igazán áldozatos munkára, lelkiere, a falusi szegénységgel szembeni megértésre nem is a földosztás megkezdésekor, az első hetekben volt szükség. Még csak ezután jött a neheze.

1945 elején csak egy harcos csoport: kommunisták, nemzeti bizottságok és a földigénylő bizottságok tagjai mertek igazán harcolni a földért. Amikor azonban az országból a németek teljesen kitakarodtak, majd a fasismus teljes vereségével a II. világháború befejeződött, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Magyarországon is megbukott a régi világ, a földéhes, megbátorodott nincstelének lettek a legfanatikusabb, legharcosabb földkövetelők. Jöttek a panaszok, a nagyszájú, mindent felborítani igyekvő emberek, akik még koratavasszal fogvacogva megbújtak, rémhíreket terjesztettek és a földreform ellen beszéltek, most, amikor látták, hogy a földosztásból mégsem lesz baj, előálltak, szervezkedni kezdtek és mindent elkövettek, hogy a rendet és nyugalmat megzavarják. Hirdetni kezdték a nép előtt, hogy nem jól lett kiosztva a föld, számba vették, hogy ki kapott, ki nem kapott, jobbra-balra küldték a panaszos leveleket, feljelentéseket írtak. És földet akartak minden áron. A rakamaziak követelőzéseit alig lehetett leinteni, akik azt akarták, hogy a faluból a módos gazdák települjenek át a Dunántúlra. A faluban ugyanis kevés volt a föld, sok a földigénylő, s ezek szerint a kevés gazda könnyebben települt volna át, mint a sok igénylő.⁸²) Tivadaron meg a volt katonák, hadifoglyok jogos igényeit próbálták elutasítani azzal: „Minek harcolt!”⁸³ Most már nemcsak az egyes igénylők bátorodtak fel, nemcsak az igénylők és a földigénylő bizottságok között élesedett a harc, egész falvak is harcban álltak határaikhoz közelfekvő, vagy a szomszédos falvak hozzájuk is tartozó birtoktesteinek megszerzéséért. Megkezdődött és hosszú hónapokon keresztül folyt a harc a dögei és szabolcsveresmarti földigénylő bizottságok között, évekre elhúzódott a harc Fehérgyarmat és Matolcs földigénylői között, s a kemecsei járási földigénylő bizottság elnökének már idézett összefoglaló jelentése is a községek vitájában jelölte meg a földreform sikeres lezárásának egyik legfőbb akadályát.⁸⁴ És mindenütt folyt a harc, ahol még lehetett földet szerezni és osztani. A földszerezés mellett komoly, furfangosan vezetett csatározások folytak az egyes birtokokon megmaradt mezőgazdasági gépek megszerzéséért is, hiszen minden község életében létfontosságú volt egy traktor vagy más mezőgazdasági gép megszerzése a szinte megoldhatatlan igaerő és géphiány idején. Hete és Csaroda vitájában a mátészalkai termelési biztos próbált salamoní ítéletet hozni: a vitatott traktort hol egyik, hol másik községnek juttatta oda. Ítéleteibe azonban mindig csak a traktorhoz jutott falu nyugodott bele.

⁸² Uo. – 122. o.

⁸³ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Tivadar – 1945.

⁸⁴ Uo. – Szabolcsveresmart. Kemecse, Fehérgyarmat 1945.

Újból és újból, új indokolással cserélt gazdát a gép, a községek között viszont az ellentét állandósult, s ez újabb vitákat szült.⁸⁵ Tanulmányom során már esett szó arról is, hogy a földosztás megkezdésekor nem is egy földhöz jutattott állt el a juttatástól, néhányan a kapott földet megriadva visszaadták. Amikor ezek is látták, hogy a földreformot nem fogják visszacsinálni, kezdtek ragaszkodni „jogaikhoz”, a juttatott parcellához, melyről önként mondtak le. De ekkor már a legtöbb esetben nem volt föld. És a föld nélkül maradottak szervezkedtek, a földosztó bizottságok leváltását, a juttatások felülvizsgálatát követelték. A mátészalkaiak azzal a kéréssel fordultak a Szatmár Vármegyei Földosztó Tanácshoz, hogy haladéktalanul hívja össze Mátészalka összes földigénylőjét, és az összehívott földigénylőktől kérdezzék meg, hogy „bizalommal viseltetnek-e a mostani községi földigénylő bizottsággal szemben vagy sem”, és ha nem, abban az esetben kérik a bizottsági tagok azonnali újraválasztását. A bizalmatlansági indítványban a községi földigénylő bizottság ellen a legsúlyosabb vádak: a földigénylők jegyzékébe nem vettek be mindenkit, és így valótlan adatokat terjesztettek fel abban; olyan embereknek is juttattak földet, akiknek a törvény értelmében nincs joguk hozzá; nem képviselték vagy nem akarják képviselni a nép érdekeit. „Ilyen és ehhez hasonló hibák” miatt a panaszosok nem kívánnak egyebet az új bizottság megválasztása után, minthogy az új bizottság újra soronkívül döntsön igazságosan „a véglegesen igénybeveendő földterületekről és ezek juttatásáról a nép érdekeinek szem előtt tartásával”, vagyis kezdje el elülről a földreformot.⁸⁶ Ez azonban Mátészalkán is, másutt is lehetetlen volt. A panaszok és viták megszüntetésére ennél járhatóbb utat ajánlott az önmagukat kismizmizett nincstelenek érdekében Veres Péter 1945. szeptember 7-én a megyei földigénylő bizottságok nyíregyházi ülésén:

„Földigénylő bizottságok elnökei és tagjai, arra kérlek benneteket, szánjátok meg azokat a nincstelen, szegény családos embereket, akik még a tavasszal gyávák voltak, megrettentek, könyörüljete rajtuk, adjatok azoknak is egy kis földet. Hadd mondhassanak magukénak azok is legalább egy barázdát. És arra kérlek benneteket emberek, hogy ne veszekedjete, ne civódjatek egymással, ne bántsátok egymást.”⁸⁷ De akkor már nem lehetett az igénylőket egy barázdával kielégíteni, válogatták, az igényeik is megnőttek. Az egyik azért panaszkodott, hogy „csak” gyümölcsöst kapott, de pénz híján nem tudja permetezni. Adják hát a gyümölcsöst olyanak, akinek van pénze, hogy a gyümölcsfákat rendben tartsa. Neki szántóra van szüksége, hogy gyermekeinek ételme legyen.⁸⁸ Kemecsen a Kecskés-tanyai cselédek azt tartották méltánytalannak, hogy csak 1200 négyszögölet kaptak egy holdban, kat. holdat követelnek, mivel a felosztott tanya földjére „az ő verejtékük hullott”.⁸⁹ Szabolcson a dohányosok igényeit nem lehetett kielégíteni. 10 – 10 kat. holdat akartak minden dohányos számára, mert – mint mondták – községenkint meg kell lenni a régi dohány mennyiségnek. Megnyugtatták őket, hogy majd mindenki termel a faluban egy kicsit, ezek mennyisége kiteszi majd az összes

⁸⁵ Uo. – Hete 1945.

⁸⁶ Uo. – Mátészalka 1945.

⁸⁷ Az ezeréves jussért, i. m., 68.

⁸⁸ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Mátészalka 1945.

⁸⁹ Uo. – Kemecse 1945.

szükségeset.⁹⁰ A dohánykertészek Kemeceén is kérik a földosztás arányainak megváltoztatását, szintén 10 holdat követelnek dohányosokként, mivel „szakértelmük és felszerelésük van”, és az ország érdeke is az, hogy ők 10 holdat kaphassanak.⁹¹ Tiszakóródon a juhászok követeltek maguknak nagyobb földjuttatást, hiszen a „nyájnak legelőterület kell”.⁹² Nem hiányzott az ötlet ezeknél furcsább igényléshez sem. Több helyen a szülők után a nősülőkörbe jutott legények is igényeltek maguknak földet is, házhelyet is, mert „úgy illik a nős emberhez, hogy saját földje és külön háza legyen”.⁹³ A Mátészalka Újfalussy-tag fiataljai labdarúgó pályát kérnek maguknak, pedig több cselédnek föld sem jutott a tanyán.⁹⁴ A falusi egyházak is felsorakoztak az igénylők közé: papnak, kántornak, harangozónak, temetőnek és iskolának mind külön földet igényelnek, s több helyen — kapnak. Nem is keveset. Beregsurányban a rk. egyház 30 hold földet kapott, ezt megosztották az egyházi hierarchia szerint: a lelkész 15, a kántor 10 és a harangozó 5 holdat kapott.⁹⁵ Milotán a községi csorda részére külön földutat igényeltek, mert a „ki- és bevonuló csorda a község útját tönkreteszi”.⁹⁶ A mátészalkai kórház önellátásra akart berendezkedni, épp ezért szintén igényelt 10 holdat.⁹⁷ És így tovább lehetne sorolni az igényeket és az indokokat.

Ezeknek az igényeknek a visszaverésében és leszerelésében még viszonylag könnyen jeleskedhettek a földosztó bizottságok tagjai. Ezeknél sokkal nagyobb veszedelmet jelentett azonban 1945 nyarától a földreform sikeres végrehajtásában és eredményeinek megtartásában a földek visszaperlése. A visszatért birtokosok száz holdakat kezdtek visszaperelni ott, ahol az összes föld is kevés volt az igények kielégítésére, és — sajnos — számos helyen a volt birtokosoknak vissza is ítélték a földet. Így 1946-ra Szatmárban a kiosztott földek 18 százaléka került vissza bírói vagy más ítélettel földesúri kézbe.⁹⁸ A régi birtokosok tudtak még igazán harcolni a földért. Szabolcsveresmarton az „öreg úriasszony jobban ragaszkodott a földjéhez, mint bármely nagycsaládos ember”. Ügyvédet fogadott, s a minden hájjal megkent ügyvéd mindennel próbálkozott, fűt-fát ígért, vesztegetéssel próbálkozott a földigénylő bizottság tagjainál, amikor így nem boldogult, fenyegetni kezdett. De a bizottság nem állt ijedős emberekből, a próbálkozások, fenyegetések felbőszítették őket, mint a „tigriseket”, s kereken kijelentették, hogy „ügyvédekkel tovább nem tárgyalnak, szóba sem állnak”.⁹⁹ A földigénylő bizottságok hasonló szellemű elhatározásait parancsolóan írta elő az a könyörtelen szükségyszerűség is, hogy az 1945-ös földosztás után a parasztnak és az országnak nem vitákra, hanem a földek megművelésére volt szüksége. A reakció és segítői nemcsak a jogaiktól akarták megfosztani a földhözjutottakat, hanem a munkától is el akarták téríteni, amikor a földigénylő bizottságokat elárasztották kérvényekkel, melyek respektálására a Vármegyei Földbirtokrendező Tanács szó-

⁹⁰ Az ezeréves jussért, i. m., 118.

⁹¹ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Kemece 1945.

⁹² Uo. — Tiszakóród 1945.

⁹³ Uo. — Több községnél

⁹⁴ Uo. — Mátészalka 1945.

⁹⁵ Uo. — Beregsurány 1945.

⁹⁶ Uo. — Milota 1945.

⁹⁷ Uo. — Mátészalka 1945.

⁹⁸ Tanulmányok, i. m. 327.

⁹⁹ Az ezeréves jussért, i. m., 72.

val és írásban is utasítgatta a bizottságokat, és — sajnos — az utólag megjelent Végrehajtási Utasítás is elősegítette ezt. Mindezekkel szemben azonban ott állt az a körülmény, hogy a földosztást már végrehajtották, az úgazdák belekezdtek juttatott földjeik megművelésébe, maguknak dolgozták meg azokat az urasági földeket, amelyekre ezer évig kellett várniok. A 3 — 5 holdas birtoktól akarták most megfosztani az úgazdákat azok, akik sohasem fogták meg az eke szarvát, akiknek sohasem volt a föld élethivatásuk, csak — sok esetben — egyik jövedelemforrásuk. Most tanulták meg a parasztok, hogy ki ellen és hogyan kell harcolniok. És harcoltak is.

A földvisszaperléseknél jelentkező ügyvédi aknamunkára, ennek veszélyeire egy parlamenti felszólalásában rámutatott Rajk László is: „A földreform veszélyeztetését nem azokban a kivételes túlkapásokban látjuk... hanem azokban a kilengésekben, amikor furfangos ügyvédek és paragrafusravarók segítségével, a földreform-törvény világos rendelkezései dacára nem egyszer sikerrel kísérelik meg kiforgatni a földhözjuttatottakat azokból a kisbirtokokból, amelyeket a magyar demokrácia juttatott nekik.”¹⁰⁰

A földbirtokosok és ügyvédjeik legfőbb segítői a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok paragrafusokra váró és paragrafusokon nyargaló hivatalnokai, gyakran a tanácsokba befészkelődött reakciósok voltak, kik általában a régi birtokosok javára hozták meg „elvi határozataikat”. A községi földigénylő bizottságok tagjai és az úgazdák azonban nem hagyták magukat. A tiszavidiek visszautasították a Szatmár vármegyei Földbirtokrendező Tanács döntését két úri birtok visszaitélésében is. Kereken megmondták, hogy nem engedik meg a tanácsnak, hogy náluk a földreformot felborítsa. A helyi viszonyokat a községi földosztó bizottság, nem a földbirtokrendező tanács ismeri, a földosztásnál a bizottság nem a két birtokos, hanem 76 igénylő érdekét nézte. Ha százszor visszaitéli is a tanács a kiosztott földeket, akkor sem adják vissza azokat, mert ezek nélkül Tiszaviden nincs földreform.¹⁰¹ A kemecsei földigénylő bizottság több alkalommal is kioktatja a Szabolcsmegyei Földbirtokrendező Tanácsot, hogy „nem érti meg az 1945. évi jogszabályok és az idők szellemét”, amikor a földreformot szűk keretek és szűkkeblű törvény-magyarázatok között akarja keresztülvinni. A jogi álláspontot nem elméleti megfontolásokra, hanem a földreform gyökerét képező „korszellemre és a demokratikus ujjaépítés alapelveire” kell felépíteni. A földért folytatott harcban ősidők óta saját kezükkel földet túró emberek állnak szemben olyanokkal, akik sem maguk nem fogták meg soha az eke szarvát, sem őseik tenyere nem érintette azt. Nem lehet tehát összeegyeztetni a földreform alap gondolatával és az igazsággal azt, hogy a föld azé legyen, aki csak a hasznát húzza anélkül, hogy izzadságos terheit is megismerné.¹⁰² A kemecsei földigénylő bizottság épp ezért nem fogadja el a Földbirtokrendező Tanács semmiféle nyakatekert indokolását, hanem csak annak alapján dönt, hogy „azé a föld, kié a munka és a föld szeretete”.¹⁰³ A földreform igazsága csak így lesz teljes. A földért folytatott harcban az úgazdák legvégső érvét a kocsordi földhöz juttatottak mondták ki: „A föld a miénk; vissza nem adjuk, inkább meghalunk!”¹⁰⁴ Végül

¹⁰⁰ Nemzetgyűlési Napló, 1945 — 49. I. 75.

¹⁰¹ Nyír ÁL. MFH. iratai: Tiszavid 1946.

¹⁰² Uo. — Kemecse 1945.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Tanulmányok..., i. m., 371.

Szabolcsban is pártközi értekezlet hozott határozatot, melyben a pártok „tiltakoznak a föld visszaadása ellen, bármilyen címen is történjék.” A határozat kimondja, hogy „nem lehet negyvenezer embert bizonytalanságban tartani azért, hogy kétszáz ember dolog nélkül élhessen, ha elég ügyes paragrafusokat keresni.” Végül a pártközi értekezlet kimondta, hogy határozatát küldöttség vigye fel Pestre, hogy az egész ország tudomására jusson az.¹⁰⁵

A földreform sikeres lezárását és az újjazdák megnyugtatótatását szolgálta volna a földek kataszteri felmérése, a juttatott parcellák területének pontos meghatározása és végleges birtokba adása. Azonban a földmérést végző mérnökök egy része is nemhogy segítette, inkább akadályozta a földreform lezárását. A mérnöki munka nyomán megváltoztak a mesgyék, egyes helyeken a dűlőutak is. Mátészalkán a mérnök a dűlőutakat is felmérte a földhözjuttatottak között, így az újjazdák földjüket még megközelíteni sem tudták.¹⁰⁶ Szamosújlakon a mérnök csak úgy volt hajlandó a földmérő munkát megkezdni, ha holdanként 1 kg lekvárt, 1 kg nullás lisztet és 10 dkg zsírt kap.¹⁰⁷ Kemeccsén a mérnökök a házhelyhez juttatottaktól „kölcsonöket” kértek és kaptak, hogy a felmérést meg tudják kezdeni, ugyanakkor a felmérésnél segédkező munkások munkabérét nem fizették ki.¹⁰⁸

A számtalan nehézség ellenére a földreform alapjaiban 1945 végére, gyakorlatilag 1947-re megyénkben befejeződött. 1948-ban és 1949-ben a hadifoglyok juttatásainak lezárásával és a házhely ügyek végleges rendezésével utóhullámai is elültek.

Az 1945. évi földreform során hazánkban kereken 660 000 mezőgazdasági munkás, cseléd és dolgozó paraszt részesült összesen 3 300 000 kat. hold földjuttatásban. Szabolcs-Szatmárban és a hozzá kapcsolt Bereg megyében a földreform 466,3 ezer kat. holdra terjedt ki, melyből egyes személyek között 341,5 ezer kat. holdat osztottak ki.

Az 1945. évi földreform fontosabb adatai Szabolcs-Szatmár megyében

Személyeknek	Állami gazdaságoknak	Erdőgazdaságoknak	Községi kezelésű gazdaságoknak	Egyéb (házhely stb.)	Összesen
juttatott föld (1000 kat. hold)					
341,5	3,9	65,6	37,5	17,8	466,3

Földjuttatásban részesült 58 715, házat kapott 2 668 és házhelyhez jutott 24 442 személy.

¹⁰⁵ Donáth Ferenc, i. m., 31.

¹⁰⁶ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Mátészalka 1946.

¹⁰⁷ Uo. Szamosújlak 1946.

¹⁰⁸ Uo. Kemeccse 1946.

Az 1945. évi földreform során föld-, ház- és házhely juttatásban részesültek száma gazdaság-nagyságcsoportok szerint Szabolcs-Szatmár megyében

Gazdaság-nagyságcsoport	Föld	Ház	Házhely
	juttatásban részesültek száma		
Gazdasággal rendelkezők:			
0 – 1 kat.holdas gazdasággal	2 920	68	1 408
1 – 3 " "	12 377	274	4 328
3 – 5 " "	14 781	582	4 619
5 – 10 " "	19 469	1 305	6 340
10 – 15 " "	3 886	241	1 152
15 – 20 " "	599	23	164
15 – 20 " "	589	23	164
20 – 25 " "	148	8	52
25 kat. holdnál nagyobb	75	4	29
Gazdasággal rendelkezők összesen:	54 245	2 505	18 092
Gazdaság nélküliek	4 470	163	6 350
Összesen:	58 715	2 668	24 442

A földreformmal eltűnt megyénkbeli a nincstelen zsellérek hada, megszűnt az agrárproletariátus. Ezzel megszűnt az az „egésztelen állapot, amelyben a föld drága, a munkaerő pedig hallatlanul olcsó volt”.¹¹⁰ A felszabadult földön Szabolcs-Szatmár parasztsága elindulhatott az új élet útján.

V. Élet a földeken

A II. világháború során tönkrement ország ujjaépítésének egyik döntő kérdése volt a földek megművelése. 1945. február 11-én a földművelésügyi miniszter épp ezért felhívással fordult a magyar föld népéhez:

„A magyar föld nagy része megműveletlenül tekint ránk, és termékenyítő munkánkat várja. Ha megmunkáljuk és bevetjük a magyar földet, barázdáiból az élet tekint felénk. A mindennapi kenyeret fogja számunkra megérlelni. Ha elhanyagoljuk, a halál és éhség hoz hazánkra újabb szenvedést. A magyar parasztság a mai nehéz viszonyok között nem lehet hűtlen a földhöz, és annak megművelését most fokozott mértékben kell elvégeznie.

Hazánk sorsa, politikai és gazdasági életünk egyaránt attól függ, termelünk-e az elkövetkező évben eleget. Ne várjon hát senki biztatást vagy kényszert a termelőmunkára, hanem saját maga, családja és a nemzet érdekében szívvel-lélekkel, minden ereje megfeszítésével végezze a termelőmunkát.”¹¹¹ Megyénk népe – bár maga is súlyos anyagi helyzetben volt – ezt a felhívást nemcsak megértette, hanem mihelyt a háborús helyzet azt lehetővé tette, az ország, elsősorban a legtöbbet szenvedett főváros inségben szenvedő népének élelmészését is – már a földreform előtt – jelentős mértékben magára vállalta. Budapest felszabadulása után, 1945 telén és koratavaszán élelmiszerral, burgonyával, borsóval teli vagonok futnak a vasúton Budapest

¹⁰⁹ Számvetés... i. m., 32 – 33.

¹¹⁰ Márkus István, i. m., 24.

¹¹¹ Felszabadulás, i. m., 399.

éhez lakosságának megsegítésére, a megye majd minden községének segítségével és felajánlása eredményeképp. A felszabadulást követő hónapokban, majd az első szabad esztendőben a Nyírség az ország egyik legbőségesebb élettára lett.

1945-ben, mihelyt a tél fagya felengedett, a tavasz első leheletére megindult népünk küzdelme, hogy a letarolt földeket megmunkálja, és a jövő életet maga és országa számára biztosítsa. De a volt nincstelenség, cselédek és szegényparasztok többsége szerszám, iga nélkül állt a föld végén. Egy részüknek volt ugyan kis tinókája, üszője, így összefoghattak, vettek valahonnan egy rozoga szekeret, előszedték a régi rossz faekét, és a szántáshoz foghattak. Nem egy azonban csak ásóval, kapával vágta fel a földet, törte fel a parlagot. Néhányan magukat fogták járomba, s megmunkálták, bevetették azt a földet, melyet már magukénak tartottak.¹¹² Ritkább volt az olyan munka, ahogyan Polgáron történt. Ott ugyanis a megmaradt traktorokhoz a Vörös Hadsereg üzemanyagot adott, s az ekék előtt traktorok dübörögtek az aknamezőktől megtisztított ugaron.¹¹³ De legtöbb faluban hol voltak a traktorok!

A földek megművelésének gondját növelte a vetőmag hiánya. A sok nehézség közepette mégis a vetőmag okozta a legkisebb gondot, mert a Szovjet Hadsereg helyi parancsokszámai adtak vetnivalót a lefoglalt gabonaraktrákból, a hadsereg készleteiből.¹¹⁴ Ahol pedig így nem jutott vetőmag, a parasztok a maguk és gyermekeik szájából vették el a kenyérnek valót, inkább nélkülözték, de bebizonyították, hogy nemcsak jogos, méltó örökösei is a földnek. A parasztok munkája nyomán a földeken tavaszi napfényben, gyönyörűen zöldelltek a vetések. A helyi nemzeti bizottságok is minden erővel szervezték és irányították a földeken folyó munkát. A gépekhez üzemanyagot szereztek, a fogattulajdonosokat kötelezték, hogy hatósági áron elsősorban a hadbavonultak, nagycsaládú kisemberek földjét szánják fel. Erélyesen léptek fel a munkakerülőkkel, a tavaszi munkák idején korcsmázókkal szemben is, s ha más nem segített, internáltattak is.¹¹⁵ Az állam sem feledkezik meg az újgazdáról. Előnyös feltételekkel vetőmagot juttatott, kisebb mezőgazdasági gépeket kölcsönzött a hiányosan felszerelt gazdaságoknak, a nincstelenségnek, termékeik értékesítését szövetkezetek létesítésével biztosította. Később a progresszív adózás bevezetése is a kisparashti gazdaságok érdekét szolgálta.

A nép erőfeszítése és az állam támogatása nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a szegényparasztok nem jártak úgy, mint azok, akik 1920 után jutottak földhöz: most nem mentek tönkre, hanem évről-évre erősödtek. A nagy társadalmi összefogás és az egyéni erőfeszítések nyomán 1945 nyarán az újgazdák már a magukét aratták. Aratás után azután a legtöbbjük nekilátott, hogy igát szerezzen: legalább egy tehenet, ha nem volt, vagy a meglévő mellé másikat, ha egy volt. „A jószágszerzés valóságos mozgalommá vált az új gazdák körében – erre takarékoskodott és erre használt fel minden fufangot mindenik . . . és sokan meg is szereztek.”¹¹⁶ És alig telt el néhány év, az új demokratikus államrend biztosította, hogy dolgozó parasztságunk sikerrel küzdje le gazdasági nehézségeit, a munkásosztállyal összefogva elinduljon a fejlettebb szocialista gazdaság és társadalom felépítése, a magasabb kultúra felé.

¹¹² Az ezeréves jussért, i. m., 79. 90.

¹¹³ Szabad Nép – 1945. ápr. 7.

¹¹⁴ Nyír. ÁL. MFH. iratai: Büdsszentmihály, Polgár 1945.

¹¹⁵ U. o. Hodász 1945.

¹¹⁶ Márkus István, i. m., 23.

VI. A földreformtól a szocialista mezőgazdasági

1945 óta a munkásosztály vezetésével és a párt útmutatása nyomán hazánkban, Szabolcs-Szatmár megyében is rohamos fejlődés ment végbe, népünk élete kedvezően megváltozott. Az újonnan földhözjuttatottaknak és a régi kisparasztoknak százazrei jutottak emberhez méltó élethez. A földreform azonban 1945-ben a magyar nép nagy perét a földért még nem zárta le, csak ennek egy – végre sikeres – szakaszát. Ugyanis még a népi demokratikus állam segítségével sem érhetette el dolgozó parasztságunk, hogy kicsiny földön, egyéni gazdálkodás útján mindazt elérje, amit joggal várt és megkövetelt az új élettől. A magyar föld szabad birtokosa, a falu népe csak úgy és akkor tudta sikerrel felvenni a harcot a múlt visszahúzó erőivel és a természettel, mikor túllépett a földreform eredményein, és a szocialista mezőgazdaság megteremtésével végképp maga alá gyűrte a múltat, és sikerrel vette fel a harcot a szeszélyes természettel is.

A magyar mezőgazdaság korszerű reformját, az ipar és mezőgazdaság közötti aránytalanság felszámolását a Magyar Dolgozók Pártja 1948 nyarán, a két munkáspárt egyesülése után tűzte ki feladatul. A kommunisták által meghatározott feladat helyességét és szükségességét Szabolcs-Szatmár parasztsága is megértette, s már 1948 őszén sok dolgozó paraszt maga is ráeszmélt, hogy a földosztás felemelkedésének minden feltételét egymagában nem teremtette meg. Így ezek a szövetkezeti útra léptek. 1948-ban a megyében 19 termelőszövetkezet 166 taggal kezdte meg működését.¹¹⁷ Az első szövetkezetek Nyíregyháza határában (Szabadság TSZ: 230 kat. hold – 13 család), Sóstó-hegyen (Vörös Csillag TSZ: 70 kat. hold – 15 család), Tiszadobon (Táncsics. TSZ: 14 család) alakultak meg, és az utánuk megalakult termelőszövetkezeteknek is kezdetben mind földterülete, mind tagsága kicsiny volt. 1949-ben és a következő években az erősödő termelőszövetkezeti mozgalom során gyors ütemben nőtt a szövetkezetek száma és taglétszáma. 1951-ben már 9266 tag volt 184 termelőszövetkezetben, s az 1952. év végén 424 mezőgazdasági termelőszövetkezet, 78 I. típusú termelőszövetkezeti csoport működött megyénkben, a termelőszövetkezeti tagok száma pedig 51 000 fő fölé emelkedett.¹¹⁸ Felszabadulásunk 10 éves évfordulóján a megye szántóterületének 16,5 százalékán folyt szövetkezeti gazdálkodás. A komlódtótfalusi Két Vadas Testvér gyümölcsstermelő szövetkezet, a tiszavasvári Táncsics, a sóstóhegyi Vörös Csillag, a fényeslitkei Fürst Sándor, a csengeri Lenin és később még jó néhány termelőszövetkezet országos hírnevet szerzett.¹¹⁹ Pedig a szövetkezetek első lépései nem voltak könnyűek. Gazdasági felszerelésük szegényes volt, 2–3 pár ló képezte az állatállományt, a szakemberek is hiányoztak. A szövetkezetek megerősödését meggyorsították a szövetkezeti mozgalom indulásával egy időben létesített gépállomások. 1955-ben a megyében már 27 gépállomás működött, 1959-ben pedig 11 244 erő- és munkagép állt a gépállomásokon a termelőszövetkezetek rendelkezésére.¹²⁰

¹¹⁷ Számvetés... , i. m., 36.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ 10 év eredményei Szabolcs-Szatmár megyében, 6. o. (Hazafias Népfrent Megyei Bizottsága) Nyh. 1955.

¹²⁰ Szabolcs-Szatmár megye számokban (KSH. Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága) Nyh. 1962.

A termelőszövetkezeti mozgalom megyei fejlődésében is súlyos következményekkel jártak az ötvenes évek elején elkövetett politikai hibák, torzítások. A termelőszövetkezetek életében az első törést az 1953. esztendő hozta. A Magyar Dolgozók Pártján belüli jobboldali elhajlás és Nagy Imre revizionista fellépésének eredményeképpen jelentős veszteségek érték a termelőszövetkezeti mozgalmat, amiben azonban közrejátszott még az is, hogy 1951–52-ben több helyen megsértették a szövetkezésben az önkéntesség elvét. Még ott is megtorpanás következett be 1953-ban, ahol a termelőszövetkezet nem oszlott fel, de a tagok egy része kilépett. A termelőszövetkezetek áttérése a belterjes gazdálkodásra 1954-ben a mozgalomnak újabb lendületet adott, és a termelőszövetkezetek vagyona a megyében 1955-re elérte a 463 millió forintot. A termelőszövetkezetek fejlődése megmutatkozott a munkaegységek értékének növekedésében is: 1954-ben 24,36 Ft, 1956-ban pedig 36,01 Ft volt egy munkaegység megyei átlagértéke. Az anyagi eredmények meggyorsították a termelőszövetkezeti tagság számszerű fejlődését is.¹²¹ A termelőszövetkezetek fejlődését újból megszakította 1956-ban a Nagy Imre vezetésével felülkerekedett revizionista csoport tevékenysége és az ellenforradalom. Falun az ellenforradalom éle és támadása elsősorban a termelőszövetkezetek ellen irányult. A különböző „forradalmi” és más „bizottságok” egymás után szólították fel a termelőszövetkezeteket a feloszlásra, és volt földbirtokosok, csendőrök, katonatisztek és más ellenséges elemek megfélemlítéssel, fenyegetésekkel, nem egy helyen kíméletlen erőszakkal jelentős eredményeket értek is el. Az ellenforradalmi támadás következtében Szabolcs-Szatmár termelőszövetkezeteinek több mint kétharmada feloszlott, a családoknak és tagok 70 százaléka kilépett, és a megművelt terület alig egyharmada maradt meg a szövetkezetek kezén. Az ellenforradalom alatt a megye termelőszövetkezeteiből kb. 32,5 millió forint értékben hurcoltak el beruházási vagyontárgyakat, állatokat, terményt, takarmányt és egyéb gazdasági felszerelést. Ezenkívül a megye valamennyi termelőszövetkezetének zárszámadása után csaknem 28 millió forint vagyonihiány mutatkozott, amelynek nagyobb része szintén az ellenforradalom tevékenységéből származott.¹²²

Az 1956-os ellenforradalom nemcsak a termelőszövetkezetek jelentős részét bomlasztotta szét, hanem a megmaradt szövetkezetek helyzetét is megingatta. A szövetkezeti gondolat mellett azonban a dolgozó parasztság legöntudatosabb legáldozatosabb része híven kitartott, az ellenforradalmárok ezeket nem tudták megfélemlíteni, sem a szövetkezettől eltántorítani. Az ellenforradalom leverése után az MSZMP és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány támogatásával a megmaradt termelőszövetkezetek megerősödtek, a feloszlott szövetkezetek jelentős része újjáalakult, s már 1957 végére gazdaságilag is megerősödött: a termelőszövetkezetek beruházott vagyona 1957-ben 198 millió 538 ezer forintra emelkedett, a munkaegység megyei átlagértéke pedig 42,20 Ft-ra nőtt.

1959-ben Szabolcs-Szatmárban is megérték a feltételek, hogy a termelőszövetkezetek útján tovább lépve sikeresen fejezzük be a szocialista mezőgazdaság felépítését. Ez három év alatt, 1959–1961 között meg is történt.

¹²¹ 14 esztendő a virágzó élet útján Nyíregyházán (MSZMP Városi Bizottsága) Nyh. 1960. 10. o.

¹²² Az ellenforradalom Szabolcs-Szatmárban, 3. o. (Megyei Fehér Könyv I.) Nyh. 1957.

1961. március 16-án, Szabolcs-Szatmár szocialista mezőgazdasági nagyüzemi dolgozói és vezetői nagyaktíva tanácskozásán jelentette be az MSZMP megyei titkára, hogy Szabolcs-Szatmár megyében lényegében befejeződött a mezőgazdaság szocialista átszervezése. A megye 234 községéből 231 lett szövetkezeti község, köztük a megye székhelye, Nyíregyháza városa is.¹²³ 1961-ben a megye összes földterületéből (1 028 194 kat. hold) 726 124 kat. hold került a termelőszövetkezeti gazdálkodás körébe. 349 közös gazdaságban 99 963 család 107 184 taggal végzi a termelőmunkát. 1963-ra a megye mezőgazdaságában a szocialista szektor részaránya 95% fölé emelkedett, 771 139 kat. hold összterületen 103 932 tag gazdálkodott. Így itt is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. A termelőszövetkezetek elindulhattak a korszerűen gazdálkodó nagyüzemek kialakítása felé.¹²⁴

A mezőgazdaságban végbement forradalmi változások értékeléséhez álljon itt a következő statisztika:

Szabolcs-Szatmár megye területének megoszlása birtokcsoportok szerint az 1935. évben

Gazdaság-nagyságcsoport	A földbirtokok		A tulajdonosok és az általuk birtokolt föld területének %-os megoszlása	
	száma	területe (kat. hold)	a földtulajdonosok száma szerint	a gazdaság nagysága szerint
1 kat. holdnál kisebb	44 574	19 106	38,2	1,9
1 kat. holdnál kisebb	44 574	19 106	38,2	1,9
1 – 5 kat.holdig	44 237	106 066	37,9	10,4
6 – 50 „	25 522	334 826	21,8	32,7
51 – 100 „	1 160	80 072	1,0	7,8
101 – 500 „	1 013	213 560	0,9	20,8
501 – 1000 „	156	75 513		7,4
1001 – 3000 „	55	91 387		8,2
3001 – 5000 „	6	22 443	0,2	2,9
5001 – 10 000 „	8	55 483		5,4
10 001 kh-nál nagyobb	2	26 121		2,5
Összesen:	116 733	1 024 577	100,0	100,0

(KSH Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága: 20 év a szocializmus útján – Nyíregyháza, 1964.)

Megyénk népének, szövetkezeti parasztságunknak eddigi és most folyó munkája a biztosíték arra, hogy Szabolcs-Szatmár megye is jelentős és boldogabb fejezeteket segít beírni a szocializmus teljes felépítésének időszakában a magyar nép történetébe.

Horváth Sándor

¹²³ Kelet-Magyarország, 1961. márc. 18.

¹²⁴ 20 év a szocializmus útján, 30. o.

(KSH. Szabolcs-Szatmár Megyei Igazgatósága) Nyh. 1964.

DIE BODENREFORM IM JAHRE 1945 IM KOMITAT SZABOLCS-SZATMÁR

Komitat Szabolcs-Szatmár war während seiner ganzen Geschichte das zurückgebliebenste Gebiet Ungarns, die typische Heimat des Großgrundbesitzers. In den 25 Jahren der Horthy-Ära im industriell völlig zurückgebliebenen und im über unentwickelter Landwirtschaft verfügenden Komitat bedeuteten die Agrarproletarier für die Dörfer umringenden Großgrundbesitze eine ständige Arbeitskraftreserve.

Szabolcs-Szatmár war das Komitat mit größter Geburtenanzahl Ungarns, obwohl es infolge der ungünstigen sozialen Verhältnisse auch mit der Sterblichkeit an der Spitze stand. Die Agrarbevölkerung, ohne Fachbildung, nahm zu, aber das Einkommen der Familien sank infolge der Arbeitslosigkeit immer tiefer. Hier entstanden im ganzen Lande die niedrigsten Agrararbeitslöhne. Die Hauptquelle des Einkommens der Armen waren im Sommer die Ernte und der Ackerbau, Halbpart oder ein Drittel. Ohne ständige Arbeits- und Verdienstmöglichkeiten war das geringe Einkommen für das Jahresauskommen einer Familie zu wenig. So traf jährlich inmitten des Winters die Not ein, die Arbeitslosigkeit wuchs riesig an. In die vergrabenen Dörfer und in die zerstreuten Einzelgehöfte gelangte das Licht der Kultur nie hin. Im Analphabetismus ging das Komitat voran und infolge der körperlichen und seelischen Not blühten überall im Komitat die religiösen Sekten.

Die Jahre des II. Weltkriegs, die Kämpfe im Herbst 1944, Raub und Zerstörungen der Faschisten, richteten die ohnedies zurückgebliebene Wirtschaft des Komitates zu Grunde. Das Volk blieb ohne Lebensmittel, Zugkraft und Saatkorn. So begann die Bevölkerung Szabolcs-Szatmárs die Arbeit des Wiederaufbaus in einer sehr schweren Lage.

Nach dem Erscheinen der Bodenreformverordnung hat man die erste Bodenverteilung in Tiszanagyfalu ausgeführt. Unter der Führung der Kommunisten haben die Nazionalkomiteen und Bodenverteilungskomiteen in den Dörfern, kämpfend mit der Mutlosigkeit der Besitzlosen und mit der Wühlarbeit der ehemaligen Gutsbesitzer und mit deren Verbündeten, bis Ende April 1945 im Komitet die Arbeit der Bodenverteilung eigentlich beendet. Aber die Vollendung der Bodenreform verschob sich in die folgenden Jahre. Erst 1949 wurde sie gänzlich beendet. Der Prozeß der Bodenverteilung war in den Dörfern im allgemeinen der folgende: Das Nazionalkomitee ließ die Einwohner des Dorfes zusammentrommeln, die Volksversammlung wählte das Bodenbeanspruchskomitee des Dorfes; demnach schrieb man diejenigen zusammen, die Anspruch hatten an Boden, man schrieb auch die Grundbesitze zusammen, die man verteilen wollte; nach der Verfertigung der Pläne vermaß man die Felder und teilte man sie nach der Verlosung aus. Man zog dann die neuen Eigentumsgrenzen; an den Feldern begann die kräftige Arbeit, begann aber auch der Prozeß um die Felder wieder zurückzugewinnen.

Infolge der Bodenreform hat man in Szabolcs-Szatmár 466.300 Kat.-Joch Boden in Anspruch genommen. 341.500 Kat.-Joch verteilte man davon verteilte man davon zwischen einzelnen Personen. Boden bekamen 58.715, Häuser 2.668, Grund erhielten 24.442 Personen. Die Neubesitzer haben ihre Felder im Jahre 1945 manchmal ohne Zugkraft, nur mit Spaten oder Hacke bearbeitet. Mit Hilfe des Staates und infolge ihrer eigenen Arbeit wurden die

einzelnen Wirtschaften von Jahr zu Jahr stärker. Das Bauerntum des Komitates machte sich auf den Weg des freien Lebens.

Mit der Bodenreform wurde der große Prozeß des ungarischen Volkes um den Boden noch nicht beendet, man stieg in eine neuere Stufe. Auch in Szabolcs-Szatmár waren die kleinen Grundstücke und die Privatwirtschaft zu schwach dazu, daß sie für jedes einzelne Mitglied der Bauernfamilien den wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und kulturellen Aufstieg garantieren hätten können. Deshalb ging das Volk der szabolcser-szatmárer Dörfer unter der Führung der Partei um einen Schritt weiter. Ab 1949 bis 1961 beendete man mit der Gründung der LPG-s, mit dem Bau der sozialistischen Landwirtschaft die sozialistische Durchorganisation der Landwirtschaft. Der sozialistische Sektor stieg bis 1963 in der Landwirtschaft des Komitates über 95%. Auch hier wurden die sozialistischen Produktionsverhältnisse vorherrschend.

S. Horváth

KERESZTES GYÖRGY NYÍRBÁTORI FAZEKASMESTER MUNKÁSSÁGA

A nyírbátori nép háztartásának cserépedénykészletét vizsgálva, mind a készlet minőségében, mind használatában egyforma edényeket használt a zsellér és középparaszt. Az edényféléket hasonló módon használta. Különbőség csak az edények mennyiségében volt. A közép- és módosabb paraszt házá-
nál természetszerűleg nagyobb volt a szükséglet, és ennek a kielégítésére job-
ban megvolt az anyagi lehetőség, a szegényparaszt viszont csak a legnélkü-
lözhetetlenebb cserépedényeket szerezte be.¹

A mult század 80-as éveiben a Nyírvíz csatornázása folytán, — mely *Nyírbátort* is nagymértékben érintette — jelentős területek váltak alkalmassá a szarvasmarha legeltetésére, tehát az állattartásra.² Ennek folytán a tejter-
mékek tárolásához és felhasználásához nagy mennyiségű edényfélére volt
szükség. Így bizonyos edényfajták (különféle úrméretű csuprok, szilkék, tej-
forraló lábasok) nagymérvű vásárlása a paraszti gazdálkodás növekvő állat-
tartásával szorosan összefüggött.³

Figyelmet érdemelnek azok a különbségek, melyek a summások, zsellér-
parasztok, a nincstelének és a földdel rendelkező középparaszt, vagy módo-
sabb paraszt cserépedénykészletében, és ennek következtében némi haszná-
latában megmutatkoztak. A középparasztnál az együttélő nagycsaládnak, a
gazdaságnak és az itt dolgozó napszamosoknak, esetleg cselédeknek jóval
több használati cserépedényre volt szükségük, mint a zselléreknak, summá-
soknak, akik csak a nyári kommencióból, és a hozzákeresett napszámberéből
tengették életüket. Minél nagyobb volt a föld és a családtagok száma, termé-
zetesen annál több cserépedény kellett egy háztartásban. A középparasztok-
nál a nagycsalád később bomlott fel mint a zsellérparasztnál.⁴

Tehát a parasztházaknál előforduló kerámiakészlet mennyisége így egye-
nes arányban volt a gazdasági helyzetével, az edények megbecsülése viszont
sok esetben éppen fordított arányban volt vele. A *polgáriasodás*, azaz a hagyó-

¹ *Román J.*, Sárospataki kerámia. Bp. 1955. 36., Pócsiné 72 é. Zrínyi 18., Kovácsné 80 é. Söhördő 9., Vágóné 80 é. Söhördő 23., Kónyáné 74 é. Söhördő 12., Szilágyiné 72 é. Debreceni 36., Bécsiné 79 é. Iskola 54., Ponkháziné 83 é. Iskola 56. szíves közlése.

² *Imre J.*, A Nyírvíz Szabályozó Társulat története 1879–1929. Nyh. 1929. 3–10., 45–46., *MMOK*: Nyírbátor városképi és műemléki vizsgálata. 1951. 15. (kézirat-rotaprint).

³ *Román J.*, i. m. 35–36., *Morvai J.*, A cserépedény a mezőkövesdiek kultúrájában: NÉ. XXXVII (1955) 50–51., Vadonné 78 é. Árpád 49., Hadháziné 72 é. Szentvér 41., Madainé 70 é. Mártírok 71., Kondásné 65 év. Mártírok 82., Veresné 75 é. Mártírok 101., Kemecseiné 76 é. Mártírok 103., Súlyomné 73 é. Mártírok 113., Bákonyiné 90 é. Kisbogáti 21. szóbeli közlése.

⁴ *Luby M.*, A paraszt élet rendje. Bp. 1935. 24–65., *Kardos L.* Az Őrség népi táplálkozása Bp. 1943. 24–25., 258–266., *Morvai J.*, i. m. 60–61., Koleszárné 71 é. Szentvér 14., Vadonné 82 é. Szentvér 71., Molnárné 72 é. Szentvér 45., Baracsiné 67 é. Szentvér 113., Tallódi E. 77 é. Szentvér 83. szóbeli közlése.

mányos életforma tartozékainak felszámolása, a módosabb, tehetősebb paraszti rétegben indult el, a zsellér parasztság jóformán sokáig el sem jutott. Ennek folytán ami a közép, módosabb parasztságnál, az első világháború utáni időkre általában divatjamúltnak vélt, értéktelenné lett, azt a zsellérparaszt, (csekély számban ugyan) jórészt megőrizte az utóbbi időkgig. A néprajzi tárgyak gyűjtése során tapasztalható, hogy a középparaszt házában található cserépedény szép számmal következetesen a háztól, vagy a szerű padlásáról került le, addig a zsellérparasztnál még ma is megtalálható a falon.⁵

A zsellérparaszt háztartásában a cserépedénykészletből hiányoztak nyilván a tejestálak, tejes-, tejeles-, és a vajtartó fazekak. A zsellérparaszt használati cserépedényei között szép számmal kis méretű edényt találunk: bögrét, csuprot, kisszilket, amikkel ki-kiszaladtak a piacra, vagy egy módosabb gazdához a kis űrméretű cserépedényeknek megfelelően: tejet, tejfelt, esetleg olajat beszerezni. Az egyéb típusba sorolható használati cserépedények közül sem volt neki annyi, mint a napszámos vagy cselédtartó gazdaembereknek. Így, sem butykosuk, az ebédet mezőre hordó ételesük, szilkeféléjük sem volt annyi.⁶

	zsellér	középparaszt
<i>Tálasedény:</i>	db.	db.
nagytál	1 – 2	4 – 6
tál	1	5 – 7
kistányér	2 – 3	8 – 10
tányér	15 – 20	25 – 30
<i>Sütő-főzőedények:</i>		
lábasserpenyő	1	3 – 4
lábass	2	4 – 5
fánksütő	1	1 – 2
szűrőtál	1	2 – 3
<i>Fazékfélék:</i>		
keskeny fenekű fazék	2 – 3	6 – 8
széles fenekű fazék	1 – 2	3 – 4
nagyfazék (lakodalmas)	(1)	3
<i>Tárolóedények:</i>		
szilke	2 – 3	8 – 10
kisszilke	2 – 3	10 – 12
(komaszilke)	1	1 – 2
(komacsésze)	(1)	1 – 2
füles köcsög	2 – 3	10 – 12

⁵ Luby M., i. m. 24 – 45., Kardos L., i. m. 24 – 25., Román J., i. m. 36., Kovácsné 73 é. Gyulaji 19., Helmeziné 66 é. Gyulaji 130., Ponkháziné 73 é. Hunyadi 83., Tallódiné 79 é. Hunyadi 98., Bihariné 75 é. Hunyadi 92., Tallódiné 67 é. Hunyadi 32., Báthoriné 70 é. Árpád 60. szóbeli közlése.

⁶ Morvay J., i. m. 60 – 61., Baracsiné 92 é. Árpád 62., Kónyané 66 é. Árpád 67., Makrainé. 79 é. Árpád 89., Bihariné 78 é. Árpád 99., Borsósné 80 é. Árpád szóbeli közlése.

kisköcsög	2-3	6-8
keskeny fenekű bögre		
széles fenekű bögre	8-10	15-20
hasas bögre		
homorú oldalú bögre		

Korsófélék:

a) *vizesedények:*

korsó kerek szájjal	(1)	1-(2)
korsó korsószájjal	1-2	4-6
korsó		
kiskorsó	1-2	2-4
széles szájú kanta	1	2-3
szűk szájú kanta	(1)	2-3

b) *borosedények:*

bokály		(2-3)
vizeskancsó	1	2-3
oldalt füles kancsó		
kulacs	1-2	2-3
pereckulacs		(1)

c) *pálínkásedények:*

butykoskorsó	1-2	2-3
kerek butella	1	2-3
hasáb alakú butella	1	2-3

Különféle edények és cseréptárgyak:

virágcserep és alja	4-10	10-20
itató	1-2	4-6
játékedény	2-4	6-10 ⁷
Hozzávetőlegesen:	50-100	és 150-250 db.

A népi kerámia és funkciója, felhasználása – csakúgy, mint a sütő-főző technika és a táplálkozás – nem egységes az egész magyar etnikum területén. A történeti és földrajzi tényezők, az egyes táji és etnikai csoportok kultúrája eltér egymástól. Vannak még hagyományos és polgárosult vagy hegyvidéki és alföldi falvak. Különbséget teszünk a jómódú, gazdag parasztvárosok és a szegény, inséges paraszttelepülések, falvak között. Ennek folytán alig van olyan jelenség, néprajzi objektum, amely az egész ország területén azonos lenne.⁸

⁷ *Bátky – Györffy – Viskó*, A magyarság néprajza I. k. 1941–1943. 53–107.; *Kiss L.*, Vásárhelyi kistűkör. Bp. 1964. 381–386.; *Igaz M. – Kresz M.*, A népi cserépedények szakterminológiája: NE. 1965. 97–123., Vadonné 78 é. Árpád 49., Kónyáné 66 é. Árpád 67., Makrainé 79 é. Árpád 89., Hadháziné 72 é. Szentvér 41., Molnárné 72 é. Szentvér 45., Baracsiné 67 é. Szentvér 113., Tallódi E. 77 é. Szentvér 83., Bihariné 75 é. Hunyadi 92., Tallódiné 67 é. Hunyadi 32., Madainé 70 é. Mártírok 71., Kondásné 65 é. Mártírok 82., Sólomné 73 é. Mártírok 113., Bákonyiné 80 é. Kisbogát 21., Pócsiné 72 é. Zrínyi 18., Kovácsné 80 é. Sőhordó 9., Kónyáné 74 é. Sőhordó 12., Bécsiné 79 é. Iskola 54., Szilágyiné 72 é. Debreceni 36. szóbeli közlése.

⁸ *Morvaj J.*, Népi táplálkozás: Ethn. Adattár VI. (1962) 71.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy minden társadalmi változás, fejlődés, a képességek felhalmozódásának folyamata, magával hozza a néprajzi jelenségek átalakulását, változását is.⁹

Nyírbátor lakosságának kerámia szükségletét több fazekasközpont elégitette ki. Ezeknek a központoknak a vásárcörzete több irányban, jelentős területeket jelentett, amelyeket a maguk sajátos árukészleteivel, — sokszor a lakosság igényéhez igazodva — évtizedeken keresztül láttak el.

Az országos szükségletet a különböző gócpontok régi keletű munkamegosztás, szakosodás szerint elégitették ki, az agyagipar egyes központjainak a mesterség egyes ágainak sajátos „profilba”, az alapvetően az anyag minősége határozta meg, és az edényféleségek aránya a termelés egészében számszerű pontossággal megállapítható. Éppen az anyag minőségének sokfélesége okozta, hogy az egyes központok között nagy különbségek voltak, sokkal nagyobb különbségek mint más mesterségeknél, ahol nem volt lényeges eltérés a nyersanyag minősége között.

Természetesen a történeti hatásoknak is nagy szerepe volt az egyes központok jellegének kialakításában, egyes vidékeken talán honfoglaláskor előtti hagyományok élnek tovább, másutt Nyugat-Európa vérkeringésébe való középkori bekapcsolódás emléke maradt fent, az Alföldön a török hódoltság nyoma, Erdélyben a betelepült habánok hatása erősen rányomta bélyegét a fazekasságra.¹⁰ Egy-egy cserépedény vagy típus terjedését befolyásolta és befolyásolja a hasznosság felismerése is.¹¹ A gazdasági élet terén a munkaeszközök könnyebben terjednek, mint maguk a termelési formák. A természeti népek körében az utóbbiak átvételéhez már közvetlen népvándorlás vagy igen szoros és intenzív hatás szükséges. Viszont valamely munkaeszköz, viseletdarab, edény, ékszer stb. már a mindennapi kereskedelmi érintkezések nyomán terjedhet.¹²

A kultúrjavak áramlását, a kultúrák terjedését különböző okok idézhetik elő. Ezekre az etnológusok már több alkalommal rámutattak. Ezek közül a terjedés, a migráció okainak, a tanulmányomhoz a legekleatásabbat említeném meg: „Nem szükséges részletesebben kifejteni, hogy a kereskedelem különböző formái révén már a prehisztorikus idők óta szakadatlanul áramlanak a kultúrjavak egyik területéről a másikra, s a vásári tapasztalatok is egyik gócpontjai a műveltségi javak terjedésének.”¹³

A vásárcörzetek határai nem voltak merevek, az érintkező területek sokszor fedték egymást.¹⁴ Egy-egy falu edényei legtöbbször nemcsak egy, hanem több központból kerültek össze.¹⁵

⁹ *Gunda B.*, Műveltségi áramlatok és társadalmi tényezők: *Ethn.* LXIX. (1958) 575.

¹⁰ *Szilágyi Á.* — *Szilágyi S.*, Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon I. 1863. 293 — 296., *Höllrögl J.*, Árpád-kori keramikánk, I — II: *Arch. Ért.* 44. 1930. 142 — 169. és 46. 1932 — 33. 85 — 93.; *Szabó K.*, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei Bp. 1938.; *Ortutay Gy.*, A magyar népművészet I. Bp. 1941. 52.; *Kresz M.* Fazekas, kor-sós, tálas: *Ethn.* (1060) 298.

¹¹ *Román J.*, i. m. 35 — 36.

¹² *Gunda B.*, i. m. 568.

¹³ *Gunda B.*, i. m. 574.

¹⁴ *Entz G.* — *Szalontai B.*, Nyírbátor. Bp. 1959. (Műemlékeink) 7.; *Kresz M.*, i. m. (1960) 33.

¹⁵ *Morvay J.*, i. m. (1955) 49.; *Kresz M.* i. m. (1960) 331.

Nyírbátort érdeklő *kerámiaközpontok*: 1. *Hódmezővásárhely*, 2. *Gömör* (Rimaszombat), 3. *Sárospatak*, 4. *Mezőtúr*, 5. *Nagybánya*, 6. *Tunyogmatolcs* (Mátészalka), 7. *Rév*, 8. *Szeged*, 9. *Debrecen*, 10. *Zilah*.¹⁶

E téma tárgyalása során röviden említést kell tennem még az előző századok cseréptárgyairól is, mivel Nyírbátor középkori kerámia-emlékeiről tudomást szerezhettünk az 1958–1961-ben történt tervásatás leletei folytán. A felszínre került cserépedények a várkastély (a gimnázium és környéke) XV. század végi és XVI. századi konyha felszereléseinek bizonyítékai.¹⁷ Ennek a fazekas emlékanyagának formakincsét zömmel a *budai*, műhelyközpontokból származott cserépedényekkel hasonlíthatjuk össze,¹⁸ mert a Báthori-család néhány tagja országos méltóságokat viselve, valamint a Hunyadi-családdal való közeli rokoni köteléke révén, közvetlen kapcsolat alakult ki a királyi udvarral, az ottani műhelyekkel,¹⁹ mely kapcsolat nemcsak művészeti, építészeti vonatkozásban, hanem a mindennapi háztartási kerámia eszközök elterjedésében is érezte hatását Nyírbátorban.²⁰

Nyírbátor XVIII. századi kerámiakészletéről, származásáról nincs tudomásunk.

A XIX. század második felétől az említett különböző kerámiaközpontok közül már ellátták a helyi szükségletet. A XIX. század vége felé különböző kerámiaközpontok, és az időközönként idevándorolt és megtelepedett egy-egy *fazekas* készítményeiből tevődött össze a nyírbátori nép cserépedény készlete. Az utóbbi tényező folytán kapott a nyírbátori fazekasság egy-egy új vonást és szint, mely differenciáltta tette a környező megyék, területek lakosságának cserépedény készletétől.

Nyírbátor sohasem volt népi kerámiaközpont, az itteni fazekas tevékenység másodlagos, sőt harmadlagos kisugárzásnak tekinthető. Mégis említésre méltó *Keresztes György* fazekassal kapcsolatos megemlékezés, mivel munkássága jelentős hatást gyakorolt a Nyírbátor-környéki kerámiaira.²¹ Egyrészt a Nyírbátorban készült edényfélék a századfordulótól kezdve a környéken erősen elterjedtek, másrészt a nyírbátori kerámiaanyag bizonyos izlésváltozást eredményezett.

Keresztes György életéről és működéséről keveset tudunk. Egy terménykereskedő és Kónya István nyírbátori gazdálkodó hívására az 1880-as évek végén költözött Nyírbátorba. A fazekas azelőtt Sárospatakon és közvetlen

¹⁶ Szalontai B. – Balogh I., 1961. Kiállítási forgatókönyv (kézirat) Báthori István Múzeum adattára, Nyírbátor.

¹⁷ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1938.

¹⁸ Holl I., A magyar középkori kerámia kutatásának problémái. Bp. 1963. 71., A nyírbátori várkastély tervásatásának dokumentációja. Báthori István Múzeum adattára, Nyírbátor.

¹⁹ Berzeviczy A., Beatrix királyné: Magyar Történelmi Életrajzok. XXIV. (1908) 409.; Entz G. – Szalontai B., i. m. 18.

²⁰ Holl I., i. m. 18., 40–53.

²¹ Szalontai B., 1961. Kiállítási forgatókönyv (kézirat). Báthori István Múzeum adattára; Erdész S., A megye néprajza: Szabolcs-Szatmári útikönyv. Nyíregyháza, 1965. 88.

környékén dolgozott. Az 1920-as évek elején hagyta el Nyírbátort, állítólag Amerikába vándorolt, a volt üzlettársa Kónya István után.²²

Keresztes György Nyírbátorban megtelepedve először az Iskola, majd a Bajcsy Zs., később kb. 4 évig a Hunyadi utcában működött, míg a továbbiakban a Szentvér utcai portán (ma 77 szám), illetőleg a Szálláskertekben az utcák végén, míg végül az Árpád utcában építette fel műhelyét.²³ Munkásságával, a formák és színek alkalmazásával eleinte csupán a sárospataki hagyományokat folytatta. Díszítésben csak a sárospataki ornamenteket, főleg Sárospatakra jellemző koszorúminkákat alkalmazott, formázásban pedig Sárospatak későbbi korszakában kialakított karimásajkú edény szájakat. Keresztes György fazekas évek multán a sárospataki virágkoszorúdíszítés mellett a pontozott díszítésű, a pontokkal telt mértani idomdíszeket (rombusz, ikerrombusz, söt spirál stb.) használt, a már itt talált nagybányai eredetű cserépedényeken, különösen a szilkéken lévő díszítő motívumok példájára.²⁴

Készítményein azonban erősen egyéni jegyek is felfedezhetők; különösen a karcolt díszítésben, virágsgirom és a levélformák egyediségében. Gyakori motívumai voltak: a stilizált kerti és vadvirágokból összeállított csokor: sárga szegfű, (*Dianthus, caryophyllus*),²⁵ tulipán (*Tulipa Gesneriana*),²⁶ szívvirág (*Dicentra spectabilis*),²⁷ rozmaring (*Rosmarinus officinalis*),²⁸ kerti, illetve búzavirág (*Centaurea Cyanus*),²⁹ bakszakáll (*Tropopogon orientalis*),³⁰ macskafarkú veronika (*Spicata*),³¹ selymes boglárka (*Ranunculus illyricus*),³² vadvirágokból összeállított ornamenteik. Tehát készítményein a helyi növények stilizált formáit alkalmazta, díszítő elemekként.³³ Ezért úgy véljük, joggal beszélhetünk egy új – Nyírbátorban kialakult – Keresztes-stílusról is.

A Keresztes-féle kerámiából jó néhány darabot sikerült begyűjteni, (Nyírbátor több utcájának házaiból) a nyírbátori múzeumba.

²² Vadonné 79 é. Árpád 47.; Hatvani Kónya I. 62 é. Árpád 36., Makrai S. 71 é. Árpád 34.; Elekné 70 é. Árpád 38.; Báthori P. 79 é. Árpád 44.; Bihari J. 77 é. Hunyadi 92.; Tóthné 81 é. Hunyadi 100.; Bukovenszkiné 72 é. Hunyadi 110.; Katonáné 78 é. Iskola 32.; Bécsiné 83 é. Iskola 54.; Kardos V. 75 é. Bajcsy 24 é.; Szabó P. 89 é. 104.; Gál J. 81 é. Szentvér 37.; Tallódi E. 77 é. Szentvér 83.; Veress P. 84 é. Szentvér 89.; Puskás L. 64 é. Árpád 31.; Baksa I. 73 é. Hunyadi 66. Oláhné 80 é. Hunyadi 33. szóbeli közlése.

²³ Bécsiné 83 é. Iskola 54.; Kardos V. 75 é. Bajcsy 24.; Szabó P. 89 é. Bajcsy 104.; Baksa I. 73 é. Hunyadi 66.; Tallódi E. 77 é. Szentvér 83.; Vadonné 79 é. Árpád 47.; Hatvani Kónya I. 62. é. Árpád 36.; Puskás L. 64 é. Árpád 31. szóbeli közlése.

²⁴ Kresz M. hívta fel rá a figyelmemet.

²⁵ Soó R. – *Jávorka S.*, A magyar növényvilág kézikönyve II. Bp. 1951. 755., 998., 1006.; *Jávorka S. – Csapody V.*, Erdők, mezők virágai. Bp. 1965. 19 b., 74., 140.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, A magyar növénynevek szótára. Bp. 1966. 177.

²⁶ Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 855., 1058.

²⁷ Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 1061., 1068.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, i. m. 182.

²⁸ Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 508 – 509.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, m. 163.

²⁹ Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 707; *Jávorka S. – Csapody V.*, i. m. 167; *Csapody V. – Priszter Sz.*, i. m. 36 – 37.

³⁰ Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 716., 1054.; *Jávorka S. – Csapody V.*, i. m. 97., 138., 77 a t.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, i. m. 26.

³¹ Soó R. – *Jávorka S.*, i. 557., 1039., 1040.; *Jávorka S. – Csapody V.*, i. m. 58 f., 120.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, i. m. 122.

³² Soó R. – *Jávorka S.*, i. m. 220; *Jávorka S. – Csapody V.*, i. m. 97., képe 22 e t.; *Csapody V. – Priszter Sz.*, i. m. 31.

³³ Szalontai B., Nyírbátor barokk emlékei. Nyírbátor, 1957.8.

Az idősebb adatközlők középmagas termetű, csorgó bajuszú, szőkehajú, vereses és szeplősképű, vékony embernek írják le Kereszttest, hozzáteszik azt is, hogy bőbeszédű volt. 1912-ben vette meg végül is az Árpád utca 36 szám alatti házat.³⁴ A hátsó házban műhelyt alakított ki, a mögötte álló kamrában pedig raktárt rendezett be. A fazekas elsősorban a helyi szükséglet kielégítésére dolgozott, de cseréparu készletéből jutott olykor a vásárookra is a környező községek ellátására.³⁵

Keresztes készítette cserépedényfélék:

Tálasedény (tál, tányér, kistányér),

Sütő-főzbedények (lábás, fánkösütő, szűrőtál).

Fazékfélék (keskeny fenekű fazék).

Tárolóedények (szilke, kisszilke, füles köcsög, kisköcsög, keskeny fenekű bögre, hasas bögre).

Korsófélék:

Vizesedények (korsó kerek szájjal, kiskorsó, széles szájú kanta),

borosedények (vizeskancsó, kulacs),

pálinkásedények (butykoskorsó).

Különféle edények és cseréptárgyak (virágcserep és alja, itatói, játék-edények (kiscsupor, kiskorsó, kistányér, kislábás).³⁶

A nyírbátori kézművesek 1581-től — a múlt század 80-as éveikig — céhszerű keretekben működtek, (szabó, szűcs, takács, csizmadia, kovács, lakatos, asztalos, kerékgyártó, szíjgyártó, szappanos, — fazekas nem szerepel —).³⁷ 1910-ben, amikor is a népszámlálás már 7777 lelket talált Nyírbátorban, a hagyományos iparból élők szakmai megoszlása elég sokrétű volt:

Kovács	25 fő
Lakatos	26 fő
Fazekas	6 fő
Asztalos	55 fő
Tímár	2 fő
Takács	7 fő
Szabó	86 fő
Cipész és csizmadia	144 fő
Ács	43 fő ³⁸

³⁴ Vadonné 79 é. Árpád 47.; Hatvani Kónya I. 62 é. Árpád 36.; Makrai S. 71 é. Árpád 34.; Oláhné 80 é. Hunyadi 33.; Baksa I. 73 é. Hunyadi 66. szóbeli közlése.

³⁵ Hatvani Kónya I. 62 é. Árpád 36.; Puskás L. 64 é. Árpád 31.; Elekné 70 é. Árpád 38.; Báthori P. 79 é. Árpád 44. szóbeli közlése.

³⁶ Eddig ismert edénytípusai: *lábás* (66.6.2.), 63.188.5.1.), *szilke* (67.1.1., 63.72.1.), *kancsó* (66.4.1.), *kulacs* (57.42.1., 57.41.1., 63.19.1., 63.144.1., 67.2.1., 57.42.2.).

³⁷ Kiss E., Nyírbátori céhek életéből: A nyírbátori Báthori István Múzeum füzetei, 3, 1956. *Entz G. — Szalontai B.*, i. m. 12.15.

³⁸ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 48. k. 1910. évi népszámlálás II. rész. Bp. 1913. 614 — 617.; *Bányász L.*, Nyírbátor története az 1919-es Tanácsköztársaság idején. 1960. (kézirat) Báthori István Múzeum adattára, Nyírbátor.

Ezek a kisiparosok érdekvédelmi testületen kívül dolgoztak, mert az ipartestületet több évtizedes szárnypróbálgatás után, csak 1926-ban tudták megalakítani, létrehozni.³⁹

A fentiekből következik, hogy Keresztes György fazekas 1910-ben több munkaerővel dolgozott. De tudomásunk van arról, hogy a későbbiek során néhány fazekas üzlettársa, különválva tőle, az Iskola utcában, egy új fazekas-műhelyt hozott létre.⁴⁰

Nyírbátorban több mint negyedszázadon át nem dolgozott fazekas, csak 1947–48 telén, amikor is Erdély legnevezetesebb fazekasközpontjából, Korondról származó fazekas Tófalvi Gergely kezdte el ismét forgatni a korongot. Mesterségét Korondon Balázs József műhelyében tanulta. Később dolgozott Mezőtúron Badár Balázsnál, majd Hózdmezővásárhelyen Major Imrénél. Tófalvi sok helyütt dolgozott, az egész országot bejárta. Ez az oka annak, hogy egyéni stílus kevésbé alakulhatott ki nála, illetőleg az általa követett stílus nem más, mint a fazekasközpontok stílusának keveredése.⁴¹

Évek múltán Tófalvi is megismerkedett a Keresztes készíttette cserépelemekkel, melyek közül néhányról szakmailag a következőképpen vélekedik:

„Most itt tartok a kezemben egy régi emléket, amit Keresztes György készített, egy cserépkulacs, 1906-ban készült. Ennek a készítése elsősorban gipszformába történik. Megvan a forma, amit gumival kapcsolnak össze, és feloldják a fáradt agyagot vékonyra, és úgy töltik bele a formába. Természetesen mikor a forma ezt magához szívta, a közepe üresen marad, akkor leveszük a gumikat a formáról és szépen kiemelünk abból egy kulacsot. Amire ragasztunk 4 szíjtartót, ugyanebbe lehet madzagot is húzni, — ha nincs szíj, — de szíjtartó a neve.

— Na kérem, erre négy kis lábat tesznek alá, mint ahogy most nevezik a szűrőtálra, amelyet szoktak csinálni. Erre négy lábat ragasztunk, azért hogy amikor letesszük az álljon meg egyenes színvonalba. Ennek a díszítése a következő:

— Karcolt munka, fele-fele pedig kézi festménymunka. Amit úgynevezünk, hogy zódkromoxid, és fehér-oxid. Ennek ez a neve. Az alapfestés, az meg pedig fekete. Ez borostyán, és fekete. Az alapja ennek teljesen szürke, szürke az alapmáza, de ebbe egy kis hiba előfordult, mikor ezt készítették, — a készítésén nem annyira fordul elő, mint a zománcozásnál. A zománcozás még helyes lett volna csak egy kicsit később adtak rá alapfestéket, azt amit úgy nevezünk, hogy fekete alapanyag, ez természetesen szürke, fémmáz nélkül. Ezt egy kicsit később adták rá, mert meg vót száradva és a mai napig, és kezdettől fogva is mindig némely helyen ledobja a fémmázat. Mert el volt hanyagolva az öntése. Hát ezen nem is kell csudálkoznunk ugye, mert Ke-Keresztes György valamikor régen születhetett, — 1906-ban készült, — hát akkor ő mennyivel született azelőtt. A festések kis író ecsettel készültek ezek, amivel most írunk betűket, ugyanavval készülnek ezek, — akkor is evvel készültek. — Ahol karcolunk, természetesen, hogy nem festünk, tekin-

³⁹ *Entz G. — Szalontai B.*: i. m. 16.; *Feiszthammel J.*, A nyírbátori ipartestület rövid története. 1943. (Kézirat.) Báthori István Múzeum adattára, Nyírbátor.

⁴⁰ Vadonné 79 é. Árpád 47.; Bécsiné 83 é. Iskola u. 54., Baksa I. 73 é. Hunyadi 66.; Juhos Makrai A. 68 é. Árpád 59.; Oláh J. 80 é. Árpád 71.; Tallódi E. 77 é. Szentvér 83. szóbeli közlése.

⁴¹ Tófalvi Gergely fazekas elbeszélése alapján.

tettel arra, hogy itt ahol kiharcoljuk, ugyis belekarcolunk a rendes alapanyagba. És ez megmarad egész sárgára. Ezt karcolónak nevezzük, ugyanolyan esetben van, mint az íróecset. Avval azt belefoglalják természetesen kifenik élesre, és belefoglalják egy nyélbe, és avval szépen ahogy karcolják úgy lehet karcolni, mint ahogy festeni. Ennek fele karcolt és fele festett. — Krómzölddel, és oxidfehérrel. Ennek ez a díszítése.

— Ezt láttam Mezőtúron és Hódmezővásárhelyen. Ezt a fajtát láttam, csak az természetesen módosítva vót, mint emez, tulipán. Ezek csak akkor még nem tudták kihozni annyira a tulipánt, mint ahogy máma, hogy ki tudják hozni. (De még sokkal jobb vóna, ha tele volna borral, osztán szíj rajta, osztán a hátamra akasztanám.)

Ezt a legnagyobb részben Hódmezővásárhelyen csinálják. Ez vásárhelyi minta, mégpedig ezt legtöbbet Somogyi Imrénél festik és Láz Jánosnál. Már jártam ott már náluk és láttam ott ezt a festést. Ez ugyan oxidpiros, oxidzöld, króm ebbe nincs is. — Ezt általában legtöbb helyen csinálják. Mert így néz ki egy búzavirág is, de inkább hasonlít a kéknefelejcshez. Ez aztán lehet minden színbe, amilyen színben akarják.

— A másik cserépkulacs piros. Ezt inkább valamikor hajnalpirosnak neveztük. Míg világába vót, csak ugye meg van kopva, hát inkább csak pirosnak mondhatjuk. Hát díszítve ugyan csak zölddel van, meg fehérrel. Ezen karcolt munka nincs. Az ódalai karcolt, ezzel kötjük át a virágnak a tövit. Ahol kinő egy virág a fű között és mellette vagy levél valami fűszál, vagy rá van kapaszkodva. Tulipánnak is van, mikor hasad ki az a virága. Hát ez még szirma. Ez még most bomlik ki. Stilizált tulipánt lesz. Ennél meg már itt szegfű minta. Ez a szegfű rendbe van — de az se egész szegfű, én nem tudom, hogy itt hogy nevezik — ezt a virágot nálunk úgynevezik, hogy kádárvirág. — Ez nefelejs. — Ez is inkább kádárvirágnak néz ki. Ez eredeti szegfű vóna, de ez is kádárvirágnak néz ki. A középső felső minta is szegfű, szárán levelek vannak. Itt lent meg az összekötő van, és még több helyen, aztán nem sikerült neki karcolni, áthuzogatta. Itt másként kellett volna áthúzni, többi rendesen van húzva. Ez itt füvet jelképez, ennél is felismerem Keresztes György kezemunkáját. Látok itt még másfajta virágot is, hajnalpiros színe vót, a kopás miatt fakult.⁴²

Keresztes György mind ez ideig a magyar néprajzi kerámia kutatás előtt teljesen ismeretlen fazekas volt, mert még az utóbbi évtizedekben is, a kerámiai kutatás, elsősorban a díszes, — a jelentősebb művészi értéket képviselő — kerámiákat készítő központok stílusának, díszítő rendszerének, technikájának tanulmányozását tartotta fő feladatának.⁴³ Ennek folytán, a kerámia-központoktól függetlenül az ország területén itt-ott működő, valamelyik község vagy falu egyikében-másikában meghúzódó, és a nehéz viszonyok között élő, küszködő fazekas felkutatása terén vajmi kevés eredmény születetett.⁴⁴ Ezeknek a fazekasoknak a tevékenysége másodlagos, sőt harmadlagos kisugárzásnak tekinthető, így a díszítő művészetüket különböző ötvözetű stílusjegyek jellemzik.⁴⁵ Egy-egy fazekas kiszakadt valamelyik nagyobb

⁴² Tófalvi G. magnetofonra mondott elbeszélése alapján.

⁴³ Bátky Zs., Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére. Bp. 1906. 9.

⁴⁴ Szabadfalvi J., A magyar feketekerámia és európai kapcsolatai. 1958. 3–4. (kézirat, doktori értekezés.) Egyetemi Néprajzi Intézet, Debrecen.

⁴⁵ Györffy I., A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Bp. 1939. 33–34.

kerámiaközpontból (Korond, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Karcag, Mezőcsát, Sárospatak, Tiszafüred stb.) és a korábbi működési helyéről hozott mester-ségbeli tudása érvényesült teljes mértékben mindaddig, amíg bizonyos idő után, a környezet hatása következtében, vagyis az új megélhetési körülmény befolyására, deduktíve, integrálódási folyamattal,⁴⁶ az alkalmazkodás tudatos, vagy nem tudatos, ösztönös, sőt a véletlen tényezők következtében egy egymásra rétegződött, egy új heterogén jellegű, esetleg több irányból ötvözött, több kerámiaközpont kultúráját, arculatát magánviselő elemekből, egy új egyedi specifikum, egy új díszítő stílus-komplexum alakult ki.⁴⁷ Ez a sajátos folyamat fejlődhetett ki, a sárospataki tanultságú Keresztes György fazekas nyírbátori működése során is.

Szalontai Barnabás

Az edények leírása

66. 6. 2.

A Szentvér utca 87 sz. ház edénykészletének volt jeles darabja ez a *lábás*.⁴⁸ Nem annyira sütésre, mint inkább tejforralásra használt edény, – mondják itt kasztrolynak is. – Két függőleges füle és rámás széle van. Belül rózsaszín, kívül zöld mázú. Drótozott edény (*IX. t. 1*).

M: 11,5 cm, felső átm: 23 cm, alsó átm: 18 cm.

Vétel: Tallódi Erzsébettől. Gyűjtő: Szalontai Barnabás.

63. 188. 5. 1.

Az Árpád utca 19 sz. ház edénykészletéhez tartozott ez a két függőleges fülű *lábás*. Kihajló rámásszelű cserépedény. Felülete kívül-belül sárga mázas. Díszítése: a vállon és a has felületen egy-egy fehér körbefutó csík, közte széles barna sáv, melynek közepén egy fehér hullámvonal fut körül. Tejforralásra használták (*IX. t. 2*).

M: 12 cm, felső átm: 25 cm, alsó átm: 17 cm.

Vétel: Tóth Kálmánétól. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

57. 110. 1.

A Szentvér utca 44 sz. alatti háztartásnak volt eszköze ez a függőleges fülű, karimás *tésztaaszűrő*.⁴⁹ Szájnyílása alatt, egy széles mély kanellura övezi körül, és teszi erősen tagolttá, viszonylag karcsúvá, kecsesebbé, ezt a lapos formájú cserépedényt. A mell felületén három párhuzamos karcolás látható. Az edény feneke alá három kis lyukas láb épült alá. Feneke lyukas, a hasfelületen lyukakból alkotott négy nagyobb, és két kisebb háromszög váltakozik körbe. Kívül-belül sárga mázas (*IX. t. 3*).

M: 12 cm, felső átm.: 27 cm, alsó átm.: 15,5 cm.

Ajándékozó: Tallódi Sándor. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

67. 1. 1.

⁴⁶ Gunda B., i. m. 574–575.

⁴⁷ Ortutay Gy., Magyar népművészet I. 1941. 20–28., 51–52.

⁴⁸ Szarvas G. – Simonyi Zs.: Magyar Nyelvtörténeti szótár II. Bp. 1890–1893. 500.; Szinnyei J., Magyar Tájszótár I. 1897–1901. 1273.; Igaz M. – Kresz M.) A népi cserépedények szakterminológiája: NÉ. (1965) 98–99.

⁴⁹ Igaz M. – Kresz M., i. m. 99–100.

Az Árpád utca 59. sz. ház háztartásának igen megbecsült cserépedénye volt ez a *szilke*,⁵⁰ mivel a tulajdonos apja komaságban volt Keresztes György fazekassal. Égetett cserépből készült fennálló öblös edény, egy füllel. Felülete sárga angób alapon sötétbarna mázú. Dísztése írókával és sgrafittós eljárással készült. Dísztésében a mellén körbefutó kerti és vadvirágból kombinált mintázat dominál. A körbefutó középső karcolt hullámvonalból föl- és leívelő karcolt sárgaszínű búza- és szívvirágok váltakoznak. Közbe szintén le- és fölívelő kék és fehér írókával festett macskafarkú veronika ível ki a koszorúkomplexumból. A koszorúegyüttest, a karcolt hullámvonalból kihajló sgrafittós megoldással kiképzett, belül vonalkázott sárga levélmotívumok teszik teltebb mintájává. A díszítő komplexumot, felül, a nyaknál egy körbefutó fehér hullám, és egy sima vonaldísz, alul pedig négy párhuzamosan körbeívelő fehér csík fogja össze és szegi be. A fül hajlatot négy díszített fehér, a fül alját pedig öt fehér vonalból álló függődísz ékíti. Ennél a díszítésben Keresztes a sárospataki hagyományokat juttatta kifejezésre (*X. t. 1*).

M: 22 cm, felső átm.: 18 cm, alsó átm.: 11,7 cm.

Ajándékozó: Juhos Makrai Albert. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

63. 72. 1.

A Hunyadi út 69 számú házban lakó család tulajdonában volt ez a *szilke*. Vörösre égetett cserépből készült fennálló öblös edény, egy füllel. Barna angób alapon sötétbarna máz. Dísztése fehér írókás és sgrafittó-minta. Az edény mellét, hét teljes, és átlóban felezett két fél iker rombusz – (a rombuszmezők világoskék és fehér pontokkal kitöltve) – öleli át. A közökben alul-felül fehér legyezőminta, sgrafittó megoldással. A díszítő komplexumot, a szájeremen és vállon levő fehér vonaldísz, és a köztük körbefutó fehér hullámvonal, – alul a has felületen, pedig a négy párhuzamos vonalegyüttes, – egészíti ki.⁵¹ Formázásban ennél, Sárospatak későbbi korszakában kialakított és karimás ajkú edényszáját, díszítésben pedig a már itt talált nagybányai eredetű cserépedényeken, – különösen a szilkéken – lévő díszítő motívumokat alkalmazott Keresztes György (*X. t. 2*).

M: 21 cm, felső átm.: 16 cm, alsó átm.: 12 cm.

Ajándékozó: Báthori Zsófia, Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

66. 4. 1.

Nagy becsben tartott kis *cserépkancsója*⁵² volt ez, a Szentvér utca 85 számú házban lakó, Tallódi családnak, különösen azért, mert a család emlékebe kapta a kancsó készítőjétől, kivélszomszédságban is volt. Ennek az edénykének jellegzetes ún. vizeskancsó formája van, sima ajakkal mely alatt két párhuzamos kis kannelura fut körül. A nyak alatt pedig egy körbefutó karcolás látható. Egy füle van. Alapszíne: sárga máz. A nyaktól lefelé pedig barna máz vonja be az edény felületét. Dísztése írókás, ecset-felszedéses és sgrafittós megoldású.

A motívumok, – a nyaktól a fenékrészig, – függőleges irányban helyezkednek el; és pedig három sor rozmaringág, háromszor három párhuzamos-vonaldísz, és négy felszedett sávozás. A rozmaring dísz és a vonal ornamens

⁵⁰ Czuczor G. – Fogarasi J., A magyar Nyelv Szótára V. Bp. 1870. 1341.; Szinnyei J.: i. m. II. 560.; Igaz M. – Kresz M., i. m. 102 – 104.

⁵¹ Kresz M. hívta fel rá a figyelmemet.

⁵² Szarvas G. – Simonyi Zs., i. m. II. 95.; Igaz M. – Kresz M., i. m. 114 – 115.; Herman O., A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp. 1914. 239.

sgrafittós eljárással készült, miszerint a sötétbarna mázból igen markánsan és hatásosan domborodnak ki, a sárga motívumok. Az esetes felszedés márványszerű folt hatást idéz elő (XI. t.).

Ez a kis kancsó szépen képviseli a Keresztes-fazekas nyújtotta kerámia-kultúrát, és egyben a mester tudásáról, jóízléséről tesz tanúbizonytságot. Funkciója: kezdetben, valószínű a bor meritésekor volt használatban, és ivás alkalmával került kézbe. Későbbiek során már csak féltett dísz tárgyként őrizte a család, míg be nem került a helyi múzeum kerámiagyűjteményébe, illetve kiállítására.

M: 16,5 cm, felső átm.: 8,3 cm, alsó átm.: 7 cm.

Vétel: Tallódi Sándornétól. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

Régen a nyírbátori nép igen kedvelt cseréptárgya volt a *kulacs*, melyhez sok kedves emlék fűződik, s melyet még ma is gyakran emlegetnek az öregek.⁵³

A *kulacs* (csutora)⁵⁴ lapos, korong alakú, általában négy kis lába van, elvéve, két széles lábbal, vagy talppal van ellátva. Szíjra függesztve hordozható. Hengerszelet formája, lehet lapos, domborodó, mely formák csak itt ismeretesek. Lapított keskeny oldalán két vagy négy lapos fül van, szíj átfűzésére. Szája kicsi, kerek, gyakran karimás.

A kulacs ritkán teljesen mázatlan, rendszerint belül mázatlan, kívül mázas, változatos díszítésekkel. Évszám, felirat eléggé gyakori rajta. Csakis egyedileg készült, legtöbbször megrendelésre, mely esetben a megrendelő nevét is ráillesztik, ráírják, illetve belekarcolják. Legtöbbnyire tálasműhelyben készítették, de esetenként a fazekasok is gyártogatták.⁵⁵ A kulacsot pálinkával teltén, a mezei munkára is kivitték, amikor is a kulacsot a tarisznyába, szerezésbe helyezték, ha szíjjal volt ellátva, akkor nyakba, vagy vállra akasztva vitték ki a mezőre. A kulacsot a gazda használta, reggelenként a házimunka megkezdése előtt is abból ittak. Ha vásárba mentek szintén magukkal vitték a cserépkulacsot.⁵⁶

A cserépkulacs lakodalom idején való használatával kapcsolatban özv. Hadházi Ferencné (72, éves Szentvér utca 41) a következőket mondta el:
„– Lakodalomkor a násznagy vitte a cserépkulacsot borral telve, majd minden sarkon megálltak és belőle kínálták a bort, és közben a násznagy fennhangon mondogatta:

– Akinek nincs semmi dolga,

Jöjjön a lakodalomba! –”

A kulacsot legtöbbször a nagyobbik fiú, lányos háznál a legnagyobbik lány után a vő, vagy egy jó koma fia örökölte. A kulacsot használaton kívül a falra akasztották.

⁵³ Hadháziné 72 é. Szentvér 41.; Vadonné 79 é. Árpád 47; Báthori P. 79 é. Árpád 44.; Fibi M. 68 é. Mártírok 38.; Borsós A. 79. é. Árpád 94; Ponkházi A. 76 é. Hunyadi 83; Kardos V. 75 é. Bajesy 24; Tallódi E. 77 é. Szentvér 83; Veress P. 84 é. Szentvér 89, szóbeli közlése.

⁵⁴ Színnyei J., i. m. I. 1244.; Herman O., i. m. 240., 241.; Igaz M. – Kresz M., i. m. 116.

⁵⁵ Kresz M., Évszámos hódmezővásárhelyi cserépedények a néprajzi múzeumban: NÉ. XXXVI. (1954) 136., XXIX. t.

⁵⁶ Kresz M., Fazekas, korsós, tálás: Ethn. (1960) 364–365; Vadonné 79 é. Árpád 47; Kondásné 69 é. Mártírok 82; Hadháziné 72 é. Szentvér 41; Juhos Makrai A. 68 é. Árpád 59; Hatvani Kónya I. 62 é. Árpád 36, szóbeli közlése.

Nyírbátorban a kulacsok jó részét, — amikor még itt is divatban volt, — megrendelésre Keresztes György készítette.⁵⁷

57. 42. 1.

Daragó Albert (Árpád u. 51.) tulajdonában volt az itt bemutatott *kulacs*, (XII. t. 1) ki rokonságban volt, a század elején Amerikába kivándorolt, — a kulacs készítőjének megrendelőjével —, Pócsi Elekkel. A kulacs négy füllel, és négy lábbal van ellátva. A szája kicsi, kerek karimás, valamikor kupak lehetett rajta (XII. t. 1a). Sötétbarna mázas, majdnem a fekete szín hatását kelti. Díszítése irókával és karcolással készült. Közepén lent balról, és fönt is balra ívelő kerti és vadvirágból összeállított csokor, mely áll: három sárga szegfűből, két sárga tulipánból és két kék és két fehér vadvirágból, az ún. macskafarkú veronikából. A csokrot vonaldíszes körülkarcolt levelek fogják össze. A díszítő elrendezést a következő bekarcolt sárga színű szöveg fogja közre: „Pócsi Elek úrnak. Készítete Keresztes György. 1906.” Alul a két láb fölötti felületen: „Nyir-Bátor”. A kulacs másik oldalán a díszítés megegyezik az előzővel, azzal az eltéréssel, hogy alul a levelekből még mindkét oldalra egy-egy kis fehér fürtös vadvirág „macskafarkú veronika” ível szét. Oldalán körös-körül, kereszt alakban szembenéző, karcolt és irókás megoldással: két sárga és egy fehér, egy kék levélke együttes (XII. t. 1b) ismétlődik. A fül formáját sárga vonal szegi be körös-körül. A fülközökben négy fehér pontdíszítés látható.

M: 21,8 cm, átm.: 19,5 cm, száj átm.: 2,2 cm, szélessége: 6,4 cm.

Ajándékozó: Daragó Albert. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

57. 41. 1.

Rózsa Ferenc utca 34 sz. ház háztartásának volt díszje, ez a Keresztes-készítette fekete mázú *cserépkulacs* (XIII. t. 1). Formája és díszítése megegyezik az előbb leírt kulcsa motívumaival, azzal az eltéréssel, hogy a csokor levélnamense nem karcolásos kontúrokkal, hanem szélesebb felületű sgraffittós megoldással, készültek. A szegfű díszítés helyett, mindkét oldalon búzavirág van. A kulacs oldalfelületét hat rozmaring motívum díszíti, két oldalt váltakozó fehér és kék pontdíszítése között (XIII. t. 10, 1b).

M: 21,5 cm, átm.: 18 cm, szájátm.: 2,4 cm, szélesség: 6,2 cm.

Vétel: Gál Jánostól. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

63. 19. 1.

A Szentvér utca 71 szám alatti háztartás edénykészletéhez tartozott ez a barna mázas *kulacs* (XIV. t. 1). Formája az előbbiekéhez hasonló. Díszítése két fehér stilizált tulipán, egy búzavirág, két szegfű motívum, fehér és kék stilizált levélminták. Az ezekből összeállított csokorhoz egy kék és két fehér, két oldalra kihajló macskafarkú veronika tartozik. Oldalán, fehér rozmaring, két ágacsából közrefogott pontdíszítés, (egy nagy fehér pontot körülvevő nyolc kék kis pontdísz) hatszor ismétlődik meg. A kulacsnak szíja is van (XIV. t. 1a).

M: 22,5 cm, átm.: 22,2 cm, szájátm.: 2,5 cm, szélesség: 5,3 cm.

Vétel: Papp Lászlónétól. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

63. 144. 1.

A Zrínyi u. 21. számú házból ismeretes ez a *kulacs* (XV. t. 1). Formája az előbbinél domborúbb. Máza sötétbarna. Díszítése karcolással és irókával készült, motívuma öt ívelő virágból álló csokor. A virágminta stilizált sely-

⁵⁷ Hadházi Ferencné 72 é. Szentvér u. 41, magnetofonra mondott elbeszélései alapján.

mes boglárka, mely öt sárga szziromból és egy kék porzótokból áll. A motívum elrendezést, mind két oldalra kihajló egy-egy macskafarkú veronika, valamint kék és fehér levélmotívumok képezik egy összefogott, dúsabb csokorrá. A kulacsnak hat füle van, a fülközőkben hat fehér és két kék kis levélszirom váltakozik (XV. t. 1a).

M: 23 cm, átm.: 22 cm, szájátm.: 2,8 cm, szélesség: 12,3 cm.

Ajándékozó: Papp Gedeon. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

67. 1. 2.

Az Árpád utca 59 szám alatt lakó családnak féltve őrzött *cserépkulacsa* (XVI. t. 1) volt ez a Keresztes készítette kerámia. (Készítőjével komasági viszonyban volt e cserépedény tulajdonosának az apja.) Formája: az előbbiekével azonos, díszítése vadvirágokból összeállított csokor, mely áll fönt, egy stilizált sárga színű búzavirágból. Két oldalt pedig két sárga búzavirág, és két szegfű minta váltakozik. Az irókával festett csokrot, két fehér, egy kék, és egy zöld macskafarkú veronika, valamint két sgrafittós sárga levélmotívum egészíti ki. A csokrot lent, négy zöld irókás vonal fejezi be, illetve fogja össze. A díszítő elrendezést a következő bekarcolt sárgaszínű szöveg fogja közre: „Makray Sándor úrnak Készítete Keresztes György”, fönt: „1906” évszám, alul a két láb fölötti felületen: „Nyir-Bátor”. A kulacs hátsó oldalának díszítése megegyezik a leírt felület ornamenseivel. A négy fül közötti felület, — hat karcolt sárga hurokvonal vezetéssel, — négy irányban kiképzett levéldísz ékíti. A közőkben egy fehér, egy kék, és egy zöld vonaldísz váltakozik (XVI. t. 1a). A kulacs hátsó felületének díszítése, — a szöveg részen kívül — megegyezik a leírt felületével. A fül élét sárga kontúr veszi körül, a mezőkben irókás, négy nagy fehér, és három kis pontdíszítés látható.

M: 24 cm, átm.: 24 cm, szájátm.: 2,6 cm, szélesség: 7,3 cm.

Ajándékozó: Juhos Makray Albert. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

57. 42. 2.

Egy megrendelő nevével ellátott *kulacs* (XVII. t. 1) kerül bemutatásra, mely az Árpád utca 47. számú házból ismeretes. A kulacs, tulajdonos özvegye révén, ajándékként került a helyi múzeumba. A már ismert formájú, négy lábú kulacs ez, letört fülekkel, behajló szélű kis szájnyílással. A máz színe barna. Díszítése nagyobbbrészt sgrafittós technikával készült. Ornamensei, stilizált vadvirágok: három sárga színű búzavirág, két sárga bakszakáll, egy kék, egy zöld és két fehér színű irókás macskafarkú veronika, melyek csokrot képeznek. A díszítő komplexumot néhány sárga karcolt vonal levélmotívum, és körülkarcolt vonaldíszes két nagy levél teszi teltebbé. A kulacs peremén a következő körbekarcolt sárgaszínű felirat olvasható: „Készítete Keresztes György 1906 Vadon István úrnak Nyir-Bátor.” A cserépedény másik oldalának díszítése, eltekintve a szöveges résztől, teljesen ugyanez. Oldalán (XVII. t. 1a) köröskörül kereszt alakban szembe néző, — középen kék pontdíszítések —, karcolt és irókás, két sárga, egy fehér, és egy zöld vonalas levélegyüttes hatszor ismétlődik.

M: 23,6 cm, átm.: 21 cm, szájátm.: 2,3 cm, szélesség: 7,2 cm.

Ajándékozó: özv. Vadon Istvánné. Gyűjt.: Szalontai Barnabás.

DIE TÄTIGKEIT DES TÖPFERMEISTERS GYÖRGY KERESZTES IN NYIRBÁTOR

Die Ansprüche an Keramik der Bevölkerung in Nyirbátor erfüllten mehrere Töpfereizentren (Sárospatak, Gömör, Nagybánya, Rév, Bereg-újfalu, Hódmezővásárhely, u. s. w.). Die Marktkreise dieser Zentren – in mehreren Richtungen – waren beträchtliche Gebiete, die man mit ihren eigenartigen Warenvorräten – oft angepaßt an die Ansprüche der Bevölkerung – durch Jahrzehnte hindurch versorgt hat.

Das Lager an Töpfereikeramik der nyirbátorer bestand einerseits aus den Produkten der verschiedenen Keramikzentren, andererseits aus den Produkten je eines, hierher eingewanderten und sich angesiedelten Töpfers. Infolge des zweiten Faktors bekam die nyirbátorer Keramikultur immer Neuere Züge, Farbe, durch die sich diese Kultur von dem Keramikbestand benachbarter Komitate und Gebiete unterscheidet.

Nyirbátor war nie ein Keramikzentrum, die hiesige Tätigkeit der Töpfer ist zweitrangig, man kann sie sogar nur als eine drittrangige Ausstrahlung betrachten. Doch halte ich eine Würdigung an den Töpfesterrmei György Keresztes für erwähnenswert, da seine Tätigkeit eine bedeutende Wirkung auf die Keramikultur der Umgebung von Nyirbátor ausübte: Einerseits verbreiteten sich stark im Ende des Jahrhunderts in der Umgebung von Nyirbátor die in Nyirbátor angefertigten verschiedenen Gefäße, andererseits verursachte dieses Keramikmaterial eine gewisse Geschmacksveränderung.

Über das Leben und die Tätigkeit von Keresztes wissen wir wenig. Er siedelte sich auf Ruf eines Getreidehändlers und des nyirbátorer Landwirtes István Kónya am Ende der 1880-er Jahre in Nyirbátor an. Der Töpfermeister arbeitete vorher in Sárospatak und in seiner näheren Umgebung. Am Anfang der 1920-er Jahre verließ er Nyirbátor, man sagt, er wanderte nach Amerika aus und folgte dem ehemaligen Geschäftsgenossen István Kónya.

Sich in Nyirbátor niederlassend, hat György Keresztes mit seiner Tätigkeit, mit der Verwendung der Formen und Farben, die sárospataker Tradition ausgeübt. Doch erfährt man an seinen Produkten stark individuelle Züge; besonders die eingeritzte Verzierung, die Einzelartigkeit der Blumeblüte und Blätterformen. Seine häufig gebrauchten Motive waren: Strauß, zusammengestellt aus Garten- und Wildblumen: gelbe Nelke, Tulpe, Rosmarin, „Bockbart“, Herzblume, „Katzenschwanzige Veronika“ und Kornblume. So kann man mit Recht auch über einen Keresztes-Stil sprechen.

Einige Stücke der Keresztes-Keramik gelang uns nicht nur in Nyirbátor, sondern auch in den benachbarten Dörfern zu finden. Er arbeitete hauptsächlich für den Markt. Seine Tätigkeit charakterisierten weniger die verschiedenen Gefäßtypen, sondern eher die Feldflaschen-Sorten. Feldflaschen stellte er aber immer nur nach Bestellungen her – die sehr häufig waren –, diese Feldflaschen trugen meistens nicht nur den Namen des Bestellers, sondern auch den Namen des Töpfermeisters Keresztes.

B. Szalontai

A HAZAJÁRÓ LÉLEK
(A BEREGI NÉP LÉLEKHITÉBŐL)

Mese, vagy valóság?

„A vén Szabó Sándorné beszélte el nekem: 6 hónapos kisgyermek volt, mikor az anyja meghalt. Öten, vagy hatan voltak testvérek. Az apjának a sok apró gyermek miatt muszáj volt hamar megnősülni. Az esküvő után egy éjszaka az egész család aludt, csak a fiatal mostoha volt ébren. Egyszer csak látja, hogy a gyermekek édesanyja benn van a házban, odamegy a bölcsőhöz, amelyben a legkisebb gyermek alszik, felveszi a gyermeket, elviszi a ládára, ott megsoptatja, azután visszateszi a bölcsőbe és eltűnik. A másik éjjel is ugyanúgy volt. Félt. Először nem merte megmondani az urának, de azután csak megmondta, hogy Anna feljár.

Álmodtad te azt, mondta az ura.

Nem álmodtam, láttam a szememmel. Lessél rá, te is meglátod!

Hát ébren voltak mind a ketten és bevalósult. Megint megjelent Anna. Akkor az ember az apósának mondta meg, hogy Anna feljár. Az is hitetlenkedett és az is megleste. A tornácon leste. Éjfél tájra jött a lánya. Megszólította:

Anna, gyermekem, mit keresel te itt? Minden jó lélek az Urat dicséri.

Akkor Anna elkezdett sírni:

Miért szólítottatok meg? Hadd jártam volna még, hadd neveltem volna a gyermekemet!

Azután Anna eltűnt, nem látták többet”.¹

Mi ez? *Mese?*

A mesét nem azzal az igénnyel mondják el, hogy elhiggye valaki. A fentieket Szabó Sándornénak a mostohaanyja mondta el, aki 6–7 hónapos korától kezdve nevelte. Sohasem kételkedett mostohaanyja elbeszélésében, azt továbbadta a családban, elmondta a menyének, a Tári Károlyné lányának, tőle tanulta meg Tári Károlyné. Ők sem kételkedtek benne soha. Személyes, sőt családi sértés volna fölényesen legyinteni és azt mondani rá, hogy ez nem igaz, becsapták őket, ez mese.

Más hasonló esetekben az elbeszélő egyenesen azzal kezdi: Ez rajtam esett meg. Ez a hivatkozás, az elmondó tiszteletreméltó személye, a meggyőződés hangja eleve kizárja azt, hogy azt mondjuk: mese!

Igaz történet? 1966-ban szinte nevetséges így feltenni a kérdést. Nagyon sokan azt is kétségbevonják, hogy ebben a világban a helyét jól megtaláló, értelmes, munkáját kifogástalanul végző, komolyan vehető ember ajkáról ez az igénnyel hangzódhat el.

Minek tekintsük tehát?

Úgy kell rá tekinteniünk, mint egy ősi világkép, *ősi hiedelemrendszer* még *köztünk élő darabjára*. Ebben a világképben és ebben a hiedelemrendszerben élő valóság a *hazajáró lélek*.

¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

A halállal kapcsolatos hiedelmek, a temetési szokások és rítusok nagyon sokáig élnek. Évezredek is átfutnak felettük. Néha, mint értelmét veszített szokások élnek tovább. Soknak alig lehet magyarázatát találni. Sokszor több történelmi, sőt több történelemelőtti korszak hiedelemvilága, több nép hiedelemrendszere keveredik.²

Ez a kis dolgozat része egy készülő nagyobb munkának, amely Szabolcs-Szatmár megye *beregi* részének, közelebről *Vásárosnamény* környékének a halállal kapcsolatos hiedelmeit, a halál és a temetés körüli szokásokat, rítusokat dolgozza fel.

Most nem követjük időrendben a betegségtől, vagy a halál megjósolásától, megálmodásától kezdve a temetésig a különböző cselekményeket, csak kísérletet teszünk néhány összefüggőnek látszó cselekedetcsoport szétválasztására, korszakhoz kötésére.

Mivel a különböző cselekmények, rítusok a lélekről kialakult képzetekből a test és lélek viszonyának hiedelemrendszeréből táplálkoznak, ezt a hiedelemrendszert igyekszünk tisztázni. Később, a rítusok, szokások feldolgozásánál ez sokszor segíthet majd egyébként nem érthető dolgok megértésében és magyarázatában.

Az anyaggyűjtésnél nagyon sok olyan adatot és véleményt rögzítettünk, amelyek a területen általánosan ismertek. Ezeket az adatközlők mintegy újból megfogalmazták. Igyekszünk ezeket a megfogalmazásokat csoportosítani és idézni. Lehetőleg beszéljen maga a nép, amely hordozója ennek a hiedelemrendszernek.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a terület lakossága magyar, zömében református vallású. Egyébként a hiedelemrendszer szempontjából ez nem sokat jelent. Ez nagy egészében régebbi mint a magyarországi kereszténység és még inkább, mint a területen élő felekezetek. Kitéűően fogalmazta ezt meg Nagyvarsányban az adatközlő baptista prédikátor: „Varsányban nem katolikus, nem református és nem baptista temetés van, hanem *varsányi* temetés.”³

Az élő és a halott

Az adatközlők világképében a test és a lélek nincs elválaszthatatlanul összekötve.⁴ Az élő emberből a lélek eltávozhat, majd bele ismét visszatérhet. Így van ez az álomban, amikor a lélek elmegy olyan helyekre, ahova a test

² *Németh Imre*, Balassa Iván, Karcsai mondák 482.1. „A hiedelemrendszer nem megállapodott, hanem mozgásban levő rendszer.” A hiedelemmondák a hiedelemrendszert és a valóságot sajátosan ötvözik. A hiedelemrendszer általános törvényeit különböző szituációkban, mindig más-más helyen és időben esetenként váltakozó személyekkel tarttatják be.,,

³ Hetényi Attila, Nagyvarsány.

⁴ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 9. lap. „A Homo Sapiens fejlettebb gondolkodási készsége révén már elgondolkozott álmai felett. Észrevette, hogy miközben az ember álmodik, egyszerre két helyen tartózkodik. Ott, ahol álomra hajította fejét és ugyanott is, ahova álmában elkalandozott. . . Az ébrenlét és az álom közti különbségtétel nemegyszer még művelt ember számára is nehézséget jelent. . . Ilymódon a primitív ember előbb-utóbb arra a meggyőződésre jutott, hogy testében van valami, ami képes a testet elhagyni, tehát különbözik attól. Ennek jelenléte, működése nélkül tehetetlen, szinte élettelen az ember. Azt is megfigyelte, hogy ez a különleges létező – álmában – csodálatos, fantasztikus cselekedeteket végez, olyanokat, amiket éber állapotban az ember soha se tudna megtenni. Ebből arra kellett következtetnie, hogy e különleges létező hatalmasabb, erősebb az embernél.”

nem is tudná követni, beszélhet olyanokkal, akiket testben nem érhetne el. „Testvéremet, aki Badalóban lakik, 1946-ban láttam utóljára, amikor lezárták a határt. Akkor másállapotban volt. Azután nem hallottam róla semmit. Nem lehetett levelet se írni akkor. Negyvenhét januárban egyszer álmodtam, hogy ott voltam nála Badalóban. Bementem a házba és egy kis gyermek ült az ágyon. Jajj, mondom, lány, ez vagy fiú? Azt mondja a testvérem: fiam született, Jóskának kereszteltük. A másik hónapban kaptam egy levelet. A testvérem megírta, hogy fia van, Jóskának keresztelték”.⁵

A lélek visszaszállhat a múltba és előre mehet a jövőbe. Lát, hall, tájékozódik, rövid idő alatt végtelen távolságokat tehet meg mind térben, mind időben, majd ébredésre ismét visszatér.⁶ Ebben a világképben nincs éles határvonal az ébrenlét és az álom között.⁷ A megrendítő események hatása alá került ember félig ébren, félig álomban olyan dolgokat lát és hall, olyan dolgok jelennek meg előtte, amit a másik ember nem tud érzékelni. Látomásai, víziói vannak. Megjelenik előtte olyan emberek képe, akik távol vannak, vagy, akik már nem élnek. Látomásaikat, azok, akikkel közlik, vagy akik mellettük vannak valóságnak fogadják el.⁸

A halál alapjában véve hasonló az álomhoz, örökké tartó álom. Ez egészen közhely. Halotti énekek egész sora tömören fogalmazza ezt meg:

„Nyugoszol már kiterítve,
Rád a halál álmot hinte.
Örökre kihült kebeled,
Fáradalmid kipihened.”⁹

Egy népi énekeskönyvből kiragadott egyetlen vers ez. Hasonlókat százával lehetne idézni.

⁵ Varga Jánosné, Tákos.

⁶ *Láng János*, A lélek fogalma az osztálytársadalom nélküli primitív népeknél. 426. l.: „A primitíveknek egymás mellett, egymástól elkülönítve két észleletük van. Az emberhez hasonló, de tőle mégis különböző valami (a tükörkép, az árnyék stb.) létezésének érzékelése és az álomjelenségek, amelyek nem azonosak az ébrenlét érzékelésével. Ez a két különböző észlelet asszotiatio tárgyává válhatik.”

⁷ *Donini A.*, Korok vallások, istenek. 64. l.: „Taylor szerint a primitív ember, hogy megmagyarázza magának az olyan jelenségeket, mint az alvás, a halál, az álom, az extázis, a látomások, feltételez egy a testtől különálló második lételemet, amelynek önálló élete van: Ez pedig a lelke, a hasonmása, amely nem csak időlegesen – az alvás alatt – hagyja el a testet, hanem elhagyhatja egyszer s mindenkorra a halállal. Ezt az lételemet általában azonosították a lélekzéssel, a lehelettel.”

⁸ *Klohr O.*, Természettudomány és vallás. 121. l.: „Amikor megholtakkal álmodtak, azt hitték, hogy azok egy halotti birodalomban élnek és éjjel visszatérnek a földre, hogy rokonaikat és ismerőseiket felkeressék. Úgy tűnt tehát, hogy a lélek a test után képes tovább élni.”

⁹ Veres Gábor, Márokpapi, birtokában levő kézírásos halotti énekes könyvből. Ezeket részint ő maga, részint még az apja másolta. Falunként vannak ilyen kézírásos énekeskönyvek. Virrasztókban szinte kizárólag ezekből diktálnak. Veres Gábornak 3 könyve van. Az énekek közt sok a feldolgozatlan, ismeretlen eredetű.

A halál akkor következik be, mikor az emberből végkép kimegy a lélek.¹⁰ Ez feltűnően történik.¹¹ Területünkön van egy olyan ritus is, amelyik a haldoklóba bele akarja rekeszteni a lelket. „Édesapámnak nyomtam fellele az állát, ahogy bírtam. Nem tudott megfelelni. Akkor egyszer csak hallottam egy suhogást, megijedtem és egy kicsit megengedtem. Utána úgy jött kifele édesapámnak a száján a lélek, hogy csak úgy süvített. Mondom is, hogy ne nyomják a haldokló állát.”¹² „Szalad Szini: gyertek már öcskös, mert meghal nénétek! Este ott voltunk, nagyon rosszul volt. Szabó Pali bátyánk felszorította az állát. Felszorította erősen, meg leszorította a szemét is. Szininé nem halt meg, még 3 évig élt. Sokszor elmondta azután: halljátok, ez a nagy Pali hogy ölt volna meg! Úgy leszorította az államat, hogy nem tudtam még szuszogni sem.”¹³ „Aki már meghal, abból már nem megy ki a lélek.”¹⁴

Kétségtelen, hogy két különböző hiedelem találkozásáról van ezekben szó. A területen régebbi, vagy idegenből jött a lélek beszorítása a haldoklóba. Akik próbálták, akik még így tanulták, maguk is belátják, hogy ez már nem illik bele falujuk hiedelemvilágába. „Mondom is mindenkinek, hogy ne csináljon így.” Az egyik adatközlőt egyébként boszorkánynak tartják.

A természetes állapot, hogy „a halott lelke kiszáll és meglátja magát a tükörben.”¹⁵ – Épen ezért a tükröt mindenütt letakarják, ahol halott van. – „A halott teste, az nem jön vissza, az elrothad, a halottal csak álom által lehet beszélni.”¹⁶

A temetésig a lélek valahol ott van a *halottas szobában* vagy a *halottas ház körül*.¹⁷ „Tudom, hogy a halott mindent tud, míg ott van az udvaron. A lélek hall, ez galamb képében¹⁸ van ott az udvaron.”¹⁹ „A lelke ott van a halottnak, ahol a teste. Mikor a temetés áll, a háztetőn van galamb alakban. Mikor elföldelik, akkor elmegy a helyére.”²⁰ A halott lelkének a helye a temető. Nem látszik a nyilatkozatokból tisztán, hogy a sírba lemegy e,²¹ vagy csak ott van valahol a fejfa körül, mely a halott képmása, megszemélyesi-

¹⁰ *Diószegi Vilmos*, A sámánizmus. 8. l.: „Hány lelke van az embernek? Az *igazi lélek*. Igen gyakran elhagyja a testet, ilyenkor következik be a tudat elvesztése, az álombeli utazás. A *továbbvivő lélek*. Halálos veszedelem következik, ha ez eltávozik a testből. A *külső lélek*. Ezek megmaradnak szabad állapotukban és tetszés szerint költözhetnek be bármely testbe. Oda röppennek, ahova akarnak.”

¹¹ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. 11. lap.: „Leggyakoribb a léleknek a párával való összekapcsolása. A primitív emberek korán megfigyelték, hogy az ember addig él, ameddig lélekezik. Mindebből arra következtettek, hogy a halál a levegőnek (léleknek) a testből való eltávozása.”

¹² Magyar Róza, Kopócsapáti.

¹³ Mező Józsefné, Mátýus.

¹⁴ Mező Józsefné, Mátýus.

¹⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc

¹⁶ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. 15. l.: „Az ősközösség emberei kezdetben azt hitték, hogy a holtak lelkei a halotttest körül, majd később, hogy a nemzetség lakóhelye közelében tartózkodnak. A testet túlélő lélek élettartamáról különbözőképpen vélekedhetett. A lélek élete nem örök. Egyszer annak is meg kell halnia.”

¹⁸ *Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje. 225. l.: „Ősrégi hiedelem a léleknek madárként való elképzelése.”

¹⁹ – ²⁰ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²¹ *Donini A.*, Korok, vallások, istenek. 66. l.: „Az ősök szellemei együtt laknak, vándorolnak a hordával, a nemzetséggel, a törzssel, az élők tisztelik őket és minden módon igyekeznek elkerülni az ősök és a természeti erők szellemeinek haragját, mert a szellemek lehetnek barátságosak és lehetnek ellenségesek az ember iránt.”

tője.²²⁻²³ „A jósnő egyszer azt mondta Fóris Károly bácsinak, hogy maga nem tud aludni azért, mert a temetőben vannak olyanok is, akiket megbántott. Károly bácsi kiment a temetőbe, a volt haragosainak a *fejfáját átölelte*, bocsánatot kért tőlük és még ennivalót is vitt ki és elásta ezeknek a sírjába.”²⁴

„A halottnak a lelke él. Utána megy mikor a trombitát megfújják.”²⁵ Nem sikerült tisztázni, hogy milyen trombitáról, illetve trombitásolásról van itt szó. Más adatokban is szerepel a trombitaszó, de más vonatkozásban, általában a feltámadással kapcsolatban. Tekintve, hogy a halott kivitele mindenkor énekléssel, elindítása hangos siratással történik, nincs kizárva, hogy az adatközlő fogalmazása egy régebbi, hangszerrel is kísért éneklés emléke.²⁶

Igyekeznek mindent elkövetni, hogy a temetésig a házban, vagy a ház körül tartozkodó lélek a temetéskor kövesse a halott testét.²⁷ A temetésig minden ablak zárva van.²⁸ „Mikor a halottat viszik az udvarról lefele, kinyitják az ablakot. A levegő kiviszen mindent.”²⁹ „Az ablakot akkor nyitották ki, mikor a halottat a házból kivitték.”³⁰ „Megbízható rokon szokott otthon maradni a temetéskor. Az ki is szellőzteti a házat, míg odavannak. Akkor már ki lehet nyitni minden ajtót, ablakot.”³¹⁻³² „Amikor a halottat a háztól vagy 100 méterre kiviszik, kinyitják az ablakot, huzatot csinálnak, hogy hadd menjen a levegő is vele együtt.”³³

²² László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete. 476. l.: „A névenszóítás és a halott fabábujával való viselkedés egyik legősibb szertartás a rokon népeknél.” 488. lap: „A testtől szabadult lélek számára új testet kell készíteni, hogy legyen miben megpihennie addig is, míg újjászületik. Ez az új test a bálvány, vagy fejfa. Vagy a sírra állítják, vagy az ősök ligetébe helyezik...”

²³ Morvay Péter, Ember alakú fejfák a bőrvelyi temetőben. A fejfa egyes részeinek elnevezése éppen úgy, mint maga a forma mutatja, hogy a fejfa emberábrázolás. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. 490. lap: „Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben Balassa Iván dolgozata mondja ki a végső szót. Ő összegyűjtötte a székelyföldi gombfák egyes részeinek neveit s munkájából kétségtelenül kitűnik, hogy ezek a ma már felismerhetetlen gombfák egykor emberszobrok voltak, az elhunytak szobrai.”

²⁴ Kajor Pálné, Vitka.

²⁵ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²⁶ László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete: 492. lap k. fejezet. Nem említi hangszert a tor és a halott lakodalma leírásánál, de az általa leírt alkalmak olyan hangulatot tükröznek, hogy feltételezhetjük a hangszeres zenét is. — Cigánytemetéseknel általános a hangszeres zene. A területen ritkán legény temetésnél is előfordul. Szamosangyaloson és Nádudvaron magam is vettem részt ilyen temetésen.

²⁷ Lips J., A dolgok eredete. 418. lap: „Az elhunyt lelke gyakran még a holttest közelében tartózkodik különösen a temetés előtt és csak a második, végleges temetés után távozik a lélek birodalmába, mikor az eltemetett teste már elenyészett.”

²⁸ László Gyula, i. m., 486. lap: „Általános szokás Európa-szerte, hogy a halál pillanatában kinyitják az ablakot, hogy a lelke kiszállhasson, ugyanakkor lefüggönyözik a tükröt s becsukják az ajtót. Hozzánk kétségtelenül az ablakos házakkal került ez a szokás, de vajon nem egy másik szokást szorított e ki, amely szerint a halott lelke valahol oldalt, ablakon, füstnyíláson, vagy falbavájt lyukon távozzék, hogy haza ne tudjon találni.” Bálint Sándor: A parasztelel rendje. 225. lap: „A matyók kinyitják a ház ablakát, hogy a halott lelke könnyebben repülhessen Isten felé.” — Ezekkel szemben területünkön általános, kivételt nem ismerő szabály az ablaknyitás tilalma. Cs. Á.

²⁹ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

³⁰ Kelemen Elek, Tarpa.

³¹ Koncz Józsefné, Gergelyigurnya.

³² K. Kovács László, A kolozsvári hóstátiak temetkezése; 226. lap: „Nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy az ablakot azért nyitották ki régebben, hogy a lélek ott távozzék a szobából.”

³³ Kajor Pálné, Vitka.

Ezekhez még hozzá kell tenni, hogy az úton, amelyen a halottat viszik, az ajtókat, ablakokat bezárják: „hogy a halott ne menjen be a házba.”³⁴⁻³⁷ Természetes, hogy a halottnak a koporsót kísérő lelke ne menjen be.

Szépen mutatja az összefüggéseket a következő elbeszélés: „Elvitték a halottat, behúzták az ajtót. Azt mondja Irén: Zsófi néném, maga legyen itt-hon temetéskor, maga itt legyen. Ott állottam az ajtóban. A szomszédba való asszony is ott állott. Behúzták annak a felsőháznak az ajtaját, ahonnan a halottat kivitték, ahol volt a halott. Egyszer csak valami dörömből az ajtón. Azt mondja: Menjünk már Zsófi néném, nézzük meg, behúzták az ajtót, nem jó ilyenkor az ajtót bezárni – azt mondják – hadd menjen ki a lélek. Én azután nyitva hagytam mind a két ajtót. Az ajtót, mikor halott van, nem kell behúzni soha. Valamelyik azért behúzza az ajtót, ha a halott a felsőházban van. Az ablakot nem szokták kinyitni olyankor, ha halott van, sohase. Csak akkor nyitják ki, mikor már eltemették. Akkor ki is szellőztetik a házat.”³⁸

Az egészen általános, hogy amíg a halott a házban van, szigorúan zárva tartják az ablakokat, hogy a lélek ne távozhasson messze a halottól, de olyan szertartással, vagy más olyan adattal amely azt mutatná, hogy a ravatalon, a koporsóban, vagy esetleg a halott testében lenne a lélek nem talákoztunk. *A halál ténye éppen az, hogy „a lélek elhagyja a testet, azután elmegy a helyére.”*³⁹ A test nem él tovább, az elrohad. Ezt az elrohadást a földről is figyelemmel lehet kísérni: „Mikor az uram meghalt, 15 évvel ezelőtt, tettem el a hajából. Meg-megnézegettem. Lassan semmivé váltott, pedig egy jó nagy csomó volt. A régebben kihúzott fogait is eltettem, 8 foga volt kihúzva, az is megsemmisült. A haj és a fog itt fenn addig tart, míg a halott a sírban el nem oszlik. Ezek 10 évig tartottak. Egy inget is eltettem az uraméból és azt minden évben a halál évfordulóján kimosom.”⁴⁰

Mégis vannak adataink, hogy a test élete is folytatódik valamiképpen a halál után.⁴¹⁻⁴²

A holtak országa

A temetéssel a halott a temetőbe, a *holtak országába* kerül. Erről az országról legtömörebben a virrasztási, népi halotti énekek beszélnek. Néhány ilyen verssor:

*„Sötét ország a holtak országa,
De nyugalomát benne feltalálja
Az elfáradt földi vándor teste,
Ott borul rá szenderítő este.”*

³⁴⁻³⁷ Boda Lajos tyukodi adata.

³⁸ Mező Józsefné, Mátyus.

³⁹ L. 20. sz. jegyzet.

⁴⁰ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁴¹ *Donini A.*, Korok, vallások, istenek, 66. lap: „Az ethnologiai kutatások igazolták, hogy egyes népeknek egyáltalán nem volt szavuk a lélek fogalmának kifejezésére... Másoknak viszont az az eléggé elterjedt hite, amely szerint sok lélek lakik egy testben.”

⁴² *Lips J.*, A dolgok eredete, 425. lap: „A földművelő népek elképzelése szerint a holtak országa egyáltalán nem a borzalmak helye. A lelkek ott a földi élethez hasonlóan élnek, csakhogynem gondok és szenvedés nélkül.”

„A koporsó kemény ágy bár,
De benne rád pihenés vár.
Nem lesz ott baj és a bánat
Fájó könnye ott nem árad.”

„Vegyétek fel már a koporsót lakójával.
Vigyük el sírjába szívünk minden fájdalomával.
Kísérje áldás és a jó hír.
Várja már az elfedező sír
Hantja, mellyel a végnapig bír.”
„A lét útja ó mily rögös.
Nem lehetünk itt örökös.
Bár folyvást örömet lássunk,
E föld nekünk csak szállásunk.

Mikor eljő a végóra,
Betétetünk koporsóba,
Hol nem zavar a földi gond
És gyűlölet békét nem bont.

Tudjuk, békén nyugvó társunk,
Hogy közös mulandóságunk.
Hantjain a sírkebelnek
Ó, mindenek elpihennek.

Ott a boldog lelkek között
Szébb honra lelsz, elköltözött.
Itt éveink gyorsan folynak,
Ott nem lesz tegnap és holnap.
Örökké tart ott az élet
És változás többé nem érhet.
Nincsen ott jajj, nincs földi baj.”

„Boldog ő, már békén pihen,
Teste él a sír mélyiben.”

„Álljatok meg majd sírja felett,
Ott szelleme köröttetek leng.

.....”⁴³

Csak néhány idézet egy virrasztásoknál, temetéseknél használt kéziratos halottaskönyvből. A verssorok magukért beszélnek. Negatívumokban írják le a holtak országát. Elmondják, hogy mi nincs a holtak országában, ami ebben a világban kellemetlen. Az előző fejezetben írtakra utal e verssorokban az, hogy azok között, akik megállanak *sírja felett, ott fog lengeni a halott lelke.*

A holtak országában ajtónálló van. „Az anyja eljött hozzám és megkérdezte, igaz e, hogy az ő Erzsí lánya lesz mindig az ajtónálló a holtak országá-

⁴³ Veres Gábor énekeskönyve, Márokpapi.

ban, míg a faluból valaki utána nem megy.”⁴⁴ „A temetőnek mindig az az öre, aki legutóljára hal meg.”⁴⁵ A holtak országa tehát területileg egybeesik a temetővel. „Nem sokáig kellett neki örködni”, hamar meghalt valaki utána.⁴⁶

Bár a holtak országában van mozgás és a halott megkötözése ezt a mozgást akadályozza, nem feltétlenül a test mozgásáról van szó. Már szóltunk arról, hogy a test a sírban rövid időn belül elpusztul, széteszik. Az ottani mozgás nem is normális földi mozgás. „Meghalt itt egy kislány. A koporsóban a ruhája a hasán meg volt kötve. Egy nagy rózsafüzéres asszony eloldotta, azt mondta, akkor nem tudna repülni.”⁴⁷ „A halott lába a koporsóban nincs összekötve. Azért kötnék össze, hogy ne tudjon a mennyországba menni!”⁴⁸ „A halott lábát, mikor meghalt, valami szalaggal össze szokták akasztani. Előfordul, hogy valaki úgy felejtí még a temetéskor is, de leszokták vágni. Ha össze van kötve, nem igen tud szegény repülni. Hogy megyen akkor szegény, ha össze van kötve a lába!”⁴⁹ „A férfiakra inget, gatyát, kabátot adnak. A gatyát a temetés előtt nem oldják meg. Akkor leesne róla a nagy úton.”⁵⁰ „A halott férfinak a kalapját a koporsóba mellé teszik, hogy ha feltámad, legyen kalap a fején.”⁵¹ „Isten őrizzen, hogy összekössék! Ki hallott már olyat, hogy összekössék!”⁵² „Az állkötőjét megoldják, a férfiak ingét takarosan begombolják.”⁵³ „Még ha a koporsót lefele zárják, az állkötőt is megoldják oldani. Ha a lába össze van kötve, azt is megoldják, de a kötelekek a koporsóban maradnak.”⁵⁴ „Viszont a nőknek a fejrevaló kendőjét a fejére kötik. Fésűt se a hajába, se mellé nem tesznek.”⁵⁵ „Asszonyoknak a fejét bekötik azzal a kendővel, amit meghagy.”⁵⁶ „A férfiaknak csak egy kalapját teszik oda. Elég eggyel köszönetni a másvilágon.”⁵⁷

A holtak országában is szükség van öltözetre és szükség van néhány személyi tárgyra. Az öltözetnek meghatározott rendje van. „Öreget, fiatal csak olyan ruhába öltöztetnek fel, amely még vizet nem ért.”⁵⁸ Arra törekszenek, hogy minden a legjobban legyen előkészítve, ezért különösen öregebbeknél „a halálravalója a legtöbb embernek megvan. Asszonyoknál az ing, a kombiné, a ruha, a kendő, a kötő, a harisnya, és az állkötő szalag. Öregasszonyokat feketében, vagy fehérben temetnek. Fiatal asszonyoknak megvan a menyasszonyi ruhája. Ha nincs, csináltatnak neki. A lányokat felkoszorúzzák fehér ruhában.”⁵⁹ Ismerünk esetet, amikor az anya a saját maga és négy leánya számára készíti el előre az öt halotti lepedőt.⁶⁰

⁴⁴ Lengyel József, Olesvaapáti.

⁴⁵ Porzsolt Ferenc tiszaszentmártoni adata.

⁴⁶ Móré László, Márokpapi.

⁴⁷ Kajor Ferencné, Vitka.

⁴⁸ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁴⁹ Mező Józsefné, Mátyus.

⁵⁰ Kelemen Piroška, Tarpa.

⁵¹ Papp Zoltán, Beregdaróc.

⁵² Csonka Józsefné, Kisvarsány.

⁵³ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

⁵⁴ Varga Jánosné, Tákos.

⁵⁵ Varga Jánosné, Tákos.

⁵⁶ – ⁵⁷ Nagy Andrásné, Jánd.

⁵⁸ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

⁵⁹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

⁶⁰ Nagy Kálmán, Ilk.

„A halott kezébe, mikor kiterítik, pénzt tesznek. A zsebkendőbe teszik, azt összehajtogatják, úgy teszik a kezébe. Kondor Samunak 10 Forintot tettek. Anyám ezelőtt elkészített egy Pengőt: Ezt tegyétek oda.”⁶¹ „Van olyan babonás, hogy a halott zsebébe pénzt tesz. Anyósomnak a zsebkendőjébe tettek pénzt és úgy tették a kezébe.”⁶² „Asszonyoknak a kezébe teszik a pénzt. Azért teszik, hogy megváltsa vele a lelkét.”⁶³ „A halott lány kezébe imakönyvet meg zsebkendőt tesznek. Szabónénak volt egy kis lánya, az meghalt. Az meg belekötött a zsebkendőbe 10 fillért és beletette a kislánynak a kezébe. És megtudta mondani a petneházi asszony. Ez egy világtalan volt, jártak hozzá. Azt mondta: Minek tették azt a gyermek kezébe?”⁶⁴ Ezek szerint sok esetben tesznek pénzt, de a holtak országában ez nem feltétlen szükséges, sőt vannak, akik egyenesen rossznak tartják. Sokan hivatkoznak a petneházi asszony rosszalására. Úgy látszik, itt is két rítus egymás mellett éléséről van szó.

„A halott mellé régebben imádságos könyvet tettek. Odatették a pipáját, görbebotját. A férfiaknak a kalapot a mellére teszik.”⁶⁵ „A zsebkendőt, a lányoknak a gyöngyét, meg ami legkedvesebb volt neki, odateszik. A kalapot a feje mellé teszik, hogy legyen neki minden.”⁶⁶ „A lányom mellé három ruháját is odatettem.”⁶⁷ „A halott mellé Bibliát, énekeskönyvet tesznek. A zacskót, pipát a lábához teszik. Odateszik, ami kedves tárgya volt. Az apósomnak is, még amit az oldalából kivettek az első világháborúban, azt is odatettem.”⁶⁸ „Mikor apám beteg volt, azt mondta: Puja, a pipám el ne felejtsetek odatenni, ha meghalok. Aki istenes ember, annak szoktak tenni Bibliát is. A férfiaknak a kalapot a koporsóba teszik a fejéhez.”⁶⁹ „A halottal, a férfiakkal kalapot, pipát tesznek. Amikor a sógorom meghalt, a nagyapám sírját kiásták, oda temették. A testet nem találták meg, csak egy pipát.”⁷⁰ „Van, aki meghagyja, ki mellé, hova temessék, mit tegyenek mellé. Mellé szokták tenni a ruháját, amiye van. Balla Lajosnénak most mindenét mellé kellett tenni.”⁷¹

A holtak országában tehát a holtak szabadon járnak, vagy repülnek. A különböző oldásokkal a gyászolók ezt biztosítani igyekeznek. Illendő öltözetre van szükségük. Az élvezetre szolgáló tárgyaikat használhatják. Ez a holtak országa megfoghatatlan, idegen, de nem ellenséges az élők számára.

⁶¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁶² Tári Károlyné, Beregdaróc.

⁶³ Kun Miklós, Nyírmada.

⁶⁴ Konez Józsefné, Gergelyiugornya.

⁶⁵ Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

⁶⁶ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

⁶⁷ Mező Józsefné, Mátýus.

⁶⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

⁶⁹ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

⁷⁰ Varga Jánosné, Tákos.

⁷¹ Balla Gáborné, Gulács.

A sírba rekesztett lélek

Érintettük már egy olyan ritusnak a nyomait, amelynél a halottba igyekeznek beszorítani a lelket. (Állfelszorítás.) Ebben a hiedelemrendszerben nem elég a lélek befojtása. Még egyéb védekezésekre is szükség van.⁷² Egész sor olyan jelenség van, amely korlátozni akarja a sírban levő halott mozgását.⁷³

Egészen általános, hogy temetéskor a jelenlevők göröngyöt dobnak a koporsóra.⁷⁴ Mikor a hozzátartozók dobnak előbb, mikor idegenek." A koporsóra a hozzátartozók dobnak előbb egy marok földet, utánuk majdnem mindenki dob. Addig nem is kezdenek lapátolni, míg kézzel nem dobnak bele földet. A koporsót félig így borítják el.⁷⁵ Sőt nem elég, hogy göröngyöt dobnak. „A sírt, mikor huzzák befele, megtapossák.”⁷⁶ Azok tapossák meg, akik behuzzák a sírt. A rögdobás értelme: hogy a „halott nyugodjék békében.”⁷⁷ Mintegy megpecsételése ez annak a felhívásnak, amit már a tükör takaró kendőre fel szoktak írni: „Ha valahol halott van, a tükröt leterítik egy kendővel, arra aztán van írva valami ilyen: Nyugodjál.”⁷⁸ „A sírba azért löknek göröngyöt, hogy ne féljen a halottól.”⁷⁹ „Amikor a sírt huzzák befele, röögöt dobnak, hogy ne álmódjanak a halottal. A hozzátartozók nem dobnak, de az ottlevő gyermekeknek mindig szokták mondani: lökj csak egy kis földet utána.”⁸⁰ „A sírba a hozzátartozók röögöt dobnak azért, hogy felejtsek.”⁸¹ „Ha a halottat kiviszik a temetőbe, röögöt kell dobni a sírjába, hogy ne féljen.”⁸² „Ha valaki fél a halottól, röögöt kell dobni a koporsóra, azt mondják, azért kell dobni, hogy könnyebb legyen neki a föld.”⁸³ Ez a föld nemcsak a halottat rekeszti le testestől, lelkestől, hanem a sírba rekeszti a betegséget is. Egészen általános az a hiedelem, hogy a rög dobással a saját betegséget, annak ártó szellemét is bele lehet dobni, bele lehet temetni a sírba. „Ha valakinek köszvényes a keze és gört lők a sírba, meggyógyul. A betegség elmegy a sírba.”⁸⁴

A rögdobás és sírletaposás értelmét egyik ismeretlen eredetű kézírásos vers egy cigánytemetés keretében mondja el tréfás formában:⁸⁵

⁷² Lips J., A dolgok eredete, 412. lap: „A természeti népeknél azok a módszerek, amelyek a halottat arra kényszerítik, hogy sírjában maradjon, rendkívüli változatosságot mutatnak.”

⁷³ Bálint Sándor, A parasztélet rendje, 224. lap: „A hazajáró lélektől való félelem magyarázza a primitív népek halottkultuszát. Kedvébe akarnak járni, tisztelik, hogy békében hagyja az élőket.”

⁷⁴ Gecse Gusztáv, Van e túlvilág 14. lap. „Miért féltek az ösközösség tagjai a hitük szerint tovább élő halottak visszatérésétől? A halott gonosz, mert a nehéz helyzetben elhagyta őket. Kárt okozott nekik. Várhatják ezután is, hogy kárt okoz.”

⁷⁵ Birtha Istvánné, Nagyvarsány.

⁷⁶ Illés Miklósné, Jánd.

⁷⁷ Nyíregyházi Tanárképző főiskola tanulmányi kirándulása, 1965.

⁷⁸ Balácsi László, Jánd.

⁷⁹ Balogh Gertalanné, Olcsvaapáti.

⁸⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

⁸¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

⁸² Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸³ Papp Zoltán, Beregdaróc.

⁸⁴ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸⁵ Jászai Jánosné verseskönyvéből, Nagyvarsány. Dr. Szabó Orest, A magyar oroszokról, 207. lap.: „Fent a Verchovinán, Ábránkánál a völgyben, az útmentében mutatnak egy halmot, mely alatt egy boszorkány a tatárok idejéből porlanék. Miért is minden arra menő a sírba egy követ, vagy egy gallyat szokott dobni.”

„.....Külön szólt a lecke a feltámadásról,
Ez pedig nagy kár volt, beszélt volna másról.
Most, mikor kimondta a pap, hogy a holtak,
Kik a temetőben elporladva voltak,
Nem maradnak ottan, hogyha út az óra,
Mindnyájan felkelnek a trombitaszóra,
Az értelmesebbje dermedezve bámul,
Egyik nagyot sóhajt a többi közt hátul
Fománcsu, bolondság, dik te more, hallod,
Mit beszél ez a pap, hogyha nem bolondot.
Hogy, akik meghaltak, ismét újra élnek!

.....
Nem is tudom, mi lett vón a papnak bére,
Ha pontot nem tett vón a szónak végére.

.....
Letették a sírba, elhantolták szépen,
Még le is taposták a földet középén,
Hadd nyomja le nyomban.
Ami biztos, biztos, gondolták magukban.”

A rögdobáshoz tartozik még temetéskor tövises galyaknak a sírba dobálása. „Kézzel dobálnak rögot a koporsóra, aztán kapával húzzák, közben az akácfáról nagy galyakat tördelnek és ezeket dobják a sírba. Míg el nem készül a sír, mindig dobálják.”⁸⁶ Ennek magyarázatát nem tudták adni. A rög dobásoknál viszont, ha különböző szavakkal is, de ugyanaz a magyarázat: „Hogy ne féljen.”⁸⁷ „Hogy ne álmodjon a halottal.”⁸⁸ „Akkor nem képzelődik, nem jön vissza a halott.”⁸⁹

A testestől-lelkestől eltemetett halott visszatérésének megakadályozására való a halott lábujjának a megszorogatása is. Egészen általános szokás. „Aki fél a halottól, a halott nagylábbujját fogja meg.”⁹⁰ „Minek megyen halottlátni az olyan, aki nem nézi meg a halottat. Ha fél, menjen és huzogja meg a lábujját.”⁹¹ „Az úton meghalt egy asszony. Nagyon féltém. Azt mondták, hogy meg kell szorongatni a nagylábbujját, akkor nem fogok félni. Úgy is tettem, jól megszorongattam. Nem is félek azóta se.”⁹² Ez a meghuzogatás, megszorogatás néha egészen radikális. A láb megbénításának lehet leszeli-dült maradványa.

Amint láttuk, a megkötözés minden formája hiányzik. Az őskori zsugorított temetkezéseknek a feltehető kapcsolatait sem találtuk meg. Ezzel szemben a rögdobálás múltjára találhatunk már az őskorban is példát. A területen aeneolithikus sírokban gyakran fordulnak elő a talajhoz nem tartozó folyami kavicsok, hajítókövek. Egyik ilyen sírban egyenesen másfél mázsányi ilyen,

⁸⁶ Gacsályi Károly, Vámosatya.

⁸⁷ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁸⁸ Telkes Györgyné, Tarpa.

⁸⁹ M. Varga Elek, Tarpa.

⁹⁰ Mező Józsefné, Mátyus.

⁹¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

⁹² Tári Károlyné, Beregdaróc.

tyúk és libatojás nagyságú kő volt, amelyeket úgy dobáltak be a sírba annak idején, hogy a zsugorított holttest fejét velük teljesen szétverték.⁹³ Idevonatkozólag még sok régészeti megfigyelés kellene. Természetesen, amikor a dobálást nem kővel, hanem göröngyökkel végzik, a nyomait nem lehet megtalálni.

*Két hiedelemrendszer látszik itt egymás mellett. Egyik: Az előző fejezetben tárgyalt, amikor a halottból kiszállt, a házból útjára engedett lélek valahol ott él a temetőben, míg a test a sírban eloszlik. A másik: A testbe zárt, vele együtt a sírba rekesztett lélek hiedelemrendszere. Együtt él, erősen keveredik egy régebbi korszak képzele egy újabb korszak képzetével. Ezek egymástól határozottan szétválaszthatók. Később több adat rendezése nyomán talán korra is pontosabban meghatározhatók lesznek.*⁹⁴

Ezek mellett találkozunk még egy harmadik hiedelem rendszerrel, a lángban és füstben elszálló lélek emlékeivel is.⁹⁵

Égetések

„Mielőtt a koporsót lezárták, a halottnak a hajából vágta le, ezzel temetés után otthon megfüstölték a hozzátartozókat, hogy könnyebben felejtsek. Egy lapátra szemet tettek, erre szórták a haját. A hozzátartozó fölé állott és a füstöt beszívta.”⁹⁶ „A halott hajából szoktak levágni egy keveset, hogy ha valaki fél, megfüstöljék vele. Mindegy, hogy hozzátartozót füstölnek, vagy idegent. Füstölésre egy ideig tartanak is levágott haját.”⁹⁷ Ezekben úgy látszik, mintha egyenesen a halott lelkével való egyesülésről volna szó. A halott lelke a füsttel beszáll az élőbe.

Más égetési szokások: „A koporsó közepére szoktak egy marék hamut tenni.”⁹⁸ „Az oroszoknál (g. katolikusoknál) temetés után szoktak tenni az asztal közepére egy marék hamut, abba állítanak egy pohár vizet. Azt mondták, hogy a halott visszatér akkor éjszaka, a nyoma meglátszik a hamuban, madárnyomok vannak benne, a víznek is híjja van.”⁹⁹ „A halott ágyszalmáját a kert végében még aznap elégetik.”¹⁰⁰ „A halott ágyszalmáját nem szokták jószág alá tenni, esetleg csak disznó alá teszik, de rendszerint elégetik a kert végében.”¹⁰¹ Itt a halott rontó szelleme ég el a szalmával együtt. „A disznón nem fog a rontás.”¹⁰² „Régebben a halott ágyszalmáját a kemencében elégették, vagy a disznó alá tették.”¹⁰³

⁹³ Dr. Korek József mentőásátása, Vásárosnamény, 1964.

⁹⁴ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. „A ma élő primitív népeknél megfigyelhető, hogy kezdeti kultúrfokon inkább a holtak iránt érzett szeretet, a búcsúzás és válás fájdalma nyilvánul meg. A félelem később hatja át az elhaltak hozzátartozóit.

⁹⁵ *László Gyula*, A honfoglaló magyar nép élete 460. l.: „A halotthamvasztás a túlvilágra vonatkozó új szemléletet jelent. „*Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 13. lap”. A halottégetés a primitív elképzelés szerint meggátolja a holtak visszajárását. Az a hiedelem a magyarázata, hogy a lélek a tűzzel egyesül és többé nem térhet vissza.”

⁹⁶ Jászai Jánosné, Nagyvársány.

⁹⁷ Varga Jánosné, Tákos.

⁹⁸ Nagy Andrásné, Jánd.

⁹⁹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁰⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

¹⁰¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁰² Kári Sándor, Tákos.

¹⁰³ Tóth Jenő, Olesva.

„A fejfát kivitték a temetőbe, ott szalmával feketére égették. Ezelőtt nem festették, hanem égetésekkel feketítették meg.”¹⁰⁴⁻¹⁰⁵ „A fejfát a kert végén szalmával égették feketére.”¹⁰⁶ „Zabszalmát égették, hogy annak a hamújával fessék feketére a fejfát.”¹⁰⁷ Szó lehet itt a halott bábujának az el-égetéséről is.

A temetőben élő, vagy a sírba rekesztett lélek dolgaival nem hozható összefüggésbe, de a hozzátartozók füstölésével összeegyeztethetők a következők: „Aki fél a halottól, annak a sírból hoznak egy kis földet. Zsebkendőben hozzák, a feje alá teszik. Úgy teszik, hogy ne tudja.”¹⁰⁸ „Annak, aki fél a halottól, akárki legyen, visz a hozzátartozója egy kis földet a temetőből, a sírból és azt egy kis zacskóban a nyakába akasztja.”¹⁰⁹ A Szamos menti községekben általános szokás, hogy „a temetőben a legközelebbiek a szemfedő sarkából vágnak és a koszorúból vesznek, hogy emléknék maradjon. A virágot a tükör mellé, a szemfedő darabot a Bibliába teszik. A Bibliában jelzőnek is használják.”¹¹⁰ Több helyen a halott képe mellé, a képkeretbe helyezik mind a kettőt. Annál különösebb a tükör mellé tétel, mert a halottas házban a tükör letakarása is általános azzal az indoklással, hogy: „aki fél a halottól, később is meglátná a tükörben a halottat.”¹¹¹

A sír földjének a felhasználásával az élő további kapcsolatban marad a halottal, valahogy úgy, mint mikor a füsttel belélegzi a halott lelkét. Ugyanakkor lehet az ősi veletelmetkezésnek az emléke is. A feleség már nem kíséri a sírba az urát, de ugyanazon a földön nyugszik és ugyanazt hordja magán, mint a meghalt. Egyébként területünkön csak szórványos, de a kárpátaljai ukránoknál általános szokás.¹¹²

Más temetési relikviák feltűnő helyen tartása esetleg arra is szolgálhat, hogy a halott lelke lássa, hogy nem felejtették el és halála után is megbecsül-lik.¹¹³

A dolgok logikai összekapcsolása természetesen lehet merőben téves, hisz magát a lélek képzetét sem okoskodás, hanem *különböző tényeknek az asszociációja* hozta létre.¹¹⁴

¹⁰⁴ Oroszlán Sándor, Lónya.

¹⁰⁵ *László Gyula*, i. m. 483. lap.: „Megléhetősen sok honfoglaláskori sír földjében találunk szétszórt faszenet. Ez akkor kerülhetett a sírba, amikor a tor végeztével a sírt betakar-ták.”

¹⁰⁶ Tóth Jenő, Olesva.

¹⁰⁷ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

¹⁰⁸ Kelemen Piroska, Tarpa.

¹⁰⁹ Varga Jánosné, Tákos.

¹¹⁰ Kelemen Elek, Tarpa.

¹¹² *Szabó Oroszt*, A magyar oroszokról, 168. lap.: „A legközelebbi rokonok nem kísérik ki a temetőbe a halottat. De ahol kikísérik, ott ingők alá felülről egy marák földet dob- nak a sírról, hogy könnyebben felejtsek a halottat.”

¹¹³ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 14. lap.: „A haláleset után nyomban sírni, jajveszékeln-i kezdenek, nemcsak a fájdalom miatt, hanem azért is, hogy az elhunytak megmutassák mennyire keseregnek elvesztése fölött. Talán ez is visszatartja a halott lelkét az ártani szándékozó visszatéréstől.”

¹¹⁴ Láng János, A lélek fogalma... 426. lap.: „A tükörképet, ezt a valóságban létezőt, ezt az érzékléssel megkülönböztethetőt, amely maga az ember és mégsem az ember, a primitívek már fogalom- má alakították, amikor külön szóval elnevezték. Egészen természetes asszociáció tehát ennek a duplikátum fogalomnak az álomélményekkel való összekapcsolása.”

Hótnak hótt a barátja

A halállal megszakadnak a holt és élők eddigi kapcsolatai. Az élőknek is törekednie kell arra, hogy valóban minden kapcsolat megszakadjon. Már a halál pillanatában tudomásul kell venni, hogy aki meghalt, egy másik világ lakója lett. „Kár egy szót is szólani már ahoz, aki már odaért (a halálhoz).”¹¹⁵ „Az uram megcsókolta az apját a ravatalon. Azt mondták: hogy tehet olyat, megcsókolni a halottat!”¹¹⁶ „Hótnak hótt a barátja. A halottat nem szabad megcsókolni sem.”¹¹⁷ „Azt tudom, hogy halottat senki se csókoljon meg. Halottat élő ne csókoljon meg.”¹¹⁸

„Koporsóba tételnél mindig a lepedőt fogják. A nehezebbet lábánál, fejénél és közepén fogják. Férfiak teszik a koporsóba. A halottat már nem fogdossák. A lepedő is alatta marad.”¹¹⁹ „Régen a temető árkából vágta két halottvívő rudat, ezeken vitték ki a halottat. Ezeket a koporsó mellé bedobták a sírba. A sírt kisérik, ott a helyszínen csinálnak seprút tövis féle fából. Ezt felállítják a sír sarkába és ott hagyják.”¹²⁰ „A halottvívő fát leteszik a halott lábához, máskor meg úgy csinálták, hogy felállították, úgy hogy a vége kinn volt a földből, de ez elmúlt már, azért mert azt mondták, hogy kihúzta a puja (gyermek). Addig cipákolta, míg kijött. Most már csak mellé teszik.”¹²¹ „Temetéskor mindig voltak halottvívők és fejfavívők. A vívőrudat mindig frissen vágta és beletették a sírba.”¹²² „Régen rúdon vitték ki a halottat, halottvívő fát használtak. A fákat a temető árokról vágta, megtisztították és elföldeléskor mellé tették. A halottét nem szokták hazahozni a temetőből, odatették mellé.”¹²³ „A halottvívő rudat kettétörik és a koporsó mellé dobja a sírba.”¹²⁴ „A kis dikót, amin az uram meghalt, eltűzeltük. Az ágydeszkát, szalmát, lepedőt el szoktuk égetni. Másnap, vagy még akkor nap elégetik a kert hátulján, vagy a mesgéné.”¹²⁵ „A régiek azt tartották, hogy aki a temetőből virágot hoz, arra ráesik a sárgaság.”¹²⁶ „Amikor valaki meghal, a rajtavalót eltilitják a háztól. Vagy beleteszik a koporsóba, vagy odaadják valami cigánynak. A rajtavalót eltilitják a háztól.”¹²⁷

A kapcsolatok megszakadnak. Az élőknek nincs tovább hatalma a halott felett. A halott, akiből a lélek kiszállt, nem nyerheti vissza előbbi állapotát, mégis vannak *határesetek*. Ilyen: a visszasírás.

¹¹⁵ Kelemen Elek, Tarpa.

¹¹⁶ Kajor Pálné, Vitka.

¹¹⁷ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹¹⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

¹¹⁹ Veres Gábor, Márokpapi.

¹²⁰ Balogh Zsigmondné, Vitka.

¹²¹ Balogh Bertalanné, Olesva.

¹²² Jászai Jánosné, Nagyvarsány.

¹²³ Kelemen Elek, Tarpa.

¹²⁴ Tóth Jenő, Olesva.

¹²⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹²⁶ Balogh Bertalanné, Olesvaapáti.

¹²⁷ Varga Jánosné, Tákos.

Éles különbséget kell tennünk a sírás és a siratás közt. A *siratás* lehet akár milyen hangos, nem éled fel tőle a halott,¹²⁸ hozzá tartozik a temetési ritushoz. Talán épen az elmaradása hozna valami rosszat a halott állapotába.¹²⁹ A siratás mondatai megfontoltak. A sirató tudja mit kell elmondani. A siratás tudomány. Nem mindenki tud jól, szépen siratni, nem mindenkinek a siratása bírja ki a temetési közönség kritikáját. Magnó felvételhez siratást próbáltunk el. A jelenlevő asszonyok tanácsokat adtak annak, aki siratni készült: „Úgy csináld, ahogy szoktuk.”¹³⁰ „Úgy csináld, ahogy kell.”¹³¹ Minden szavának, minden mozdulatának ideje és helye van.

A sírás a fájdalom, a bánat spontán következménye. A síró szánalmat ébreszt. Talán ez a szánalom indítja meg az épen csak hogy kiszállt lelket, hogy visszatérjen az elhagyott testbe. Megzavarodhat a halál rendje.

„Visszasírás van, láttam is. Egy asszony meghalt, az egyik lánya ott volt mellette, sírt és rázta és azt mondta: Édesanyám, szól édesapám! Egyszer megszólalt a halott: Mit szól? És utána még három napig élt. Antal Andrásné is visszasírták. Azt mondta: Nem engedtek elmenni.”¹³² „Nem jó ott sírni a haldokló mellett, mert akkor még nehezebben múlik ki. Hogy Máli néném is szenvedett, a lányát elküldtük mellőle. Hallottunk olyant, hogy a gyermekes anya még két napig élt utána, hogy felsírták. A múltkor is jött egy cigány-asszony, mondta, hogy Csonka Károly is sokat szenvedett, mert a lánya felsírta.”¹³³ „Visszasírás van. Gyermekkoromban hallottam, hogy volt olyan, aki a visszasírás után még pár napig élt.”¹³⁴ „Visszasírás van. Akit visszasírnak egy hétig is nagyon szenved. Menjen ki olyankor az olyan, aki sír, meg ki is viszik az olyat, mert a haldokló nagyon fog szenvedni.”¹³⁵ „Az órásnak volt egy unokája. Nehezen halt meg, mert az anyja nagyon sírt. Az öreg órás bement és azt mondta: most már add át az Istennek! Kiküldte az anyját, a gyermeket letette a földre. — Az órás zsidó volt. — Erzsí nénémet is visszasírták hétfőn, de szerdára már meghalt.”¹³⁶ „Jándon haldoklónál voltam. Még eszméletnél volt, de egy-egy rövid időre már elcsendesedett. A síró hozzátartozóknak az egyik idősebb rokon azt mondta: Most már ne sírjatok, hagyjátok menni. Elhallgattak. A néni hamarosan meghalt.”¹³⁷ Ezekben mindenütt *olyan esetekről van szó, hogy az éppen csak hogy meghalt testbe tér vissza a lélek, éled fel egy időre. Nem kívánatos állapot ez, mert a visszatért élet nem tartós, csak a fájdalmak meghosszabbítását jelenti.*

Másik határeset az élet és a halál mesgyéjén:

¹²⁸ L. 113. j.

¹²⁹ Szabóné, Szojka Anna: Cserhát környéki sirató 623. l. jegyzete.

¹³⁰ Özv. Kokas Istvánné, Gergelyugornya.

¹³¹ Özv. Gergely Józsefné, Gergelyugornya.

¹³² Kiss Sándorné, Nyírmada.

¹³³ Illés Miklósné, Jánd.

¹³⁴ Veres Gábor, Márokpapi.

¹³⁵ Szakács Imre, Komoró.

¹³⁶ Kelemen Elek, Tarpa.

¹³⁷ Horsai Ede, Jánd.

Szinte minden adatközlő tud a tetszhalottakról is. Egy egy történet különböző variációkban egész területünkön fel-felbukkan. A tetszhalottból már tartósan eltávozott s azután tért vissza a lélek, vagy elrejtőzött valahol és úgy jött ismét vissza.

„Az unokám odavolt Nyíregyházán a kórházban. Mellette feküdt egy nyíregyházi asszony. Ez 17 éves korában meghalt. Vitték kifele a gyászkoscsin. Amikor már a sírhoz értek, felébredt, elvitték haza. Még azután ment férjhez. Mindig hívta az unokámat, menjen el hozzá, még megvan a koporsója, megmutatja.”¹³⁸ „Valaki szívvasztmás volt, meghalt. Eltemették rendes időben. Éjszaka a hozzátartozó azt álmodta, hogy nem halt meg. Nem nyugodtak, másnap a szüleivel felásták. Arcra volt fordulva. A kolera idején háromszor is megtörtént ez.”¹³⁹ „Olyat is tudok, hogy valakit eltemettek, azután felébredt a földben, mert volt egy támadás a nyakán és az kifakadt. Lengyel Sanyi beszélte, hogy egy ember meghalt. Ráadták a fia ruháját és abban temették el. A fia nem volt otthon. Mikor hazajött, kiderült, hogy a ruhában volt 40 000 Forint. A halottat ki kellett ásni, de már akkor arca volt fordulva.”¹⁴⁰

Ezeknél a történeteknél figyelembe kell venni, hogy egyáltalán nem befolyásolják a temetkezés idejét. Csak a cigányság az, amelyik hosszabb ideig fenntartja a halottat és legtöbbször már sürgetni kell a temetést, mert előfordul az is, hogy még a negyedik nap sem akarnak temetni.¹⁴¹ Egyébként a halottat csak egy éjszaka tartják fenn és a halált követő napon már eltemetik.” Ha reggeli harangszó előtt hal meg, másnap eltemetik. Hogy az engedélyt megkapják, a halottkémnek, vagy az orvosnak is hamarabbat mondanak.¹⁴² A szokás régi keletű. A múlt században, az állami anyakönyvezés előtt az egyházi és világi hatóságok évről évre megújították a halott 48-órán belüli eltemetésének tilalmát. Úgy látszik, a rendelkezésnek nem sok foganatja volt, azt sokféleképpen kijátszották, azért kellett sokszor megismételni. Ma is minden lehetőséget megkeresnek, hogy másnap temetni lehessen. A halál idejét sokkal előbbre jelentik be a halálbíróknak. Nem ritka a 36-órán belüli temetés sem. Gyakorlatomban még alig fordult elő olyan eset, hogy 48-órán túl temettünk volna.

Ha ezt a tényt szembeállítjuk a tetszhalotról szóló történetekkel azt látjuk, hogy népünk hiedelmében a tetszhalál nem tekinthető olyan állapotnak, amikor a halál beálltáról tévesen győződtek meg. A már elszállt, vagy bennszorult lélek körül lehet valami rendellenesség, valami zavar.

A határesetek másik részét azok jelentik:

Akik megszabadultak

Ha valahol a halál megjelenik, ott halottnak kell lenni, de valamikor talán eltéveszti a küldetését, talán egyenesen megelégszik ember helyett nagyobb állattal. „Ha valami jószág elpusztul a háznál, ne sirassák, mert a

¹³⁸ Konez Józsefné, Gergelyiugornya.

¹³⁹ Tári Károlyné és Papp Zoltán, Beregdaróc.

¹⁴⁰ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴¹ Id. Konez Istvánné és Kokas Istvánné, Gergelyiugornya.

¹⁴²⁻¹⁴³ Kelemen Piroska, Tarpa.

haláltól mentett meg valakit. Inkább az ökor pusztuljon el, mint valaki meghaljon a családból. Ha nem pusztult volna el, a családból halt volna meg valaki.¹⁴³ Kisebb állatokra ez nem vonatkozik. A halálnak, ha megjelenik, nagyobb zsákmány kell.

Van olyan is, akivel nem bír a halál: „Az uram mellett aludtam belül. Jön reggel Sanyi fiam, hallom hogy mondja: Apám nem szól, anyám meg a fal felé fordul. Megfordulok, látom, hogy az uram meg van halva. Mászok rajta keresztülfele. Mikor átléptem, a földhöz csapódtam, mint aki meg van halva. Nem tudom, mi csapott a földhöz. Két hétig csupa seb voltam, lefogytam. Nem azért estem le, mert félttem. Nem tudtam a földről felfele állani, de csak felállottam. Én erős voltam, nem bírt velem a halál.”¹⁴⁴

A Halál és a Jelentő

A lelket elvívó, vagy elcsaló Halál alakja nagyon változatos. Valaki jön, valakit küldenek a *holtak országából*. „Jelentő mindig van.”¹⁴⁵ „Az én nász-asszonyom, Daróciné, álmodott a halottal. Az azt mondta neki: Jöjjön én-hozzám. Daróciné ezután csakugyan nemsokára meghalt.”¹⁴⁶ „Mikor a *kivit* madár kiabál, akkor azt mondjuk, hogy: Hívja már! Két szemünkkel néztük, mikor törtük a kendert. Rácsapott a fehér galamb-*halálmadár*nak is mondják, – rácsapott végig a háztetőn. Másnap Szerenyi Laciné meghalt. Ez a halálmadár olyan, mint egy fehér galamb. Úgy tesz, hogy: kivit! Visit! Csak éjszaka szól, kivitel. Meg is lehetne látni többször éjszaka a temetőben, nyáron. Jár az mindenfele, de még soha se tudtam megfogni, hogy hol lakik, de ha valaki megfele hal, azt már hívja a kivit madár.”¹⁴⁷ „Mielőtt anyósom meghalt, azt mondja: „Nézd Róza, azt a két galambot hajítsd le az ajtóról, azt a két fehér galambot. Az ezekelőtt való öregeket azok csalták el.”¹⁴⁸

„Tiszaszalkán egy özvegy asszonynak volt egy 8 éves forma kislánya. Rábízta a szomszédasszonyra, hogy vigyázzon rá. Már délfele volt. Lajos bátyám földet hordott. Egyszer azt mondja a kislány: Milyen szép kis fehér galamb járkál itt a házban! Meg akarta fogni, de az elrepült előle. Erzsi néni nem látta a galambot, még kicsúfolta a kislányt. Mikor Lajos bátyám megint fordult, a kislány elindult a szekér után szaladni. Lajos bátyám még az ostorral is odacsapott, hogy a kislány felragózzott. A kislány akkor elbújt. Mikor a földet megszedték, látta Lajos bátyám, hogy a kislány a töltésen keresztülment, kiáltott is utána, de az nem jött vissza. Lehányták a földet, ismét mentek ki. A kislánynak csak az egyik lába látszott ki a föld közül. Ott volt meghalva. Belebújt egy lyukba és a föld rászakadt. A galamb az angyal volt.”¹⁴⁹

„A halálmadár csak oda megy, ahova küldve van. Hogy a Halál, vagy a jó Isten küldi e, nem tudom. Amikor meghal valaki, akkor már nem szól, csak előre szól. Akkor szól, mikor érte megy. Amikor valaki meghal, akkor már otthagya.”¹⁵⁰

¹⁴⁴ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴⁵ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁴⁶ Koncz Józsefné Gergelyiugornya.

¹⁴⁷ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁴⁸ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁴⁹ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹⁵⁰ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

„Egy 10 éves forma kislányt itthon hagytak a szülei. Ők kimentek a mezőre. A kislány a házban letörölgetett, azután kisepregetett. A por mindenre visszazállt. Azután a kislány kiment az udvarra, majd ismét visszament a házba. Mikor bement, látja, hogy egy öreg ember ül a ládán. Ez azt mondta neki: Meg ne mondd senkinek, meg fogsz halni! A kislány erre kiszaladt és mikor a szülei hazajöttek, elmondta, mi történt. Ezután harmadnapra meghalt. Mikor a szülők a házban széjelnéztek, látták a ládán a Halál csont kezének a nyomát. Ha a kislány nem mondta volna meg, talán nem halt volna meg, de így a halál csak érte jött.”¹⁵¹

„Anyám megjósolta a kolerát. Éjszaka kiment a dolgát végezni. Látta, hogy az utcán két gyermek keresztben vitt egy hosszú láncot. Mikor bement, megmondta, hogy valami nagy baj lesz. Jött is a kolera.”¹⁵² „Mikor ez a helyzet bekövetkezett, (a mezőgazdaság szocialista átszervezése.) az anyám már öreg volt. Egyszer egy ősz, öreg ember azt mondta neki álmában, hogy ne búsuljon, meg fog ez fordulni. Anyám ezután három hónap múlva meghalt. Ő szegény azt gondolta, hogy a világ fog megfordulni, mi tudtuk, hogy erre tőtt. Az ő élete fordult meg.”¹⁵³ Gál József egyszer látta a halált. Magas fehér alak volt.”¹⁵⁴ „Puskás nagyapám nem tudott aludni. Mákgubót főzött magának teának, abból ivott. Amikor felébredt, elmondta, mit álmodott. Azt mondta: Az Úr előtt álltam és megkérdeztem, meddig kell még szenvednem. Azt mondta, nem soká kell már túrnöd, mert amelyik napon születted, azon meg kell halnod. Meg is halt a születése napján. Az ember abban az órában hal meg, amelyikben születik.”¹⁵⁵ „Tudok arról, hogy valaki a saját halálát megjósolja.”¹⁵⁶ „Van olyan, aki megtudja azt is, hogy mikor hal meg. Itt volt Vezse Sándornak egy nővére, az bőjtölt minden évben 12 napot, 12 pénteket. Meg is tudta mondani, hogy mikor hal meg. Megjelentették neki még az órát is. Kérdezte, hány perc híjja van még. Nem tudom, hogy jelentették meg neki, nem kérdeztük, csak mikor halálra vált, akkor kérdezte, hány óra.”¹⁵⁷ „Azt is megjósolta, hogy én máma meghalok. Honnan tudja, Máli néném? Fésüljete meg, mosdassatok meg, mert éjfélre halott vagyok. Meg is halt éjfélre. Hogy honnan tudta meg, nem tudom.”¹⁵⁸

„Jönnek Laciék. Mondom: gyere már meghótt apád. Maga mindig azt mondja, hogy meghótt! De meghótt, mondom. Beszalad Laci, ott áll mellette, azt mondja: Édesapám, édesapám! Nem szólott. Én is mondom: Jóska te, Jóska te! Hát sokára intett a kezével. Egy kis idő múlva mondja: Minek kötöttetek fel, minek bántottatok? Hát annyi eszet nem adott a jó Isten, hogy megkérdeztem volna, hogy minek. Megint rámondja egy kis idő múlva: Már csak két nap élek. Akkor sem adott az Isten eszet, hogy megkérdeztem volna: Honnan tudod? De úgy lett, hétfőn virradóra meghalt.”¹⁵⁹ „Mindig megálmodtam, ki hal meg. Megálmodtam, megmondták, hogy ki hal meg. Osztán itt is meghalt egy zsidó asszony, meg Szücs Albertnek a felesége.

¹⁵¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵² Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵³ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁵⁴ Porzsoló Ferenc, Tiszaszentmárton.

¹⁵⁵ Kajór Pálné, Vitka.

¹⁵⁶ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁵⁷ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁵⁸ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁵⁹ Mező Józsefné, Mátyus.

Megmondták, én meg elbeszéltem. Valaki, nem tudom, hogy ki jelentette meg álmomban. Azóta, hogy elbeszéltem, nem álmodom meg.”¹⁶⁰

„A Barta András anyjától hallottam. Volt egy kis gyermeke, az beteg volt, ott virrasztotta. Akkor anélkül, hogy nyílt volna az ajtó, bejött egy csepp kislány. Odament a bölcsőhöz, végignézett rajta, azután azt mondta: Ez a gyermek meg fog halni. Másnapra meg is halt a gyermek.”¹⁶¹

„Huszár Róza beszélt: Az anyja árva gyermek volt. Az anyjok meghalt. A vén Huszárné volt a gyermekek közül a legidősebbik. Ő éjszaka ébren volt. Egyszer csak anélkül, hogy az ajtó megnyílt volna, bement egy alak, odament az ágyhoz, ahol a két kisebbik gyermek volt, ezekre rálehel. Ekkor őhöz ment, hogy rá is ráleheljen, Ő felkiáltott: Édesapám, édesapám! Őrá az alak nem lehel rá. A másik kettő másnap, vagy harmadnap meghalt. Neki az volt a szerencséje, hogy felkiáltott.”¹⁶² „Meghalt Gyarmaton a kórházban. Látom én, hogy innen szalad lefele egy csomó krumplivirággal az ölében. Mindjárt mondtam, hogy meghalt. Csakugyan épen akkor volt halott, hogy én láttam.”¹⁶³

„Érződik olyankor, hogy változás van. Mikor anyám meghalt, elcsatant egy kis üvegtányérom. Amikor meghal valaki, olyankor a spórnak is vannak pukkanásai.”¹⁶⁴ „Tudom, hogy amikor valaki meghal, még az óra is el szokott akadni és olyankor mintha az ajtóhoz vernének valamit.”¹⁶⁵

„Szamosszezen történt, egy férfit hazahoztak a kórházból. Sokan voltak a házban, sokan hallották, hogy mielőtt meghalt volna, azt mondta: Itt van az Úr Jézus 12 tanítványával. Két óra múlva meg is halt.”¹⁶⁶

„A nénémnél voltam, a házban nagyon furcsa szagot éreztem.”¹⁶⁷ A kis fiú az anyám ölében volt. Egyszer csak egy nagyot visitott, odafordult anyámhoz és meghalt.” A halálnak lehetett az a furcsa szaga, és biztosan azt látta meg a gyermek. Mikor Terca néném meghalt, a templomban meg akart ölteni valami szag. Azt a szagot nem lehet hasonlítani. Lehet, hogy Ilonka hozta be a ruháján.”¹⁶⁸ „A halálnál olyan érzélem van. A halottnak megvan a maga szaga, 2–3 nappal előtte már lehet érezni. A betegnek is látásai vannak, hol apját, hol anyját, hol hozzátartozóját látja. A haldoklók a halál előtt mindig kapkodnak, keresnek valamit.”¹⁶⁹ „Jelentő mindig van. Több helyeken megvan, hogy érzik rajta a halálszag és meghal. A férjemről se az a szag jött, mint azelőtt. – Sokszor vagyunk úgy, hogy beszélünk valakivel és egy óra múlva halljuk, hogy meghalt. Mikor Kis Károlyné meghalt, ott voltunk látogatóban aznap este. Visitott, sirt, mert jelentő volt nála, jelentkeztek neki. Egy óra múlva meg is halt.”¹⁷⁰

„Balogh Jóska nem régen a kórházban meghalt. Este 9-kor halt meg. Abban az időben otthon minden állat jelt adott. A disznó rőfögött, a borjú

¹⁶⁰ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁶¹ – ¹⁶² Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁶³ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁶⁴ Árvai Istvánné, Kisvarsány.

¹⁶⁵ Kajor Ferencné, Vitka.

¹⁶⁶ Kajor Ferencné, Vitka.

¹⁶⁷ Gecse Gusztáv, Van e túlvilág, 67. lap. :, „A rossz szellemek maguk bűdösek, nem állják a jó illatot, ezért kell a halott mellett tömjénezni.”

¹⁶⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

¹⁶⁹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷⁰ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

bőgött.”¹⁷¹ „Beszélnek *halál postájáról*. Ha valaki valami betegségbe esik, azt szokták mondani, hogy vajon nem a halál postája e?”¹⁷²

„Ha magamban énekelek, meghal valaki. Muszáj énekelnem, mielőtt meghal. A halál előtt mindig van jelentő. Jelentik az embernek, hogy eljött a határidő.”¹⁷³ „A nyáron egyszer egész nap halottas énekeket énekeltünk a TSz-ben. Mondtam a többieknek, még kiterítünk valakit. Másnap meghalt Kati.”¹⁷⁴

„Az én lányomnak meghalt egy kis fia. Éjfél tájban már a két szeme nyitva maradt, a vész beállt. Az anyja azt mondta, hogy valami elsuhant a házban, hogy az vitte el. Másnap este a lányom mellé feküdtem, mert azt mondta, hogy: igen, az megint eljön. El is jött. Én magam felállottam, oda-mentem a koporsóhoz, de az megint eltűnt. Én abban voltam, hogy a macska szaladt el róla, rajta ült a mellén a kis fiúnak.”¹⁷⁵ „A harmadik szomszéd-asszonyom benn volt a kórházban. Én álmodtam, hogy a másik szomszédban dül kifelé a fal és Szilágyi Guszti (aki már régen meghalt) meszeli. Nagy meszelő volt nála. Kérdeztem, minek ez neked? Azt mondta, hogy eltüntettem a Linus néni nyomát. Linus néni meg is halt.”¹⁷⁶ „Tudtam, hogy meghal valaki, mert a kutyák egész éjjel ordítottak. – Én megálmodtam, beszélt is velem valamit, de nem értettem. Valaki más jelenti meg, valami hozzátartozó. Halottak jönnek vissza a halált megjelenteni.”¹⁷⁷ „Jelentő van. A madár megérzi a halált, még az ablakot is veri. A kutya is megérzi, hogy meghal valaki. Ordít és kihányja a földet.”¹⁷⁸ „Az szent igaz, hogy, ha halott van, a kutya vonít, a tornácot kaparja.”¹⁷⁹ „A nagy beteghez halottak jönnek és beszélnek vele. Édesapámhoz egy éjszaka hárman jöttek. Velünk akkor már nem nagyon beszélt. Akkor elmondta, hogy hárman jöttek hozzá, ezek közül kettő már elment, de egy itt maradt. Azután mondta, hogy: Nem jó, nem jó! Csak ő tudta, hogy ki volt, mi nem láttuk. Már azelőtt egy héttel is volt ott valaki, akkor azt mondta édesapám, hogy ő azt megveri. Mondta, hogy itt vannak. Aki megfele hal, azért nem beszélhet, hogy el ne mondja, mit lát.”¹⁸⁰

„A halálmadár nem bagoly, mert az huhogat. A halálmadár a templomnál szokott szólni, ilyenkor tudjuk, hogy meghal valaki.”¹⁸¹ „Az a madár, a kivi-kivi, mikor már eltemetjük a halottat, nem úgy szól. Mikor az uramat eltemettük, még akkor is odaszállt mellém a fára. Még akkor az uram friss volt. Egy hétig még a háznál is járt. Előre is volt már, de nem mondtam az uramnak, hogy a madár itt van. A madár, sárga, nagyocska, sokszínű, nem olyan, mint a többi madár. Majdnem olyan, mint egy kis szarka, csak ennek nem hosszú a farka.”¹⁸² „A kivit madár és a kakukk madár egy és ugyanaz.

¹⁷¹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷² Tóth Jenő, Olcsva.

¹⁷³ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷⁴ Kajor Pálné, Vitka.

¹⁷⁵ Balla Gáborné, Gulács.

¹⁷⁶ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

¹⁷⁷ Szakács Imre, Komoró.

¹⁷⁸ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

¹⁷⁹ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁸⁰ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

¹⁸¹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

¹⁸² Farkas Jánosné, Kisvarsány.

Mielőtt meg nem szólal, más néven nevezik. Ez a madár tarka, a szarkához hasonlít, olyan nagy, mint egy galamb és barna tarkás. A Tisza közelében, fás területen tartózkodik. Mikor egy háznál kiabál, nem sokára meg kell halni valakinek. Inkább hajnalban, vagy késő este kiabál.¹⁸³

A felsorolt idézetek közt csupán kettő van olyan, amelyik a Halált meg személyesítve különleges rémalaknak fogja fel. Egyik nagy fehér alaknak látta, a másik esetben a csontkéz nyoma látszott a poros lócán. Egyébként a halál beállta körüli időben különböző ismerős és ismeretlen lelkek járnak, tevékenykednek az ember körül. Ezeket láthatják a halálraváltak, de tudomást szerezhetnek róluk a hozzátartozók is. Álomban, vagy ébren láthatják őket. Ezek az azelőtt már régebben elszállt lelkek már ismerik a holtak országának titkait és azokból megjelentik, amiket megjelenthetnek, általában azt, hogy mikor fog meghalni, vagy a távollevőknek, hogy mikor halt meg valaki. Ezek a lelkek levegőszerűek, néha még a szaguk is jelzi őket. Jelenlétüket megérezik, vagy meg is látják őket az állatok is. A betegnek megjelentik, hogy mikor fog kiszállni belőle a lélek. Van, hogy hívják, csalják magukkal a halálravált ember lelkét. Nem a testre van hatásuk, hanem a lelket hívják, vagy viszik el és ezzel változtatják meg a test és lélek eddigi viszonyát. Sokszor galamb vagy más madár alakjában jelennek meg. A madarak egyébként is együtt élnek ezekkel a különben láthatatlan lelkekkel. Sokszor ott fészkelnek a temetőben, az ott lebegő lelkek társaságában. Sok mindent előre is tudnak.¹⁸⁴ A kakukk egyik formájában úgy jelenik meg, mint *jelentő*. Másik formájában előre tud felelni a kérdésre, hogy hány évig élék.

Ezek a lelkek arra törekszenek, hogy könnyen szakadjon meg a haldokló kapcsolata a valóságos világgal. Még meszeléssel is igyekeznek eltüntetni az elköltözött lélek nyomait.

Nem gonosz lelkek ezek. A testet nem rontják meg. Elsősorban *jelentők*, egy természetes folyamat bejelentői. Ha hívnak, nem akarnak rosszat, hiszen a holtak országában, amint előbb már láttuk, az embernek nem rossz. Vannak köztük rokonok és idegenek, ismerősök és ismeretlenek egyaránt. Oda mennek, ahova rendelve vannak. Mások mellett elmennek anélkül, hogy bántódásuk lenne. „Koncz Jóska az udvarlásból ment hazafelé. Hát a zsidó temetőnél, a kövesút mellett, mellette suhant el egy fekete ruhás nő, de úgy suhogott a ruha, mint a selyem szokott. Mondta Koncz Jóska, hogy, mikor a Szabó kerítéséhez ért, csak átlépte a palánkot, úgy, mintha csak egyet lépett volna. Szabó Lajosné akkor éjszaka meg is halt.”¹⁸⁵

Akiket elhívnak

Vannak olyan esetek, mikor valaki ellenáll a hívogatásnak, nem engedi magát legyőzni, de vannak olyanok is, akik szívesen mennek.

„Lázálmában valaki látja a hozzátartozóját és azt mondja, hogy itt volt a testvérem, vagy az apám, vagy az anyám, valaki olyan, aki már régen meghalt. Az ilyen meghal. Huszti Feriné is mondta, hogy az ura az ablakon

¹⁸³ Szakács Imre, Komoró.

¹⁸⁴ Bálint Sándor, A parasztlelet rendje, 224. lap.: „Ősrégi hiedelem a léleknek madárként való elképzelése.”

¹⁸⁵ Tóth József, Gergelyiugornya.

keresztül hívta. Meg is halt rövid időn belül.”¹⁸⁶⁻¹⁸⁷ „A haldokló szokott beszélni a hozzátartozójával, olyanokkal, akik már régen meghaltak. Beszéli az apját, anyját, akkor már nem sokáig él, ha a halottakkal beszél.”¹⁸⁸ „Ha valaki a hozzátartozója után hamarosan meghal, szokták mondani, hogy elhívta maga után. Király Dani bácsi meghalt. Még a koporsóban feküdt, már a felesége is meghalt utána.”¹⁸⁹ „Volt itt egy asszony. Meghalt egy 18 éves fia. Anyyira a szívére vette, hogy ő is meghalt a fia után.”¹⁹⁰ „Meghalt a testvérem. Mikor haldoklott, mutogatott fel a falra, az anygálokat látta. Az öregebbek az anyját, gyermekét látja ilyenkor.”¹⁹¹ „Haldoklott egy asszony. Egyszer csak felült, felnézett és azt mondta: Ne tessenek itthagyni! A már régebben eltemetett hozzátartozóinak mondta. Azután azt mondta: Szabó Béláné, a te házad felett is elrepült a halálmadár. Szabóné a temetés után meghalt.”¹⁹² „Asztélyban az anyám testvére meghalt. Harminchat éves korában halt meg. Mikor megfele halt, valakivel beszélgetett, az hívta magával, ez meg csak azt mondta: Várjál, megyek azonnal. Anyámék is hallották.”¹⁹³

Van, hogy egyenesen „jó helyen jár a halál, hogy mindig annak kell menni, akit hívnak.”¹⁹⁴ Sőt van, hogy egyenesen küldenének valakit az az élők. „Azt hallottam ezelőtt, hogy, ha az anya szülésben meghalt, a gyermeket megszoportatták a halott asszonyból, hogy haljon meg a gyermek is.”¹⁹⁵ Ez az utánküldés nem mindig sikerül. Az élőnek nincs hatalma a lelkek felett. „A kolera idején meghalt egy asszony. Féléves kis fia volt. Ezt megszoportatták a halott anyjából, hogy vigye magával. Azért a gyermek nem halt meg, fel is nőtt, még meg is házasodott.”¹⁹⁶ Úgy látszik, mintha ezzel a szoportatással szánalmat akarnának ébreszteni a még ott tartózkodó, kiszállt lélekben. Talán nem is szükséges ennek az eljárásnak a hiedelemrendszerben olyan helyet keresni, amely egyezik a rendszer logikájával. Tapasztalták, hogy a megszoportatott gyermek meghal. Ezt a tapasztalatot nem a halálos fertőzéssel, hanem a hiedelemrendszerrel társították.¹⁹⁷

A gonosz lélek

Szólottunk arról, hogy nem jó, ha a halottba visszatér a lélek. Ha a visszasírással visszatérésre kényszerítik, néhány napig, míg ismét meg nem hal, nagyon fog szenvedni. A tetszhalottba visszatérő lélek is szörnyű helyzetet teremt a megelevenedett test számára. A gonosz léleknek a célja egyenesen a test megrontása.

¹⁸⁶ Varga Jánosné, Tákos.

¹⁸⁷ *Lips J.*, A dolgok eredete, 420. lap. „A lelkek megjelenéséről a haldokló még a halálos ágyán tudomást szerez és e szavakkal köszönti őket: Itt vannak.”

¹⁸⁸ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁸⁹ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

¹⁹⁰ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁹¹ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

¹⁹² Birtha Istvánné, Nagyvarsány.

¹⁹³ Veres Gábor, Márokpapi.

¹⁹⁴ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

¹⁹⁵ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

¹⁹⁶ Tári Károlyné, Beregdaróc.

¹⁹⁷ L. 4. jegyzet, 6. jegyzet.

A gonosz lélektől megszállt holttest felpuffad, megindul, ékteleenné és elviselhetetlenné válik. Vigyázni kell, hogy kóborgó gonosz lélek a lélek nélkül maradt testhez ne juthasson. „Halottra ezelőtt nem nyitották ki az ablakot, azt mondták, megkékül a halott, meg feljön a hasa. Nem nyitották ki, akármilyen melegség volt.”¹⁹⁸ „Amikor valaki meghal, az ablakot nem szokták kinyitni, míg a halott a házban van. Ha levegő megy rá, akkor felpuffed.”¹⁹⁹ Halottnál az ablakot nem nyitják ki soha.”²⁰⁰ „Az ablakot addig, míg el nem temetnek, nem szabad kinyitni.”²⁰¹ „Mikor valaki meghal, az ablakot, ajtót bezárják, mikor eltemetnek, akkor kiszellőztetik a házat. Addig be van zárva, mert azt mondják, megszagosodik.”²⁰² „Amikor valaki meghal, az ablakot nem szokták kinyitni. Amíg el nem temetik, annak nem szabad nyitva lenni, mert ha kinyitják feljön a halott.”²⁰³

Ha ennek ellenére felpuffadna, vagy megindulna a halott, a hasára vasat kell tenni.²⁰⁴ Az adatközlők közül csak egy volt olyan, aki úgy nyilatkozott, hogy a vas súlya akadályozza meg a felpuffadást. „A halott hasára vasat tesznek, kb. 3 kiló vasat. Ezt bele göngyölik ruhába.”²⁰⁵ Egyébként nem a tárgy súlya, hanem maga a vas, vagy a belőle készített eszköz, tárgy véd meg a gonosz lélektől. „A halott hasára sarlót tesznek, hogy ne puffadjon fel.”²⁰⁶ Ezt a temetés előtt leveszik. „A halott hasára, hogy fel ne puffadjon, lakatot szoktak tenni. Bezárva kell odatenni.”²⁰⁷ „A halott hasára vasat tesznek, fél tenyérnyi bádogot, vagy abroncs félét. Nem azért kell, az, hogy nyomja!”²⁰⁸ „Ha jön felfele akkor is, mikor zárva van az ablak, egy kulcsot teszünk a hasára, házkulcsot.”²⁰⁹ „A halott hasára szoktak vasat tenni. Fábíán Ferencnek spór karikát tettek a hasára.”²¹⁰ „A halott hasára könnyebb vasat tesznek. Csak annak a hasára teszik, akinek a teste már jön felfele.”²¹¹ „Hogy a halott fel ne puffadjon, vasat szoktak tenni. Patkó vasat tesznek. Sarlót soha se tesznek, csak mindig patkó formát.”²¹² „Amelyik halott felfele jön, az ilyennek a hasára ollót tesznek, vagy egy kis vasdarabot.”²¹³ „A halott hasára, hogy fel ne jöjjön, egy kulcsot tesznek, vagy egy beretvát.”²¹⁴ Ezeket a vasakat temetés, illetve koporsó bezárás előtt leveszik

¹⁹⁸ Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti.

¹⁹⁹ Nagy Andrásné, Jánd.

²⁰⁰ Veres Gábor, Márokpapi.

²⁰¹ Kiss Sándorné, Nyirmada.

²⁰² Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

²⁰³ Balla Gáborné, Gulács.

²⁰⁴ K. Kovács László, A kolozsvári hóstátiak temetkezése, 110–111. lap. Több okot sorol fel, amiért a halott hasára vasat kell tenni (pl. hogy a halott vissza ne járjon a sarlót azért, hogy bő aratás legyen, stb.). Amikor elfogadjuk a vas és vasból készült szerszám varázserejére vonatkozó magyarázatokat, itt csak a feldolgozott kisebb terület adatközlőinek egyértelmű válaszaira támaszkodhatunk. Itt a különböző vas eszközöket ugyanazzal a céllal teszik a halott hasára. Ez a cél: Hogy fel ne puffadjon. CS. A.

²⁰⁵ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²⁰⁶ Szerényi Péterné, Beregdaróc.

²⁰⁷ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²⁰⁸ Nagy Andrásné, Jánd.

²⁰⁹ Balla Gáborné, Gulács.

²¹⁰ Kajor Pálné, Vitka.

²¹¹ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

²¹² Varga Jánosné, Tákos.

²¹³ Mező Józsefné, Mátyus.

²¹⁴ Csonka Józsefné, Kisvarsány.

és tovább használják. Az adatokból nyilvánvaló, hogy *a vasnak a gonosz szellemet elűző, varázslatos hatalmáról van itt szó. Maga a vas eszközökké differenciálódott.* Némely esetben a vas eszköz formája is alkalmas lehet a védelemre. Hegyes, vagy éles, mint a sarló, a borotva, vagy az olló. A védekezésben az ősi hagyomány és a tapasztalat asszociálódik. Már nem mindegy, akármilyen vasdarab. Olyan kell, amit alakjánál fogva is lehet védekezésre használni. A patkónak is van önmagában is gonosz lelket távoltartó hatalma. (Küszöbre szegezett patkó, szerencse patkó stb.)

Ugyancsak a felpuffadást előidéző gonosz szellem, gonosz lélek ellen általános szokás, hogy a halott alá, a ravatal, vagy koporsó alá valami edényben vizet tesznek. „A halott alá dézsában vizet tesznek.”²¹⁵ „Régebben tettek egy lavorban, vagy egy teknőben vizet a ravatal alá.”²¹⁶ „Az asztal alá (ravatalazó asztal alá) szoktak tenni egy vederben, vagy lavorban vizet, vagy jeget.”²¹⁷ „Szoktak nyári időben, ahogy a halott ki van terítve, egy dézsa hideg vizet tenni a ravatal alá, hogy szag, vagy valami ne legyen.”^{218–219} „A halott alá vederben, vagy dézsában szoktak vizet tenni, kivált nyáron.”²²⁰ „A ravatal alá dézsában vizet tesznek.”²²¹ „A dézsa vizet azért teszik a halott alá, hogy fel ne puffadjon.”²²² „A ravatal alá szoktak vizet tenni dézsában, vagy nagy fazékban. Nem mindenkinek, csak amelyik olyan, hogy jön fele-fele. Vagy, ha esetleg nagy meleg van, akkor tesznek alá, nehogy szaga legyen.”²²³

A szokás egészen általános. Eredeti értelme általában feledésbe merült. A magyarázat legtöbbször, az, hogy a víz hűti a halottat. Van, hogy a víz emlékét már csak az edény őrzi. „Kicsi gyermeknek egy hordót szoktak bevinni ravatalnak. Egy párnát rá, és megvan.”²²⁴ A hordóra készített ravatal egyébként is általános. „Két hordóra egy nagy deszkát, szekeralj deszkát teszünk, erre tesszük a szalmazsákot, a párnákat. Ebből lesz a ravatal.”²²⁵ – Szinte a végtelenségig lehetne folytatni, idézni az adatközlőket.

Figyelemre méltó, hogy az ablak bezárás, a vasnak hasra tétele és a víznek a ravatal alá tétele ugyanaz ellen a veszedelem ellen való védekezés. Figyelemre méltóbb, ésszerűbb magyarázat egyedül csak a víznek a ravatal alá tételénél van. Azzal próbálják magyarázni, hogy a víz hűti a halottat. Hogy ez a magyarázat keveset mond, mi sem bizonyítja jobban, minthogy az ablakot télen sem szabad kinyitni a halottra, amikor pedig a hideg levegő valóban hűtené. A vas használatánál nyilvánvaló volt, hogy mágikus cselekményről van szó. Ugyanennek a testet megrontó gonosz léleknek az a tulajdonsága, hogy nem tűri a vizet, nem szeret víz felett járni.²²⁶ Nem egészen világos,

²¹⁵ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

²¹⁶ Veres Gábor, Márokpapi.

²¹⁷ Illés Miklósné, Jánd.

²¹⁸ Balácsi Ferenc, Jánd.

²¹⁹ L. 167. sz. j.

²²⁰ Balogh Bertalanné, Oecsvaapáti.

²²¹ Kajor Pálné, Vitka.

²²² Varga Jánosné, Tákos.

²²³ Mező Józsefné, Mátyus.

²²⁴ Balla Gáborné, Gulács.

²²⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²²⁶ Gecse Gusztáv: Van e túlvilág, 13. lap. „A szemangok (malakkai fsz.) rendszerint patak, vagy folyóparton ássák meg a sírokat, mert azt hiszik, hogy a lelkek nem tudnak a vízen átkelni.” – Nem szükséges példáért olyan messze mennünk. Területünk települései és temetői az őskortól kezdve máig vizek, vízmosások mellett vannak. Cs. Á.

hogy ez a gonosz lélek nem a testből kiszállt lélek e,²²⁷ bár az ellenkezőjére mutat, hogy minden halottnál előforduló szokásról van szó. Talán nem is egy gonosz lélek az, amely ellen védekezni kell. „Mikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár nyugalmat keresve és mikor nem talál, ezt mondja, visszatérek az én házamba, ahonnan kijöttem. És odamen-
vén kisöpörve és felékesítve találja azt. Akkor elmegy és maga mellé vesz más hét lelket, magánál gonoszabbakat és bemenvén ott lakoznak és annak az embernek állapotá gonoszabb lesz az elsónél.”²²⁸

A felpuffadást okozó, már a szagáról is felismerhető²²⁹ gonosz lelkek ellen nem csak a bezárt ablak, a halott hasára tett vas és a víz nyújt védekezést. Segít a védekezésben:

A virrasztás és a világosság

„A virrasztóba régen csak férfiak mentek. Ezek közül csak az idegenek énekeltek. Volt bor és pálinka. A hozzátartozók a másik szobában voltak. A halottas szobában nem is voltak benn. Csak akkor mentek be, mikor a vendég már oszlott elfele. A lámpa egész éjszaka égett.”²³⁰ „A lámpa régen egész éjszaka égett a halottnál.”²³¹ „A virrasztásnál váltás van. A virrasztó csoportok váltják egymást.”²³² „A hozzátartozók általában fenn vannak, de közülök kettő mindig feltétlenül fenn van éjszaka, míg el nincs temetve a halott. A halottat ugyan egyedül hagyják, de fenn vannak a másik házban. A halottas házvégben a lámpa²³³ egész éjjel ég.”²³⁴ „A halott mellett egész éjszaka felváltva virrasztanak. A hozzátartozók 10-óra tájban lefeküsznek.”²³⁵ „Mikor Szilágyi Dezső anyja meghalt, a fia az egész virrasztás alatt ott állott az ajtóban.”²³⁶ „Mindig áll olyankor valaki az ajtóban.”²³⁷ „Virrasztásnál mindig van a hozzátartozók közül kettő, aki az ajtóban áll, az ajtófélfának támaszkodik. Egész éjszaka ott állanak. A virrasztás reggelig tart. Nem tudom, hogy miért van, de mindig áll ott valaki egész éjszaka. Áll kettő is. Mi, amikor halottunk volt, egész éjszaka talpon voltunk egész reggelig. Hajnalban már leültünk, akkor már ritkult a nép. Hajnalban már a halott körül voltunk, de addig az ajtónál.”²³⁸

A virrasztáshoz hozzá tartoznak a virrasztó énekek. Jellemző, hogy a halott körül a férfiak énekelnek és minden adatközlő egyformán azt mondja,

²²⁷ László Gyula, A honfoglaló magyar nép élete, 473. lap. „A boszorkányos asszonyok temetésénél a koporsóba, lábtul kaszadarabot, meg más vasakat tettek, hogy ne tudjon tőle visszajárni... A varázserejű vas itt is távoltarthatja a halottól a puffasztó rossz szellemet. Cs. Á.

²²⁸ Lukács Evangéliuma 11. rész, 23 – 26. versek.

²²⁹ L. 167. jegyzet.

²³⁰ Balácsi László, Jánd.

²³¹ Kelemen Piroska, Tarpa.

²³² Hetényi Attila, Nagyvarsány.

²³³ Gece Gusztáv, Van e túlvilág, 67. lap. „Régi tapasztalat, hogy a vadállatok félnek a tűztől. A gonosz lelket gyertyával lehet elriasztani.”

²³⁴ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²³⁵ Birtha Istvánné, Nagydobos.

²³⁶ Guthy Gábor, Kisvarsány.

²³⁷ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²³⁸ Mező Józsefné, Mátýus.

hogy a hozzátartozók nem énekelnek. Nem hagyják szó nélkül, ha valaki a szabályt áthágná. A tudatlanság jele ez. „A hozzátartozók közül mostanában már néha van olyan, aki nem szokott virrasztóba járni, az nem tudja, mit csinál, az a virrasztóban énekel. Még olyan is volt már, hogy a gyermeke is énekelt a koporsó mellett. A hozzátartozóknak nem szokás énekelni. Néha még én is melléfogok. A feleségem testvérének a felesége meghalt. Muszáj voltam diktálni az úton. De csak az úton! Nem azért, hogy nem akartam részvételt lenni, hanem azért, mert nem volt más, aki diktáljon.”²³⁹

*Fel kell tételeznünk, hogy az éneklés a gonosz lelkek elriasztását, ugyanakkor az elszállt lélek megnyugtatót, vagy megtévesztését célozza. A gonosz lélek férfi hangokat hall, az elszállt lélek idegen hangokat hall a házban. Egyiket arról győzi meg, hogy itt komoly vigyázás van, a másikat, hogy ebben a házban már nem sok a keresnivalója. Hozzátehetjük ehez, hogy a virrasztás hangulata nem komor. Ott italozás van, ami ismét szolgálhat az elszállt lélek megtévesztésére.*²⁴⁰

A virrasztási énekek tartalmukat tekintve az elszállt lélek megnyugtatótására is valók. Előbb már közöltünk néhány idézetet. Elmondják, mindazt a jót, amit a sír ad, hogy ott teljes nyugalom van, nem bánt többé sem baj, sem gond, nincsen fáradság, de van pihenés. Fáj ugyan az elszakadás, de a megholtat elkíséri a szeretet, az emlékezés. Az élők is mind el fognak menni.

A virrasztók tömegében, a jó rend megtartásában ott van a halottnak és földi nemzetségének megbecsülése is. „Ha meghal egy szegény, alig van egy legény. Ha meghal a gazda, ott van apraja, nagyja.”²⁴¹

A virrasztó énekek beszélnek a gyászról, ami itt marad. Virrasztási kezdő ének:

„Miért gyűltünk ide, azt tartom tudjátok.

Itt a ravatalon mi vagyon, látjátok.

Halott vagyon itten, jajj, de szomorú ház ez,

Az ő szerettinek kimondhatatlan gyász ez.

Hogy a halál tőlük a jó apát (anyát) elvette,

*Bánatjokban szívök majd meghasad érette.”*²⁴²

Záró énekből:

„Út az óra. Kakasszóra

*el kell menni virradóra.”*²⁴³

A két ének közzé fér a vigyázás, a gonosz lelkek távoltartása,²⁴⁴ a lelkek megtévesztése, a lelkek megnyugtatótása, a nemzetségnek való tisztességtétel. A virrasztás és a virrasztó énekek részletes feldolgozása külön nagy tanulmányt igényelne. Itt csak néhány kérdést vetettünk fel.

²³⁹ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁴⁰ *Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje, 227. lap. „A vidám hangulattal a hazajáró lelkeket akarják megtévesztetni.

²⁴¹ Illés Miklósné, Jánd.

²⁴² Veres Gábor énekeskönyve, Márokpapi.

²⁴³ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁴⁴ *K. Kovács László*, A kolozsvári hóstátiak temetkezése, 124. lap. „Arra is vannak adatok, hogy a virrasztás egyúttal a halott védelmét is célozza. Pl. Szeged vidékén a halottat őrző énekes asszony naplemente után letakarja szemfedővel a testet és nem engedi megnézni senkinek, majd köröszöt fektet a mellére... hogy a gonosz né möhessön a koporsóhoz közel.”

Amint káros a halott mellett a sirás, úgy elengedhetetlen a megfontolt siratás. A halott közelében mindenkinek csak jót szabad mondani a halotról.²⁴⁵ *Meg kell nyerni az elszállt lélek jóindulatát.*²⁴⁶ A tévedésektől a kötött, rituális formák őriznek meg. Az idegenek megszokott mondatokat mondanak, a hozzátartozók megszokott mozdulatokkal és megszokott dallammal mondják el, amit el *kell* mondani. Ősi, táncos, énekes szertartás ez, amely ismét külön tanulmány tárgya volna.²⁴⁷

„A halotról nem is szabad rosszat mondani, még akkor sem, ha rossz ember volt. Akik ott vannak, azt mondják: Meghalt, a jó Isten megnyugtatta, pihenjen meg. Neki ez megnyugvás, aki így megszenvedett.”²⁴⁸ „A siratásban, ráborulásban mindig elmondják, hogy milyen jó ember volt, még akkor is, ha rossz ember volt.”²⁴⁹ „A halottnézők a szemtakarót felhajtják és ilyeneket mondanak: Éppen olyan, mintha aludna. Hogy meg van fiatalodva! Fiataloknál: Hogy meg van ráncosodva, biztosan valami öreg fog utána meghalni. Azt, hogy odavaló volt, hogy jól járt szegény, azt nem mondják, csak a hátamegett mondják. Siratáskor is csak jót mondanak a halottra. Legjobban akkor szoktak sírni, mikor elkezdenek énekelni.”²⁵⁰ „Halottlátni egésznap járnak. A nők mennek. A férfiak közül csak a rokonság megy. Aki megy, köszönni szokott, és azt mondja: Isten vigasztaljon. Ha sokáig volt beteg a halott: Na a jó Isten megnyugtatta, nem szenved tovább. Jól járt. Jó helyen járt a halál. A hozzátartozók erre azt válaszolják: Hát bizony. Nyugtassa meg a jó Isten.”²⁵¹ „Mikor felravatalozták, sírtak. Ott sírtak mellette állva. Akinek nagyon fájt, mindig is sírt. Van olyan még most is, hogy akkor sír, amikor bemegyen valaki. Az tesz így, akinek nem nagyon fáj.”²⁵² „A kiabálós siratást a felesége, gyermeke szokta csinálni. Siratják, amikor a halott benn van a házban, meg kinn az udvaron is.”²⁵³ „A régiek a siratást ilyenekkel kezdték: Jajj, az este még a kis korszóból ivott! Meg osztán, hogy milyen jó ember volt. Siratás közben elmondja az életrajzát, meg ilyeneket: Soha sem bántottál! Nyugtasson meg az Úr! Az mindig benne volt, hogy jó ember volt.”²⁵⁴ „Halottlátásnál, ha jön valaki, a hozzátartozók felzokognak. A siratásnál a gyászoló a halotról elmondja, hogy milyen jó volt, hogy volt, mi volt, hogy itthagyt stb.”²⁵⁵ A siratás a virrasztással szemben kifejezetten női funkció. A siratásban általános a meghalt néven-szólitása.²⁵⁶

Mindennek ékesen és jó renddel kell lenni, hogy fel ne ingereljük a halott lelkét, hogy a halott lelke nyugodjon, ne nyugtalankodjon és ne kísértsen. Ne legyen oka visszajönni, megbontani az élők és holtak közötti rendet.

²⁴⁵ L. 113. sz. jegyzet.

²⁴⁶ *Lips J.*, A dolgok eredete, 414. lap, „Minthogy a földművelő népek helyhezköttöten élnek, és így nincs módjukban a halál színhelyét elhagyni, kénytelenek voltak kieszelni annak módját, hogy az elhunytakkal különösen jóban legyenek.”

²⁴⁷ *L. Szabó Andorné*, Cserhát környéki sirató.

²⁴⁸ Balla Gáborné, Gulács.

²⁴⁹ Balácsi László, Jánd.

²⁵⁰ Veres Gábor, Márokpapi.

²⁵¹ Illés Miklósné, Jánd.

²⁵² – ²⁵³ Konecz Józsefné, Gergelyiugornya.

²⁵⁴ – ²⁵⁵ Balácsi Ferenc, Jánd.

²⁵⁶ L. 22. j.

Bár mindent illendőképen és a szokott rend szerint elkészítenek, valahol mégis becsúszhat valami hiba, előfordulhat valami nem megnyugtató. Vagy a halott állapotában, vagy az élőkében lehetnek rendkívüli dolgok. A holtak tudják az élőknek minden dolgát. Lelkük szabadon jár. Álomban, vagy látomásokban az élők is láthatnak olyat, amit egyébként nem látunk. Az élők és a holtak közt összeköttetést indulhat. *Temetés után jó meggyőződni arról, hogy visszajön e, vagy milyen formában jön vissza a halott lelke.* Erre jó az udvar lehomokolása, a hamu, a víz és a lisztpróba.

„Azért van sárga homok az udvarunkon, mert az uram meghalt. Minden temetésnél homokolunk. Mikor még saját szekerek voltak, mentek 2–3 szekérral is. A homokolást a rokonság intézte, a gyászolóknak nem kellett beleavatkozni. Előre soha se visznek homokot, csak a halál napján viszik.”²⁵⁷ „Mikor valaki meghal, rögtön visznek az udvarra egy szekér sárga homokot. Ha nincsen sár, akkor is kell díszül. Húsvétkor is szokták lehomokolni az udvart. A homokolás ünnepélyes, különösen húsvétra.”²⁵⁸ „Ha fogatot tudnak szerezni, az udvart piros homokkal lehomokolják. Soha sem homokolnak fehér tiszai homokkal akkor sem, ha ez közelebb van.”²⁵⁹ „Temetés után az udvart lehomokolják. Olyan helyen homokolják le, ahol egy kissé babonások. Azt mondják, ezen a halott nyoma meglátszik, ha visszajött. Temetés után szoktak homokolni, akkor, mikor a vizet is kiteszik. A vízzel is tetésen van a pohár, de úgy, hogy abból ki ne cseppenjen.”²⁶⁰

A homokolás általános szokásának az értelmét ez az utolsó adat adja meg. A nagyrészt értelmetlenné vált homokolás az eredeti helyéről átkerült előbbre, egyszerű udvardíszítéssé vált. Sok vallástörténész azzal indokolja a homokolást, hogy ezáltal megtévesztik a holtak lelkét.²⁶¹ Idegenszerűvé lesz számára az udvar, azon nem ismeri fel most már a saját nyomait. Ezzel szemben itt próbáról van szó. A friss homokban, amit a temetés után szórtak szét, az élők megláthatják a halott nyomát. Meggyőződhetnek arról, hogy nem történt e valami olyan hiba, ami miatt a halottnak vissza kellett jönni.

„Az oroszoknál²⁶² temetés után szoktak tenni az asztal közepére egy marék hamut, abba állítanak egy pohár vizet. Azt mondják, hogy a halott visszatér akkor éjszaka, a nyoma meglátszik a hamuban, madár nyomok vannak benne.”²⁶³ A víznek is híjja van.”²⁶⁴ „Mikor eltemették a halottat, a pohárt tele tették vízzel és száraz kendőt tettek mellé és azt állították, hogy a halott éjszaka visszajött és abba megtörülközött, ha nedves volt a kendő. Megtörülközött benne a halott, a szellem.”²⁶⁵ „Az asztalra temetés után tesznek egy pohár vizet és mellé egy tiszta kendőt. Ha reggel a kendő vizes, úgy tartják, hogy a halott visszajött és megmosdott.”²⁶⁶ „Lisztet tesznek

²⁵⁷ Kajor Pálné, Vitka.

²⁵⁸ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

²⁵⁹ Guthy Gábor, Kisvarsány.

²⁶⁰ Filep Bertalanné, Gergelyugornya.

²⁶¹ *Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág, 13. lap. „A temetési szertartások nagy része a halott megtévesztésére szolgál.”

²⁶² A g. kath.-nál. Cs. Á.

²⁶³ L. 18.

²⁶⁴ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²⁶⁵ Filep Bertalanné, Gergelyugornya.

tányérba az asztal közepére. Egy pohárba vizet és egy tiszta törülközőt. A lisztben madár nyomok látszanak. Madár képében jön vissza a halott. Az ajtón nesztelenül jön be, csak reggel látszik meg a nyoma.”²⁶⁷ „Az nagyon régen lehetett, hogy kitesznek egy tányért, egy törülközőt és egy pohár vizet. Az asztalra teszik. Ha megcsördül a kanál, akkor otthon volt a halott, a vizet meg hogy megissza.”²⁶⁸ „A mi szomszédunk azt mondja, hogy úgy kell csinálni, ha valaki meghal, egy pohár vizet kiteszünk az asztalra, hogy visszajön megmosdani. Ha visszajön, akkor nem halt meg. Tányért is tesznek és bele kanalat, hogy megcsörren e a tányér.”²⁶⁹

A különböző próbák arra valók, hogy meg lehessen tudni, hazajött-e halott, hogy mint testtől elszakadt lélek járkal-e a ház körül éjszaka madár képében. Az utolsó közlésben talán arról lehet meggyőződni, hogy nem tetszhalott-e akit eltemettek, vagy talán arról, hogy a szertartások sorával nem sikerült a halott lelkét eltávolítani a háztól. Keveredhet itt is két különböző korszak hiedelme. Esetleg halotthamvasztásra emlékeztet az asztalra tett hamu. Kissé merész következtetés lehetne, hogy itt eredetileg a halotti hamvak próbájáról volt szó, annak a tudakolásáról, hogy a lángokkal, füsttel valóban teljesen kiszállt-e belőle a lélek.

Fentebb már beszéltünk a gonosz, testet megrontó lélek és a víz viszonyáról. Itt az elszállt lelkek megmosdása azt mutatja, hogy ezek a visszatérők nem azonosak azokkal a gonosz lelkekkel. Ezek nem kerülnek a vizet, sőt megmosdanak, megtörülköznek. Éppen ezért van, hogy az ilyen jelek felismerése, a kitett dolgokon talált jelek nem okoznak nagyobb megrázkódtatást.

Vannak esetek, amikor nem csak ilyen jelek vannak. A meghalt lelke egyenesen szemtől szembe megjelenik álomban, vagy ébren, hogy valamit számonkérjen, valamire tanítson, vagy segítsen. Ha valami hibát vet a hozzátartozók szemére, azt igyekeznek jóvátenni.

Akik hazajöttek

„Ha valami kedves darabja ittmarad a halottnak, azt a fejfához szokták elásni.”²⁷⁰ Ezt akkor csinálják, ha a halott visszajár érte.”²⁷¹ „Azt tartották, hogy, ha valaki álmodott a halottal, biztos, hogy valami ruhája otthon maradt, azt vigye ki a temetőbe, ássa el a fejfához, hogyha hazajár. Ha többet álmodott vele a hozzátartozója, azért jött haza, mert a ruháját nem tették bele a koporsóba.”²⁷² „Az anyjával nem tették oda a bolyhos keszkenőt. Minden ájszaka hazajött érte, kérte a kendőjét. Kivitték, elásták a sírjába.”²⁷³ „Mihály bátyámnak ittmaradt a nadrágszíjja. A lánya mindig álmodott vele, hogy – azt mondja – nem tudom megkötni a nadrágomat. Ő kivitte a szíjjat

²⁶⁶ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁶⁷ Papp Zoltán, Beregdaróc.

²⁶⁸ Varga Jánosné, Tákos.

²⁶⁹ Barkaszi József, Körizs István, Beregdaróc.

²⁷⁰ *László Gyula*: i. m. 488. lap. „A testtől szabadult lélek számára új testet kell készíteni, hogy legyen miben megpihennie addig is, míg ujjászülethetik. Ez az új test a bálvány, vagy fejfa.”

²⁷¹ Kajor Pálné, Vitka.

²⁷² Varga Jánosné, Tákos.

²⁷³ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

és eltemette, nem is jött többet vissza.”²⁷⁴ „Valakinek a kalapját nem tették mellé a koporsóba. Álomban visszajött, kérdezte a kalapját. Elvitték, elvették a sírba, attól kezdve nem jött vissza.”²⁷⁵ „A sógornóm, hogy az apjával a kalapot nem tették oda azt álmodta, hogy visszajött, megszólította, hogy ittmaradt a kalap, ha megy, nem tud köszönni.”²⁷⁶ „Meg olyan is történt, hogy a halott fejére nem azt a keszkenőt tették, amit meghagyott. Feljött álom által és kérte a keszkenőjét. A lánya kivitte a temetőbe, elásta a sírba. Többet nem jött fel. Ez Bagi Andrásné volt. Az anyja kendőjével járt így.”²⁷⁷

Vannak, akik másképpen igyekeznek jóvátenni a hibát. „Nem tették oda a halott fejére kendőjét, imakönyvét, vagy pipáját. Nyugalankodik a halott. Ilyenkor, ha katolikus, misét mondatnak érte.”²⁷⁸ Ez mintegy a jóvátétel megkerülése. Néha talán olcsóbb, mint a valóságos jóvátétel.

Vannak nehezebben jóvátehető, vagy jóvátehetetlen hibák. „Meghalt egy 9 esztendős lányom. Másik esztendőben nagy Szilvesztert csináltunk, jó kedvünk volt. Utána álomban visszajött a lányom. Szemrehányóan nézett rám. Másnap kimentem a temetőbe, hogy keressem. Akkor messzebről azt mondta: Engem már hiába kerestek, meg nem leltek.”²⁷⁹

„Főris Jánosnak az anyja meghalt. A másik ősszel az udvaron vágta a galyat, egyszer csak odament hozzá az anyja és azt mondta: Jankó, hát a síromat nem takarítottad ki! – Ez Mindszentek előtt volt. – Rögtön felállott és elindult. Az anyja a temető kapuig ment előtte. A feleségét már akkor kinn találta, a sírt pucolta. Az ilyeneket a katolikusok szokták mondani.”²⁸⁰

„A nászom, mikor nagy beteg volt és az ágyban feküdt, nagyon féltette a pipáját az uramtól. Meghalt. A pipáját nem temették mellé. Egyszer az uram elhagyta a pipáját. Azt mondja neki a nászasszony, hogy itt van a Sándor pipája! Odaadta az uramnak. Rágyújt, pipázik, egyszer csak fennakad a szemé, leteszi a pipát. Azt mondta, érte jött a pipáért Sándor, nem láttátok? Itt volt Sándor.”²⁸¹

„Volt egy nagyon hibás kislányom. 10 évig élt, de az se nem ült fel, se nem fordult, se nem evett, se nem ivott. Azt csak kanálokkal etetgettem. Egy fél findzsa tej volt a napi kosztja. Tíz évig élt, meghalt, eltemettük. Majd egy év múlva, vagy kettő múlva a kislány elibem állott, ahogy eltemettük, tiszta fehérben. Nézett így rámfele. Mi lelt kislányom, hogy jöttél haza? Te meghaltál! Azt mondja: Meghaltam, édes, meghaltam. Mondom: hát tudol beszélni? Azt mondja: Tudok. Hát minek jöttél haza? Azért jöttem mert édes sose teszen a fejfámra egy koszorút, egy gyertyát sem gyújt értem. Akkor eltűnt, nem láttam többet.”²⁸²

„Itt a szomszédban, ennek a Filep Bertiné urának az első felesége eljött álmában édesanyámhoz, mert avval volt egyidős. Azt mondta, menjen el

²⁷⁴ Kun Miklós, Nyírmada.

²⁷⁵ Tári Károlyné, Beregdaróc.

²⁷⁶ Kelemen Piroska, Tarpa.

²⁷⁷ Balla Gáborné, Gulács.

²⁷⁸ Szakács Imre, Komoró.

²⁷⁹ Jakab Lajosné, Nyírmada.

²⁸⁰ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁸¹ Faragó Gyuláné, Kisvarsány.

²⁸² Vezse Sándorné, Gergelyugoronya.

nála, a szekrény tetején van a fésűje, vigye el a temetőbe. — A fésűt a ravatalhoz is odatették, akinek volt, a hajába.²⁸³

„Szücs Ferencné meg azt mondta, hogy senki a temetőből el ne hozzon semmit, el ne hozzon a hótt csontbul, mert ő elhozta, mondta is, hogy kinek a sírját hányták és kihányták a koponyát és ő tört belőle egy darabot. Nem tudta ő kié és éjszaka ráment, majd megölte, hogy minek törte el az ő koponyáját, hogy neki az ítélet napján híjja legyen a fejének. Tanuljátok meg, azt mondja, hogy el ne hozzatok semmit a temetőből.”²⁸⁴

„Volt itt egy asszony. A temetőben sírt ástak és ő kiment a sírásókhoz. A sírásók kihányták egy kisasszonynak a sírját. A kisasszonynak nagyon szép fehér fogai voltak. Az asszonynak több gyermeke volt, a szép fehér fogakat összeszedte és hazavitte játszani a gyermekeknek. Éjszaka eljött hozzá a kisasszony. Ő úgy érezte, hogy ébren van. Ugy szólította meg a kisasszony, hogy miért hoztad el a fogaimat.”²⁸⁵

Tehát, ha a temetés rendjénél történik valami mulasztás, ha a kegyeletben és az emlékezelben történik hiba, a halott lelke hazajön és számonkér. A történetek erősen tanító célzatúak, a szokásoknak, a jó rendnek mintegy a szankcióját hozzák. Ha valaki nem tartja meg a jó rendet, az számolhat ilyen hazajövetellel, számonkéréssel. Ez mintegy biztosítéka a régi hiedelemvilággal kapcsolatos szokások szívós megmaradásának.

Baj, ha az élő nem akar felejtetni.

„Sokat álmodtam a vőmmel. A kis lányomat is sokat sirattam. Egyszer álmomban megjelent. Azt mondta: Édesanyám ne sirasson, látja, tiszta víz vagyok, nem tudok menni a többiekkel. Nem sirattam többet. Azt mondják, szellem az olyan, aki hazajön.”²⁸⁶

„Jó Balázs né beszélte, hogy a lámpát nem fújja el, mióta Balázs bácsi meghalt. Azt mondja, megjelentkezett neki Balázs bátyám. Nem magyarázza ki, miért, csak nem fújja el a lámpát. Én mondtam neki, hogy nekem is megjelentkezett az uram és mégsem égetem a lámpát. Az én uram az elhurcoltakkal volt és hazajött. Fel volt túrve az inge ujja is. Látott engemet az ágyban. Azt mondja nekem: Mondtam már neked, hagyjál békét nekem, hadd nyugodjak én. Hagyjál békét nekem, ne sírjál. — Egyszer meg úgy jött, mint amikor mentek elfele, nagykabátoson. Akkor a zajda a hátukon volt, mert élelmet vittek magukkal. Amikor bejött az ajtón, csak azt mondja: Jó napot adjon Isten. Mondom: Jó napot! Jajj, mondom, hazajöttél? Haza, de — azt mondja — megmondtam már neked, hogy hagyjál békén, ne sírjál, mondtam már neked, hadd pihenjek én.”²⁸⁷

„Mikor meghalt a kislányom, mindig sírtam. Egyszer befordulok az ágyon a fal fele, egy kicsit nem sírtam. Egyszer csak hallom, hogy a falon kívül nagyon sírnak, én meg azt mondom: A kislányom sír! Akkor leszálltam az ágyról. Az apósom meg azt mondja: Hát hova mész? Mondom: Sír a kis lányom itt a ház hátánál. Az meg aztán megkapott éngemet. Azt mondja: Hát nem szabad ilyenkor kimenni!”²⁸⁸

²⁸³ Koncz Józsefné, Gergelyiugornya.

²⁸⁴ Vezse Sándorné, Gergelyiugornya.

²⁸⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

²⁸⁶ Szerenyi Péterné, Beregdaróc.

²⁸⁷ — ²⁸⁸ Mező Józsefné, Mátýus.

„Az édesanyám testvérje is meghalt. Egy fiú testvérje volt, a malom törte össze. Azok is mindig sirtak. Aztán egyszer csak beszéltek: Lidi, gyere csak ki! Megint szólottak és ment volna kifele édesanyám, de nem engedte öreganyám. Azt mondja, nem szabad olyankor kimenni, mert összetörik.”²⁸⁹

A sírás zavarja a halottak nyugalalmát nem csak a ravatalon, hanem még a temetés után is. A halottnak hatalma van visszajönni és számonkérni. Az utolsó történetben szereplő *összetörik*, nagyon sok hiedelemtörténetben előfordul és mindig így többes számban. Talán nem magában jön vissza a lélek, hanem mások is jönnek vele. Talán egyenesen hetedmagával jön vissza, amint ezt már előbb idéztük.

Van, hogy a halott csak azért jön vissza, hogy megnyugtasson, vagy valamit megjelenítsen:

„Haláleset alkalmával sokszor szokták mondani: apámmal, vagy anyámmal beszéltem álmomban, tudtam, hogy meghal valaki. Éppen a halott felől kérdezett.”²⁹⁰

„Az én uram egy hét múlva jelentkezett abban az öltözetben, amiben eltemettük. Megfogta a nyakamat.”²⁹¹ „Nem aludtam, ültem. Egyszer csak valaki fújja rám a füstöt. Valami hosszú, fehér állt előttem. Láttam egy lényt, meg akartam fogni, de akkor eltűnt.”²⁹²

„Gulácsiné jó viszonyban volt a katolikus pappal. Egyszer éjszaka hallotta, hogy a konyhában csörömpöl valami. Elment megnézni. A teknő fel volt dülve. Ugyanakkor a katolikus pap is azt hallotta éjszaka, hogy recsegett a padlás és az ajtófélfé. Akkor reggel jött a híre, hogy meghalt a papnak egy jó barátja.”²⁹³ „Zsigai mondta, hogy mikor a felesége meghalt, minden nap hazajárt egy hétig. A konyhában is minden éjjel borongatott.”²⁹⁴

„Mikor Vaksi Józsi cigány meghalt, egy, vagy két nap múlva elkezd a család visítani: Jajj, szomszédok, Józsi itt járkál lóháton, bejött a kunyhóba.”²⁹⁵

„Az első feleségemmel egyszer álmodtam. Egyszer se nézett rám. Megkérdeztem, miért nem néz rám. Azt mondta, nem lehet, mert meg vagyok átkozva.”²⁹⁶

„Szegény édesapám sokat álmodott a halottakkal. — Azt mondta éjszaka: Na halljátok, itt volt Gergely Pista! Pedig Gergely Pista sokkal hamarabb meghalt, mint az én apjokom, meg Vezse István. Azt mondja: Megverte az ablakot álmomban Gergely Pista. Kérdi, hogy alszok? Hát már nem alszok. Na, azt mondja, eljöttem magának megmondani, hogy most szabadultam ki a kinzó helyről, de a maga násza, meg Vezse István még ott maradt. — Hát hunnan tudta megmondani, mikor sokkal hamarabb meghalt, mint ezek?”²⁹⁷

„Mindenütt az anya kél fel előbb, a gyermeket hagyja aludni. Mikor az én anyám meghalt, néhány nap múlva egyszer csak arra ébredek, hogy be-

²⁹⁰ Móré László, Márokpapi.

²⁹¹ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

²⁹² Kajor Pálné, Vitka.

²⁹³ Kajor Ferencné, Vitka.

²⁹⁴ Kajor Pálné, Vitka.

²⁹⁵ Kun Péter, Nyirmada.

²⁹⁶ Varga Elek, Tarpa.

²⁹⁷ Konecz Józsefné, Gergelyiugornya.

szólt: Etelka keljél fel! Olyan tisztán hallottam, mint ahogy most itt vagyok. Azonnal felriadtam, de nem láttam semmit.”²⁹⁸

„Gál Feri mondta, hogy mikor az anyja felakasztotta magát, heteken át felriadt álmából és látta.”²⁹⁹ „Nekem is visszajött a kis lányom egyszer. Megjelent azon az ágyon, amelyen meghalt. Azóta még csak nem is álmodtam vele.”³⁰⁰ „Miután az anyám meghalt, egyszer bekiáltott az ablakon: Irma te! Azóta soha se szólott hozzám.”³⁰¹

„Valakinek álmában a halott vissza szokott jönni. Én is beszéltem az apámmal álmomban, mindent megtudott mondani, hogy mi van itt. Itt volt Vezse István. Mindig egyeztünk, de nem illett, mert fiatalabb voltam. Ha olyat mondott, ami ellenkezett az Istennel, én mindig ellenkeztem vele. Csak-hogy meghalt. Hát eljött ide álmomban. Mondom neki: Pista bácsi, hát hogy van a másvilágon? Hallod, azt mondja, még egy hiábavaló nevetésért is meg kell számolni.”³⁰²

„Egyszer, ahogy elaludtam, valaki szólt. A falon ment felfele egy ember. Énókh próféta volt. Azt mondta: Énókh próféta vagyok. Felvitt egy padlásra, ott volt egy sír, láttam, hogy Fóris Pista is ott van és ott vannak a szeretteim. Énókh azt mondta, hogy anyám is ott van, de én nem tudtam vele beszélni.”³⁰³

„A férjem most volt itthon. Nagyon jól érzem magam, mikor az uram jelentkezik mély álom által. Azt mondta: Most a révésznel vagyok. (Annál a révésznel, akit néhány évvel ezelőtt Varsányban meggyilkoltak.) Hordom a népet átálfele. — Kerestem azután, de nem láttam sehol. Ébren már nem kerestem. Nekem úgy tetszett, mintha igaz lett volna álom által.”³⁰⁴

„Az emberem már a múlt évben meghalt. Már mind a két lányom álmodott vele, de én még nem. Úgy látszik, haragszik a vén ember.”³⁰⁵

*A lélek hazajárása tehát lehet csupán híradás, de lehet egyenesen jó az itt-maradott számára. Van, aki várja, hiányolja, a halottja visszatérését. Nagyon sokan a halotti kultuszt a hazajáró lélektől való félelemmel igyekeznek magyarázni.*³⁰⁶

*Adataink közt is voltak olyanok, amelyekben van félelem. Ennek az okát egyenként meg lehetne keresni, de nem beszélhetünk általános és általánosan magyarázható félelemről.*³⁰⁷ *Adataink szerint tévedés volna a temetés és halál körüli szokásokat egységesen a halott visszatérésétől való félelemből magyarázni. Talán itt is két különböző korszak hiedelemrendszeréről van szó. Területünkön arról is vannak adatok, hogy a halott segíteni igyekszik az élőkön.*

„Apám sokszor hazajön álom által. Amikor férjhez mentem, nagyapám eljött hozzám és megkérdezte, hogy jó dolgom van-e.”³⁰⁸

„A Juliska édesanyja mondta el: Az uramat eltemettük, magamban ültem otthon, nagyon el voltam csüggedve, nem aludtam. Egyszer csak valaki

²⁹⁸ Varga Jánosné, Tákos.

²⁹⁹ Varga Jánosné, Tákos.

³⁰⁰ Kelemen Piroska, Tarpa.

³⁰¹ Dóvai Gyuláné, Nagyvarsány.

³⁰² Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

³⁰³ Kajor Pálné, Vitka.

³⁰⁴ Farkas Jánosné, Kisvarsány.

³⁰⁵ Magyar Lászlóné, Kopócsapáti.

³⁰⁶ L. 73. j.

³⁰⁷ L. 72. j.

³⁰⁸ Kopácsi Sándorné, Kisvarsány.

megerintette a fejemet és azt mondta: Miért vagy így elcsüggedve? Ha így el vagy csüggedve, csak ezt mondd: Istenre bízom magamat. Akkor meggyújtottam a lámpát, de senkit se láttam.”³⁰⁹

„Szegény apám meghalt, azután nagyon sokszor eljött, mert férfim nem volt, hát mindig jött álmomban segíteni. Hát mondtam neki: Édesapám, maga meghótt, maga már nem tud mirólunk. Azt mondja: Dehogy nem! Lányom, mindent tudunk rólatok. Jövök, azt mondja, neked segíteni, mert sajnállak, hogy olyan sokat kell dolgozni.”³¹⁰

„Anyósom fenn font. A fiai a faluban voltak. Egyszer csak megkocogtatták az ablakot. Beszölt valaki: Ha a fiúk hazajönnek, mond meg nekik, hogy a krumplit takarják be, mert megfagy. Mondta anyósom a fiúknak, hogy apósom volt. A krumplit betakarták és fagy lett.”³¹¹

„Hallottam olyat, hogy egy asszony meghalt, ittmaradt a kis pólyás gyermeke. Éjszaka az anyja hazajött és tisztába tette.”³¹² Ugyanezekhez jön még az a történet, amelyet bevezetőképpen írtam le.

A halott lelke, amely mindenütt ott lehet, ismeri a titkokat, kész és tud segíteni egyes titkok megjelentésével és tanácsaival.

Van, hogy azért jön vissza a halott, hogy ittmaradt hozzátartozóját elhívja magával.

„Az biztos, hogy a halottak közül visszajön valaki. Mikor anyám haldoklott, mondta, hogy egy nagybajuszú ember jön. Az apám volt, aki régen meghalt. A sógorom, aki ott volt, kérdezte is: Nem engem láatsz, nem én vagyok? A fejét csóválta és nézte az ajtót és azt mondta, hogy Boris nem enged. Ott sírtam az ágya mellett, azért nem tudott menni.”³¹³ Pedig már akkor ment volna.

„Mikor édesanyám haldoklott, egyszer csak odajött édesapám. Nem tudom, hogy ébren voltam-e, vagy álmodtam. (Apámat a románok 1919-ben meglőtték.) Azt mondta, na, viszem anyátokat. Én nagyon sírtam: Jajj, ne tessék vinni. Édesanyám akkor halt meg. Ez 1951-ben volt.”³¹⁴ „Az én anyám beszélte, hogy érte jött az ura. Azt mondta: Na gyere, érted jöttem, menjünk. Meg is halt ezután.”³¹⁵

„Szászi Menyus bácsi meghalt és nemsokára az unokája is meghalt, vízbefult. És azt beszéltek, hogy elvitte az unokáját és még a szomszéd fiút is. Nem is unokája volt, csak fogadott unokája. Jajj, de hamar elhívta az unokáját magához!”³¹⁶

„Az én nagymamámnak – ez szent igaz volt – az ura azt mondta: Eredj el Tarpára az orvosságomért. Ő elment a kert végéig, de valamiért vissza kellett, hogy jöjjön. Arra ment befele, hogy nagyapám azt mondta: Na hála Istennek, addig meghalok. Azután azt is mondta: Ne légy sokáig, mert én érted jövök nemsokára. Meghalt, mire ő belépett, de már egy hétre őt is elvitte, az is meghalt. A feleségéért egy hét múlva értejött.”³¹⁷

³⁰⁹ Kajor Pálné, Vitka.

³¹⁰ Konez Józsefné, Gergelyugornya.

³¹¹ Kajor Pálné, Vitka.

³¹² Csonka Józsefné, Kisvarsány.

³¹³ Kiss Sándorné, Nyírmada.

³¹⁴ Jakab Lajosné, Nyírmada.

³¹⁵ Balla Gáborné, Gulács.

³¹⁶ Balog Bertalanné, Olcsvaapáti.

³¹⁷ Balla Gáborné, Gulács.

„A szomszéd meghalt. Előtte való nap álmodtam, hogy eljött Balázs szomszéd fehér köntösben. Azt mondja: Most már elmegyek. Ne beszélj már! Azt mondja: Apám itt volt, értem jött.”³¹⁸

Egy hosszabb történet:

„Mikor 14 éves voltam, elmentem Naményba szolgálni Számelnél. Hát nagyon búsakodtak mindig. Kértem, mi a hiba? Azt mondják, az a hiba lányom, hogy a menyem meghalt és két pici gyermek maradt. Ládd, itt ez a pici gyerek, minden éjjel valami ringatja a kis kocsiját. Hát én bizony elég félős voltam és így gondoltam, biztos engem ijesztenek evvel.

Hát egyszer az öreg mama – mert két néni volt, nem volt férfi, csak két nő, mert a férfi a háborúban volt, a tizennégyesben – azt mondja: Hallod Annus, gyere be fiam az éjjel, ringasd ezt a gyereket, mert én már ki vagyok dögölve. Ezt mondja a vén asszony, a nagymamája.

Hát úgy is volt. Lefeküdtem a sezlonyra és úgy ringattam a gyereket.

Ahogy ringatom, mindig valami kirántja, megrántja a kezemből a kocsit. Mindig kirántja. Hát úgy gondoltam, hogy álmos vagyok, hogy alhatnám nagyon.

Mondom a nagymamának: Nagyasszony, valami ezt a kocsit úgy megrántja, hogy a kezemből mindig kirántja.

Azt mondja: Nem igaz, fiam, csak álmos vagy. Csak te nyugodj. Majd, ha a gyerek sír, akkor ringasd.

Hát mindig sír a gyerek!

Azt mondja erre a nagymama: Na, ha sír, akkor vedd magadhoz, hátha jobban elalszik.

Kiveszem a gyereket a párnával, magam mellé veszem és el is alszom azonnal. Nem hallok tovább, hogy sír a gyerek. El is aludt. Mikor kótt fel a gyerek, mikor nem, nem tudom, de én bizony csak reggel ébredtem fel. A nagymama el is vette mellőlem, én már csak arra ébredtem, hogy nem is volt ott a gyerek.

Más este – nagyon vallásos család volt ez a Számelék – mikor megvolt a vacsora, felmosogattunk, az öreg mama kiült a gangra és elmondta az ő imáját és nekem is el kellett mondani. – Hát az öreg mama elmondta és bement és én magam ott maradtam, ott mondtam az én imádságomat elfele. Erre én, valahogy mintha úgy látnám, hogy be is megy valaki, meg ki is jön, de az ajtó nem nyílik, se be nem zárul. És valami olyan suhogást is hallok.

Hát Istenem, mégis ilyen álmos vagyok én, vagy már elfele alszom, álmodok?

Felállok, bemegyek, nincs senki és a mama alszik és a gyerekek is alusznak, a két gyerek. Erre én úgy gondoltam, lefekszem, mert már álmos vagyok, de még egy kicsit szerettem volna azért fenn ülni. Ott kinn szép holdvilág volt. Ahogy vissza leülök, megint egy nagy suhogás előttem elcsap.

Akkor én bemegyek, lefekszem a konyhában, nem mentem be a szobába, és ugyancsak elkezdtek a konyhában üröngölni. Züzbölgőfát, gyúró táblát, mindent raknak idebb-odább.

Hát mi lehet itt? Mi az ördög járkál, macska, vagy mi?

Felkelek, meggyújtom a lámpát, nincs sehol senki.

³¹⁸ Kopácsi Sándorné, Kisvarsány.

Akkor én lefekszem tovább. Reggel elbeszélem a nagyasszonynak: Nagyasszony, itt annyira üröngettek az este, hogy én még ilyet nem is hallottam! Én már félek itt hálni!

Ó, fiam, dehogy félsz, dehogy, nincs ott semmi. A te álmatlanságod volt az.

Akkor másik éjjel megint behívnak engem a gyerekhez. De a gyerek beteg lett nagyon. Hát már én is kidültem, a nagymama is kidült, mindönk lefeküdtünk. Hát ha sír, hadd sírjon, nincs vele mit tenni, majd holnap elvisszük az orvoshoz.

Reggelre meghalt a gyerek. Hát el is temették az egyik gyereket. Még a másik ott volt; a nagyobbik kisfiú.

Akkor reggel azt mondja nekem a nagymama: Hát mit láttál? Beszéltem neki, hogy milyen láttam én, milyen volt az, hogy volt, hogy egy nagy fehér suhogás – mondom – ki is jött, be is ment a szobából, de úgy eltűnt mindig, hogy nem is tudtam megnézni, miféle. Azt mondja erre a nagymama: Ne mond el fiam senkinek, te azt csak tartsd magadban. Ha láttál, láttál, ha nem láttál nem láttál. A gyermek anyja volt, én már többször megláttam.

Hát bizony én megijedtem és nem háltam többet magamban.

Akkor azt mondja a nagymama: Na, eltemették a kis Józsikát, megyünk, a sírjára viszünk virágot vasárnap és itt a Biblia fiam, te is katolikus vagy, én is, és imádkozunk az édesanyjáért, hogy nyugodjon. Elmentünk még Vitkába templomba is. És akkor a vén mama nagyon szép imát mondott érte és én is elmondtam, mert leírta nekem és el kellett mondani.

Soha többet nem láttuk az anyát.³¹⁹

Ezekben a történetekben a hazatérő lélek szeretetteljes gondoskodása látszik meg. Előbb már idéztünk két esetet, amikor az élők igénylik hogy a halott valakit vigyen magával. Ezt akarták elérni abban a két esetben, amikor az árva kis gyermeket megszoptatták a halott anyából. *Néha nem csak abban van a segítsége, hogy megmutat valami feladatot (pl. takarjátok be a krumplit,) hanem abban is, hogy elvisz valakit az özvegyégből, árvaságból.*

A halottidéző

Bár a hozzátartozók többször kívánják, hogy jöjjön vissza a halott, illetve annak a lelke, nincs hatalmuk arra, hogy kényszerítsék a visszatérésre, a megjelenésre. Az eddigiekben mindenütt azt láttuk, hogy a lélek megjelenése spontán. A halottidézőnek ha korlátozottan is, de hatalma van a meghaltak lelkei felett, azokat maga elé idézheti.³²⁰ Különleges erővel felruházott személye a hiedelemvilágnak egy másik, elhatárolható korszakához, vagy részéhez vezet át: a sámánizmushoz. A következő történeteket és adatokat ebbe a kategóriába állítjuk be.

„Van halottidéző, de nem tudom, hogy ez nem ördögösség e. Csak azt tudja előidézni, aki nem Istenhez jutott. Aki odajutott, azt nem tudja előidézni. Akiról tudjuk, hogy gonosz volt, azt tudja előidézni. Csak az ördögösök tudják előidézni azokat, akik ördögösek voltak.”³²¹

³¹⁹ Kári Sándorné, Tákos.

³²⁰ Pócs Éva, Zagyvarékás néphite, 126 – 127. lap.

³²¹ Tári Károlyné, Beregdaróc.

„Révaranyosi asszony ment a halottidézőhöz. Szombati nap talált menni. A halottidéző asszony azt mondta, hogy a halottak pénteken, szombaton és vasárnap nem jönnek. — Halottidéző most Miskolcon és Putnokon van. — Marschall, a régebbi baptista pap mondta, hogy egy másik pappal elmentek megnézni a halottidézőt. Amikor a halottidéző nő bejött a szobába, azt mondta, hogy a két férfi, aki csak kíváncsiságból jött, hagyja el a termet. Kétszer is kiment a szobából, mielőtt bárkinek is mondott volna valamit. Mikor aztán visszajött, a két férfinak azt mondta, hogy ne szemtelenkedjenek. — A révaranyosi asszony azért ment, mert volt egy mérnök fia Pesten és az meghalt. Amikor odament, azt mondta a halottidéző: Most látok jönni egy öreg nénit egy kis fiúval. Most egy öreg bácsi jön. Ezekre nem szólt semmit a révaranyosi asszony. Most jött egy fiatal ember. Az volt az asszony fia, aki Pesten halt meg. Mondta, tudja, hogy az anyja a testét hazahozatta Pestről.”³²²

„Amikor Csonka Károlyt megölték, a varsányi révész fia is elment a halottidézőhöz, hogy beszéljen Csonka Károllyal, és akkor az meg fogja mondani, hogy ki ölte meg, de a halott nem beszélt, így az asszony nem tudta megmondani.”³²³

„Szalacson is volt egy halottidéző asszony. Mikor Rudolfot megölték, — (Dehát nem lötték azt meg. Tetszik tudni, hogy volt a sorsa a Rotschild fiával!) — hát felhívták a szalacsi asszonyt. Hát ő, azt mondja, nem tudja a holtak közt. Egy miniszter meg erre azt mondta, hogy végeztesse ki a király, mert ez nem igaz. Annak meg azt mondta az asszony, hogy jobb volna, ha menne hazafele, mert a legidősebb lánya most haldoklik. Bécsbe kellett neki menni. Hát azt mondta a miniszter, hogy addig hagyják meg az életét, míg ő hazaér. Ha ez nem lesz igaz, rögtön végeztessék ki. — Kis lány voltam akkor még. — Alig ment el a királytól, már ment a távirat, hogy menjen azonnal haza. Így maradt meg a szalacsi asszony élete.

Én nem jártam a szalacsi asszonynál, de volt egy nagynéném, az volt, meg innen volt egy tanítónak a lánya is. Mindent meg tudott az mondani a halotról.”³²⁴

„A petneházi asszony is mindent meg tudott mondani. Itt volt Mándi Józsiné. Most Szamosszegén lakik. A fiára rádült a fal, meghalt. Magyar-nénak az anyja ment felöltöztetni, mert felboncolták. Mándinéval mentünk a petneházi asszonyhoz. Magyar-né nem mondta senkinek, hogy nem öltöztette fel a fiút, csak rátette a ruhát, mert hogy felboncolták, nem varrták össze és nem tudott vele mit csinálni. Mikor elmentünk, mondta a faluban, hogy a petneházi asszony most megmondja Mándi Józsinénak, hogy nem öltöztettem fel. Mi ezt nem hallottuk. A petneházi asszony világtalan volt. Nem vetett az kártyát, semmit, csak nézte a földet és járt a keze. Hát — azt mondja — a te fiad szerencsétlen halállal halt meg, de fel is bontották, úgy látom. De fel sincs öltöztetve. A ruha rá van téve. Meg tudott neki mindent mondani a petneházi asszony. Jártak innen sokan nála.”³²⁵

„A Mariska testvére fiatal asszony volt és mindig siratta az urát. Elment valami tudós nőhöz. Ez először azt mondta, hogy nem jókor jött. Azután

³²² Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

³²³ Dévai Gyuláné, Nagyvarsány.

³²⁴ Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

³²⁵ Koncz Józsefné, Gergelyugornya.

megint elment. Akkor azt mondta az asszony, hogy tud vele beszélni. Azt mondta: Mindent mondhatol, csak azt az egyet ne mondd, hogy csak még egyszer jöjj vissza. Mindent mondhatol a temetőben is, csak ezt az egyet nem.”³²⁶

„Imakönyvet tesznek, meg zsebkendő a halott kezébe. Pénzt nem is jó tenni. Szabónénak volt egy kis lánya, az meghalt. Az meg belekötött a zsebkendőbe 10 fillért és azt beletette a kislány kezébe. És meg tudta mondani a petneházi asszony. Pedig senki se tudta Koncz Pistánén kívül. Nem mondta meg senkinek. Én is voltam nála megtudni a halotról és mindent meg tudott mondani.”³²⁷

Ezekben a történetekben a mag: A halottidéző tudományában vetett hit. Másik oldalról *arról beszélnek ezek, hogy az elszállt lélek korlátlanul változtathatja a helyét.* Megidézhető több száz kilométeres távolságra, ott van egy szempillantás alatt. A távoli halottidéző ott láthatja, ott beszélhet vele. Ezeknél a történeteknél nem beszélhetünk arról a másik lehetőségről, hogy a halottidéző lelke száll el értesüléseket szerezni. Ezek a halottidézők nem esnek révületbe. A miskolci asszony esetében világosan látszik a módszeres család, de azok, akik elmennek a halottidézőhöz, valahogy úgy látják, mint a régi sámánt.

Néhány adatot írtunk le egy szélesebbkörű gyűjtés anyagából. Megpróbáltunk hiedelemcsoportokat elkülöníteni. Csak kísérletet, csak egy lépést tettünk. Ha sokkal több adat alapján jól el tudnánk választani egymástól a vizsgált terület őskori, különböző fokozatokon keresztülment hiedelemvilágát a későbbi korokétól, a mai hiedelemvilágból ki tudnánk szűrni azt, ami csak bizonyos kortól jelentkezik, nagy segítséget lehetne nyújtani a történelemnek. Meglátható volna a területen népek továbbélése, keveredése.

Adatközlők

Árvai Istvánné, szül. Kovács Júliánna, Kisvarsány, ref. 50-éves.

Balla Gáborné, szül. Nánási Róza, Gulács, ref. 59-éves.

Balázsi Ferenc, Jánd, ref. temetési kántor, 62-éves.

Balázsi László, Jánd, ref. 74-éves.

Balogh Bertalanné, Olcsvaapáti, ref. 70-éves. Tréfacsinaló, verselő asszony.

Balogh Zsigmondné, Vitka, ref. 68-éves.

Birta Istvánné, szül. Elek Ilona, ref. lelkész felesége, ápolónő. 31-éves,

Nagydoboson született, Nagyvarsányban lakik.

Boda Lajos ref. s. lelkész, 26-éves. Dégen született. Tyukodi megfigyeléseit közölte.

Csonka Józsefné szül. Győri Magda, Kisvarsány, ref. 72-éves.

Dévai Gyuláné, szül. Kis Irma, Nagyvarsány, ref. 52-éves.

Faragó Gyuláné, szül. Szilágyi Piroska, Kisvarsány, ref. 55-éves.

Farkas Jánosné, szül. Herceg Anna, Kisvarsány, ref. 64-éves.

Gacsályi Károly ref. lelkész, 26-éves, Vámosatya. Barabásban született.

Gergely Józsefné, szül. Csatlós Ilona, Gergelyiugornya, ref. 40-éves.

³²⁶ Mező Józsefné, Mátyus.

³²⁷ Koncz Istvánné, Gergelyiugornya.

Hetényi Attila, vegyész, baptista prédikátor, Nagyvarsány, 34-éves.
 Horsai Ede ref. lelkész, Jánd. Budapesten született. 41-éves.
 Jakab Lajosné, Nyirmada, ref. 54-éves.
 Jászai Jánosné, szül. Horváth Póli, Nagyvarsány, ref. 60-éves, a falu krónikáját író parasztasszony.
 Illés Miklósné, szül. Varga Emilia, Jánd, ref. 61-éves.
 Kajor Ferencné, szül. Farkas Ilona, Vitka, ref. 45-éves.
 Kajor Pálné, szül. Fábíán Júliánna, Vitka, ref. 73-éves.
 Kári Sándor, Tákos. Makkoltató kondás volt. Ref. 76-éves.
 Kári Sándorné, Tákos, róm. kat. 70-éves.
 Kelemen Elek, Tarpa, ref. 78-éves. A faluban kedvelt temetésrendező, „közbenjáró”.
 Kelemen Piroska, Tarpa, ref. 44-éves.
 Kiss Sándorné, Nyirmada, ref. 49-éves.
 Kokas Istvánné, szül. Gergely Szeréna, Gergelyugornya, ref. 70-éves.
 Koncz Istvánné, szül. Vesze Eszter, Gergelyugornya, ref. 66-éves.
 Koncz Józsefné, szül. Mándi Zsófia, Gergelyugornya. Róm. kath. Azelőtt ref. volt. 80-éves.
 Kopácsi Sándorné, szül. Győri Juliánna, ref. Kisvarsány, 49-éves.
 Kun Miklós, Nyirmada. Ref. 69-éves. Önkéntes temetési kántor. Virrasztókban diktáló.
 Kun Péter, Nyirmada. Ref. 72-éves. Sokáig harangozó volt.
 Lengyel József, ref. lelkész, Olcsvaapáti. 60-éves. Erdélyben született.
 Magyar Lászlóné, szül. Katona Mária, Kopócsapáti, ref. 81-éves. Tiszasalkán született. 36-éve él Kopócsapátiban. Sokáig harangozó volt. Boszorkánynak tartják.
 Magyar Róza, Magyar Lászlóné lánya, Kopócsapáti, ref. 46-éves.
 Móré László, Márokpapi, ref. lelkész, 39-éves. Újkenézből való.
 Mező Józsefné, szül. Bíró Zsófia, Mátyus, ref. 74-éves. Kislónyán született.
 Nagy Andrásné, szül. Illés Amália, Jánd. Ref. 63-éves.
 Nagy Kálmán, Ilk. ref. lelkész, 30-éves.
 Oroszlán Sándor, Lónya, ref. lelkész, 52-éves, Lónyán született.
 Papp Zoltán, Beregdaróc, volt mérnökhallgató, 34-éves, vak, néprajzi gyűjtő.
 Porzsolt Ferenc, ny. ref. lelkész, 73-éves. Tizsaszentmártonban született, ott nőtt fel. A falu jó ismerője.
 Szakács Imre, Komoró, ref. 75-éves. Virrasztásokon, temetéseken rendszeresen ott van.
 Szerenyi Péterné, Beregdaróc, ref. 79-éves.
 Tári Károlyné, szül. Szerenyi Rozália, Beregdaróc, ref. 62-éves.
 Telkes Györgyné, szül. Nagy Gizella, Tarpa, ref. lelkész felesége, Nagydoboson született és nőtt fel, 43-éves.
 Tóth Jenő, Olcsva, ref. lelkész, 62 éves, Olcsván született és ott nőtt fel.
 M. Varga Elek, Tarpa, ref. 77-éves. Kedvelt temetésrendező.
 Varga Jánosné, szül. Filep Etelka, Tákos, ref. 58-éves.
 Veres Gábor, Márokpapi, ref. 69-éves, temetési kántor.
 Vezse Sándorné, Balácsi Margit, Gergelyugornya, ref. 74-éves. Jándon született.

Irodalom

- Bálint Sándor*, A parasztlelet rendje: A Művelődés Könyvtára 9. kötet. Budapest 1943. 201 – 248.
- Diószegi Vilmos*, A sámánizmus. Budapest 1962.
- Diószegi Vilmos*, Az északkeleti szojotok sámánhitéhez: Ethn. 1959. 77 – 137.
- Donini Ambrogio*, Korok, vallások, istenek. Budapest 1961.
- Gecse Gusztáv*, Van e túlvilág. Budapest 1963.
- K. Kovács László*, A kolozsvári hóstátiak temetkezése. Kolozsvár 1944.
- László Gyula*, A honfoglaló magyar nép élete. Budapest 1944.
- László Gyula*, A magyar táltos alakjáról: Ethn. 1959. 446 – 449.
- Láng János*, A lélek fogalma az osztálytársadalom nélküli primitív népeknél: Ethn. 1964. 419 – 436.
- Lips Julius*, A dolgok eredete. Budapest 1962.
- Morvay Péter*, Ember alakú fejfák a börvelyi temetőben: Ethn. 1958. 53 – 69. lap.
- Németh Imre*, Balassa Iván, Karcasai mondák: Ethn. 480 – 483. i.
- Klohr Olof*, Természettudomány és vallás. Budapest, 1966.
- Pócs Éva*, Zagyvarékás néphite: Néprajzi közlemények IX. 3 – 4. sz. 1964.
- Szabóné, Szojka Anna*, Cserhát környéki sirató: Ethn. 1958. 614 – 623.
- Szabó Orest*, A magyar oroszokról. Budapest 1913.
- Szendrey Zsigmond*, A szatmármegyei nép szokás és hitvilága (Szatmár, Ugocea és Bereg Vármegyék 1939.)

Csiszár Árpád

DER HEIMKEHRENDE GEIST

Zu Beginn bestimmt der Verfasser die Kunstart des bearbeiteten Materials durch eine Geschichte. Geschichte über eine Frau, die starb, und — nach den Erzählungen der Familienmitglieder — bei Nacht immer zurückkehrte um ihr Kind zu säugen. Der Verfasser stellt die Frage: ist es Märchen oder Wirklichkeit? Weder Märchen, noch wahre Geschichte, sondern Glaubensgeschichte, ein noch immer unter uns lebendes Stück uralten Glaubenssystems.

In der Glaubenswelt unseres Volkes ist Körper und Seele nicht untrennbar verbunden. Die Seele kann eine Zeit lang während des Traumes, und endgültig nach dem Sterben, den Körper verlassen.

Man findet auch Spuren eines noch älteren Glaubenssystems, als man strebte, die Seele im Toten zurückzuhalten, deshalb erstickte man in den Sterbenden die Seele.

Die Seele des Toten lebt. Eine Zeit verbringt sie um den Toten im Leichenzimmer, dann ist sie beim Begräbnis irgendwo um das Grabmal. Man hütet sich im Augenblick des Sterbens vor dem Herumstreifen der Seele, deshalb sperrt man das Fenster zu und öffnet man es nur zur Zeit des Begräbnisses, wo man sogar auslüftet, damit die Seele der Leiche folge.

Der Friedhof ist das Land der Toten. Der Verfasser beschreibt das Totenland durch Zitieren von Volksliedern am Begräbnis. Im Lande der Toten, im Friedhof, ist die Seele des zuletzt Beerdigten der Torwächter, solange man einen neuen Toten bestattet.

Vor dem Begräbnis löst man an der Kleidung der Leiche die Bänder, damit sie bei der Bewegung nicht stören. Man legt den Hut neben den Toten, daß er später damit grüßen kann, man legt seine persönlichen Habseligkeiten hin, das Gebetbuch, die Pfeife, den Tabakbeutel.

Man pflegt bei dem Begräbnis in das Grab einen Klumpen zu werfen. Es ist ein Überrest eines älteren Rytus, den man in der im Studium behandelten Gegend bis in die Kupferzeit zurückführen kann. Die Scholle hindert den Toten in der Bewegung. So will man es erreichen, daß der Tote nicht heimkehren kann um die Lebendigen zu spuken.

Mit diesen Rytus vermischt erscheint ein dritter, des Verbrennens. Wer sich von dem Toten fürchtet, den beräuchert man mit seinen Haaren. Man legt eine Handvoll Asche in den Sarg, das Grabmal bemalt man nicht mit schwarzer Farbe, sondern man brennt es im Friedhof, neben dem Grab schwarz an. Das Bettstroh verbrennt man am Ende des Gartens. Wenn man das Stroh doch irgendwo verwendet, streut man es nur unter die Schweine. Das Schwein ist ein Tier, das nicht behext werden kann.

Die in dieser Gegend lebenden Slowaken („Ruszin“) nehmen aus Furcht vor dem Toten einen Brocken von der Erde des Grabes mit sich nach Hause. Die Erde legen sie dann entweder unter den Kopf, oder hängen sie in einen Beutel auf den Hals.

Mit dem Toten bricht man jeden Verkehr ab. Den Toten zu küssen, ist verboten. Die Stangen, womit man den Sarg trug, legt man neben den Toten ins Grab, manchmal werden sie — bevor man sie ins Grab legt — auch zerbrochen.

Man kann den Toten gleich nach dem Sterben noch zurückweinen. Das Weinen ist nicht mit dem rytualen Polterabend identisch. Wer beweint wird, der findet keine Ruhe. Den man ins Leben zurückweint, der stirbt nach einigen Tagen nochmals, aber bis dahin leidet er sehr.

Man spricht über Scheintote, aber das beeinflußt keineswegs, daß man den Toten schon am nächsten Tag zu beerdigen trachtet. Es gibt auch solche Leute, mit welchen der Tod zwar gerungen hat, sie aber doch nicht überwältigen konnte.

Den Tod meldet der „Kivit“-Vogel (Kuwik) schon im voraus an. Er ist manchmal dem Kukuk ähnlich, manchmal kommt er in der Form einer weißen Taube. Den Tod melden im Traum Einzelner auch solche an, die schon früher gestorben sind. Es gibt Leute, die den Tag ihres Sterbens im vorhinein ganz genau wissen. Es kommt auch vor, daß den Tod geheime Figuren anmelden. Man begegnet dem verkörperten Tode nur selten. Seine Anwesenheit verrät oft nur sein Geruch. Die Toten sprechen meist vorm Sterben mit denen, die schon früher gestorben sind. Knapp vorm Sterben umringen den Sterbenden bekannte und unbekante Seelen. Diese sind keine bösen Geister. Sie rufen die Seele des Kranken mit sich, verderben aber weder den Körper, noch die Seele.

Die Leute, die gerufen wurden, müssen gehen. Es kommt vor, daß man jemanden einem Toten nachschicken möchte. Ein kleines Kind schickt man so der Mutter nach, daß man es von der Brust der toten Mutter säugen läßt.

Es gibt auch solche bösen Seelen, die die Leiche verderben. Wenn sie hineinkriechen, dann bläst sich der Bauch auf, der Tote bekommt geruch. Gegen diesen Fall sperrt man das Fenster zu, oder: man legt eisernes Werkzeug auf den Bauch des Toten, außerdem stellt man in einem Gefäß Wasser unter die Totenbahre.

Als Schutz gegen die bösen Geister dient die Totenwache. Die Wache übernehmen nur Männer. Während der Wache steht immer jemand neben der Tür. Auch das Licht hält die bösen Geister zurück.

Mit dem Polterabend will man das Wohlwollen des Toten gewinnen. Die Totenwachenlieder dienen für die Irreführung und Beruhigung der Seele des Verstorbenen. Alles soll in Ordnung sein, damit die Seele des Toten nicht gereizt wird.

Nach der Beerdigung macht man eine Probe, ob sich die Seele des Toten endgültig aus dem Haus entfernt hat. Eine solche ist das Abstreuen des Hofes mit gelbem Sand. Wenn der Tote bei Nacht zurückkommt, sieht man die Spuren seiner Füße im Sand.

Auf den Tisch streut man Mehl in den Teller, in einen Becher gießt man Wasser, daneben legt man ein Tuch. Wenn der Tote zurückkam, ist das Wasser weniger, das Tuch ist naß und im Mehl sieht man Vogelspuren. Statt Mehl verwendet man manchmal Asche.

Es gibt auch solche, deren Seele regelmäßig heimkehren. Oft kommt der Tote zurück, um eine versäumte Sache zu verlangen. Wenn man einige persönliche Dinge des Toten zu Hause vergaß, so gräbt man diese nachträglich neben das Grab. Manchmal verlangen sie nach Pietät und einem Gedenken an sie. Ein andermal kehren sie nur um einen Besuch zu manchen zurück oder sogar um zu helfen. Sie sagen die Gefahr voraus und geben Ratschläge.

Der alltägliche Mensch hat über die Seelen der Toten keine Macht. Es gibt aber Totenbeschwörer, die Seelen der Toten zum Erscheinen zwingen können.

Diese Leute wissen, was mit dem Toten weiter geschah, sie können über sein Schicksal im Totenlande erzählen. Der Totenbeschwörer kann alles über die Toten sagen.

Diese Arbeit veröffentlicht wörtlich die Geschichten und Erklärungen der Erzähler.

Die Studie besteht aus den folgenden Teilen: Märchen oder Wahrheit? Der Lebendige und der Tote. Die ins Grab eingeschlossene Seele. Verbrennungen. Dem Toten Tot der Freund. Das Zurückweinen. Der Scheintote. Die Freigewordenen. Der Tod und der Anmeldende. Die man abberuft. Die böse Seele. Die Totenwache und das Licht. Das Beweinen. Proben. Die Heimkehrten. Der Totenbeschwörer.

Á. Csizsár

A FÖLDIKUTYA (SPALAX LEUCODON NORDM.)
ÚJ MAGYARORSZÁGI LELŐHELYE
NYÍRBÉLTEKEN

1965 október 30-án gépkocsival Nyírbétek felé utazva, egy zsinigrekötött apró állat körül foglalatосkodó gyermekcsoportra lettem figyelmes. Az elfogott kisemlősbő nagy meglepetésemre földikutyára (*Spalax leucodon* NORDM.) ismertem (11. kép 2). A gyerekek a községgel határos legelőn fogták az állatot. Irányításukkal felkerestem a közeli lelőhelyet, ahol a megbolygatótt kotoréktól nem messze még másik két jellegzetes *Spalax*-kupacot is találtam (11. kép 1). Fényképezése után eredeti járatába visszabocsátottam az állatot.

A földikutya állatföldrajzi szempontból egyike hazánk legérdekesebb, legritkább, keleti jellegű kisemlőseinek. A századforduló táján még számos lelőhelyét ismerték, azonban a korszerűsödő gépi talajművelés — elsősorban a gőzeke és traktor mélyszántás — állományát minimálisra redukálta. Az utóbbi évtizedekben csak a Délalföldről ismertünk egy nagyjából Mezőhegyes — Makó — Szeged — Hódmezővásárhely — Szarvas határával körvonalazható populációt, ahonnan 1936 — 1958 évek folyamán, idézett munkámban

11. kép 1: *Spalax*-túrás a nyírbéteki *Festucetum*steppén.

huszonnyolc db. földikutya megkerülését közöltem. (Sterbetz 1960.) Ezideig publikálatlanok az alábbi, tudomásomra jutott adatok:

1. *Békésszentandrás*: 1960 VI. 2-án két lakott földikutya kotorékot ástak ki, egyikben az állatot is elfogták. Az egyik járatban két szakajtókosárra való burgonyát, a másikban „nagyobb mennyiségű” sárgarépat találtak. (Harangozó József kertész bejelentése.)

2. *Hódmezővásárhely*: A Hódmezővásárhelyi Mezőgazdasági Technikum tangazdaságában 1958-ban 10 db. állatot fogtak őszi traktorszántás alkalmával. Ugyanott 1959 V. 8-án, 1960 VII. 26-án és X. 14-én egy-egy földikutya került begyűjtésre. (Fekete Gyula technikumi igazgató szóbeli közlése.)

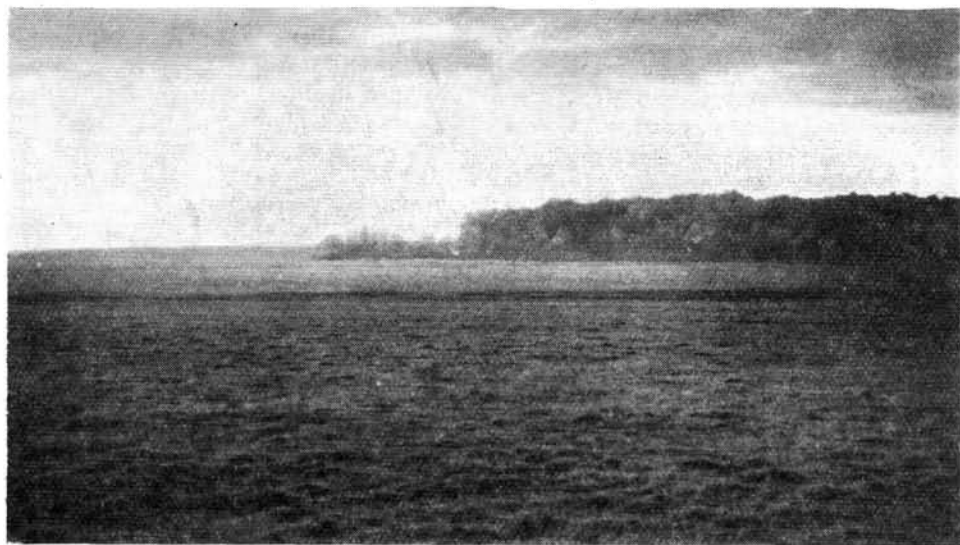
1960 óta azonban a délföldi populációból további példányok nem kerültek elő. Sajnos a nagyüzemi táblákon a mélyszántás, konyhakertekben pedig a földikutyák tervszerű üldözése előbb-utóbb teljes megsemmisülésre itéli a kultúrterületeken élő magyar állományt.

Örvendtes esemény volt, amikor az utóbbi években a Természettudományi Múzeum munkatársai a hozzájuk érkezett bejelentés nyomán egy újabb földikutya lelőhelyet kutattak át *Hajdúbagos* határában. Az új kelet-magyarországi lelőhely feltételezhetően szép állománnyal rendelkezik, de mindenekelőtt az a szerencsés adottsága, hogy itt még természetes, ősi környezetben, rétterület talajában található az állatot. Hajdúbagos ma kétségtelenül az ország legnagyobb populációjának élettere, és a terület intézményesített védelem alá helyezése, kívánatos természetvédelmi feladataink egyike.

11. kép 2: A Nyírbélteken 1966. okt. 30-án fogott földikutya.

A nyírbéltéki Spalax lelőhely (12. kép) laza, homokos, vályogosodásra hajló talajával, Festuca-vegetációjával Hajdúbagoshoz hasonló ökológiai viszonyokat nyújt az állatnak. Jelenlegi ismereteink szerint Magyarországon csupán ezen a két északkelet-alföldi lelőhelyen találjuk ősi élettérben a földikutyát.

12. kép. A földikutya lelőhelye Nyírbéteken.

Az új Spalaxos terület populációjának nagyságát egyelőre még nem ismerjük, a földalatti állomány egyed számára három megtalált túrásból nem következtethetünk. Ha sor kerülhet arra, hogy e ritka kisemlős érdekében üzemágváltoztatást tiltó, védett területet létesítsünk, kétségtelen, hogy erre a már jobban átkutatott és értékelt Hajdúbagos érdemesebb. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy nem csupán a mindig kisebb-nagyobb gazdasági áldozattal járó területkiszajátítás az egyetlen járható útja természeti emlékeink védelmének. A szerényebb adottságokat nyújtó Nyírbétek azoknak a kis élő múzeumoknak sorába tartozik, melyeket a felelőtlen emberi háborgatáson kívül semmi más nem veszélyeztet, így a jövő számára pusztán megértéssel, kultúrált magatartással is meg tudunk tartani.

Sterbetz István

Irodalom:

Sterbetz, I.: (1960) Experimentelle und Freilandbeobachtungen an der Westblindmaus (*Spalax leucodon* NORDM.): *Állattani Közlemények*, XLVII. 3–4. p. 151–158.

NEUER UNGARISCHER AUFENTHALTSORT
DER WESTBLINDMAUS (SPALAX LEUCODON
NORDM.) IN NYIRBÉLTEK

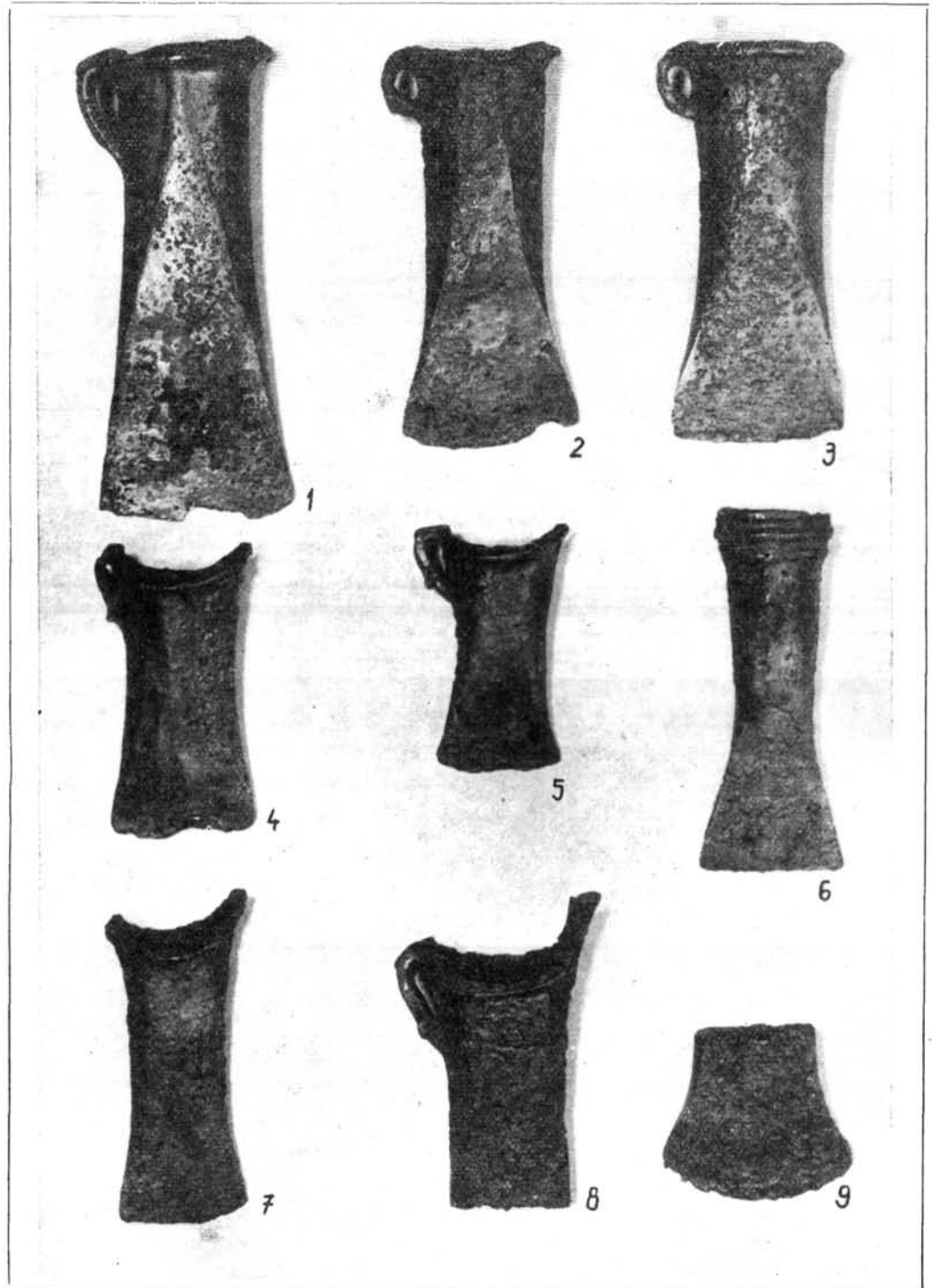
Der Autor veröffentlicht Angaben über neuerliches Vorkommen der Westblindmaus (*Spalax leucodon* NORDM.) an einigen Orten in Südungarn und meldet gleichzeitig ihr Auftreten am 30. Oktober 1965 in der Gemeinde Nyirbéltek in Nordostungarn, einem bisher unbekanntem Aufenthaltsort des Tieres. In Nyirbéltek lebt die Westblindmaus in einer Festucetum-Steppe, in einem Biotop mit uraltem Charakter. Die Größe ihrer lokalen Population ist vorläufig unbekannt.

I. Sterbetz

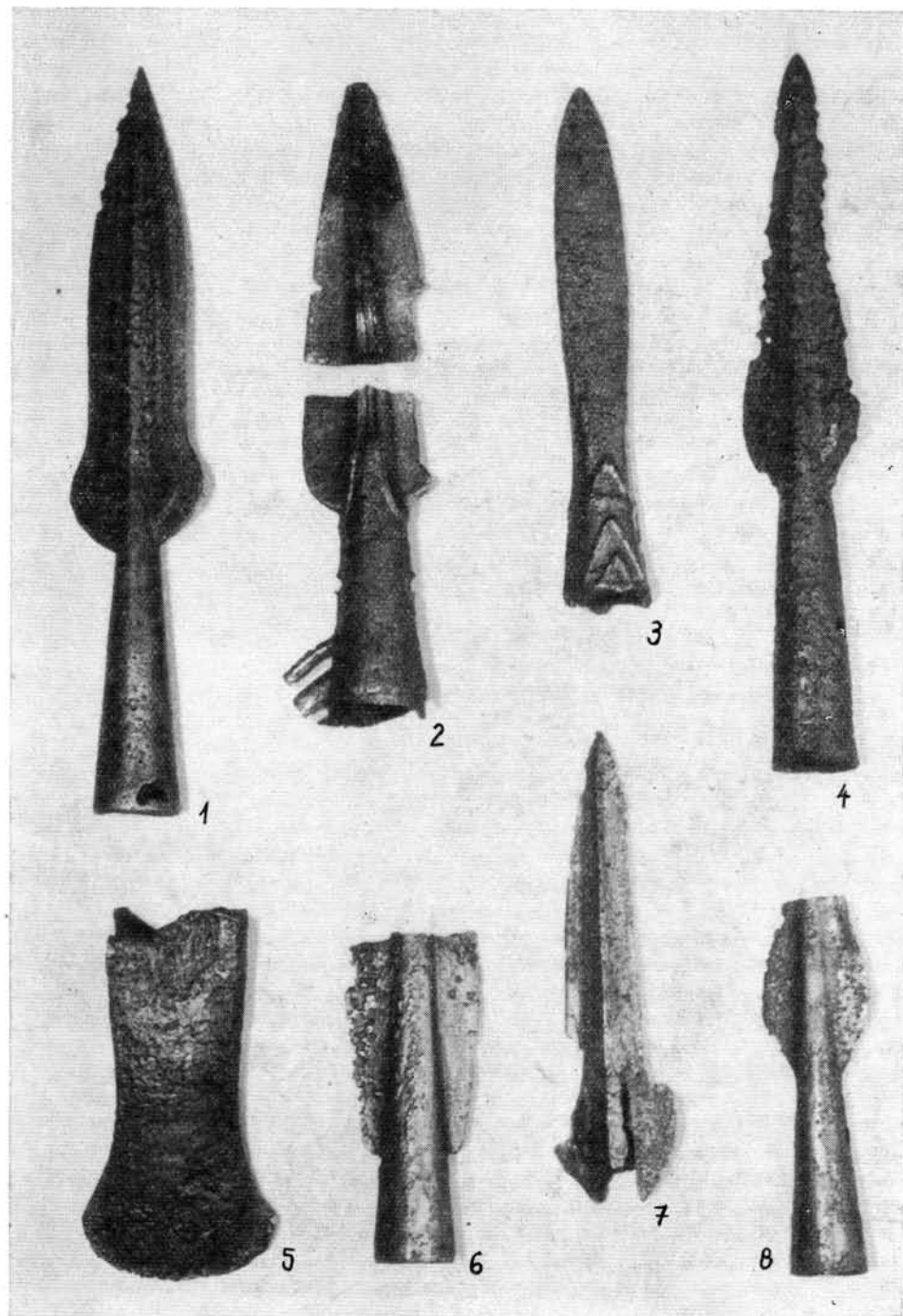
TÁBLÁK

I. t. 1-6: Napkori br. balták. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

II. t. 1-9: Napkori br. balták. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

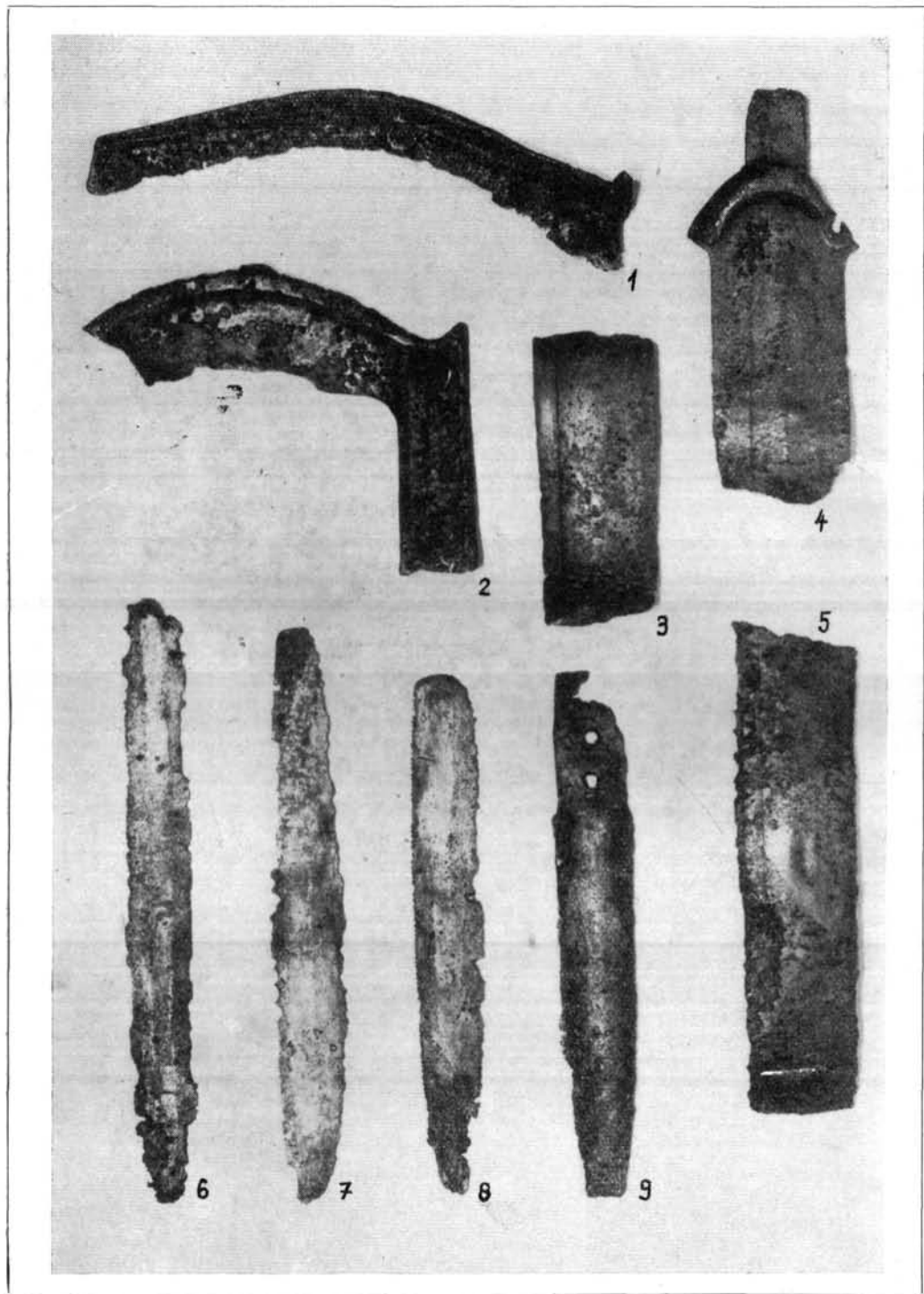
III. t. 1-8: Br. lándzsacsúcsok, véső és baltatöredék Napkorról. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

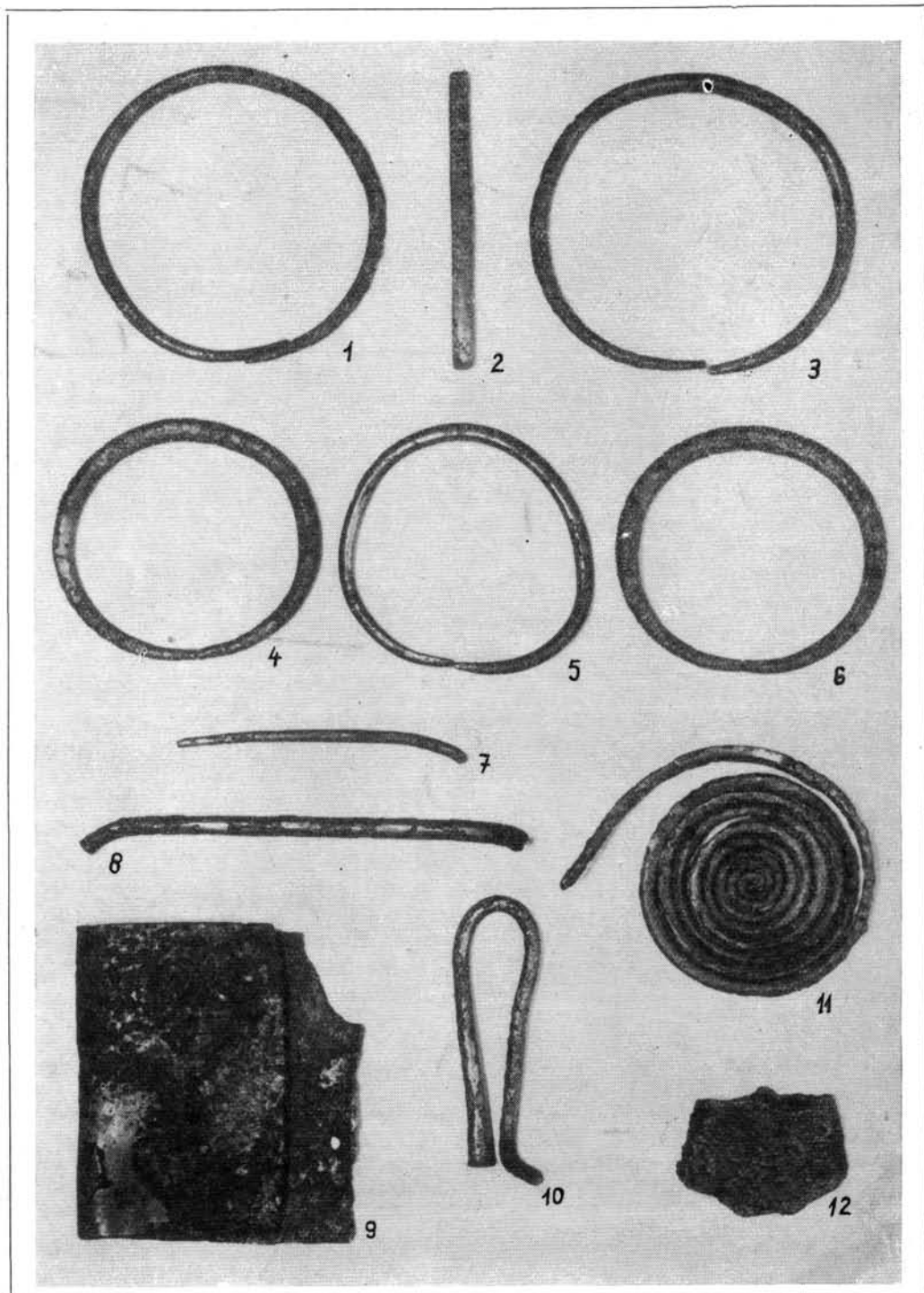
IV. t. 1-8: Br. sarlók Napkorról. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

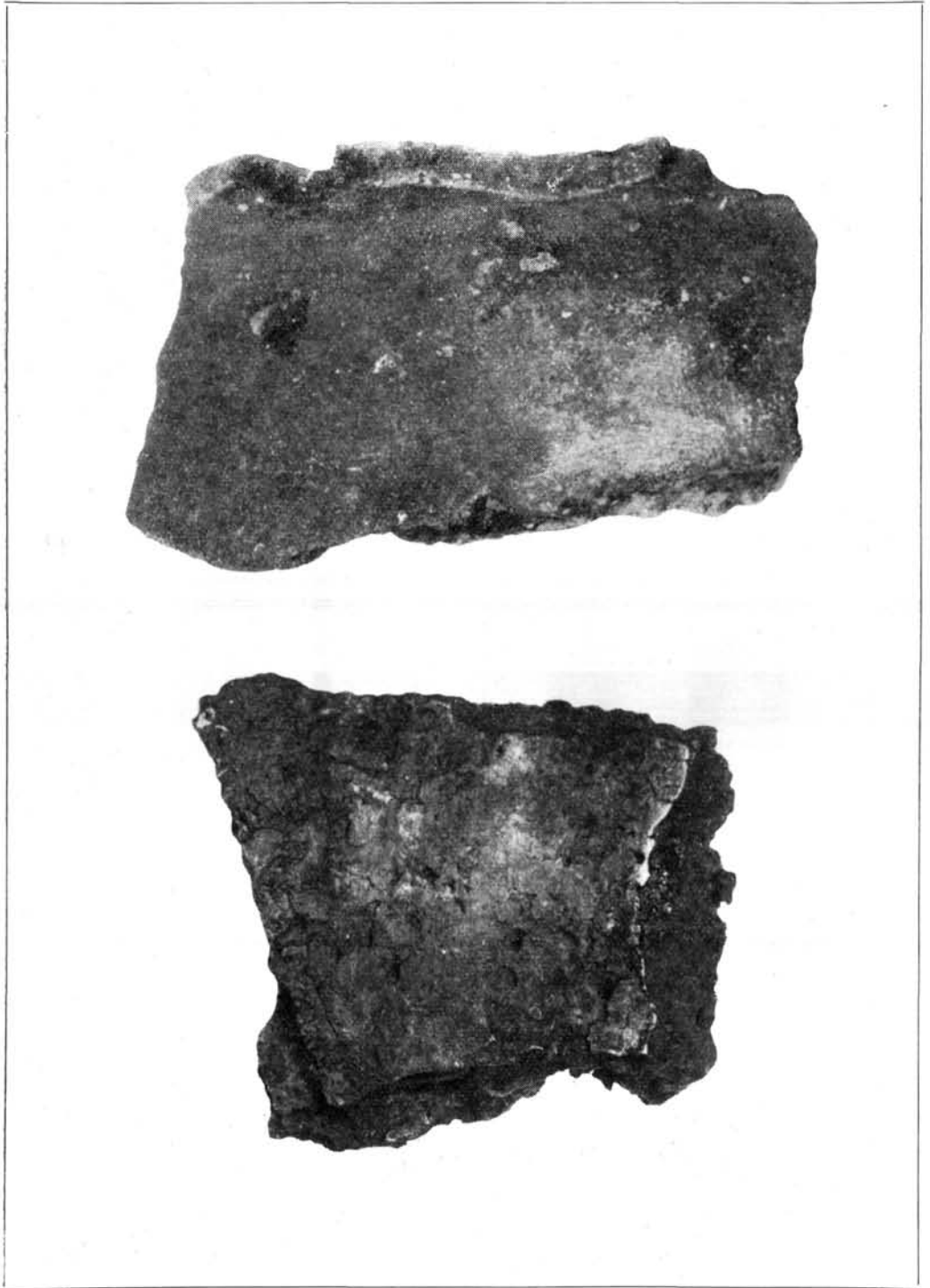
V. t. 1-7: Br. sarlók Napkorról. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

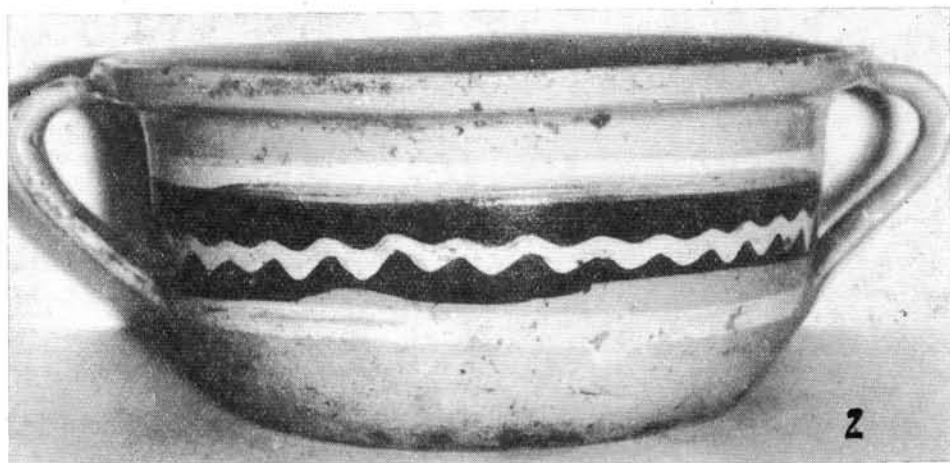
VI. t. 1-9: Br. sarlók, kardtöredékek, kés, fűrészek Napkorról. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

VII. t. 1-12: Karperecek, véső, huzaltörödékek, spirálkorong, br. lemez, baltatörödékek Napkorról. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

VIII. t. 1: Cserépedény maradványa, amelyben a br. eszközök voltak; 2: Br. öntörög.
Lelőhely: Napkor-Piripuepuszta. Nyíregyháza, Múzeum, 1/2 nagys.

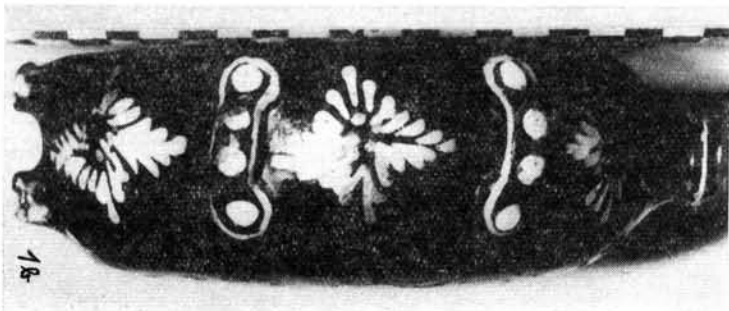
IX. t. 1-3: Cseréplábasok és tésztaaszűrő. Nyírbátor, Múzeum, 1/2 nagys.

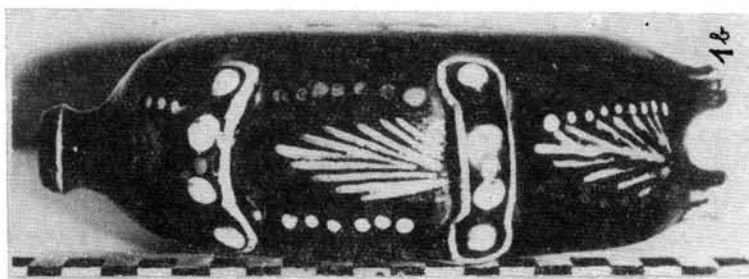
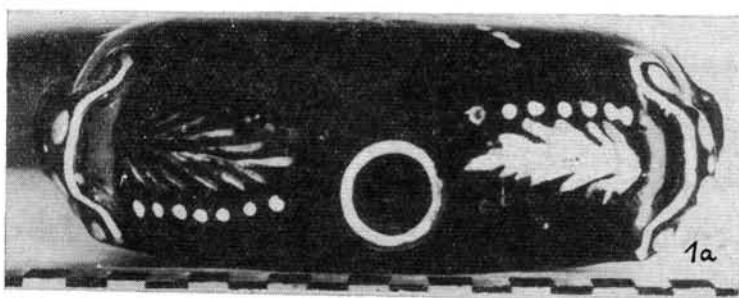
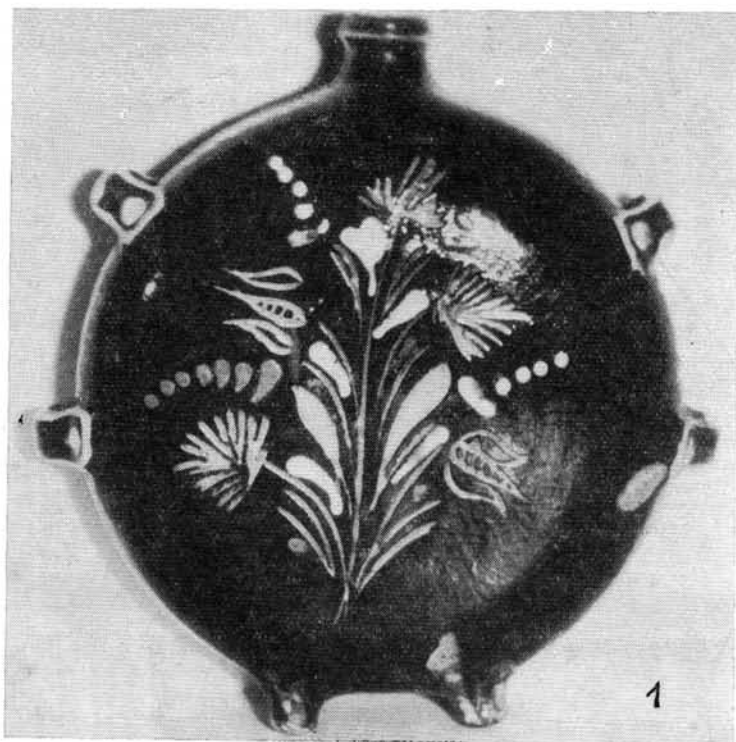
X. t. 1, 2: Szilkék. Nyírbátor, Múzeum, 1/2 nagys.

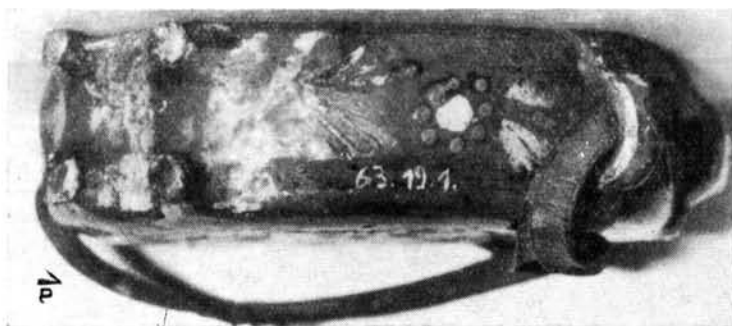
XI. t.: Cserépkancsó. Nyírbátor, Múzeum

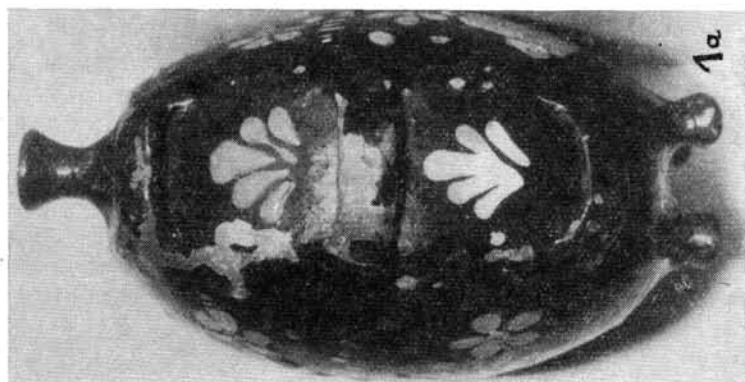
XII. t.: Cserépkulacs. Nyírbátor, Múzeum

XIII. t.: Cserépkulaacs. Nyírbátor, Múzeum

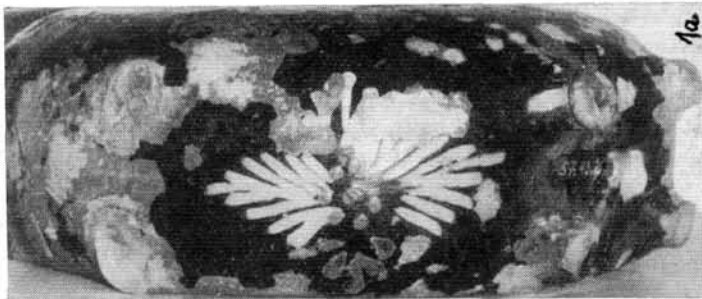
XIV. t.: Cserépkulacs. Nyírbátor, Múzeum.

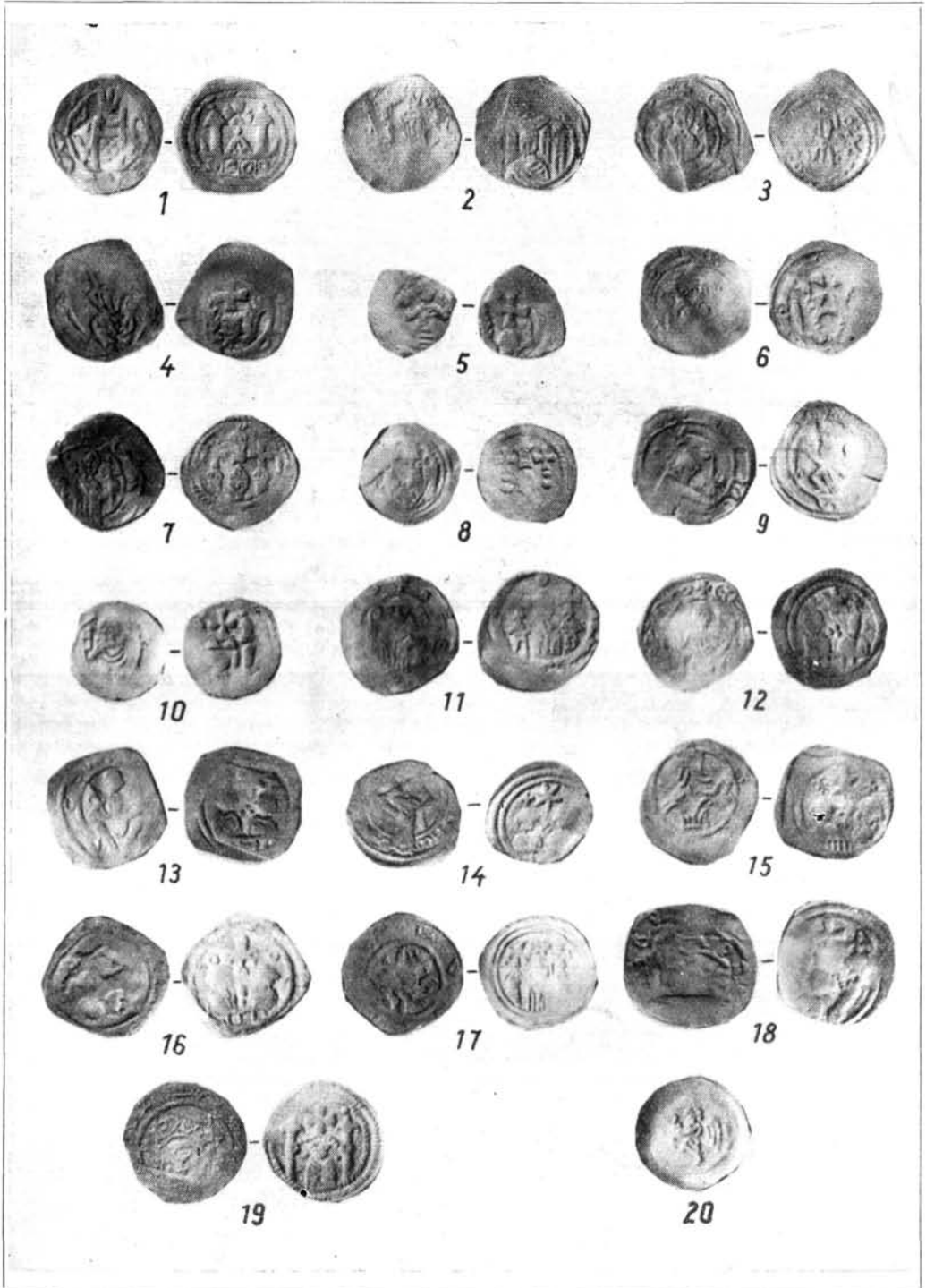
XV. t.: Cserépkulacs. Nyírbátor, Múzeum

XVI. t.: Cserépkulacs. Nyírbátor, Múzeum

XVII. t.: Cserépkulacs. Nyírbátor, Múzeum

XVIII. t. 1-20: Érmek a nagyecsedí Árpád-kori leletből. Nyíregyháza, Múzeum

